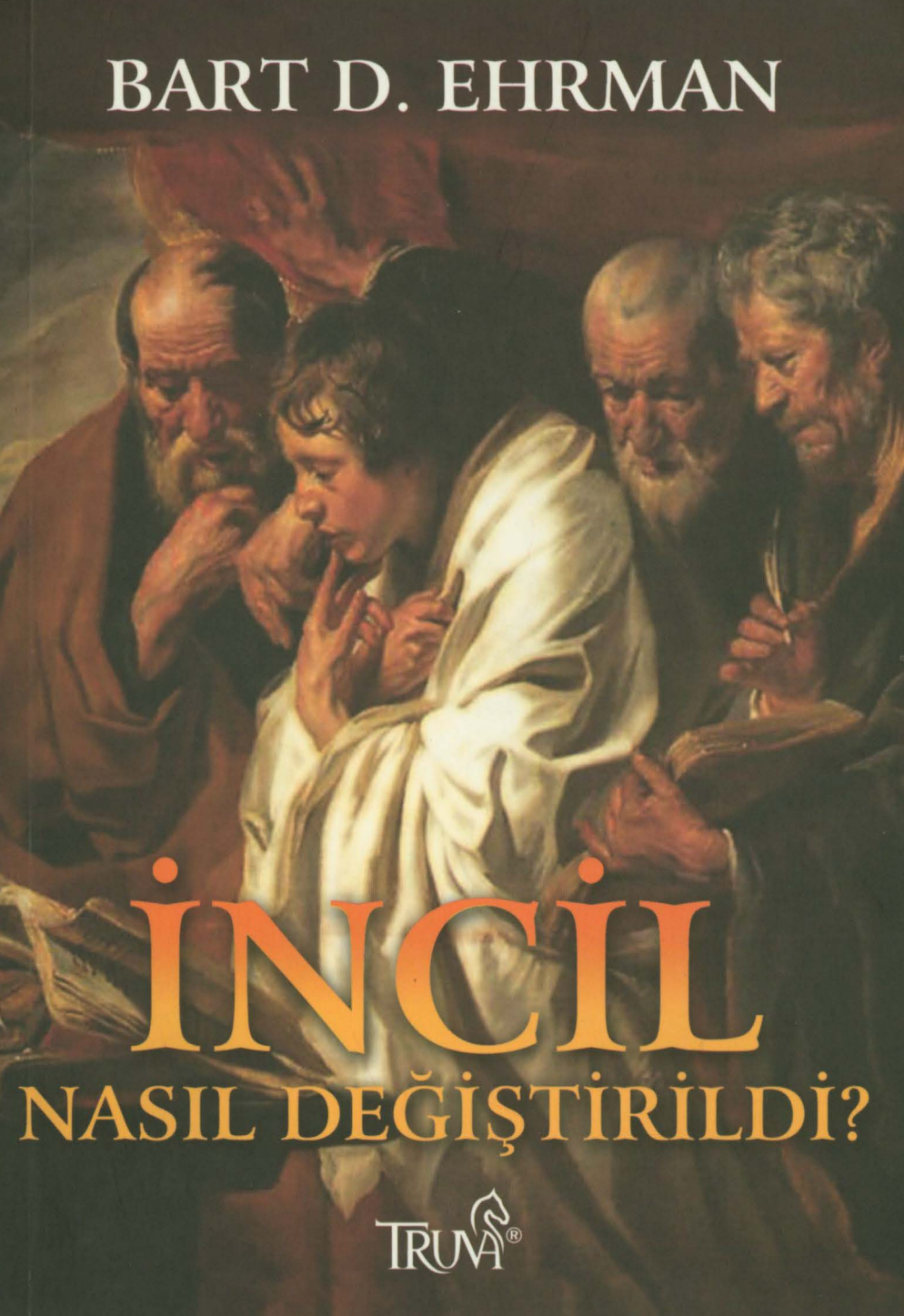

BART D. EHRMAN

İNCİL

NASIL DEĞİŞTİRİLDİ?

TRUNA®

İNCİL NASIL DEĞİŞTİRİLDİ?

İncil'i Kimin ve Neden Değiştirdiğinin Ardında Yatan Hikâye

TRUVA YAYINLARI®

TRUVA YAYINLARI®

Yayın No: 177

Truva / İnceleme - Araştırma: 15

İncil Nasıl Değiştirildi?

İncil'i Kimin ve Neden Değiştirdiğinin Ardında Yatan Hikâye

Yazarı: Bart D. Ehrman

İngilizceden Çeviren: Özlem Toprak

Original Adı: Misquoting Jesus The Story Behind Who Changed the Bible and Why

Copyright © 2005 by Bart D. Ehrman

Genel Yayın Yönetmeni : Şengül Yüksel - Yunus Çelik

Yayın Editörü : Gözde Öney

Düzeltili : Hüseyin Movit

Bilgisayar Uygulama : Truva Ajans

Kapak Tasarımı : www.natagrup.com

Baskı-Cilt : Kilim Matbaacılık Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi

No: 12/204 Topkapı-İstanbul (0 212) 612 95 59

1. Baskı Eylül 2007

ISBN: 978-9944-975-67-4

© Kitabın telif hakları, Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Truva Yayınları'na aittir. Yayınevinden ve vazardan yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

© Truva Yayınları, 2007

Hüdâvendigar Cad.

Erdoğan Sok.

Başdemir İş Hanı

No: 18 - 20

34110 Sirkeci/İSTANBUL

Tel: (0212) 513 85 44

Fax: (0212) 513 85 45

www.truvayayinlari.com

online satış: www.truvabookstore.com

e-mail: info@truvayayinlari.com

Bart D. Ehrman

İNCİL NASIL DEĞİŞTİRİLDİ?

**İncil'i Kimin ve Neden Değiştirdiğinin
Ardında Yatan Hikâye**

**İngilizceden Çeviren
Özlem Toprak**

BART D. EHRMAN

Chapel Hill'deki North Carolina Üniversitesi'nin Din Araştırmaları Bölüm başkanıdır. Yeni Ahit tarihi, erken dönem kilisesi ve İsa'nın hayatı konularında otoritedir. Teaching Company için önemli ölçüde popüler çeşitli dersler kaydetmiştir ve *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Know* ve *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament* kitaplarının yazarıdır. Kuzey Carolina, Durham'da yaşamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür / 9

ÖN SÖZ / 11

1

KUTSAL HİRİSTİYAN YAZILARININ BAŞLANGICI / 31

2

İLK HİRİSTİYAN EL YAZMALARINI KOPYA EDENLER / 63

3

YENİ AHİT METİNLERİ

Baskılar, El Yazmaları ve Farklılıklar / 95

4

ASILLARIN PEŞİNDE

Metotlar ve Keşifler / 131

5

ÖNEM ARZ EDEN ORJİNALLER / 161

6

METNİN TEOLOJİK KAYNAKLI DEĞİŞİMLERİ / 191

7

METNİN SOSYAL DÜNYALARI / 223

SONUÇ:

KUTSAL YAZILARI DEĞİŞTİRMEK

Yazıcılar, Yazarlar ve Okuyucular / 259

Fotoğraf ve İllüstrasyon Dizini

Giriş-The Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York; M. 777, f.3v, f.24v, f.37v,ve f.58v

Bölüm 1-Laurenziana Kütüphanesi, Floransa, İtalya; Fotoğraf: Scala/Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 2-Bart Ehrman'ın izniyle

Bölüm 3-Victoria&Albert Müzesi, Londra; Fotoğraf: Victoria & Albert Müzesi, Londra/ Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 4-İngiliz Kütüphanesi, Londra; Fotoğraf: HIP/ Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 5- Winchester İlahîler Kitabından, İngiliz Kütüphanesi, Londra; Fotoğraf: HIP/ Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 6-Henry VIII Altın İncilleri, Almanya, Aziz Maximin Manastırı, Trier. The Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York; Fotoğraf: The Pierpont Morgan Kütüphanesi/Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 7-The Pierpont Morgan Kütüphanesi; Fotoğraf:/Sanat Kaynakları, NY

Bölüm 8-İngiliz Kütüphanesi; Cott. Nero.D.I.V. Yaprak No:211; Fotoğraf: HIP/ Sanat Kaynakları, NY

Bruce M. Metzger'e

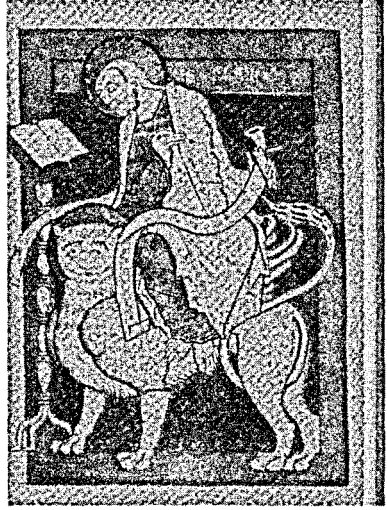
Teşekkür

Kitabımın müsveddesini okuyan ve değişiklikler öneren (zaman zaman ısrar eden hatta yalvaran) keskin zekâlı ve özenle çalışan dört akademisyene: Cornell Üniversitesi'nden Kim Haines-Eitzen'e; Minnesota Bethel Üniversitesi'nden Michael W. Holmes'a; Loyola Marymount Üniversitesi'nden Jeffrey Siker'a; ve Duke Üniversitesi'nde Orta Çağ profesörü olan eşim Sarah Beckwith'e büyük minnet borçluyum. Eğer bütün yazarlar böyle okuyuculara sahip olsalardı, akademik dünya daha mutlu bir yer olurdu.

Ayrıca, "Harper San Francisco"dan John Loudon'a, projeyi desteklediği ve yayımlamayı kabul ettiği için; Mickey Maudlin'e, tamamlanmasına yardım ettiği için ve hepsinden ziyade Roger Freet'e, metni dikkatle okuyup faydalı yorumlarda bulunduğu için teşekkürü borç bilirim.

İncil metinlerinin çevirisi, aksi belirtilmediği takdirde, bana aittir.

Bu kitabı, bana bu alanı öğreten ve çalışmalarımda bana esin kaynağı olmaya devam eden, akıl hocam ve "Doktor-Babam" Bruce M. Metzger'e ithaf ediyorum.

Her biri Hz. İsa betimlemelerinin bir ifadesini vurgulayan geleneksel hayvan sembolleriyle, dört İncil yazarı: Matta, insan şeklinde (insaniyet), Markos, aslan şeklinde (krallık), Luka, öküz şeklinde (süslilik) ve Yuhanna, karıal şeklinde (tanrısalık).

ÖN SÖZ

Bu kitabın konusu, son otuz yıldır, 15–16 yaşlarımdan yani Yeni Ahit'i incelemeye başladığım ilk zamanlardan beri, şimdiye dek yazmış olduğum şeylerin neredeyse hepsinden daha fazla aklımı kurcalamaktaydı. Bu konu, bunca zamandır benim bir parçam olduğuna göre, bu materyalin benim için neden bu kadar önemli olduğunun ve hâlâ olduğunun şahsi hikâyesini anlatarak başlamalıyım, diye düşündüm.

Bu kitap, Yeni Ahit'in eski el yazmaları ve içlerinde bulunan farklılıklar; kutsal yazıları kopyalayan ve bazen de değiştiren yazıcılar hakkındadır. Bu ifade bir kişinin kendi otobiyografisine açıklama olarak pek ümit verici görünmeyebilir ama işte bu: İnsanın böyle şeyler üzerindeki kontrolü çok azdır.

Yeni Ahit el yazmalarının, duygusal ve akli yönden kendimi, içinde yaşadığım dünyayı kavrayışımı, Tanrı ve İncil'e bakışımı, nasıl ve neden gerçek bir değişime uğrattığını açıklamadan önce, bir miktar öz geçmişimden bahsetmeliyim.

Muhafazakâr bir yer ve zamanda, ülkenin kalpgâhında,

1950'lerin ortasında doğdum ve büyüdüm. Aldığım eğitim ve terbiye, alışılmışın dışında değildi. Kiliseye giden ama özellikle dindar olmayan, beş kişilik oldukça tipik bir aileydik. Beşinci sınıfa devam ettiğim yıldan itibaren Lawrence, Kansas'taki Episkopal kilisesine tabi olduk. Aynı zamanda komşumuz olan ve oğluyla da (daha sonraları ortaokulda birlikte yaramazlık yaptığımız -puro içmek gibi-) arkadaş olduğum kilise papazı, iyi yürekli ve bilge biriydi. Diğer birçok Episkopal kilisesi gibi, bu kilise de toplum tarafından saygı görür ve toplumsal sorumluluk duyardı. Kilise, ayinlerini ciddiye alırdı ve kutsal yazılar da bu ayinlerin bir parçasıydı. Ancak İncil üzerinde fazla durulmazdı: Kilisenin geleneği ve sağduyusunun yanı sıra inancın ve ibadetin rehberlerinden biri olarak oradaydı. Aslında İncil hakkında fazla konuşmaz, fazla okumazdık; daha ziyade ibadete ve sosyal sorunlara, dünyada nasıl yaşanması gerektiğine odaklanan Pazar (gün) okulu derslerinde bile.

İncil evimizde kesinlikle saygıdeğer bir yere sahipti, özellikle de zaman zaman İncil'den bölümler okurduk, hikâyelerini ve ahlak derslerini (az çok "doktrinlerini") anladığımızdan emin olmak isteyen annem için. Lise yıllarıma kadar, İncil'i din için hayli önem taşıyan gizemli bir kitap olarak gördüm sanırım; fakat kesinlikle üzerinde çalışılacak ve yüksek öğrenim görülecek bir şey değildi. İlk Çağların duygusuna sahipti ve şöyle ya da böyle, ayrılmaz bir şekilde Tanrı, kilise ve ibadetle bağıntılıydı. Yine de kendi başıma okumak ya da üzerine çalışmak için bir neden görmüyordum.

Lise ikinci sınıftayken işler benim açımdan büyük ölçüde değişti. Bu, bağlı olduğum kiliseninkinden oldukça farklı bir çevrede, "yeniden doğma" deneyimini yaşadığım dönemdi. Diğerlerinden farkı olmayan-iyi bir öğrenci, okul sporlarına ilgili ve faal ama hiçbirinde mükemmel olmayan, sosyal yaşama ilgili ve faal ama okulun popüler seçkin tabakasının yüksek kademelerinde yer almayan- "vasat" bir çocuktum. İçimde, hiçbir şeyin - arkadaşlarımla orada bura-

da takılmanın (partilerde ciddiye alınabilmek adına içki içmeye çoktan başlamıştık), flört etmenin (seks dünyasının *ihitişamlı gize-mine* girmeye başlıyorduk), okulun (çok çalışıyor ve iyi notlar alı-yordum ama süper bir öğrenci değildim), işin (körler için ürünler satan bir şirkette kapı kapı gezen bir pazarlamacıyım), kilisenin (rahibin yardımcısıyım ve oldukça samimiydım-cumartesi geceleri olup bitenlerden sonra pazar sabahları insanın öyle olması gereki-yordu)- dolduramayacağını düşündüğüm bir boşluk hissettiğimi anımsıyorum. Genç bir yeni yetme olmayla alakalı bir çeşit yalnızlık hissi vardı; ama tabii ki bunun genç olmanın bir parçası olduğunu fark etmedim- eksik bir şeyler olmalı diye düşündüm.

Okulda İsa'nın Gençliği Kulübü'nün toplantılarına katılmaya başlamam işte o döneme denk geliyor. Toplantılar çocukların evle-rinde gerçekleşiyordu-ilk gittiğim toplantı oldukça popüler bir ço-cuğun evinde bir bahçe partisiydi ve bu bana iyi bir camia içinde ol-duğumu düşündürttü. Grubun lideri, geçimini bu tür işlerden sağ-layan –yerel olarak İsa'nın Gençliği kulüplerini organize eden, lise öğrencilerini “yeniden doğmuşlara” dönüştürmeye ve sonra onları ağır İncil çalışmalarına, dua toplantılarına ve buna benzer şeylere dâhil etmeye çalışan- yirmili yaşlarında Bruce adında biriydi. Bruce her yönden hoş ve çekici bir karakterdi –ebeveynlerimizden daha genç ama bizden daha yaşlı ve tecrübeliydi- ve etkili bir mesajı var-dı: içimizde hissettiğimiz boşluk (Hepimiz *gençtik!* Hepimiz bir boşluk hissettik) İsa'yı kalplerimizde taşımamamızdandı. Eğer İsa'yı kalplerimize çağırıyaydık, o girecek ve bizi sadece “kurtarılmışların” bilebileceği sevinç ve mutlulukla dolduracaktı.

Bruce İncil'i istediği zaman alıntılatabiliyordu ve bunu öyle hayret verici bir düzeyde yapıyordu ki... İncil'e olan hürmetim ve aynı zamanda cehaletim göz önüne alındığında, hepsi bana bütü-nüyle inandırıcı geliyordu. Ve bu, kilisede edindiklerimden çok farklıydı. Kilisede süregelen eski yerleşmiş ritüeller, eğlence ve ma-

cera isteyen ama içinde boşluk hissedene çocuklardan ziyade, yetişkinlerin daha heyecanla beklediğı bir şeydi.

Hikâyeyi daha da kısaltmak gerekirse sonunda, Bruce'u tanıdığımı kanaat getirdim; kurtuluş mesajını kabul ederek, İsa'yı yüreğime çağırdım ve hakiki bir yeniden doğma deneyimi yaşadım. Aslında yalnızca on beş yıl önce doğmuştum ama bu benim için yeni ve heyecan verici bir deneyimdi ve beni, tüm yaşamım boyunca sürecek, muazzam düğümler ve dönüşlerle ilerleyen, otuz yıl sonra şimdi, bir çıkmaz sokakta bittiğı kanıtlanan -ki aslında bu yeni bir yol- bir inanç yolculuğuna çıkarttı.

Bu yeniden doğma deneyimini yaşayan bizler, sadece yapılması gereken şey olduğu için kiliseye giden, yüreklerinde gerçekten İsa'yı barındırmayan ve dolayısıyla basitçe gerçekliğin dışında, süregelen devinimi tekrarlayanların aksine- kendimizin "gerçek" Hristiyanlar olduğunu düşünüyorduk. Kendimizi diğerlerinden farklılaştırmanın yollarından biri de İncil etüdünün ve duanın mesuliyetimiz olmasıydı. Özellikle de İncil etüdü. Bruce bir İncil uzmanıydı; Chicago'daki Moody İncil Enstitüsü'ne devam etmişti ve düşünebildiğimiz her (ve asla düşünemeyeceğimiz birçok) soruya İncil'den alıntılarla cevap verebiliyordu. Çok geçmeden kutsal yazıları alıntılama yeteneğini kıskanmaya başladım ve bazı metinleri öğrendiğimiz, ilişkilerini anlamlandırdığımız ve hatta kilit ayetleri ezberlediğimiz İncil etütlerine ben de dâhil oldum.

Bruce, "ciddi" bir Hristiyan olmam ve kendimi tamamiyle Hristiyan inancına adamayı düşünmem gerektiğine beni ikna etti. Bu, Moody İncil Enstitüsü'nde tam zamanlı olarak kutsal yazıları incelemeyi ve bu da diğer şeylerin yanı sıra, yaşam tarzında esaslı bir değişimi gerektiriyordu. Moody'de öğrencilerin imzalamadan onaylamak zorunda oldukları ahlaki bir "düstur" vardı: içki içmek yasak, sigara içmek yasak, dans etmek yasak, iskambil oynamak yasak, si-

nema yasak; ama bol bol İncil. Eskiden dediğimiz gibi, “Moody İncil Enstitüsü, İncil’in göbek adımız olduğu yer.” Sanırım ben bu enstitüye bir tür Hristiyan eğitim birliği gözüyle baktım. Her ne olursa olsun, yarım yamalak bir inançla yaşamıma devam etmeme kararı aldım; Moody’ye başvurdum, kabul edildim ve 1973 sonbaharında oraya gittim.

Moody zorlu bir deneyimdi. Ana dal olarak İncil teolojisini seçmeye karar verdim ki bu da İncil’e ilişkin birçok inceleme ve sistematik teoloji dersleri anlamına geliyordu. Bu derslerde bütün profesörler (bir bildiriği imzalamak zorundaydılar) ve bütün öğrenciler (biz de imzalamak zorundaydık) tarafından kabul edilen yalnızca tek bir bakış açısı öğretiliyordu: İncil Tanrı’nın değişmez sözüdür. Hata içermez. Tümüyle ve her kelimesiyle vahiydir: “Kelimesi kelimesine, mutlak vahiy.” Aldığım bütün dersler, bu bakış açısının kabulünü gerektiriyor ve onu öğretiyordu; başka herhangi bir perspektif, yanlış yola sapmışlık ve hatta kâfirlik olarak değerlendiriliyordu. Sanırım bazıları bunu beyin yıkama olarak adlandırır. Benim içinse daha gençken Episkopal çevreye uyum sağlayan biri olarak edindiğim İncil’e olan hanım evladı bakış açısından ileriye doğru kocaman bir adımdı. Kendini tüm varlığıyla hasretmişler için bu, katı Hristiyanlıktı.

Apaçık bir problem vardı, İncil’in sözlü olarak tümüyle vahiy olması –kelimesi kelimesine- iddiasına rağmen. Moody’de müfredatın ilk derslerinden birinde öğrendiğimize göre, aslında Yeni Ahit’in orijinal metinlerine sahip değildik. Elimizdekiler, bu metinlerin yıllar sonra –birçoğu da çok yıllar sonra- yapılmış kopyalarıydı. Dahası, bu kopyaları çıkartan yazıcılar, ihmal yüzünden ve/veya kasıtlı olarak yer yer metni değiştirdiklerine göre, hiçbiri tamamıyla doğru değildi. Bütün yazıcılar bunu yaptı. Bu yüzden aslında ilk yazarların kendi el yazmalarından (yani orijinaler) ziyade elimizdekiler orijinalerin hatalı kopyalarıydı. O hâlde, (1) onlar Tanrı’nın sözle-

riydi, (2) onlara sahip değiliz; koşulları göz önüne alındığında en acil görevlerden biri, İncil'in orijinallerinin ne söylediğini araştırmaktı.

Moody'deki arkadaşlarımla pek çoğunun bu görevi bu kadar anlamlı ve dikkate değer bulmadıklarını söylemeliyim. Kutsal Kitap'ın özgün el yazmalarının Tanrı sözü olduğu iddiası üzerine yatmaktan ve bu nüshaların günümüzde var olmaması problemini neredeyse önemsiz saymaktan mutlulardı. Buna karşın benim için bu, düşünmekten kendimi alamadığım bir problem idi. Tanrı'nın ilham ettikleri, kutsal yazıların kendisiydi. Kelimesi kelimesine O'nun sözleri olduğuna göre, eğer bizimle nasıl iletişim kurmuş olduğunu bilmek istiyorsak, o sözlerin neler olduğunu muhakkak öğrenmek zorundaydık ve O'nun sözlerini bilmek istiyorsak başka sözlere sahip olmak (yazıcılar tarafından istemeyerek ya da kasıtlı olarak yaratılanlar) bize pek de yardımcı olmazdı.

On sekizlik bir delikanlı olarak Yeni Ahit'in eski el yazmalarına ilgi duymamı sağlayan buydu. Moody'de eski metinlerin karşılaştırması (textual criticism: eski el yazmalarındaki bir metnin değiştirilmiş olan kelimelerini "orijinalleriyle" restore eden bilim için kullanılan teknik terim) diye bilinen dalın esaslarını öğrendim. Ancak hâlâ bu çalışmada yer alacak kadar donanımlı değildim: Önce Yeni Ahit'in orijinal dili olan Grekçe'yi ve muhtemelen İbranice (Eski Ahit'in dili) ve Latince gibi diğer eski dilleri öğrenmem gerekiyordu. Tabii diğer akademisyenlerin bu konularda neler söylediğini anlayabilmem için Almanca, Fransızca gibi modern Avrupa dillerini de öğrenmem gerektiğinden bahsetmeme gerek yok herhâlde. Önümde uzun bir yol vardı.

Moody'de geçirdiğim üç yılın sonunda (üç yıllık bir diplomaydı) derslerimde başarılı olmuştum ve Hristiyan âlimi olma konusunda hiç olmadığım kadar ciddiydim. O zamanki fikrim, Evange-

list Hristiyanların arasında bol miktarda yüksek öğrenim görmüş akademisyen olduğu; ancak (laik) yüksek öğrenim görmüş akademisyenler arasında pek fazla Evangelist olmadığıydı; bu yüzden ben de kilise tarafından yönetilmeyen ortamlarda Evangelist mesuliyetlerimden de vazgeçmeden öğretmenlik yapabilmemi sağlayacak, akademik kariyer yaparak laik düzlemde bir Evangelist “ses” olmak istedim. Öncelikle lisans eğitimimi tamamlamam gerekiyordu bunu yapmak için de Evangelist bir üniversiteye gitmeye karar verdim ve Chicago dışında kalan Wheaton Üniversitesi’ni seçtim.

Wheaton’da gerçek Hristiyan bulmakta zorluk çekeceğim konusunda Moody’deyken uyarıldım ki bu da Moody’nin ne kadar tutucu olduğunu gösterir: Wheaton yalnızca Evangelist Hristiyanları kabul eder ve örneğin Billy Graham’ın mezun olduğu okuldur. Başlangıçta okulu kendi üslubuma göre biraz liberal buldum. Öğrenciler kutsal yazıların vahyolunduğu sözlerden ziyade edebiyat, tarih ve felsefe hakkında konuşuyorlardı. Bunu Hristiyan bir perspektiften yapıyorlardı ama öyle de olsa: *gerçekte neyin önem taşıdığını* fark etmiyorlar mıydı?

Wheaton’da İngiliz edebiyatına yoğunlaşmaya karar verdim çünkü okumak uzun zamandır tutkularım arasındaydı, ayrıca öğrenim hayatımda başarı elde etmek için İncil’den başka bir alanda da iyi eğitim almam gerekirdi. Aynı zamanda kendimi Grekçe öğrenmeye vakfetmeye de karar verdim. Grekçe öğretmenim ve bir akademisyen, öğretmen ve nihayetinde bir arkadaş olarak hayatımda oldukça etkisi olan Dr. Gerard Hawthorne’la işte o zaman, Wheaton’daki ilk sömestirimde tanıştım. Hawthorne, Wheaton’daki profesörlerimin çoğu gibi koyu bir Evangelist Hristiyan’dı. Ancak inancını sorgulamaktan korkmazdı. O zamanlar bunu bir zayıflık alameti olarak görüyordum (aslında, hemen hemen sorduğu bütün sorulara cevabım olduğunu düşünüyordum); sonunda bunun, doğruya adanmış gerçek bir sorumluluk ve kişinin görüşlerini daha fazla bil-

gi ve yaşam deneyimi ışığında yeniden gözden geçirmesi gerekebileceği ihtimaline açık olmak gerektiğini anladım.

Grekçe öğrenmek benim için çok heyecan verici bir deneyimdi. Öğrenmeye başladıkça dilin temellerinde oldukça iyi olduğumu fark ettim ve her zaman daha fazlası için istekliydim. Ancak daha ağır bir seviyede Grekçe öğrenme deneyimim ve kutsal yazılar hakkındaki görüşüm için biraz sorun yaratmaya başladı. Daha ilk başlarda, Yeni Ahit'in Grekçe metninin tam anlamının ve nüanslarının yalnızca orijinal dilinde (daha sonra İbranice öğrendiğimde Eski Ahit için de aynı şey söz konusuydu) okunduğunda ve incelendiğinde kavranabileceğini gördüm. Dili hakkıyla öğrenmem için bu yeterince iyi bir sebepti. Aynı zamanda bu, kutsal yazıların Tanrı'nın sözü olduğu anlayışımı sorgulamama da neden olmaya başladı. Eğer kutsal yazılardaki kelimelerin tam anlamı, yalnızca Grekçesi (ve İbranicesi) incelenerek kavranabiliyorsa, eski dilleri okuyamayan çoğu Hristiyan'ın, Tanrı'nın onlardan ne bilmelerini istediğini öğrenecek dört başı mamur bir yola sahip olamayacakları anlamına gelmez mi? Ve bu, vahiylerin öğretisini, dilleri öğrenmek ve metinleri orijinal kelimeleriyle okuyarak incelemek için, gerekli olan entelektüel istidatlara ve fırsata sahip, yalnızca seçkin bir akademisyen zümre için var olan bir doktrin yapmıyor mu? Eğer çoğu insanın, bu kelimelere ulaşması katien mümkün değilse ve yalnızca, bu kelimelerin İngilizce gibi bir dilde neredeyse beceriksizce denebilecek tercümesine ulaşabiliyorlarsa –ki bunun orijinal kelimelerle alakası yok- sözlerin Tanrı esini olduğunu söylemenin ne anlamı var?*

Sözleri aktaran el yazmaları hakkında daha fazla düşünmeye başladıkça sorularım da giderek çetrefilleşiyordu. Grekçe öğrendik-

* Arkadaşım Jeff Siker der ki "Yeni Ahit'i Grekçe okumak onu renkli görmek gibidir, oysa tercümesini okumak onu siyah beyaz görmeye benzer. İnsan meseleyi kavrar ama birçok ince ayrımı kaçıırır."

çe, Yeni Ahit'i bizim için muhafaza eden el yazmalarına ve sözüm ona Yeni Ahit'i orijinal kelimeleriyle yeniden tertipleyen eski metinlerin karşılaştırması bilimine duyduğum ilgi artıyordu. Temel soruma geri dönüp duruyordum; eğer gerçekte Tanrı'nın değişmez bir biçimde ilham ettiği sözlere değil de sadece yazıcıların, bazen doğru bazen (çoğu zaman) de hatalı olarak kopyaladığı sözlere sahipsek, İncil'in değişmez biçimde Tanrı'nın sözleri olduğunu söylemenin bize ne yararı var? Kutsal Kitap'ın özgün el yazmalarının (yani orijinallerin) vahiy olduğunu söylemenin ne anlamı var? Orijinallere sahip değiliz ki! Yalnızca hata içeren kopyalarımız var ve bunların da büyük çoğunluğu, orijinallerinden yüzyıllar sonrasına ve onlardan - besbelli ki binlerce şekilde farklı olarak nakledilmiş.

Bu şüpheler beni, hem sürekli rahatsız ediyor hem de İncil'in gerçekte ne olduğunu anlamak için derine, hep daha derine araştırmaya itiyordu. Wheaton'daki öğrenimimi iki yılda tamamladım ve Profesör Hawthorne'un rehberliğiyle kendimi Yeni Ahit'in eski metinlerinin karşılaştırılmasına adamaya karar verdim. Bu alanın; dünyada başı çeken uzmanı olan ve Princeton Teolojik İlahiyat Fakültesi'nde ders veren Bruce M. Metzger'le çalışacaktım.

Bir kez daha, Evangelist arkadaşlarım tarafından Princeton İlahiyat Fakültesi'ne gitmemem konusunda uyarıldım, çünkü onların anlattığına göre, orada "gerçek" Hristiyan bulmakta güçlük çekecektim. Ne de olsa Presbiteryen (tümü eşit rütbede görevliler len oluşan bir kurulun yönettiği Protestan kilisesine bağlı) bir İlahiyat Fakültesi'ydi, yeniden doğmuş Hristiyanlar yetiştirilen bir yer sayılmazdı. Fakat İngiliz edebiyatı, felsefe ve tarih -Grekçeden bahsetmeme gerek yok- çalışmalarım ufkumu önemli ölçüde genişletmişti ve artık tutkum bilgiydi, bilginin her türü, dinle ilgili olsun veya olmasın. Eğer "gerçeği" öğrenmek, bundan sonra liseden tanıdığım yeniden doğmuş Hristiyanlarla birlikte anılamayacağım, anlamına gelse bile önemli değildi. Beni nereye götürecek olursa olsun, öğ-

rendiğim herhangi bir gerçeğin Evangelist geçmişim tarafından oluşturulmuş tasnifler için, beklenmedik ya da zor olmasının, onları daha az gerçek yapmayacağına güvenerek, gerçeğin peşindeki mace-ramı sürdürmeye niyetliydim.

Princeton Teolojik İlahiyat Fakültesi'ne vardığımda ilk yıl için, hemen İbranice ve Grekçe tefsir derslerine kaydoldum ve programı- mı elimden geldiğince böyle derslerle doldurdum. Bu dersleri hem akademik anlamda hem de şahsi bir mücadele gibi görüyordum. Akademik mücadelem, her yönden memnuniyet vericiydi fakat kar-şı karşıya kaldığım şahsi mücadelem, manevi açıdan hayli yorucuy- du. Daha önce de belirttiğim gibi aslında, Wheaton'da İncil'in deği-ş- mez Tanrı sözü olduğuna bağlılığımın, temel yönlerinden bir kısmı- nı sorgulamaya başlamıştım. Princeton'daki detaylı çalışmalarında bu bağlılık, ciddi bir şekilde taarruza maruz kaldı. Görüşümü deği-ş- tirecek her türlü ayartılmaya direndim ve etrafımda benim gibi mu- hafazakâr Evangelist okullardan gelen ve "inancını korumaya" (bu- nu ifade etmenin -anımsamanın- tuhaf bir yolu, ne de olsa bir Hı-ristiyan tanrı bilim programındaydık) çalışan birçok kişi olduğunu anladım. Fakat çalışmalarım bana yetişmeye başladı.

Dönüm noktası ikinci sömestirimde, Cullen Story adında saygı duyulan ve dindar bir profesörün dersinde geldi. Ders, o zamanlar (ve hâlâ) favorim olan Markos İncili'nin yorumu üzerineydi. Bu ders için Markos İncili'ni tamamıyla Grekçe okuyabilmemiz gerekiyordu (sömestir başlamadan önceki hafta İncil'in tüm Grekçe kelimelerini ezberlemiştim); kilit pasajların tercümeleri üzerine düşüncelerimizi yazacağımız bir yorumlama defteri tutacaktık; metnin tercümesin- deki problemleri tartıştık; kendi seçtiğimiz bir yorumdaki karanlık nokta üzerine de final ödevi yazmak zorundaydık. Markos 2'de, İsa'nın Ferisilerle karşı karşıya kaldığı çünkü öğrencilerinin Şabat günü başakları yiyerek ekinler arasından geçtiği pasajı seçtim. İsa Ferisilere şunu göstermek ister "İnsan Şabat günü için değil, Şabat

günü insan için yaratıldı” ve onlara Kral Davut’un yanındakilerle birlikte açken ne yapmış olduğunu, “Aviyatar baş kâhinken” Tapınağa nasıl girdiğini ve ancak kâhinlerin yiyebileceği adak ekmeklerini yediklerini hatırlatır. Bu pasajın en iyi bilinen sorunlarından biri, İsa’nın delil olarak iktibas ettiği (1 Sam. 21:1-6) Eski Ahit’e bakılırsa Davut’un bunu, Aviyatar’ın değil, aslında Aviyatar’ın babası Ahimelek baş kâhinken yaptığı ortaya çıkar. Başka bir deyişle, bu, İncil’in hiç de kusursuz olmadığını, hatalar içerdiğini göstermeye delalet eden bu pasajlardan biridir.

Profesör Story’ye hazırladığım ödevimde, Markos bu olayın “Aviyatar baş kâhinken” olduğunu belirtse bile, bunun, Aviyatar’ın gerçekten baş kâhin olduğu anlamına gelmediği; ancak olayın Kutsal Kitap’ta geçen metnin, Aviyatar’ın ana karakterlerden biri olduğu bölümünde vuku bulduğu, sonucuna varan, uzun ve karmaşık bir argüman geliştirdim. İddiam, Grekçe kelimelerin manalarının kolayca anlaşılmaz ve biraz dolambaçlı olduğuna dayanıyordu. Profesör Story’nin iddiamı takdirle karşılayacağından hayli emindim; çünkü onun da (benim gibi) İncil’de asli hata gibi bir şey olabileceğini asla düşünmeyecek kadar, iyi bir Hristiyan âlimi olduğunu biliyordum. Fakat ödevimin sonuna, her nedense beni delip geçen tek satırlık basit bir yorum yapmış ve şöyle yazmıştı: “Belki de sadece Markos hata yapmıştır.” Bununla ilgili düşünmeye başladım. Ödevime koyduğum onca çalışmayı düşünüp taşınınca, problemden kurtulabilmenin bir yolunu bulmak için bir hayli hayali çalımlar atmak zorunda kalmış olduğumu ve aslında çözümümün birazcık sünmüş bir hâl aldığını fark ettim. Nihayet bir sonuca ulaştım, “Hım... belki Markos hata yapmıştır.”

Bu itirafı yaptıktan sonra bastırılmış düşüncelerimin, duygularımın önündeki engeller birden açıldı. Eğer Markos 2 de önemsiz küçük bir hata olabiliyorsa, pekâlâ diğer yerlerde de hatalar olabilir. Belki İsa daha ilerde Markos 4’te hardal tohumunun “dünya üze-

rindeki en küçük tohum” olduğunu söylediğinde, öyle olmadığını gayet iyi bilirken, hardal tohumunun nasıl tüm tohumların en küçüğü olduğuna dair hayali bir açıklama ortaya koymama gerek yoktu. Ve belki bu “hatalar” daha büyük meselelerde de geçerliydi. Belki Markos, Pesah yemeğinin yenilmesinden *sonraki* gün İsa’nın çarmıha gerildiğini (Markos 14:12; 15:25) söylerken Yuhanna’nın ise, yenilmeden *önceki* gün öldüğünü söylemesi de (Yuhanna 19:14) –belki bu asli bir farktır-. Ya da Luka, İsa’nın doğumuyla ilgili açıklamasında, Yusuf ve Meryem’in Beytullahim’e gelmelerinden (ve arınma töreni gerçekleştikten) ancak bir ay sonra Nasıra’ya geri döndüklerini (Luke 2:39) belirtmesine rağmen, Matta’nın, geri dönmek yerine Mısır’a kaçtıklarını (Matta 2:19–22) söylemesi –belki bu bir farklılıktır-. Ya da Pavlus Şam’a giderken din değiştirdikten sonra havarileri görmek için Kudüs’e gitmediğini (Gal. 1:16–17) söylerken, Havarilerin Görevleri Kitabı ise Şam’ı terk ettikten sonra yaptığı ilk işin bu olduğu (Elçi 9:26) anlatması –belki bu bir farklılıktır.

Bu fark ediş, Yeni Ahit’in Grekçe el yazmalarını daha yoğun bir şekilde inceledikçe, karşı karşıya kaldığım problemlerle aynı zamanda meydana geldi. Söylenecik tek şey orijinallerin Tanrı sözü olduğu, ancak bizim orijinallere sahip olmadığımızdı; bu yüzden orijinalleri yeniden oluşturmamak, onların Tanrı sözü olduğunu söylemek benim için pek bir şey ifade etmiyordu. Üstelik tüm kilise tarihi boyunca Hristiyanların büyük çoğunluğu orijinallere ulaşamadı ve bu da onların Tanrı sözü olduğunu tartışmalı bir konu hâline getirmiştir. Sadece orijinallere değil, orijinallerin ilk kopyalarına da sahip değiliz. Hatta orijinallerin kopyalarının kopyalarına ya da orijinallerin kopyalarının kopyalarının kopyalarına da sahip değiliz. Sahip olduklarımız daha sonra –çok sonra- yazılmış kopyalardır. Çoğu nüsha *yüzyıllar* sonra yazılmış kopyalardır. Ve bu kopyaların her biri, diğerinden binlerce yerde farklılık gösteriyor. Bu kitapta daha sonra göreceğiniz gibi, bu kopyalar birbirinden o kadar çok

yerde farklıdır ki kaç tane değişiklik olduğunu dahi bilmiyoruz. Bunu bir karşılaştırmayla ifade etmek daha kolay olabilir: El yazmalarımız içinde, Yeni Ahit'teki kelimelerden daha çok farklılık vardır.

Bu farkların çoğu, tamamen önemsiz ve esası etkilemeyen farklılardır. Bunların bir kısmı bize eski çağlarda yazıcıların, çoğu insanın bugün yaptığından daha iyi heceleyemediğini (ve onların yazım hatalarını kontrol edebilecekleri sözlükleri bile yoktu) gösterir. Öyle de olsa, insan bütün bu farklılıklara ne anlam verebilir? Eğer bir kimse Kutsal yazıların her kelimesinin Tanrı sözü olduğunda ısrar etmek istiyorsa ve eğer kutsal yazıların her kelimesine *sahip* değilsek bunun ona ne faydası olacaktır? İleride göreceğimiz gibi, bazı yerlerde orijinal metni doğru şekliyle oluşturup oluşturamadığımızdan tam emin olamıyoruz. Kelimelerin ne olduğunu dahi bilmeyince, İncil'in sözlerinin ne anlama geldiğini bilmek biraz zor oluyor!

Bu, İncil'in Tanrı sözü olduğu görüşüm için bir problem hâline geldi, çünkü fark ettim ki ilkin Kutsal Kitap'ın sözlerini esin veren Tanrı için, onları korumak daha zor olmamalıydı. Eğer kullarının bu sözlerle sahip olmasını isteseydi, şüphe yok ki onları kullarına (ve hatta muhtemelen Grekçe ya da İbranice yerine onların anlayabileceği bir dilde) verirdi. Sözlere sahip olmamamız şüphesiz, -benim çıkardığım sonuç- onları bizim için korumadığını gösteriyor. Ve eğer bu mucizeyi gerçekleştirmediyse, daha önce o sözleri esinleme mucizesini gerçekleştirdiğini düşündürecek bir sebep de yok gibi görünüyor.

Kısacası, Grekçe Yeni Ahit üzerine çalışmalarım ve onu içeren el yazmalarında yaptığım araştırmalar, beni, İncil'in ne olduğu hakkındaki fikrimi yeniden gözden geçirmemi sağladı. Bu benim için sismik bir değişimdi. Bundan önce -lisede yeniden doğma deneyimiyle başlayan, Moody'deki tutucu günlerim ve devamında Wheaton'daki Evangelist günlerde- inancım bütünüyle belirli bir görüşe;

İncil'in tamamıyla ve vahiy, Tanrı'nın değişmez sözü olduğu temeline dayanıyordu. Artık İncil'i aynı şekilde göremiyordum. İncil bana pekâlâ insan yapımı bir kitap gibi görünmeye başladı. Kutsal metinleri insan yazıcılar kopyalamış ve değiştirmiş oldukları gibi aynı zamanda kutsal yazıların başlangıçta da insan yazarlar tarafından yazılmışlardı. Bu, başından sonuna kadar insani bir kitaptı. Değişik zamanlarda ve değişik yerlerde değişik ihtiyaçlara hitap etmek için değişik insan yazarlar tarafından yazılmıştı. Bu yazarların birçoğu yaptıklarını anlatmak için şüphesiz Tanrı tarafından esinlendiklerini hissettiler fakat kendi bakış açıları, kendi kanaatleri, kendi görüşleri, kendi ihtiyaçları, kendi istekleri vardı; bu bakış açıları, kanaatler, görüşler, ihtiyaçlar, istekler, kavrayışlar ve inanışlar da söyledikleri her şeyi şekillendirdi. Bunların etkileriyle her biri diğerinden farklılık gösterdi. Bu meyanda, demek oluyor ki Markos, Luka'nın dediğinin aynısını söylemedi çünkü Luka'yla aynı şeyi kastetmiyordu. Yuhanna, Matta'dan farklı –aynı değil–. Pavlus “Havarilerin Görevleri”nden farklı. Yakup da Pavlus'tan farklı. Yazarların hepsi insan yazarlar ve her birinin demek istedikleri şeylere göre okunması gerekiyor; söylediklerinin, diğer yazarların söylemek istedikleriyle aynı ya da onlara uygun ya da tutarlı olduğunu varsayarak değil. Dolayısıyla İncil, pekâlâ insani bir kitaptır.

Bu benim için yeni bir bakış açısydı ve açıkça Evangelist bir Hıristiyan olduğum dönemdeki görüşüm değildi –ve bugünkü Evangelistlerin çoğunun da değil–. İncil'i kavrayışıma dair değişen bakış açıma bir örnek vereyim. Moody İncil Enstitüsü'ndeiyken kampüsteki en popüler kitaplardan biri Hal Lindsay'in geleceğimiz için kıyamet planı, *Büyük Yeryüzü Gezegenin Geleceği* (*The Late Great Planet Earth*) adlı kitabıydı. Lindsay'in kitabı yalnızca Moody'de popüler değildi; aslında 1970'lerde İngiliz dilinde kurgusal olmayan yazı türünde (İncil haricinde; ayrıca kurgusal olmayan yazı biraz müphem bir ifade) en iyi satan bir kitaptı. Lindsay, Moody'de-

ki bizler gibi, İncil'in kesinlikle kelimesi kelimesine hatasız olduğuna inanıyordu; öyle ki Yeni Ahit'i okuyabilir ve yalnızca Tanrı'nın sizin nasıl yaşamanızı ve neye inanmanızı istediğini değil, aynı zamanda Tanrı'nın gelecekte ne yapmayı planladığını ve bunu nasıl yapacağını da anlayabilirdiniz. Dünya feci boyutlarda bir kıyamet krizine doğru ilerliyordu ve Kutsal yazıların değişmez sözleri, neyin nasıl ve ne zaman olacağını gösterecek şekilde okunabilirdi.

Bilhassa "ne zaman" beni çok etkilemişti. Lindsay, İsa'nın incir ağacı kıssasını gelecekte mahşer gününü ne zaman bekleyebileceğimize dair bir kanıt olarak işaret ediyordu. İsa'nın öğrencileri "sonun" ne zaman geleceğini bilmek isterler ve İsa yanıtlar:

İncir ağacından ders alın. Dalları filizlenip yapraklarını sürünce, yaz mevsiminin yakın olduğunu anlarsınız. Aynı şekilde, bütün bu olacakları görünce bilin ki İnsanoğlu; yakındır, kapıdadır. Size doğrusunu söyleyeyim, bütün bunlar olmadan bu kuşak ortadan kalkmayacak. (Matta 24:32-34)

Bu kıssa ne demek? Lindsay, bunun Tanrı'nın kendisinden gelen değişmez bir söz olduğu düşüncesiyle, İncil'de "incir ağacının" sık sık İsrail ulusunun imgesi olarak kullanıldığına işaret ederek mesajı çözer. Yapraklarını sürmesi ne demek olabilirdi? Bu ulus, bir mevsim boyunca hareketsiz yattıktan sonra (kış), tekrar dirilecek. Ve İsrail ne zaman dirildi? 1948'de, İsrail bir kez daha bağımsız bir devlet hâline geldiğinde. İsa, sonun bir kuşak zarfında geleceğine işaret ediyordu. Peki, İncil'de bir kuşak ne kadar sürer? Kırk yıl. Buradan yola çıkarak İsa'nın ağızından tanrısal esin olan öğreti: Dünyanın sonu, İsrail'in yeniden ortaya çıkışından kırk yıl sonra, 1988 yılından önce bir zamanda gelecek.

Bu mesaj zorlayıcılığını kanıtladı. Şimdi tuhaf görünebilir - 1988 mahşer günü yaşanmadan gelip geçtiği göz önüne alınırsa- fakat diğer taraftan tamamiyle vahiy olduğu için, İncil'in olduğu gibi

okunabileceğine, kehanetlerinin içinde yakında neler olacağını, bildiğimiz tarihi neyin sona erdireceğinin bilgisi olduğuna *hâlâ* inanan milyonlarca Hristiyan var. Gündemdeki diğer bir geleceğimizin kıyamet görüşü, İncil'in bire bir okunmasına dayanan Timoty LeHaye ve Philip Jenkins'in seri kitapları *Geride Kalanlar: Dünya Savaşta (Left Behind)* bunun kanıtı; bu kitaplar günümüzde *altmış milyon*dan fazla kopya sattı.

İncil'i inancımız, hayatımız ve geleceğimiz için hatasız, değişmez, detaylı bir proje olarak okurken, birçoğu birbirine göre farklılıklar gösteren ve hiçbirinin de nasıl yaşamamız gerektiğine dair hatasız bir rehberlik sağlamadığı, insanlığa yakışan görüşleriyle insani bir kitap olarak görmek radikal bir değişim. Kendi düşüncelerimdeki değişim sona erdiğinde ortaya çıkan buydu ve artık tamamen buna inanıyorum. Çoğu Hristiyan, elbette, İncil'in bu bire bir görülen yanını hiçbir zaman ilk planda tutmadılar ve onlar için böyle bir görüş, tamamıyla tek taraflı ve kaba (tuhaf ve inanç konularıyla alakasız dememe gerek yok) görünebilir. Buna rağmen etrafta İncil'i hâlâ bu şekilde gören bolca insan var. Bazen arabalarda şöyle yazan çıkartmalar görüyorum: "Tanrı söyledi, ben inanıyorum, işte bu kadar." Benim cevabım ise her zaman şudur: Ya Tanrı söylemediyse? Ya size Tanrı'nın sözlerini verecek diye aldığınız kitap, onun yerine insan sözlerini içeriyorsa? Ya İncil modern çağın sorunlarına –kürtaj, kadın hakları, eşcinsel hakları, dini üstünlük, Batı tarzı demokrasi ve bunun gibilere- kusursuz yanıtlar vermiyorsa? Ya nasıl yaşamamız ve neye inanmamız gerektiğine kendi başımıza, sahte bir idol –ya da Kâdiri Mutlak'la doğrudan iletişim hattı sağlayan bir kâhin- olarak İncil'i ileri sürmeden kavramak zorundaysak? Bunu düşünmek için apaçık nedenler var; gerçekte İncil, göstermeye çalıştığım gibi, hayatlarımızın hatasız rehberi değil, birçok yerinde biz bile (akademisyenler ya da sıradan okuyucular olarak) İncil'in özgün metnini aslında bilmiyoruz.

Bu fark edişin etkisiyle şahsi teolojim, yeniyetme dönemimde ve 20'lerimin başında kat ettiğimden hayli farklı yollardan geri gelecek, radikal bir şekilde değişti. İncil'e ve içerdği birçok ve çeşitli mesajlara hâlâ değer veriyorum. Yaklaşık aynı dönemden ve daha sonrasından, ilk Hristiyanların, Antakyalı Ignatius, Romalı Klement ve İskenderiyeli Barnabas gibi, daha az bilinen şahısların yazdıklarına değer verdiğim kadar; ayrıca aşağı yukarı o zamanlarda başka inançlarda olan şahısların yazdıklarına, Josefyus'un Samos'lu Lusyan'ın ve Plutarch'ın yazdıklarına değer verdiğim kadar. Bu yazarların hepsi, dünyayı ve içinde kendi yerlerini anlamaya çalışıyorlar ve hepsi bize öğretecek değerli şeylere sahip. Bu yazarların neler söylediğini bilmek önemli; böylece neler söylemek ve hükümler vermek zorunda kaldıklarını görebiliriz ve sonra da bu sözler ışığında kendimiz için ne düşüneceğimizi ve nasıl yaşayacağımızı anlayabiliriz.

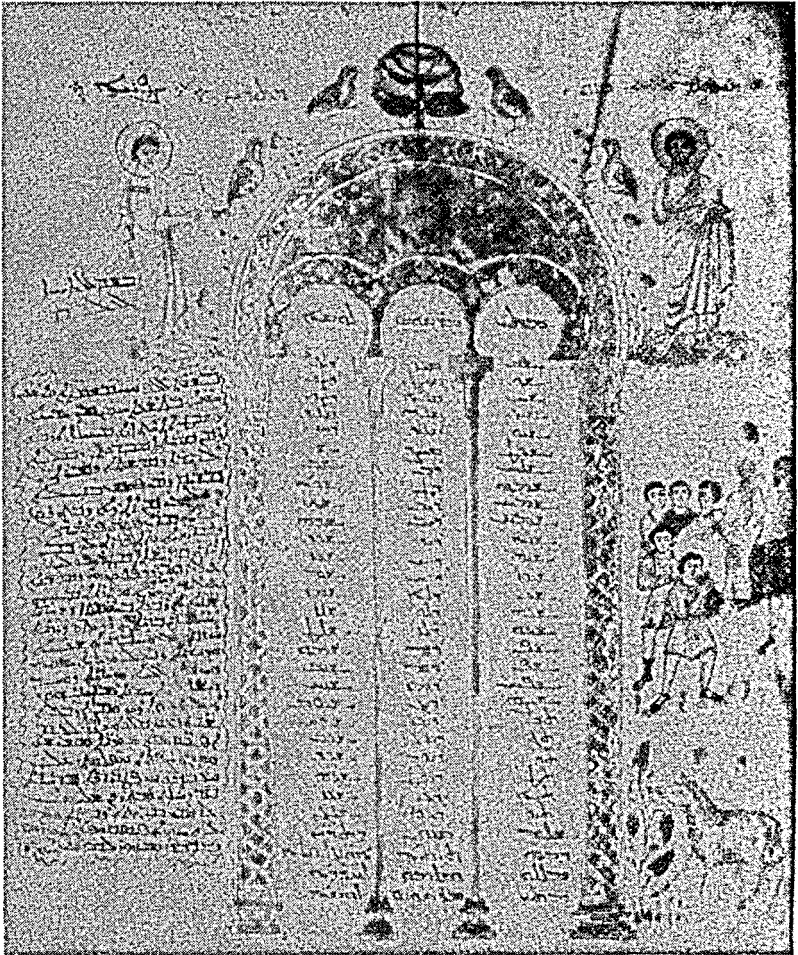
Bu, beni Yeni Ahit'in el yazmaları ve eski metinlerin karşılaştırması diye, bilinen alandaki incelemelerime olan ilgime geri götürür. Kanaatim şu ki eski metinlerin karşılaştırması sadece akademisyenler için değil, aynı zamanda İncil'e ilgi duyan herkesi (ister harfi harfine çeviriye, ister elden geçirilmiş olanına inanan; ister ben şimdiye kadar hiç bire bir çeviriye inanmadım diyen veya tarihi ve kültürel bir fenomen olarak İncil'e uzak birini) içine çekebilecek ve meraklandıracak gerçekten önemli bir inceleme alanı. Buna rağmen göze çarpan, çoğu okuyucunun –Hristiyanlıkla, İncil'le, İncil'e ilişkin çalışmalarla ilgilenen, hem İncil'in değişmez olduğuna inanan hem de inanmayan okuyucuların– eski metinlerin karşılaştırması ile ilgili, neredeyse hiçbir şey bilmediği. Nedenini anlamak da zor değil. Bu alanın üç yüz yıldan fazladır bilim dalı olarak süregelmesine rağmen, işin ehli olmayan okuyucu –yani bu konuda hiçbir şey bilmeyen, Grekçesi ve derin inceleme için gerekli diğer dilleri ve metinde bir “problem” olduğunun farkında bile olmayan; ancak hem problemlerin ne olduğunu hem de akademisyenlerin bu problemlerle-

ri çözümlmek konusunda neler yaptığını merak edip ilgisini çekecek okuyucular- için bu konuda henüz tek bir kitap yazıldı.*

İşte bu da böyle bir kitap, bildiğim kadarıyla türünün ilki. Bu kitap, eski metinlerin karşılaştırması hakkında hiçbir şey bilmeyen ama yazıcıların Kutsal metinleri nasıl değiştirdiği ve nereyi değiştirdiklerini bizim nasıl fark edebileceğimiz hakkında, bir şeyler öğrenmek isteyebilecek insanlar için yazıldı. Konu hakkındaki otuz yıllık düşüncelerime dayanarak ve İncil'e bakışım, onca radikal dönüşümden geçtikten sonra, şu anda sahip olduğum bakış açısıyla oluşturuldu. Yeni Ahit'imize nasıl sahip olduğumuzu, bazı örneklerde asıl yazarların sözlerinin ne olduğunu bile nasıl bilmediğimizi, bu sözlerin bazen ne ilginç yollarla değiştirildiğini ve bazı oldukça titiz ve detaylı analiz metotları uygulayarak orijinal kelimelerin aslında ne olduklarını nasıl anladığımızı görmekle ilgilenebilecek herkes için yazıldı. Birçok yönden benim için bu çok kişisel bir kitap, uzun bir yolculuğun son eseri. Belki, başkaları için, kendi yolculuklarının da bir parçası olabilir.

* Buna en yakın kitap David C. Parker'ın *The Living Text of the Gospels* (Cambridge: The Univ. Pres, 1997).

29 • İNCİL NASIL DEĞİŞTİRİLDİ?

Altıncı yüzyıl Suriye'sinde kopyalanmış ünlü Rabula İncil'inden mükemmel bir el yazması.

1

KUTSAL HIRİSTİYAN YAZILARININ BAŞLANGICI

Sahip olduğumuz Yeni Ahit kopyalarını tartışabilmek için ta en baştan, Hıristiyanlık dininin Grek ve Roma dünyası için olağan dışı olan özelliklerinden biriyle başlamamız gerekir: Kitabî niteliği. Aslında, Hıristiyanlığın bu özelliğinin anlaşılması için, Hıristiyanlığın başlangıcının da öncesinden, Hıristiyanlığın kaynağını oluşturan din olan, Yahudilikle başlamak gerekir. Çünkü Hıristiyanlığın kitabîliği, Batı medeniyetinin ilk “kitabî dini” olan Yahudilik tarafından bir bakıma öngörülen ve beklenen bir şeydi.

KİTAPİ BİR DİN OLARAK YAHUDİLİK

Roma dünyasında, Hıristiyanlığın kaynağı olan Yahudilik, katiyen tek değil ama olağan dışı bir dindi. Akdeniz bölgesindeki (yüzlerce) diğer dinlerden herhangi birinin inananları gibi Yahudiler de insanüstü varlıkların (meleklerin, baş meleklerin, prensliklerin, güç-

lerin) yaşadığı ilahî âlemin varlığını kabul ediyorlardı; hayvanları ve diğer gıda ürünlerini kurban ederek Tanrı'larına tapınmayı sürdürüyorlardı; burada, dünya üzerinde bulunan ve bu kurbanların kesilmesi gereken kutsal bir yer (Kudüs'teki Tapınak) olduğunu ileri sürüyorlardı. Toplumsal ve kişisel ihtiyaçları için bu Tanrı'ya dua ediyorlardı. Geçmişte bu Tanrı'nın insanlarla nasıl etkileşime geçtiği hakkında hikâyeler anlatıyorlar ve hâlihazırda onun insanlara yardım edeceğini umuyorlardı. Tüm bu yönleriyle Yahudilik, imparatorluktaki diğer tanrıların inananları için "tanıdık" bir dindi.

Yine de bazı yönleriyle Yahudilik, diğerlerinden farklıydı. İmparatorluktaki diğer bütün dinler çok tanrılıydı; her türde ve işlevde birçok tanrıyı kabul edip onlara tapınıyorlardı; örneğin, devletlerin büyük tanrıları, çeşitli bölgelerin daha küçük tanrıları, insanın farklı hâllerini, doğumunu, yaşamını, ölümünü idare eden tanrıları vardı. Öte yandan Yahudilik, tek tanrılıydı; Yahudiler, bu dünyayı yarattığını, kontrol ettiğini ve tek başına insanların ihtiyaçlarını sağladığını iddia ettikleri, atalarının tek Tanrı'sına tapmakta ısrar ediyorlardı. Yahudi geleneklerine göre bu tek ve bütün güce sahip Tanrı, İsrailileri özel insanları olmaya çağırmıştı ve İsrail halkına ama yalnızca onlara mutlak bağlılıkları karşılığında onları koruyup kollayacağına dair söz vermişti. Yahudi halkının, bu Tanrı'yla bir "anlaşma-sı" olduğuna inanılırdı, öyle bir anlaşma ki o sadece Yahudi halkının olduğu gibi, onlar da sadece ve sadece bu Tanrı'nın olacaktı. Tapılacak ve itaat edilecek yalnızca bu tek Tanrı'ydı; dolayısıyla, o günün çok tanrılı dinlerinden farklı olarak (örneğin Zeus gibi bir tanrının çok sayıda tapınağı olabilirdi) yalnızca tek Tapınak vardı. Elbette Yahudiler yaşadıkları her yerde tapınabilirlerdi, ancak Tanrı'ya kurban vermek gibi dini yükümlülüklerini sadece Kudüs'deki Tapınak'ta yerine getirebilirlerdi. Buna rağmen, başka yerlerde, dua etmek ve dinlerinin özünde atalarından kalan geleneklerini tartışmak için "sinagoglar"da bir araya gelebiliyorlardı.

Bu gelenekler, hem Tanrı'nın İsrail halkının atalarıyla –kadın ve erkek pirleri, yani: İbrahim, Sara, İshak, Hacer, Yakup, Rebeka, Yusuf, Musa, Davut vesaire- olan etkileşimleri hakkında hikâyeleri ve bu insanların nasıl ibadet edeceği ve yaşayacağına ilişkin detaylı talimatları içeriyordu. Roma İmparatorluğu'ndaki dinler arasında, Yahudiliği benzersiz kılan şeylerden biri de atalarından kalma diğer geleneklerin yanı sıra, bu talimatların kutsal kitaplarda yazılı olmasıydı.

Günümüzün Batı'ya ait büyük dinlerden herhangi birine (Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık), yakından aşina olan modern insanlar için tahayyül etmesi zor olabilir ama eski Batı dünyasının çok tanrılı dinlerinde, kitapların aslında hemen hiç rolü yoktu. Bu dinler, neredeyse sadece kurban etme ayinleriyle tanrıları onurlandırmaktan ibaretti. Kitaplarda izah edildiği gibi, öğrenilecek hiçbir öğretisi ve kitaplarda sergilendiği gibi, takip edilecek neredeyse hiç ahlak kuralı yoktu. Bu, çok tanrılı dinlerin inanancılarının tanrıları hakkında hiç itikatları ve hiç ahlakları olmadığı anlamına gelmez ama itikat ve ahlak –modern kulaklar için tuhaf gelebilir- bizi dindinde neredeyse hiç rol oynamazdı. Bunlar şahsi felsefe ve felsefelerin konusuydu ve elbette kitabı *olabilirlerdi*. Eski dinlerin kendileri, belirli birtakım “doğru öğretileri” ya da genel olarak “ahlak düsturları”nı gerekli bulmadıkları için, kitapların üstleneceği neredeyse hiç rol yoktu.

Atalarından kalan gelenekleri, alışkanlıkları, düsturları önemsemediği ve bunların kutsal kitaplarda –ki Yahudi halkı için “kutsal yazılar” konumunda- kayda geçirildiği iddiasıyla Yahudilik, benzersizdi. Bahsettiğimiz dönem boyunca –(common era*) İsa'dan sonra bi-

* Günümüzde akademisyenler, eski adı *anna Domini* (=A.D. ya da Rabbin yılı) yerine, İsa'dan sonra (common era=c.e.) ifadesini kullanıyorlar; çünkü önceki, tüm inançları daha fazla kapsayan bir ifadeydi.

rinci yüzyıl, Yeni Ahit kitapları yazılmaktayken- Roma İmparatorluğu'nun her yerine dağılmış olan Yahudiler, toplamında Tevrat olarak anılan (Tevrat kelime anlamıyla “yasa” veya “kılavuz” demektir.) Musa'nın yazmalarından Tanrı'nın kullarına yön verdiğini bilhassa anladılar. Tevrat beş kitaptan oluşur, bazen Pentateuch (beş kitap) da denir, Yahudi Kutsal Kitabı'nın başlangıcıdır (Hristiyan Eski Ahit'i): Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım ve Yasa Kitabı. İnsan burada dünyanın yaratılışının, İsrail'in Tanrı'nın halkı olmaya çağırılmasının, İsrailoğullarının kutsal atalarının hikâyelerinin ve Tanrı'nın onlarla münasebetleri ve en önemlisi (ve en kapsamlısı); Tanrı'nın Musa'ya verdiği, insanların ona nasıl ibadet etmesi ve toplum içinde birlikte yaşarken birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini içeren yasaların açıklamalarını bulabilir. Bunlar, öğrenilmesi, irdelenmesi ve izlenmesi gereken kutsal yasalardı ve bir grup kitaba yazıldılar.

Yahudilerin dinî yaşamları için önem taşıyan başka kitaplar da vardı, örneğin (Yeşaya, Yeremya ve Amos gibi) peygamberlerin kitapları ve (Mezmurlar Kitabı) şiirler ve (Yeşu ve Samuel gibi) tarih. Nihayet, Hristiyanlığın başlamasından bir süre sonra, bu İbranice kitapların bir kısmı –yirmi ikisi birden- kutsal kitabın kanonları,* günümüzün Yahudi İncil'i, Hristiyanlar tarafından Hristiyan kanonunun ilk bölümü, “Eski Ahit”** olarak kabul edildiler.

Yahudilerle ilgili bu özet bilgiler ve onların metinleri önemlidir çünkü onlar, en başından beri “kitabi din” olan Hristiyanlık için zemin teşkil ettiler. Pek tabii Hristiyanlık, kendisi de Tevrat'ın ve

* Kilise kanunu. (İng. canon)

*** Yahudi kutsal kitabının kanon oluşumuna değinen bir anlatım için David Noel Freedman'ın editörlüğünü yaptığı Anchor İncil Sözlüğü'nde (New York: Doubleday, 1992), James Sanders'ın “*Canon, Hebrew Bible*” ına bakın, 1:838–52.

muhtemelen diğer Yahudi kutsal kitaplarının otoritesini kabul etmiş ve öğrencilerine bu kitapların kendi yorumunu öğreten Yahudi bir haham (öğretmen) olan İsa ile başladı.* Zamanının diğer hahamları gibi İsa da Tanrı'nın isteklerinin kutsal metinlerde, özellikle de Musa'nın Yasaları'nda bulunabileceğini ileri sürüyordu. Bu kutsal yazıları okudu, bu kutsal yazıları inceledi, bu kutsal yazıları yorumladı, bu kutsal yazılara bağlandı ve bu kutsal yazıları öğretti. En başından beri, müritleri, geleneklerinin kitaplarına fazlasıyla değer veren Yahudilerdi. Ve bu yüzden Hristiyanlığın daha başlangıcında, bu yeni dinin destekleyicileri, İsa'nın takipçileri, Roma İmparatorluğu içinde alışılmışın dışındaydılar: Tıpkı onlardan önce Yahudilerin de olduğu gibi, fakat neredeyse herkesten farklı olarak, kutsal otoriteyi kutsal kitaplara yerleştirmişlerdi. Hristiyanlık, başlangıçta, kitabın diniydi.

KİTABI BİR DİN OLARAK HİRİSTİYANLIK

Biraz sonra göreceğimiz gibi, erken dönem Hristiyanlığı için kitabın önemli olması, bütün Hristiyanların kitap okuyabildiği anlamına gelmez; tam tersine, ilk Hristiyanların çoğu, (Yahudiler de dâhil olmak üzere), imparatorluktaki diğer insanlar gibi okuma yazma bilmiyorlardı. Ancak bu, kitapların dinde ikinci plana atılmasını gerektirmedi. Cemaatleri içinde, Hristiyanların yaşamları için belli başlı yönleriyle kitaplar gerçekten merkezi bir öneme sahiptiler.

* Hz. İsa'yı haham olarak sıfatlandırarak onun resmen "Yahudi hahamı" olduğunu kastetmiyorum, o basit anlamda bir Yahudi öğretmeniydi. Elbette sadece bir öğretmen değil; herhalde en iyi şekilde bir "peygamber" olarak anlaşılabilir. Daha fazla bahis için bakınız, Bart D. Ehrman, *Apocalyptic Prophet of the New Millenium* (New York: Oxford Univ. Yay, 1999).

Erken Dönem Hristiyan Mektupları

Dikkat edilecek ilk şey, İsa'nın ölümünden sonra pek çok farklı türde yazmaların ilk yüzyıl Hristiyan toplumlarının gelişmesi için önem taşıdığıdır. Hristiyan toplumları için sahip olduğumuz en erken kanıt, Hristiyan liderlerin yazdığı mektuplardan gelir. Elçi Pavlus bu konuda ilk ve en güzel örneğimiz. Pavlus, besbelli ki paganları (yani, imparatorluğun çok tanrılı dinlerinden herhangi birine inananları) tapınılacak olan tek tanrının yalnızca Yahudi Tanrısı olduğuna, İsa'nın onun oğlu olduğuna ve dünyanın günahları için öldüğüne ve dünya üzerinde gerçekleşecek olan yargılama için yakında geri döneceğine (bk. 1.Sel. 1:9-10) inandırarak, genellikle kent merkezlerinde olmak üzere baştan sona bütün doğu Akdeniz'de kiliseler kurdu. Din değiştirmesi muhtemel olanları, mesajının gerçekliğine inandırma çabası içinde, Pavlus'un kutsal yazıları (yani, Yahudi kutsal kitabını) ne kadar kullandığı belli değil; fakat bildirilerinin kilit fezlekelerinden birinde, bildirdiği şeyin "Mesih'in Kutsal Yazılar uyarınca öldüğü... ve Kutsal Yazılar uyarınca dirildiği" (1.Kor. 15:3-4) olduğuna işaret ediyor. Anlaşılan Pavlus, yüksek eğitilmiş bir Yahudi olarak, tabii ki kendisinin okuyabildiği ve çoğu zaman başarılı sonuç veren bir din değiştirme girişimiyle dinleyenlerine yorumladığı, Yahudi kutsal kitabının kilit pasajlarına getirdiği yorumlarla, Mesih'in ölümü ve dirilişi arasında ilişki kurmuştu.

Pavlus, bir yerde belirli bir sayıda insanı Hristiyanlaştırdıktan sonra başka bir yere gidiyor aynı şeyi deniyor ve genellikle orada da bir miktar insanın din değiştirmesini sağlıyordu. Fakat bazen (sık sık?) daha önce kurmuş olduğu inanan cemaatlerden birinden haber alırdı ve bazen (sık sık?) bu haberler iyi olmazdı: Cemaat üyeleri kötü davranışlarda bulunmaya başlamış, ahlaksızlık sorunları yeniden baş göstermiş, "sahte öğretmenler" gelip onunkilerin tersine mefhumlar öğretmiş, cemaat üyelerinin bir kısmı sahte öğretileri izlemeye başlamış ve bunun gibi şeyler. Haberleri duyan Pavlus ce-

maate, bu problemlere değinen bir mektup yazardı. Bu mektuplar o cemaatin yaşamları için çok mühimdi, sonunda da bir kısmı “Kutsal Yazılar” olarak addedilmeye başlandı. Pavlus’un adıyla yazılmış on üç mektup Yeni Ahit’in içinde yer almaktadır.

Hıristiyan hareketinin en erken dönemlerinde bu mektupların ne kadar önemli olduğunu, sahip olduğumuz ilk Hıristiyan yazmalarından; Pavlus’un Selaniklilere yazdığı genellikle MS 49 -Hz. İsa’nın ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonrası ve onun hayatını anlatan İncillerin hepsinden yaklaşık yirmi yıl önce- yılını taşıyan ilk mektubundan hissedebiliriz. Pavlus mektubu “Bütün kardeşleri kutsal öpüşle selamlayın; Rabb’in adına size ısrarla buyuruyorum, bu mektup bütün kardeşlere okunsun” (1.Sel. 5:26–27) diyerek bitiriyor. Bu, ılımlı yaklaşıma sahip olanlar tarafından okunması gereken olağan bir mektup değildi; elçi okunmasını *ısrarla* buyuruyordu ve cemaatin kurucusu tarafından amirane bir bildiri olarak kabul edilmesi zorunluydu.

Böylece mektuplar, dönemin en başlarından itibaren, Hıristiyan cemaatleri arasında elden ele dolaştı. Bu mektuplar farklı yerlerde yaşayan cemaatleri birbirine bağladı; Hıristiyanların inançlarını ve ibadetlerini birleştirdi; Hıristiyanların neye inanmakla ve nasıl davranmakla yükümlü olduklarını gösterdi. Cemaat toplantılarında, cemaate yüksek sesle okunmalıydılar çünkü daha önce belirttiğim gibi, çoğu Hıristiyan, birçok diğerleri gibi, mektupları kendi başına okuyamayacaktı.

Bu mektuplardan bazıları Yeni Ahit’e dâhil edildi. Yeni Ahit aslında büyük oranda Pavlus ve diğer Hıristiyan liderler tarafından Hıristiyan toplumlara (örneğin, Korintliler, Galatyalılar) ve bireylere (örneğin, Filimun) yazılmış mektuplardan meydana gelmektedir. Üstelik günümüze ulaşanlar –Yeni Ahit’te yirmi bir tane var- yazılmış olan mektupların sadece çok küçük bir kısmıdır. Yalnızca Pav-

lus ele alındığında, Yeni Ahit'te ona isnat edilenlerden çok daha fazlasını yazmış olduğunu farz edebiliriz. Pavlus ara sıra günümüzde var olmayan mektuplardan söz eder; örneğin 1.Kor. 5:9'da, Korintlilere daha önce yazdığı (Korintlilere birinci Mektuptan önce) bir mektuptan bahseder. Ve bazı Korintlilerin ona göndermiş olduğu başka bir mektuptan (1.Kor. 7:1) bahseder. Başka bir yerde ise (2.Kor. 3:1) muhaliflerinin yazmış olduğu mektuplara atıfta bulunur. Bu mektupların hiçbirisi bugün yoktur.

Akademisyenler uzun süre, Yeni Ahit'te Pavlus'a atfedilen bazı mektupların, aslında onun adını kullanan halefleri tarafından yazıldığından şüphe ettiler.* Bu şüphenin doğru olması, erken dönem Hristiyan hareketinde mektupların önemine dair daha fazla delil anlamına da gelir: görüşlerinin duyulması için birisi, büyük ölçüde itibar göreceği varsayımıyla, elçinin adıyla bir mektup yazmaktadır. Bu iddiaya göre sahte isimle yazılmış mektuplardan biri, kendisi de mektupların önemini vurgulayan ve günümüze kadar gelmemiş bir başka mektuptan bahseden, Kolose'lilere mektuptur: "Bu mektup aranızda okunduktan sonra Laodikya topluluğunda da okunsun ve siz de Laodikya'ya yazılan mektubu okuyun." (Kol. 4:16) Açıkça belli ki Pavlus, -kendisi ya da onun adıyla yazan birisi- yakın kasaba Laodikya'ya bir mektup yazmış. Bu mektup da kayıptır.**

* Bunlar, Kolose'lilerin, Efeslilerin ve Selaniklilerin ikinci mektubundan oluşan üç mektubu "Deutero-Pauline" ve özellikle Timoteyus'a birinci ve ikinci mektuplar ve Titus'a mektuptan oluşan üç "vaizsel" mektubu içerir. Akademisyenlerin bu mektupları bizzat Pavlus'un yazdığından şüphe etmelerinin sebepleri için bakınız: Bart D. Ehrman, *The New Testament: A historical Introduction to the Early Writings*, 3. baskı (New York: Oxford Üniv. Yayınları, 2004), bölüm 23.

** Daha sonraları, Laodikya'ya yazılan mektup olduğu iddia edilen birtakım sahte mektuplar çıktı. Genellikle Yeni Ahit Apokrifası diye bilinen kitaplara dâhil edilen bir tanesine hâlen sahibiz. Pavlus'un deyişlerinin ve tümce-

Vurguladığım nokta şudur ki ilk Hristiyan topluluklarının yaşamalarında mektuplar önemliydi. Bunlar inanç ve ibadetlerinde onlara yol gösteren yazılı belgelerdi. Kiliseleri birleştiriyorlardı. Hristiyanlığı, imparatorluğun her yerine dağılmış diğer dinlerden, oldukça farklı kılmaya yardımcı oluyorlardı, bu bağlamda, aralarında paylaştıkları bu ortak literatürün (bahsi geçen Kol. 4:16) benzerleştirdiği farklı Hristiyan toplulukları, yazılı belgelerde veya “kitaplarda” bulunan talimatlara sıkı sıkıya bağlanıyorlardı.

Ve bu topluluklar için önem taşıyan sadece mektuplar değildi. Gerçekte, ilk Hristiyanlar tarafından yazılan, neşredilen, okunan ve izlenen, son derece geniş alana yayılmış bir literatür vardı ve bu, Roma pagan dünyasının o zamana dek hiç görmedikleri bir şeydi. Burada tüm bu literatürü uzun uzadıya tanımlamaktansa, yazılan ve bozulan kitaplara birkaç örnek verebilirim.

İlk İnciller

Hristiyanlar, doğal olarak, peygamberleri İsa'nın hayatı, öğretileri, ölümü ve dirilişi hakkında daha fazla şey öğrenmek istiyorlardı; bu arada İsa'nın hayatı ile ilişkilendirilen gelenekleri de içeren çok sayıda İncil yazıldı. Bu İncil'lerden dördü –Yeni Ahit'teki, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ninkiler- yaygın olarak kullanılmaya başlandı fakat birçok başka İncil de yazıldı. Bunların bir kısmına hâlâ sahibiz: Örneğin, İsa'nın havarisi Filipus, kardeşi Yahuda Tomas ve kadın yoldaşı Mecdelli Meryem (Mary Magdalene) tarafından yazıldığı iddia edilenler. İlk dönemlerde yazılanların bir kısmı da dâhil olmak üzere diğer İnciller kaybolmuştur. Örneğin Luka'nın İncilin-

lerinin bir naziresinden başka bir şey değil, Pavlus'un mektuplarından biri gibi görülsün diye parçalar alınıp bir araya getirilmiştir. “Laodikya'lılara” adıyla başka bir mektup da aşikâr bir surette ikinci yüzyıl “sapkın”ı Marci-on tarafından uydurulmuş ancak bu da günümüze kadar gelmemiştir.

den bunu anlayabiliyoruz, yazarı, olup bitenlerin tarihçesini yazarken, belli ki artık var olmayan, “birçok” öncellerinden faydalandığını (Luka 1:1) belirtiyor. Bu daha önceki anlatılardan biri, İsa’nın ayırmacı öğretilerinin (ör. Rabb’in Duası ve Gerçek Mutluluk) birçoğu için, hem Luka hem de Matta tarafından kullanılan, genellikle İsa’nın sözlerini içeren, muhtemelen yazılı bir anlatım olan, akademisyenlerin Q olarak adlandırdıkları kaynak olabilirdi.*

Gördüğümüz gibi, İsa’nın hayatı Yahudi kutsal yazılarının ışığında Pavlus ve diğerleri tarafından yorumlandı. Bu kitaplar –hem Pentateuch** hem de Peygamberler ve Mezmurlar gibi diğer Yahudi yazmaları- Hristiyanlar arasında geniş ölçüde kullanılıyordu, Tanrı’nın iradesi ve istekleri hakkında, özellikle de Mesih’te yerine getirilmiş olduğu şekliyle, neler bildirdiklerini görmek için onları keşfe çıkıyorlardı. O zamanlar, ilk Hristiyan topluluklarında, inceleme ve tefekkür için kaynak olarak Yahudi İncil’inin kopyaları, genellikle de Yunanca çevirisi Septuagint (Yetmişler) yaygın olarak mevcuttu.

Havarilerin İşleri

Birinci ve ikinci yüzyılın gelişen Hristiyan toplulukları için, sadece İsa’nın hayatı değil, aynı zamanda onun ilk müritlerinin hayatları da ilgi konusuydu. Bu durumda, havarilerin hikâyelerinin, –serüvenleri, özellikle İsa’nın ölümü ve dirilişinden sonraki misyoner hareketleri- dinleri hakkında daha fazlasını bilmek isteyen Hristiyanlar için, önemli bir yere sahip olduğunu görmek şaşırtıcı değil-

* Anlaşılabacağı üzere Q artık yok, buna rağmen –tüm içeriğini kesin bir şekilde bilemesek de- onun gerçek bir doküman olduğunu düşünmek için iyi sebepler var. Bakınız: Ehrman, *The New Testament*, bölüm 6. Q adı “kaynak” (Matta ve Luka’nın çoğu sözlerinin esasının kaynağı) anlamına gelen Almanca Quelle kelimesinin kısaltmasıdır.

** Eski Ahit’teki beş kitap.

dir. Bu açıklamalardan biri, Havarilerin İşleri, daha sonra Yeni Ahit'te yer aldı. Fakat büyük ölçüde tek tek havariler hakkında yazılmış diğer pek çok açıklama da yazıldı; örneğin Pavlus'un İşleri, Petrus'un İşleri ve Tomas'ın İşleri'nde olduğu gibi. Diğerleri kısım kısım elimizde kalmış ya da tamamen kaybolmuştur.

Hristiyan Apokalipsleri

Daha önce de kısaca tanımladığım gibi, Pavlus (diğer elçilerin yanı sıra), İsa'nın dünyadaki yargılama olduğunda, cennetten geri geleceğini öğretmişti. Her şeyin sonunun gelecek olması, Tanrı'nın yakında, kötülüğün güçlerini devirip burada dünya üzerinde, başında İsa'nın bulunacağı, kendi krallığını kurmak için dünya işlerine müdahale edeceğini umut eden ilk Hristiyanlar için, bitmek bilmeyen bir büyülenme sebebiydi. Bildiğimiz gibi bazı Hristiyan yazarlar, dünyanın felaketi andıran sonunda neler olacağına dair, kehanet türünde açıklamalar ortaya koydular. Bu tür "kıyamet" edebiyatının Yahudi emsalleri de mevcut, örneğin, Yahudi kutsal kitabındaki Daniel'in kutsal kitabında ya da Yahudi Apokrif kitapları içindeki Enoch'un 1. kitabı. Hristiyan kıyametlerinden nihayet birisi Yeni Ahit'te yerini aldı: Yuhanna Apokalipsi. Petrus Apokalipsi ve Herma Çobanı'nın Apokalipsi de dâhil olmak üzere diğerlerini okumak da kilisenin ilk yüzyıllarında birçok Hristiyan topluluğunda yaygındı.

Kilise Düzeni

İlk Hristiyan toplulukları, Pavlus'un zamanında çoğalarak büyümeye başladılar ve ondan sonraki nesillerde de büyümeye devam ettiler. Başlangıçta Hristiyan kiliseleri, en azından Pavlus tarafından kurulanlar, Tanrı'nın lütfunu kazanmış olarak adlandırabileceğimiz cemaatlerdi. Cemaatin gelişmekte olan yaşamına destek olmak için,

her üyesinin Kutsal Ruh tarafından verilmiş bir “yeteneğe” (Grekçe: charisma) sahip olduğuna inanırlardı: Örneğin öğretme, idare, yok-sullara yardım etme, iyileştirme ve kehanette bulunma yeteneği. Buna rağmen sonunda, dünyanın sonunun pek yakında geleceği beklentisi kayboldukça, daha katı bir kilise yapısına ihtiyaç olduğu açıklık kazanmaya başladı; özellikle de bu uzun ve meşakkatli yolda başı kilise çekecekse (1.Kor 11 ile Mat 16,18’i mukayese edin). Pavlus tarafından kurulanlar da dâhil olmak üzere, Akdeniz’in her bir yanındaki kiliseler, (her üyeye, Kutsal Ruh tarafından “eşit şekilde” ihsan edilmiş kişiler olarak sahip olmak yerine) sorumlu olacak ve kararlar verecek liderler tayin etmeye başladılar; topluluğun birlikte nasıl yaşaması gerektiği, kutsal ritüelleri (ör., vaftiz ve Aşai Rabbani ayini) nasıl uygulayacağı, yeni üyeleri nasıl eğiteceği ve bunun gibi konularla ilgili kuralları formüle etmeye başladılar. Çok geçmeden, kiliselerin nasıl düzene konulacağı ve yapılandırılacağını belirten dokümanlar ortaya konulmaya başlandı. Bu, sözde kilise düzeni, İsa’dan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıllarda giderek artan bir önem kazanmaya başladı; fakat zaten hemen hemen MS 100’e kadar (bildiğimiz kadarıyla) ilki, Oniki Havarinin Öğretisi (The Didache of the Twelve Apostles) yazılmış ve geniş ölçüde yayılmıştı. Sonrasında birçoğu daha yazıldı.

Hristiyan Apolojileri

Hristiyan toplulukları düzene oturmaya başladıkça, zaman zaman bu yeni inancı bir tehdit olarak gören, ayrıca gayriahlaki ve toplumsal olarak yıkıcı âdetlerle meşgul olan inananlarına, şüpheyle yaklaşan Yahudilerin ve putperestlerin muhalefetiyle karşı karşıya geldiler (tıpkı bugün yeni din hareketlerine çoğunlukla şüpheyle bakıldığı gibi). Bu karışıklık bazen Hristiyanların yer yer zulüm görmesine yol açtı; sonunda, Romalı idarecilerin Hristiyanları tutukla-

yıp putperestliğe dönmeleri hususunda zorlamak için araya girmesiyle, bu zulümler “resmiyet” kazandı. Hristiyanlık geliştikçe, Hristiyanlar, aleyhinde belirgin olarak artan ithamları tartışıp bertaraf edecek ölçüde iyi donanımlı, aydın kimseleri de Hristiyanlaştırdı. Bu entelektüellerin yazdıkları bazen, Grekçe apologia (apoloji) kelimesinin karşılığı olan “savunma” olarak adlandırılır. Savunmacılar (apolojistler), bu dinin, imparatorluğun sosyal yapısı için bir tehdit olması şöyle dursun, ahlaki davranışları telkin ettiğini; ayrıca tehlikeli bir hurafe olmanın aksine, tek gerçek Tanrı’ya tapınılan nihai gerçekliği temsil ettiğini göstermeye çalışan akılcı savunmalar yazdılar. Bu apolojistler ilk Hristiyan okuyucuları için önemliydi; çünkü onlara, zulme maruz kalmaları durumunda ihtiyaç duydukları görüş ve tespitleri temin ediyorlardı. Bu tür savunmalar daha önceleri Yeni Ahit döneminde de vardı, Petrus’un 1. mektubu (3:15: “Sizdeki ümidin nedenini soran herkese uygun bir cevap vermeye her zaman hazır olun”) ve Pavlus ve diğer havarilerin, onlara yöneltilen ithamlara karşı kendilerini korudukları anlatılan Havarilerin İşleri kitabı, bunun örnekleridir. İkinci yüzyılın ikinci yarısına kadar, apolojiler Hristiyan yazılarının popüler bir biçimi hâline gelmişti.

Hristiyan Şehitleri

Apolojilerin yazılmaya başlamasıyla, hemen hemen eş zamanlı olarak Hristiyanlar uğradıkları zulümlerin hikâyelerini yazmaya başladılar ve bunun sonucunda şehitlik oluştu. Bu iki konunun betimlemeleri Yeni Ahit’teki Havarilerin İşleri kitabında yer alır ve Hristiyan harekete muhalefetin, Hristiyan liderlerin tutuklanmasının ve en azından birinin (İstefan) infazının hikâyeleri, anlatının önemli bir bölümünü oluşturur (bakınız Görev 7). Daha sonra, ikinci yüzyılda, şehit menkıbeleri (şehitlerin hikâyeleri) ortaya çıkmaya başladı. Bunların ilki, yaklaşık olarak ikinci yüzyılın ilk yarısı süresince

Anadolu'da, İzmir başpiskoposu olarak görev yapan, önemli bir Hristiyan lider olan Polycarp'ın şehit olmasıdır. Polycarp'ın ölümünün hikâyesi, kilisesinin üyeleri tarafından başka bir topluluğa yazılmış bir mektupta bulundu. Bundan sonra başka şehitlerin hikâyeleri de meydana çıkmaya başladı. Bunlar da Hristiyanlar arasında popülerdi çünkü inançları adına zulüm görenlere, cesaret veriyorlar ve nihai tutuklanma, işkence görme ve ölüm tehditlerine nasıl göğüs gereceklerine dair kılavuzluk ediyorlardı.

Sapkınlara Karşı Dini Risaleler

Hristiyanların karşılaştığı problemler, dışarıdan gelen zulüm tehditleriyle sınırlı kalmıyordu. İlk zamanlardan beri, Hristiyanlar kendi safları içerisinde dinin “gerçekliğinin” çeşitli yorumları bulunduğu farkındaydılar. Örneğin, Elçi Pavlus Galatyalılara mektubunda- “sahte öğretmenler”e lanet okur. Günümüze kadar gelmiş anlatıları okursak bu muhaliflerin kendi gruplarının dışından olmadığını açıkça görebiliriz. Onlar dini temel yönleriyle farklı kavrayan Hristiyanlardı. Bu problemle başa çıkmak için, Hristiyan liderler “sapkınlar”a karşı çıkan dini risaleler yazmaya başladılar; Pavlus’un bazı mektupları, bir anlamda, bu tür risalelerin ilk temsilcileridir. Gerçi, sonunda, farklı Hristiyan inançların hepsi “doğru öğreti”yi (“orthodoxy”nin kelime anlamı) oluşturma çabasına dâhil olmaya ve sapkın öğretileri savunulara karşı çıkmaya başladılar. Sapkın öğretilere karşı yazılan bu dini risaleler (tractate), erken dönem Hristiyan literatürünün belirleyici bir özelliği hâline geldi. İlginç olan, “sahte öğretmenler” gruplarının bile “sahte öğretmenler” aleyhinde risaleler yazmasıdır; böylece önceden kurulmuş ve Hristiyanların inanması gereken şeyleri (güvenilir olan, örneğin, günümüze kadar gelen itikatları) savunan gruplar bile bazen, nihayetinde sahte olduğuna karar verilen Hristiyanlar tarafından polemiğe sokuldular. İç-

lerinde sözde sapkınların, kendi görüşlerinin doğru, “Ortodoks” Kilisesi liderlerinininkilerin yanlış olduğunu öne sürdüğü, göreceli olarak yeni “sapkın” literatür bulgularından* öğrendiğimiz budur.

İlk Hristiyan Yorumlamaları

Hristiyanların, İncil’in bir parçası olduğunu iddia ettikleri “Eski Ahit”i de içeren Hristiyan metnlerinin yorumu, doğru inanç yanlış inanç tartışmasının önemli bir kısmını oluşturur. Bu da yine, metnlerin ilk Hristiyan topluluklarının yaşamları için ne kadar merkezi bir yeri olduğunu gösterir. Doğrudan sahte yorumları çürütmek amaçlı değilse de (ki çoğu zaman bu da göz önünde tutuluyordu) bazen sadece bu metnlerin anlamlarını çözmek ve Hristiyan yaşamı ve ibadetiyle ilişkilerini göstermek için Hristiyan yazarlar, sonunda, bu metnlerin yorumlarını yazmaya başladılar. İlginçtir ki herhangi bir kutsal metin üzerine yapıldığını bildiğimiz ilk Hristiyan yorum, sapkın olarak tanınan birinden geldi; Yuhanna İncil’i üzerine yorum yazan, Heracleon isimli bir ikinci yüzyıl Gnostikçi.** Neticede, metin üzerine yorumlar, yorumlamalı şerhler, ibadetlere dair açıklamalar ve vaazlar, üçüncü ve dördüncü yüzyıl Hristiyan toplulukları arasında yaygın bir hâle geldi.

Erken dönem Hristiyan kiliselerinin hayatı için, önemli olan

* Örneğin, Petrus’un Apokalipsi ve Büyük Seth’in İkinci Risalesi adıyla bilinen risalelerin ikisi de 1945’te Mısır’da Nag Hammadi köyünün yakınında “Gnostik” dokümanların arasında gizlenmiş olarak bulundu. Tercümeleri için, bakınız: James M. Robinson, *The Nag Hammadi Library in English*, 3. baskı (San Francisco: Harper San Francisco, 1988), 362–78.

** Gnostik ismi, anlamı “bilgi” olan Grekçe kelime *gnosis*’ten gelir. Gnostisizm, ikinci yüzyıldan bu yana, bu kötü ve cismani dünyadan kurtuluş için, gerekli gizli bilginin kavranmasının önemini vurgulayan bir grup dine isnat eder.

farklı türde yazmaları özetlemiş bulunmaktayım. Anlaşılmasını umduğum, yazma olgusunun bu kiliseler ve kiliselerin sınırları içerisindeki Hristiyanlar için en üst düzeyde önem arz ettiğidir. Kitaplar, en başından beri –İmparatorluğun diğer dinlerinden farklı olarak- Hristiyanlık dininin tam kalbindeydi. Kitaplar, Hristiyanların tekrar tekrar anlattığı İsa'nın ve havarilerinin hikâyelerini naklettiler; kitaplar, Hristiyanlara, neye inanmaları ve hayatlarını nasıl yaşamaları gerektiği konularında bilgi verdi; kitaplar, coğrafi olarak birbirinden ayrı toplulukları tek evrensel kilise altında birleştirdi; kitaplar, zulüm gördüklerinde Hristiyanları destekledi ve onlara işkence altındayken ve ölümle yüzleştiklerinde benzemeye çalışacakları bağlılık modelleri verdi; kitaplar, yalnızca iyi öğüt değil, aynı zamanda doğru öğreti, diğerlerinin sapkın öğretilerine ve Ortodoks inançlarının kabulüne zorlamaya karşı uyarılarda bulundu; kitaplar, Hristiyanların ne düşüneceklerine, nasıl tapınacaklarına, nasıl davranacaklarına rehberlik eden diğer yazmaların gerçek anlamlarını kavramalarını sağladı. Kitaplar ilk Hristiyanların hayatlarının tam da merkeziydi.

HİRİSTİYAN KANONUNUN OLUŞUMU

Sonuç olarak, bu Hristiyanlık kitaplarının bir kısmı yalnızca okunmak için değerli değil, aynı zamanda Hristiyanların inançları ve ibadetleri için tamamıyla yetkili görüldü. Kutsal metinler hâline geldiler.

Hristiyan Kanonun Başlangıcı

Kutsal yazmaların kanonunun oluşumu uzun, girift bir süreçtir ve burada tüm detaylara girmeye gerek duymuyorum.* Daha önce

* Daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (New York: Oxford

de belirttiğim gibi, bir anlamda, Hristiyanlar, içinde kurucularının Tevrat'ı Tanrı'dan gelen geçerli kutsal yazma olarak kabul eden ve müritlerine onun yorumunu öğreten, kendisinin de Yahudi bir öğretmen olduğu anlatılan bir kanonla *başladılar*. İlk Hristiyanlar, Yahudi Kutsal Kitabını (ki henüz bir “kanon” olarak düzenlenmemiştir) kendi kutsal yazmaları olarak kabul eden İsa takipçileriydi. İlk yazarımız Pavlus da dâhil olmak üzere Yeni Ahit'in yazarları için “kutsal yazılar”, Yahudi Kutsal Kitabına, Tanrı'nın insanlarına vermiş olduğu ve Mesih İsa'nın gelişini önceden haber veren kitapların toplamına isnat ediyordu.

Yine de Hristiyanların diğer yazıları Yahudi kutsal metinleriyle aynı değerle kabul etmeye başlamaları uzun sürmedi. Bu kabulün kökleri İsa'nın kendisinin güvenilir öğretilerine dayanıyor olabilirdi, çünkü takipçileri onun yaptığı kutsal metin *yorumunu*, kutsal metnin kendi sözleriyle aynı geçerlilikte görüyorlardı. İsa, bazı öğretilerini ifade ediş biçimiyle, bu anlayışı teşvik etmiş olabilirdi. Dağdaki vaazında, örneğin, İsa'nın, Tanrı tarafından Musa'ya verilen yasaları söyleyişi ve sonra yorumunun geçerli olduğunu belirterek onları daha radikal biçimde yorumlayışı kayıtlıdır. Bu, Matta bölüm 5'te yazılı, sözde Antitezde bulunabilir. Bu bapta İsa der ki, “Atalarımıza, ‘Adam öldürme’ (On Emirden biri) denildiğini duydunuz ama ben size diyorum ki, ‘kardeşine karşı öfkelenen her kişi yargılanmayı hak edecek.’” İsa'nın söyledikleri, Yasa için yaptığı yorum, Yasa'nın kendisi kadar geçerli görünüyor. Veya İsa der ki “Zina etme’ (On Emirden bir başkası) denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum

Univ. Pres, 2003), özellikle bölüm 11. Tüm süreç hakkında daha fazla bilgi için, bakınız: Harry Gamble, *The New Testament Canon: Its Making and Meaning* (Philadelphia: Fortress Pres, 1985). Standart otoriter akademik açıklama için, bakınız: Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its origin, Development and Significance* (Oxford: Clarendon Pres, 1987).

ki ‘Bir kadına bakıp arzulayan her adam, zaten yüreğinde o kadınla zina etmiştir.’”

Bazı durumlarda kutsal metinlerin bu otoriter yorumları, aslında, yeni bir emirle önceki emri iptal etmek için yapılmış görünüyordu. Örneğin, İsa der ki “‘Kim karısını boşarsa ona boş kağıdını versin’ (Tensiye 24:1 de geçen bir emir) denilmiştir ama ben size diyorum ki karısını cinsel ahlaksızlıktan başka bir nedenle boşayan her adam, onu zinaya itmiş olur ve boşanmış bir kadınla evlenen de zina etmiş olur.” Eğer boşanmak zaten bir seçim hakkı değilse, insan Musa’nın emrini uygulayarak boşanma kâğıdı nasıl verebilir, anlaması güç.

Her hâlükârda, İsa’nın öğretileri çok geçmeden Musa’nın bildirileri –Tevrat’ın kendisi- kadar geçerli görülecekti. Bu, daha sonraları, Yeni Ahit döneminde, Pavlus’un yazdığı iddia edilen fakat akademisyenler tarafından sıklıkla, onun bir takipçisi tarafından onun adıyla Timoteyus’a yazıldığı belirtilen birinci mektupta daha fazla açıklık kazanıyor. 1.Tim. 5.18’de yazar okuyucularını, aralarında bulunan ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye teşvik ediyor ve öğüdünü “kutsal yazılardan” alıntılar yaparak destekliyor. İlgili çekici olan, yazarın, biri Tevrat’ta bulunan (“Harman döven öküzün ağzını bağlama,” Tensiye 25:4) ve diğeri İsa’nın sözü olan (“İşçi, kendi ücretini hak eder”; bakınız Luka 10:7) iki alıntı yapması. Görünüyor ki bu yazar için İsa’nın sözleri daha şimdiden kutsal metinlerle aynı değerdedir.

İkinci veya üçüncü kuşak Hristiyanlar tarafından kutsal yazı olarak değerlendirilenler, sadece İsa’nın öğretileri değildi. Havarilerin yazıları da öyleydi. Kanıt, Yeni Ahit’in son kitabında yazılıdır, birçok tenkitçi akademisyenin aslında Petrus tarafından değil de takipçilerinden biri tarafından adı kullanılarak, yazıldığına inandığı kitap olan 2 Petrus’tadır. 2 Petrus bölüm 3’te yazar, Pavlus’un mek-

tuplarının anlamını, “tıpkı diğer kutsal yazılara yaptıkları gibi” (2 Pet. 3:16) kendi istedikleri yönde çarpıtan sahte öğretmenlerden söz ediyor. Burada Pavlus’un mektuplarının kutsal yazı olarak anlaşıldığı meydana çıkıyor.

Yeni Ahit döneminden kısa süre sonra, birtakım Hristiyan yazıları kilise yaşamı ve inançları için otoriter metinler olarak anıldı. Daha önce bahsi geçen, ikinci yüzyıl başlarındaki İzmir başpiskoposu Polycarp tarafından yazılan bir mektup, çarpıcı bir örnektir. Polycarp Filipi’deki kilise tarafından, özellikle de besbelli ki kilise içinde kötü bir finansal idare işine karışmış (muhtemelen kilise fonunu zimmetine geçirmiş) bir liderle ilgili dava hakkında onlara tavsiye vermesi için çağrıldı. Polycarp’ın Filipi’lilere yazdığı, günümüze kadar ulaşmış olan mektup, birkaç nedenden dolayı çok ilgi çekici, özellikle de kendisinden önceki Hristiyan yazılarından alıntı yapma eğilimi nedeniyle. Polycarp, yalnızca on dört kısa bölümde, Filipi’lilerin karşılaşmakta olduğu durumlar için geçerliliklerini ileri sürerek, önceki yazmalardan olduğu bilinen yüzden fazla pasaj (Yahudi kutsal yazmalarından sadece bir düzine alıntıya karşılık) aktarır; bir yerde, Pavlus’un Efeslilere yazdığı mektubu kutsal yazı olarak isimlendirdiği görülür. Daha ziyade, cemaat için otoriter bir konumda olduklarını varsayarak, eski yazılardan alıntılar ve göndermeler yapar.*

Hristiyan Toplu Ayinlerinin Kanon Oluşumundaki Rolü

Polycarp’ın mektubundan bir süre öncesinde, Hristiyanların ibadet ayinleri sırasında Yahudi kutsal yazılarını okuduklarını bili-

* Polycarp’ın mektubunun yakın tarihli bir çevirisi için, bakınız: Bart D. Ehrman, *The Apostolic Fathers* (Loeb Classical Library; Cambridge: Harvard Univ. Yay., 2003) cilt 1.

yoruz. Örneğin, Timoteyus'a birinci mektubun yazarı, mektubu alan kişiyi "([topluluğa] okumaya, öğütte bulunmaya ve öğretmeye önem vermesi" için teşvik eder (4:13). Kolose'lilere yazılan mektup-taki durumda gördüğümüz gibi, mektuplar Hristiyanlar tarafından da bir araya gelen halka okunmaktaydı. Ve biliyoruz ki ikinci yüzyılın ortalarına kadar, Hristiyan ibadet törenleri büyük oranda kutsal yazıların topluluk içinde okunmasını içeriyordu. Örneğin Hristiyan entelektüel ve apolojist Justin Martyr'in yazılarında çokça tartışılan bir pasajdan, Roma şehrindeki bir kilise ayinini bir an için gözümüzde canlandırabiliriz:

Pazar olarak adlandırılan günde, şehirlerde ve kasabalarda yaşayan herkes, bir yerde toplanır ve zaman elverdiğince elçilerin hatıraları veya peygamberlerin yazıları okunur; sonra, okuyan kişi bitirdiğinde, başkan sözlü olarak ders verir ve bu iyi şeylerin sahtesine karşı onları uyarır... (1 Apol. 67)

Muhtemeldir ki bazı Hristiyan metinlerin –örneğin, genellikle İnciller olarak bilinen “elçilerin hatıraları”- toplu ayinlerde kullanılması, çoğu Hristiyan için o metinlerin itibarını yüceltti, böylece Yahudi kutsal yazıları “peygamberlerin yazıları” kadar yetkili görüldüler.

Marcion'un Kanon Oluşumundaki Rolü

Hristiyan kanon oluşumunun izini, günümüze ulaşan kanıtlar sayesinde hâlâ biraz daha yakından sürebiliriz. İkinci yüzyıl ortalarında Justin yazmaktayken; aynı dönemde göze çarpan bir başka Hristiyan da Roma'da faal idi; daha sonra heretik (sapkın) olarak ilan edilen bu kişi filozof-öğretmen Marcion'du.* Marcion birçok yönden merak uyandıran bir şahsiyetti. Roma'ya Anadolu'dan, gemi inşası

* Marcion ve öğretileri üzerine daha fazla bilgi için, bakınız: Ehrman, *Lost Christianities*, 103–8.

işinden kazanmış olduğu anlaşılan büyük bir servetle gelmişti. Roma'ya geldiğinde kısmen de olsa, büyük ihtimalle Roma kilisesinin gözünde iyi bir yer elde edebilmek için büyük bir bağışta bulundu. Vaktinin çoğunu Hristiyan inancına dair anlayışını öğretmek ve çeşitli yazıların detaylarını geliştirmekte harcayarak, beş sene Roma'da kaldı. Muhtemelen, en etkili yazınsal ürünü, yazdığı değil ama düzenlediği bir şeydi. Marcion bildiğimiz kadarıyla gerçek kutsal yazı "kanon"unu –inancın kutsal metinlerini teşkil eden, kitaplar topluluğu olduğunu iddia ediyordu- oluşturan ilk Hristiyan'dır.

Bu ilk kanon kurma girişimini anlayabilmek için, Marcion'un diğerlerinden farklı öğretisi hakkında biraz bilgi sahibi olmamız gerekiyor. Marcion, kilisenin ilk günlerinden beri tüm dikkatini ve ilgisini tek "gerçek" elçi olduğunu düşündüğü elçi Pavlus'un hayatı ve öğretilerine vermişti. Romalılara ve Galatya'lılara yazdıkları gibi bazı mektuplarında Pavlus, Tanrı huzurunda doğru duruşun, Yahudi yasalarının buyurduğu şeyleri yaparak değil, yalnızca Mesih'e olan inançla sağlanabileceğini öğretmişti. Marcion, Yahudilerin yasası ve Mesih inancı arasındaki bu ayrımı, mantıklı sonucu olarak gördüğü yasa ve İncil arasında mutlak bir ayrılık olarak algıladı. Yasa ve İncil o kadar ayrıydılar ki ikisi de aynı Tanrı'dan gelmiş olamazlardı. Marcion, İsa'nın (ve Pavlus'un) Tanrı'sının Eski Ahit'in Tanrısı olmadığı sonucuna vardı. Gerçekte iki Tanrı vardı: dünyayı yaratan ve İsrail halkını kulları olmaya çağıran ve onlara acımasız yasasını veren Yahudi Tanrısı ve Yahudileri yaratan Tanrı'nın öfkeli intikamından insanları kurtarması için Mesih'i dünyaya gönderen İsa'nın Tanrı'sı.

Marcion, Pavlus'un bizzat bu İsa anlayışını öğrettiğine inandı ve dolayısıyla, kanonuna elinde mevcut olan Pavlus'un on mektubunu (piskopos bildirileri olan Timoteyus 1 ve 2 ve Titus'a mektuplar hariç Yeni Ahit'tekilerin hepsi) koydu; ayrıca Pavlus bazen İncil'e göndermeler yaptığı için, Marcion kanonuna bir de İncil -şu anda Luka

İncili olarak bilinenin bir formunu- ekledi. Hepsini bu kadardı. Marcion'un kanonu on bir kitap içeriyordu: Eski Ahit yoktu, sadece bir İncil ve on mektup. Ama bu kadarla yetinmedi: Marcion, kendi inanç anlayışına sahip olmayan sapkın inançlıların, bu on bir kitabın, -Eski Ahit Tanrısı'nın, İsa'nın da Tanrısı olduğu "sapkın" fikri de dâhil olmak üzere- kendi inanışlarına hizmet etmesi için orasına burasına parçalar ekleyerek kopyaladıkları kanısına varmıştı. Bu yüzden Marcion, Eski Ahit Tanrısı'na veya gerçek Tanrı'nın eseri olarak ifade edilen yaradılışa veya insanların izlemesi gereken bir şey olarak, anılan yasaya gönderme yapan cümleleri, metinden çıkartarak kanonunun on bir kitabını "düzeltti."

Göreceğimiz gibi, Marcion'un kutsal metinleri, bilfiil değiştirerek kendi öğretilerine uydurma girişimi, emsali olmayan bir durum değildi. Hem öncesinde hem de sonrasında, erken dönem Hristiyan literatürü yazarları, kendi düşündükleri anlamı vermesi için bazen metinlerini değiştiriyorlardı.

Marcion'dan sonra "Ortodoks" Kanon

Çoğu âlim, diğer Hristiyanların Yeni Ahit kanonunun, ne olacağına dair hatların belirlenmesiyle ilgilenmeye başlamasının, kesinlikle Marcion'a karşı çıkışla ilgili olduğuna eminler. İlginçtir ki Marcion'un zamanında Justin, "Elçilerin Hatıraları" hakkında, bu kitapların hangilerinin ve neden kilisede kabul görmüş olduğunu belirtmeden, oldukça belirsiz bir şekilde konuşabiliyordu. Oysa otuz yıl kadar sonra, Marcion'a eşit derecede karşı olan başka bir Hristiyan yazar, çok daha otoriter bir tavır aldı. Bu yazar, Marcion gibi sapkınlara ve Gnostiklere karşı beş ciltlik bir eser yazmış, kanon İncilleri arasında hangi kitapların yer alması gerektiği konusunda parlak fikirleri olan, Galya'nın (modern Fransa) Lyons kenti piskoposu Irenaeus'tu.

Sapkınlıklara Karşı adlı eserinde sıkça sözü edilen bir pasajda, Irenaeus yalnızca Marcion'un değil, diğer "sapkınların" da yanılgıya düşerek yalnızca birinin ya da diğerinin kutsal yazı olarak kabul edilmesi gerektiğini farz ettiklerini söyler: Yasanın hâlâ geçerli olduğuna inanan Yahudi Hristiyanlar sadece Markos İncili'ni kabul ettiler; İsa'nın gerçekten Mesih olmadığını savunan belli gruplar sadece Luka'yı (bir formunu) kabul ettiler; Valentinianlar olarak adlandırılan bir grup Gnostik ise sadece Yuhanna'yı kabul etti. Bu grupların hepsi yanıliyordu çünkü

İncillerin olduklarından daha az ya da daha çok sayıda olmaları mümkün değildir. Çünkü yaşadığımız dünyanın dört bölgesi ve başlıca dört rüzgârı vardır, Kilise dünyanın dört bir yanına yayılırken ve Kilisenin temel direği ve zemini İncil'ken... dört temel direğe sahip olması uygundur... (Sapkınlıklara Karşı 3.11.7)

Başka bir deyişle, dünyanın dört köşesi, dört rüzgârı, dört temel direği ve bu durumda kaçınılmaz olarak dört İncil'i vardı.

Ve bu suretle, ikinci yüzyılın sonlarına doğru Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın o İnciller olduğunu, ne fazlası ne eksigi olduğunda ısrar eden Hristiyanlar oldu.

Kanonun hatları ile ilgili tartışmalar birkaç yüzyıl boyunca devam etti. Görülüyor ki genel olarak bütün Hristiyanlar, bu konuya ilgi gösteriyor, hangi kitapların otorite olarak, kabul edileceğini bilmek; böylelikle (1) ibadetleri eşnasında hangi kitapları okumaları gerektiğini bilmek ve buna bağlı olarak, (2) neye inanacakları ve nasıl davranacakları konusunda rehber olarak hangi kitaba güvenebileceklerini de bilmek istiyorlardı. Son biçimiyle hangi kitapların kanonda yer alacağı hususundaki kararlar öz devinimli veya sorunsuz değildi; tartışmalar uzun ve gergin bazen de sert geçiyordu. Bugün birçok Hristiyan, Yeni Ahit kanonunun basit bir şekilde İsa'nın ölümünden sonra bir günde sahneye çıktığını düşünüyor olabilir, an-

cak hiçbir şey gerçekten bu kadar uzak olamaz. Sonunda, bugün kullandığımız Yeni Ahit'in yirmi yedi kitabının *Yeni Ahit kitapları*-ne daha fazlası ne de daha azı- olarak ilk kez listelendiği Hristiyan belgesini saptayabilmiş durumdayız. Şaşırtıcı görünebilir ama bu belge, Yeni Ahit kitaplarının asıllarının yazılmasından neredeyse üç yüzyıl sonra, dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır. Yazan, İskenderiye'nin güçlü piskoposu Atanasyus'tu. MS 367 yılında, Atanasyus, kendi yargı yetkisi altındaki Mısır kiliselerine senelik piskopos bildirisini yazdı ve mektubuna, kilisede hangi kitapların kutsal metin olarak okunması gerektiğiyle ilgili tavsiyesini ekledi. Atanasyus şu anda kullandığımız yirmi yedi kitabı listelemiş, diğerlerini dışarıda bırakmıştı. Birinin kitaplarımızı Yeni Ahit olarak beyan etmesine dair günümüze ulaşan ilk örnek budur. Ancak Atanasyus bile sorunu halledemedi. Tartışmalar yıllarca hatta yüzyıllarca sürdü. Yeni Ahit olarak adlandırdığımız kitaplar, kitapların kendilerinin ortaya konulmasının üzerinden yüzyıllar geçene kadar, bir kanonda bir araya getirilip kutsal yazılar olarak değerlendirilmedi.

HIRİSTİYAN YAZMALARINI OKUYANLAR

Önceki bölümde tartışma konumuz, kutsal yazıların kanonlaştırılmasına odaklanıyordu. Ne var ki daha önce de gördüğümüz gibi, ilk yüzyıllarda sadece Yeni Ahit'e girenler değil, birçok türde kitap Hristiyanlar tarafından yazılıyor ve okunuyordu. Diğer İnciller, işler, mektuplar ve apokalipsler vardı; yapılan zulümlerin kayıtları, şehitlerin hikâyeleri, inanç için apolojiler, kilise kuralları, sapkınlar saldırılar, teşvik ve öğretmeye yönelik mektuplar, kutsal yazıların yorumlamaları –Hristiyanlığı tanımlamaya ve onu şu anda bulunduğu noktaya getirmeye, yardımcı olan geniş çaplı bir literatür- vardı. Tartışmamızın bu aşamasında tüm bu literatür hakkında, basit bir soru sormak faydalı olacaktır. Bunları bilfiil okuyan kimdi?

Modern dünyada, bu oldukça tuhaf bir soru gibi görülebilir. Eğer yazarlar Hristiyanlar için kitap yazıyorlarsa, o zaman bu kitapları okuyanlar da muhtemelen Hristiyanlar olacaktır. Oysa antik çağ için sorulduğunda, bu soru hususi bir dokunaklılık kazanır çünkü antik çağda çoğu insan okuyamazdı.

Bugün, modern Batı dünyasında yaşayan bizler için okuryazarlık bir yaşam şeklidir. Her zaman, her gün okuruz. Gazete ve dergi ve her tür kitap –biyografiler, romanlar, bir şeyi nasıl yapacağımızı gösteren kitaplar, kişisel gelişim kitapları, diyet kitapları, dinî kitaplar, felsefi kitaplar, tarih kitapları, hatıralar ve daha birçoğunu okuruz. Ancak, bugün edebî dille kolaylıkla gerçekleştirebildiklerimizin, antik çağın gerçeklikleri ve okuma alışkanlıklarıyla neredeyse hiç ilgisi yoktur.

Okuryazarlık araştırmaları göstermiştir ki çoğunlukların okuryazar olması, ancak Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle beliren modern bir olgudur.* Devletler ancak o zaman, fiilen herkesin okuyabilir olmasında ekonomik bir fayda görebildiler ve herkesin temel okuryazarlık eğitimine sahip olmasını temin etmeleri için gereken büyük kaynakları–özellikle zaman, para ve insan gücü- tahsis etmeye gönüllü oldular. Sanayileşmemiş toplumlarda, kaynaklar vahim bir şekilde başka şeyler için gerekliydi ve okuryazarlık ne ekonomilerine ne de toplumun bir bütün olarak daha iyi duruma getirilmesine fayda getirirdi. Sonuç olarak, modern döneme kadar hemen hemen bütün toplumlar, okuyup yazabilen çok az sayıda insana sahip oldular.

Okuma yazma ile ilişkilendirebildiğimiz bu durum, antik çağda –örneğin İsa'dan sonra ilk yüzyıllarda Roma'da hatta klasik dönem Yunanistan'ında- bile geçerlidir. Columbia Üniversitesi profesörü

* Özellikle bakınız: William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge: Harvard Univ. Yayınları, 1989).

William Haris tarafından yapılan antik zamanların en iyi ve en etkili okuryazarlık araştırması, en iyi zamanlarda ve yerlerde –örneğin, MS beşinci yüzyılda klasik dönemin doruk noktasında Atina’da okuryazarlık oranlarının nüfusun yüzde 10-15’ini geçmediğini belirtir. Rakamları tersine çevirecek olursak, bu, en iyi şartlarda nüfusun yüzde 85-90’ının okuyup yazamadığı anlamına gelir. Hristiyanlığın ilk yüzyılında Roma İmparatorluğu içinde okuryazarlık oranının daha da düşük olması pekâlâ muhtemeldir.*

Ayrıca, okuyup yazmanın ne anlama geldiğini tanımlamak bile çok karmaşık bir iştir. Mesela, birçok insan okuyabilir ama cümle oluşturamaz. Peki, okumak ne demek? Karikatürleri anlamayı becerebilen ama köşe yazılarını anlayamayan biri okuryazar mıdır? Adlarını yazabilen ama metnin bir sayfasını kopyalayamayan insanların yazabildiği söylenebilir mi?

O dönemde yaşayanların okuryazar olmanın ne anlama geldiğini tanımlamakta güçlük çektikleri antik çağa baktığımızda, bu tanımlama sorununun daha da çok telaffuz edildiğini görürüz. Bu durumu tasvir eden meşhur örneklerden biri MS ikinci yüzyıl Mısır’ındandır. İlk Çağ boyunca, çoğu insan yazamadığı için, işlerini idare etmek için vergi makbuzları, yasal sözleşmeler, ruhsatlar, şahsi mektuplar ve bunlar gibi metinlere ihtiyaç duyan insanlara para karşılığı hizmet veren yerel “okuyucular” ve “yazıcılar” olurdu. Mısır’da da yazma gerektiren bazı devlet işlerini idare etmek için görev atanmış yerel memurlar vardı. Bu yerel (köy) yazıcı atamaları genellikle araştırılmıyordu: birçok resmî idari mevkiye olduğu gibi, onları alması gereken insanlar, bu iş için gerekli masrafları karşılayabilecek durumda olanlardı. Başka bir deyişle, bu işler toplumun

* Antik çağda Yahudiler arasındaki okuryazarlık oranları için bakınız: Catherine Hezser, *Jewish Literacy in Roman Palestine* (Tübingen: Mohr/Siebeck, 2001).

varlıklı üyelerine gidiyor ve beraberinde bir çeşit statü getiriyordu, fakat masrafları şahsi bütçelerinden karşılıyorlardı.

Okuryazarlığı tanımlama problemini tasvir eden örnek, Mısır'ın üst kesimindeki Karanis köyünden, Mısırlı bir yazıcı olan Petaus'la ilgilidir. Sıklıkla olduğu gibi, Petaus, farklı bir köye atandı, mali ve tarımsal işlerin denetimine bakacağı, Ptolemais Hormou adlı köye. MS 184 yılında Petaus, Ptolemais Hormou köyünden başka bir köy yazıcısı hakkındaki şikâyetleri cevaplamak zorunda kaldı. Bu kişi, başka bir yere yazıcı olarak görevlendirilmiş, Ischyryon adında bir adamdı. Ischyryon'un yönetimi altındaki köylüler, Ischyryon'un yükümlülüklerini yerine getiremediği için rahatsızdılar, onu "okuryazar olmamakla" suçluyorlardı. Bu tartışmayı çözüme kavuşturmak için Petaus, Ischyryon'un pek tabii okuryazar olduğunu savundu ve buna kanıt olarak, adını bir sürü resmî belgenin altına yazabilmiş olmasını gösterdi. Başka bir deyişle, Petaus için "okuryazarlık" basit anlamıyla, kişinin adını yazabilmesi demektir.

Petaus'un kendisi de bundan fazlasını yaparken, sorun yaşıyordu. Elimizde, Petaus'un üzerinde yazma pratiği yaptığı bir papirüs parçası var. Petaus bu papirüs kâğıdının üzerine resmi belgeleri imzalarken yazmak zorunda olduğu sözleri (Grekçe olarak) on iki kez yazmış: "Ben Peatus, köy yazıcısı, arz ederim." Tuhaf olan şu ki ilk dört defasında sözleri doğru kopyalamış, fakat beşincide son kelimenin ilk harfini atlamış ve geriye kalan yedi tekrarda da atlamaya devam etmiş. Bu bize, Petaus'un nasıl yazıldığını bildiği kelimeleri yazmadığını, sadece bir önceki satırı *kopyaladığını* gösterir. Belli ki sayfaya koyduğu basit kelimeleri bile okuyamıyordu. Ve o resmî bir yerel yazıcıydı!*

Eğer Petaus'u İlk Çağ'daki "okuryazar" insanların arasında sa-

* Bakınız: Kim Haines-Eitzen, *Guardians of Letters: Literacy, Power and the Transmitters of Early Christian Literature* (New York: Oxford Üniv. Yayınları, 2000), 27-28, ve H. C. Youtie'nin orada bahsedilen makaleleri.

yarsak, acaba kaç kişi metinleri gerçekten okuyup ne anlattığını anlayabiliyordu? Tam bir rakam ortaya sürmek imkânsız fakat oranın pek yüksek olmayacağı aşikâr. Hristiyan topluluklarda bu rakamın genel nüfustan daha da düşük olduğunu düşündüren sebepler var. Hristiyanlar, özellikle de hareketin ilk zamanlarında, çoğunlukla eğitimsiz alt tabakadan geliyorlardı. Pavlus ve çalışmaları Yeni Ahit'te yer almış ve eğitilmiş oldukları belli olan diğer yazarlar gibi istisnalar, her zaman vardı tabii ki; ancak Hristiyanlar genellikle okuma yazma bilmeyen kesimdendi.

Bu, İsa'nın havarileri olan ilk Hristiyanlar için de geçerliydi. İncil anlatılarında, İsa'nın öğrencilerinin çoğunun Celile'li köylüler – örneğin, cahil balıkçılar- olduğunu görürüz. Elçilerin İşleri kitabında (4:13), bunlardan ikisi, Petrus ve Yuhanna için açıkça “eğitimsiz” denilmiştir. Elçi Pavlus, Korint'li cemaate açıkça şunu belirtir: “Birçoğunuz insan ölçülerine göre iyi eğitilmiş kişiler değildiniz” (1 Kor. 1:27) ki bu da birkaçının iyi eğitilmiş olduğu ama çoğunun iyi eğitilmiş olmadığı anlamına gelebilir. Hristiyanlığın ikinci yüzyılına geldiğimizde de durumun pek değişmediğini görürüz. Daha önce belirttiğim gibi, bazı entelektüeller din değiştirerek Hristiyan oldular ama Hristiyanların çoğu daha alt sınıflardan ve eğitimsizdi.

Bu görüş için kanıt çeşitli kaynaklarda mevcuttur. En ilginçlerinden biri, Hristiyanlığın pagan karşıtlarından biri, ikinci yüzyıl sonlarında yaşamış Celsus'tur. Celsus, birçok konuda Hristiyanlığa saldırdığı, onun aptalca ve tehlikeli bir din olduğunu ve dünya üzerinden silinmesi gerektiğini savunan *Gerçek Söz* adında bir kitap yazdı. Ne yazık ki *Gerçek Söz*'ün kendisine sahip değiliz; elimizdeki kilerin hepsi, Celsus'tan yaklaşık yetmiş sene sonra yaşayan ve onun suçlamalarına cevap yazması istenen ünlü kilise banisi* Origen'in yazdıkları içinde Celsus'un kitabından yaptığı alıntılardır. Origen'in

* Kurucu (kimse).

kitabı *Celsus'a Karşı* günümüze ulaşmıştır ve Celsus'un Hıristiyanlara karşı yönelttiği kitabında, bu bilgili eleştirmenin neler dediği hakkındaki bilginin ana kaynağıdır.* Origen'in kitabının en müthiş özelliklerinden biri, kendi çürütücü iddiasını sunmadan önce, Celsus'un eserinden uzun uzadıya satır satır alıntılar yapmasıdır. Bu da bize Celsus'un iddialarını oldukça doğru şekilde anlayabilmemize imkân tanır. Bu iddialardan biri, Hıristiyanların cahil, aşağı tabakadan insanlar olduğudur. Çarpıcı olan, Origen'in cevabında bunu inkâr etmemesidir. Celsus tarafından yapılmış ithamlara göz atalım.

[Hıristiyanların] buyrukları şöyledir. "Eğitimli, bilge, duyarlı olan kimse yaklaşmasın. Çünkü bu yeteneklerin kötülükten geldiğini düşünürüz. Fakat cahil, aptal, eğitimsiz, çocuk olan kim varsa korkmadan gelsin." (Celsus'a Karşı 3:44)

Üstelik görüyoruz ki gizli bilgilerini pazar yerlerinde sergileyen ve dilenerek dolaşan bu insanlar asla akıllı adamların topluluğuna giremez ya da soylu inançlarını onların huzurunda ifşa edemezler; ancak ne zaman yeni yetme oğlanları ve esirlerden oluşan bir kalabalık ve bir aptallar topluluğu görseler kendilerini oraya atarlar ve gösteriş yaparlar. (Celsus'a Karşı 3:50)

Ayrıca, hususi evlerde, büyüklerinin ve daha akıllı efendilerinin önünde hiçbir şey söylemeye cesaret edemeyen yün işçileri, ayakka-bı tamircileri, çamaşırcılar ve en cahil ve köylü hödükleri görüyoruz. Ancak ne zaman bir çocuğu ve birtakım aptal kadınları gizli bir yerde yakalasalar, birtakım şaşırtıcı demeçler verirler, mesela babalarını ya da okul öğretmenlerini dikkate almamaları gerektiği gibi...; onların saçma konuştuklarını ve hiçbir şeyden anlamadıklarını söylerler.... Fakat eğer isterlerse, babalarını ve öğretmenlerini bı-

* Burada kullanılan standart İngilizce çevirisi Henry Chadwick'e aittir, Origen's "Contra Celsum" (Cambridge: The Üniv. Yayınları, 1953).

rakıp oyun arkadaşları olan kadınlar ve küçük çocuklarla birlikte yün elbisecilerinin ya da ayakkabıcıların ya da çamaşırcı kadınların dükkânına gidebilir ve ıslah olmayı öğrenebilirler. Ve bunu söyleyerek onları kandırırlar. (Celsus'a Karşı 3.56)

Origen cevap olarak, gerçek Hristiyan inançlılarının aslında bilge (ve aslında bazılarının iyi eğitilmiş) olduklarını ama dünyevi şeylere göre değil, Tanrı'ya göre bilge olduklarını söyler. Başka bir deyişle Hristiyan topluluklarının büyük ölçüde eğitimsiz ve aşağı tabakadan oluştuğunu inkâr etmez.

HIRİSTİYAN İLK ÇAĞINDA HALKA AÇIK OKUMALAR

Şu hâlde, erken dönem Hristiyanlığında çelişkili bir durum ortaya koyuyoruz. İnancın hemen her yönü için, fazlasıyla önem arz eden her türlü kitabıyla Hristiyanlık, kitabı bir dindi. Oysa insanların çoğu bu yazıları okuyamıyordu. Bu çelişkiyi nasıl açıklarız?

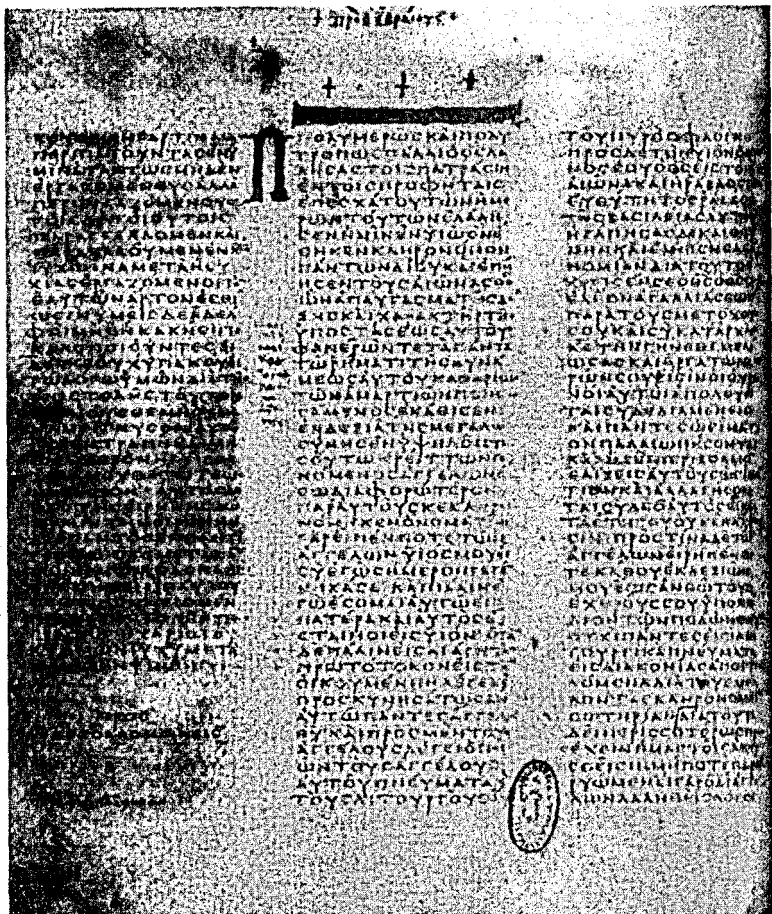
Eğer önceden verdiğimiz ipucunu, yani İlk Çağ boyunca her türde toplulukların genellikle okuryazar olmayanlar için okuryazarların hizmetini kullandıklarını hatırlarsak, aslında bu o kadar da tuhaf bir mesele değil. Çünkü antik çağda, bir kitap “okuma”, çoğunlukla kitabı kendi kendine okumak anlamına gelmezdi; yüksek sesle başkalarına okumak demektir. Bir kişi, gerçekte başkaları tarafından okunan bir kitabı *dinlediğinde*, o kişinin kitabı *okuduğu* söylenebilmirdi. Bu durumda, tıpkı ibadet ortamlarında olduğu gibi kitaplar –erken dönem Hristiyan hareketi için önemli olduğu kadar– sosyal çevrelerde de hemen her zaman, yüksek sesle okunduğu sonucundan uzaklaşmak imkânsızdır.

Bu noktada, Pavlus’un Selanikli dinleyenlerine verdiği talimatı anımsamakta fayda var: “Bu mektup bütün kardeşlere ve kız kardeşlere okunsun!” (1 Sel. 5:27). Bu, topluluk içinde sesli olarak gerçekleştirilecekti. Koloseli’ler mektubunun yazarı da: “Bu mektup aranızda

okunduktan sonra, Laodikya topluluğunda da okunsun” (Kol. 4:16) diye yazmıştı. Justin Martyr’ın anlattıklarını da anımsayalım: “*Pazar olarak adlandırılan günde, şehirlerde ve kasabalarda yaşayan herkes bir yerde toplanır ve zaman elverdiğince havarilerin hatıraları ya da peygamberlerin yazıları okunur*” (1 Apol. 67). Aynı şey diğer erken dönem Hristiyan yazılarında da vurgulanır. Örneğin, Vahiy kitabında denilir ki: “Bu peygamberlik sözlerini okuyana, burada yazılanları dinleyene ne mutlu” (1:3) Belli ki metinlerin halka okunmasına işaret ediliyor. İkinci yüzyıl ortalarından, daha az bilinen bir kitap olan 2 *Klement’te* yazar, vaazının sözleriyle ilgili olarak şöyle belirtir: “Size, yazılmışlara dikkat etmenizi isteyen bir rica okuyorum, böylece kendinizi ve size okuyanı kurtarabilirsiniz” (2 Klem. 19.1).

Kısacası, erken dönem Hristiyanlığı için fevkalade önem arz eden kitaplar çoğunlukla anlayanlar tarafından, yüksek sesle okunur, böylece okuma yazması olmayanlar dinleyebilir, anlayabilir ve hatta irdeleyebilirlerdi. Erken dönem Hristiyanlığın çoğunluğu, cahilce inançlılardan oluşmasına rağmen, önemli ölçüde yazınsal bir dindi.

Ne var ki başka kilit meselelerin de tartışılması gerekir. Eğer kitaplar erken dönem Hristiyanlık için bu kadar önemli ve eğer Akdeniz boyunca Hristiyan topluluklara okunmakta idiyse, topluluklar bu kitapları nasıl elde ediyorlardı? Sirkülasyonları nasıl sağlanıyordu? Masaüstü yayıncılığın, elektronik yollarla çoğaltmanın, hatta taşınabilir türde baskının olmadığı zamanlardan bahsediyoruz. Eğer inançlı topluluklar sirkülasyondaki çeşitli Hristiyan kitapların kopyalarına sahip oldularsa, bu kopyaları nasıl elde ettiler? Bu kopyaları kim yapıyordu? Ve araştırmamızın esas konusu için en önemlisi, sahip oldukları kopyaların doğru olduğundan, çoğaltma işlemi sırasında değiştirilmediklerinden nasıl emin olabiliriz (ya da olabildiler)?

Vatikan metinlerinden bir sayfa, kenar boşluğunda (bir ve ikinci sütunların arasında) bir Orta Çağ yazıcısının, metni değiştirdiği için kendinden öncekini yerdği bir not var: Aptal ve düzenbaz, eski metni bırak, değiştirme!

2

İLK HİRİSTİYAN EL YAZMALARINI KOPYA EDENLER

Birinci bölümde gördüğümüz gibi, Hıristiyanlık en başından beri, Akdeniz civarında Hıristiyan topluluklarının yaşamlarını ve inançlarını filizlendirmede merkezi rol oynayan her türde kitaplarla, yazınsal bir dindi. Peki, o zamanlar bu Hıristiyan literatürünün sirkülasyonu ve dağıtımını nasıl sağlandı? Cevap, tabii ki şudur: Bir kitabın geniş ölçüde dağıtılması için, kopya edilmesi gerekiyordu.

GREK-ROMA DÜNYASINDA KOPYALAMA

Antik dünyada kopyalamanın tek yolu, harf harf, kelime kelime elle yazmaktı. Bu yavaş ve zahmetli bir yöntemdi; fakat alternatifi yoktu. Günümüzde, bir kitabın kopyalarını, yayımlandıktan sadece birkaç gün sonra ülkenin her yerinde büyük kitapçı zincirlerinin rafalarında görmeye alışmışız ve doğal olarak, diyelim ki *Da Vinci Şifre-*

s'nin bir kopyasının herhangi bir başka kopyasıyla harfi harfine aynı olduğunu kabul ederiz. Hiçbir kelimesi değişiklik göstermeyecektir; hangi kopyayı okursak okuyalım tıpatıp aynı kitap olacaktır. Antik dünyada böyle değildi. Nitekim kitaplar toplu hâlde kolaylıkla dağıtılamıyordu (Kamyon veya uçak veya demir yolu yoktu.), toptan üretmek de mümkün değildi (Baskı makinesi de yoktu.). Ve elle kopya edilmesi gerektiği için kitaplar bir seferde bir tane, yavaş yavaş, itinayla hazırlanıyor, seri hâlde üretilmiyordu. Bu, az sayıda çoğaltılan kopyaların hepsi, birbirinin aynı değildi; çünkü metinleri kopyalayan yazıcılar bu metinlerde değişiklikler yapıyorlardı –ya kazara kelimeleri değiştirerek (bir kalem kayması ya da başka bir dikkatsizlikle)- ya da planlı olarak (yazıcı kopyaladığı kelimeleri kasıtlı olarak değiştirdiğinde). İlk Çağ'da, kitap okuyan bir kimse, yazarın yazmış olduğunu okuduğundan asla tamamen emin olamazdı kelimeler değiştirilmiş olabilirdi. Aslında, az da olsa, muhtemelen değiştirilmişti.

Bugün, bir yayımcı belirli sayıda kitabı kitabevlerine göndererek halka sunuyor. Antik dünyada, kitaplar seri üretilmediği ve yayımcı şirketler ya da kitabevleri olmadığı için, işler farklı yürüyordu.* Genellikle bir yazar bir kitap yazardı ve muhtemelen bir grup arkadaşı, okur veya yüksek sesle okunurken dinlerdi. Bu, kitabın içeriğinde bazı düzenlemeler yapma imkânı sağlardı. Sonra, yazar, kitabını tamamladığında, birkaç arkadaşı ve tanıdıkları için kopyalarını yaptırırdı. Yayımlama işi, bu şekilde gerçekleşirdi ve artık kitap sadece yazarın kontrolünde olmaz; aynı zamanda başkalarının ellerinde olurdu. Ve bu başkaları da –muhtemelen diğer aile üyelerine ya da arkadaşlarına vermek için- ekstra kopyalar isterlerse, diyelim ki geçimini sağlamak için kopya hazırlayan bölgenin yerlisi

* Daha fazla bilgi için, bakınız: Harry Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church: A History of Early Christian Texts* (New Haven: Yale Univ. Yay., 1995), bölüm 3.

bir yazıcıya ya da evdeki görevlerinin bir parçası olarak yazı kopyalayan okuryazar bir köleye kopyalatmak zorunda kalacaklardı.

Bu yöntemin, çıldırtıcı bir şekilde yavaş olabileceğini, hatalara yol açabileceğini ve bu yolla üretilen kopyaların orijinalinden hayli farklı sonuçlanabileceğini biliyoruz. Kanıt, eski yazarların kendilerinden geliyor. Burada MS ilk yüzyıldan, sadece birkaç ilginç örnekten bahsedeceğim. Öfke konusu üzerine yazılmış ünlü bir makalede, Romalı filozof Seneca, bize zarar veren şeye yöneltilen öfkeyle bize zarar verecek bir şey yapamayacak olana, yöneltilen arasında bir fark olduğunu vurguluyor. Sonraki ulamı izah etmek için, şöyle söylüyor, “Bazı cansız nesneler, mesela çok küçük el yazısıyla yazılmış olduğu için fırlatıp attığımız ya da hatalarla dolu olduğu için yırtıp attığımız el yazmaları.”* Dizgi hatalarıyla (yani kopyalayanın hatalarıyla) dolu bir metni okumak, insanı çileden çıkaracak ölçüde sinir bozucu bir deneyim olmalı.

Esprili bir örnek de Romalı hiciv şairi Martialis’in hicviyelerinden geliyor, bir şiirinde okuyucularına anlatıyor;

*Bu sayfalardaki herhangi bir şiir, okuyucular, size anlamca muğlak ya da güzel bir Latinceyle yazılmamış gibi geliyorsa, benim değildir hata: kendi dizelerinin masalını sizin için tamamlamakta acele eden yazıcı berbat etmiştir onları. Fakat eğer onun değil de benim hatam olduğunu düşünüyorsanız, o zaman inanacağım ki hiç aklınız yok. “Oysa bak, bunlar kötü.” Sanki apaçık görüleni inkâr ettim! Kötüler ama sizin de daha iyi hâle getirdiğiniz söylenemez.***

Metinleri kopyalamak elişi hataları mümkün kılıyordu; ve bu problem İlk Çağ boyunca yaygın olarak fark ediliyordu.

* Seneca: *Ahlaki mektuplar*, çeviren Türkan Uzel (TTK yayınları, Ankara, 1999)

** Martialis: *Epigramlar*, çeviren Güngör Vannlıoğlu (YKY, 2005)

ERKEN HİRİSTİYAN DÖNGÜLERİNDE KOPYALAMA

Erken dönem Hıristiyan metinlerinin kopyalama uygulamalarına çok sayıda referansımız var.* En ilginçlerinden biri Hermas Çobanı isimli ikinci yüzyıl başlarına ait popüler bir metindendir. MS ikinci ve dördüncü yüzyıllar arasında yaygın olarak okunurdu; bazı Hıristiyanlar, bu kitabın kutsal yazılar kanonunun bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğine inanırdı. Yeni Ahit'in kitaplarından biri olarak, örneğin, günümüze ulaşan en eski el yazmalarımızdan biri olan dördüncü yüzyıla ait ünlü Siniait metinlerinde yer almıştır. Kitapta, Hermas isimli bir Hıristiyan elçiye, bazıları gelecekte neler olacağına dair, bazıları o zamanın Hıristiyanlarının kişisel ve toplumsal hayatlarıyla ilgili birçok açıklama verilmiştir. Kitabın başlarında bir yerde (Epeyce uzun bir kitaptır, Yeni Ahit'e girmiş tüm kitaplardan daha uzundur.) Hermas'a "Hıristiyan kilisesi"ni sembolize eden melek figürlerine benzeyen yaşlı bir kadın görünür, küçük bir kitaptan yüksek sesle okumaktadır. Hermas'tan, duyduğu şeyleri Hıristiyan yoldaşlarına bildirmesini ister. O da duyduğu her şeyi hatırlayamayacağını söyler ve ona, "Kitabı bana ver ki bir kopyasını çıkarayım." der. Kadın kitabı verir sonrasını ise Hermas şöyle anlatır;

Onu aldım ve çayırın başka bir tarafına gittim, orada her şeyi kopyaladım, harf harf, çünkü heceleri birbirinden ayıramadım. Ve sonra, kitabın harflerini tamamladığım zaman, elimden alındı; ama kimin aldığını görmedim. (Çoban 5.4)

Küçük bir kitap olmasına rağmen, her seferinde bir harfi kopyalamak zor bir işlem olsa gerekti. Hermas "Heceleri birbirinden ayıramadım." derken belki de dolaylı olarak iyi okuyamadığını belirtiyordu; çünkü metinleri akıcı bir şekilde okuyabilen profesyonel bir yazar olarak eğitilmemişti. Antik Yunan metinlerindeki (Ki

* En kapsamlı bilgi, Haines-Eitzen'in *Guardians of Letters* kitabındadır.

bu metinler, Yeni Ahit'inkiler de dâhil olmak üzere tüm erken dönem Hristiyan yazılarını içerir.) problemlerden biri de hiç noktalama işareti kullanılmamış olmasıydı; küçük harf, büyük harf ayrımını yapılmazdı ve hatta modern okuyucular için daha da tuhafı, kelimeleri ayırmak için hiç boşluk bırakılmazdı. Bu aralıksız yazma türüne *scriptuo continua* denilir ve açıkça görülebileceği gibi, bahsi geçen zamanda, bir metni değil anlamayı, okumayı bile güçleştirebilirdi. *Godisnowhere* kelimeleri bir deist (tanrıci) için (God is here now)* ve bir ateist için (God is nowhere)** oldukça farklı anlamlara gelebilirdi;*** peki ya "*lastnightatdinnerisawabundanceonthetable*" dersek ne kastederiz? Bu normal mi yoksa normalüstü bir durum mu?

Hermas heceleri birbirinden ayıramadığını söylerken, belli ki metni akıcı bir şekilde okuyamadığını ama harfleri tanıdığını ve dolayısıyla tek tek onları kopyaladığını anlatmak istiyor. Açıkçası, eğer ne okuduğunu bilmiyorsan, kopyasını çıkartırken hata yapma ihtimalin artar.

Hermas kitabının daha ilerideki bir bölümünde, yine kopyalamaktan bahseder. Yaşlı kadın yine Hermas'a görünür ve kopyaladığı kitabı kilise liderlerine teslim edip etmediğini sorar. O da henüz etmediğini söyler ve kadın ona der ki:

İyi yaptın. Çünkü ekleyecek sözlerim var. Sonra, sözlerimin hepsini tamamladığımda, onlar senin aracılığınla bütün seçilmişlere bildirilecek. Ve bu yüzden, birini Klement'e diğerini Grapte'ye göndermek üzere iki küçük kitap yazacaksın. Klement kendisinininkini

* Tanrı şu anda burada.

** Tanrı hiçbir yerde.

*** Bu örneği Bruce Metzger'den aldım. Bakınız: Bruce M. Metzger ve Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration*, 4. baskı (New York: Oxford Üniv. Yay., 2005), 22-23.

yabancı şehirlere gönderecek, çünkü bu onun görevidir. Fakat Grapte dullara, öksüz ve yetimlere öğüt verecek. Ve sen, seninkini kiliseyi yöneten papazlarla birlikte bu şehirde okuyacaksın. (Çoban 8.3)

Ve böylece yavaş yavaş kopyaladığı metne yapması gereken eklemeleri yaptı; üstelik iki kopya yapması gerekiyordu. Bu kopyalardan biri Klement adında bir adama gidecekti. Bu adam, başka metinlerden Roma şehrinin üçüncü piskoposu olduğu bilinen kişi olabilirdi. Bu muhtemelen kilisenin başına geçmeden önce olmuştu, çünkü buradan anlaşılana göre, Klement, Romalı Hristiyan topluluğu için bir dış muhabirdir. Onların metinlerini kopyalayan bir nevi resmî yazıcı mıydı? Diğer kopya muhtemelen yine yazıcı olan belki de Roma'daki kilise mensuplarının metinlerini kopyalayan Grapte adında bir kadına gidecekti. Bizzat Hermas ise kitabın kendi kopyasını halkın Hristiyan olanlarına (Ki çoğu okuryazar değillerdi ve bu yüzden metni kendi başlarına okuyamazlardı.) okumalıydı; gerçi, heceleri birbirinden ayırt edemediği hâlde bunu nasıl yapması beklendiği hiç açıklanmadı.

Sonuç olarak, burada, erken dönem kilisesinde kopyalama uygulamalarının gerçek hayatta nasıl olduğuna kısa bir bakış atmış olduk. Diğer hiçbir kilise, Roma'daki kadar (muhtemelen) büyük olmasa da tahminen, Akdeniz bölgesinin her yanına dağılmış olan farklı kiliselerde de durum benzerdi. Seçme birkaç üye, kilise için yazıcılık yapıyordu. Bu yazıcıların bazıları diğerlerinden daha kalifiyeydi, bunların görevlerinden biri de Hristiyan literatürünü yaymak olduğuna göre Klement belli ki böyle biriydi; Hermas yalnızca görevini yaptı çünkü bu örnek durumda o görevlendirilmişti. Cemaatin bu okuryazar üyeleri (bazıları diğerlerinden daha çok okuryazardı) tarafından çoğaltılan metnin kopyaları, daha sonra bir bütün olarak cemaate okunurdu.

Hıristiyan topluluklarındaki bu yazıcılar için daha başka ne söyleyebiliriz? Hermas hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamıza rağmen Klement ve Grapte'nin kim olduklarını tam anlamıyla bilmiyoruz. Hermas önceden köle olduğundan bahseder (Çoban 1.1). Belli ki okuryazardı ve nispeten iyi bir eğitim almıştı. Roma'daki kilisenin liderlerinden biri değildi ("papazların" arasında yer almaz), buna karşın daha sonra aktarılanlara göre kardeşi, ikinci yüzyılın ortalarında kilisenin piskoposu olan Pius adında bir adamdı.* Eğer öyleyse, bu durumda aile, Hıristiyan toplumu içerisinde –Hermas bir zamanlar köle olsa bile– muhtemelen saygın bir toplumsal seviyeye erişmişti. Yalnızca eğitilmiş insanlar okuryazar olabildiğine göre ve eğitim almak, normal olarak, bunun için gerekli boş zaman ve paraya sahip olmak demek (kişi köle olarak okuma yazma eğitimi almıyorsa) olduğuna göre, anlaşılıyor ki ilk Hıristiyan yazıcıları, içinde yaşadıkları Hıristiyan topluluklarının daha ziyade varlıklı ve yüksek eğitimli mensuplarıydı.

Gördüğümüz gibi, Hıristiyan toplumların *dışında*, genelde Roma dünyasında, metinler belirgin olarak ya profesyonel yazıcılar ya da evdeki işlerinin bir parçası olarak bunu da yapmakla görevlendirilmiş okuryazar köleler tarafından kopyalanıyordu. Diğer şeylerin yanı sıra bu demek oluyor ki İmparatorluğun her yerinde, metinleri çoğaltan insanların, metinleri isteyen insanlar olması gerekmiyordu. Kopya edenler metinleri genellikle başkaları için çoğaltıyorlardı. Diğer yandan, erken dönem Hıristiyan yazıcılarını inceleyen akademisyenlerin, son önemli bulgularından biri de tam zıt durumun da geçerli olduğudur. Ortaya çıkan şu ki

* Bu, isimless yazarı tarafından "kanonik" olarak kabul edilmiş İncil'in ilk kanon listesi olan Muratorian Kanonu'nda ifade edilmiştir. Bakınız: Ehrman, *Lost Christianities*, 240–43

metinleri kopyalayan Hristiyanlar, metinleri isteyenlerdi; yani ya kendi şahsi ve/veya toplumsal kullanımları için kopyalıyorlardı ya da topluluklarındaki diğer insanların iyiliği için yapıyorlardı.* Kısacası, ilk Hristiyan metinlerini kopyalayan insanlar, hepsi değilse de çoğunluğu, geçimlerini sağlamak için metin kopyalayan profesyoneller değillerdi (Hermas örneğindeki gibi); basit anlamıyla sadece, Hristiyan cemaati içinde kopya çıkartabilen (okur-yazar olduğundan dolayı) ve bunu yapmak isteyen okuryazar insanlardı.

Bu insanların bir kısmı –ya da birçoğu?– toplulukların liderleri olabilirlerdi. İlk Hristiyan liderlerin kilisenin varlıklı üyeleri arasından olduğunu düşünmeye iten nedenler var. O koşullarda kilise cemaati üyelerinin evlerinde toplanırlardı (Bildiğimiz kadarıyla kilisenin ilk iki yüzyılı boyunca kilise binaları yoktu.) ve sadece varlıklı üyelerin evleri o kadar çok insanı barındırmaya yetecek kadar genişti, çünkü antik kent düzeninde insanların çoğu küçük evlerde yaşırdı. Yazarın filanca isimli kişiyi ve “onun evinde toplanan kiliseyi” selamladığı birçok sayıda günümüze ulaşan Hristiyan mektubunda da varsayıldığı gibi, evi tedarik eden insanın kilisenin önderliğini de tedarik ettiği sonucuna varmak mantıksız değildir. Bu varlıklı ev sahipleri muhtemelen daha eğitilmişlerdi ve arada bir cemaatlerine Hristiyan literatürünü “okumaları” için teşvik edilmeleri sürpriz sayılmazdı. Örneğin 1 Tim. 4:13’te görüyoruz: “Ben yanına gelinceye dek topluluğa Kutsal yazıları okumaya, öğütte bulunmaya ve ders vermeye ada kendini.” Peki, bu durumda, kilise liderlerinin, hiç değilse belli bir zaman için, Hristiyan literatürünün kopyalanmasından ve cemaate okunmasından sorumlu olması mümkün müdür?

* Bu, Kim Haines-Eitzen, *Guardians of Letters*’ın kilit sonuçlarından biridir.

İLK HİRİSTİYAN METİNLERİNİN

KOPYALANMALARINDAKİ PROBLEMLER

İlk Hıristiyan metinlerin profesyonel yazıcılar* değil de en azından kilisenin ilk iki ya da üçüncü yüzyılında, yalnızca işi yapabilecek ve yapmaya gönüllü, eğitilmiş Hıristiyan cemaati mensupları tarafından, kopyalanıyor olmasından ötürü, ilk kopyalarda hataların bilhassa çoğunlukla çeviri yazısında yapıldığını düşünebiliriz. Bu metinleri okuyan ve yazarlarının, orijinal sözlerini açığa çıkarmaya çalışan Hıristiyanlar tarafından, zaman zaman şikâyet edilmesinden de anlaşılacağı üzere, durumun gerçekten böyle olduğunu gösteren sağlam kanıtlarımız var. Üçüncü yüzyıl kilise banisi Origen, örneğin, bir seferinde kendi kullandığı İncil'in kopyaları hakkında aşağıdaki şikâyeti yazmıştır:

*El yazmaları arasındaki farklılıklar fevkâlade bir hâl almakta, gerek bazı yazıcıların ihmalkârlıkları yüzünden, gerekse bazılarının münasebetsiz küstahlıkları yüzünden; ya kopya ettiklerini kontrol etmeyi ihmal ediyor ya da kontrol ederlerken hoşlarına gittiği şekilde eklemeler yapıyor veya parça çıkartıyorlar.***

Origen problemin farkında olan tek kişi değildi. Pagan muhalif Celsus da yetmiş yıl kadar önce fark etmişti. Celsus, Hıristiyanlığa

* Profesyonelden kastım, özel olarak yetiştirilmiş ve/veya özel yatkınlıkları sonucu meslekleri hâline gelmiş, para karşılığında metinleri kopyalayan yazıcılardır. Daha sonraki bir dönemde manastırlardaki rahipler bu tür bir eğitim aldılar ama karşılığında para almadılar; onları da profesyonel yazıcılar sınıfına dâhil edebiliriz.

** *Commentary on Matthew 15.14*, Bruce M. Metzger'in, "Explicit References in the Works of Origen to Variant Readings in New Testament Manuscripts," in *Biblical and Patristic Studies in Memory of Robert Casey*, ed. J. Neville Birdsall ve Robert W. Thomson (Freiburg: Herder, 1968), 78-79'da alıntulandığı şekliyle.

ve literatürüne saldırısında, kopyalama işinde hadlerini aştıkları için, Hristiyan yazıcıları yermiştir:

Bazı inanalar, sanki bir içki âlemindeymişler gibi, kendi kendilerine muhalefet edecek ve İncil'in özgün metnini üç dört hatta daha fazla defalar değiştirecek kadar ileri gidiyorlar ve eleştiriyiyle muhatap olduklarında karşılaşacakları güçlükleri imtina etmeyi mümkün kılmak için manasını değiştiriyorlar. (Celsus'a Karşı 2.27)

Bu örnekte dikkat çeken şey, Hristiyanlar arasında kopyalama işinin sağlıksızlığına dair *dışarıdan birinin* ithamnamesiyle karşı karşıya kalınca, kendisi başka yazılarında bu durumu kınamasına rağmen, Origen'in bilfiil Hristiyanların metni değiştirdiğini inkâr etmesidir. Celsus'a cevabında zikrettiği tek istisna, kötü niyetle kutsal metinleri değiştirdiklerini iddia ettiği birkaç sapkın grubu içerir.*

Sapkınların kimi zaman, kendi görüşlerine daha uygun hâle gelsinler diye, kopyaladıkları metinleri tadil ettikleri suçlamasını zaten daha önce görmüştük, bu, ikinci yüzyıl filozof-tanrı bilimci Marcion'a yönlendirilmiş bir suçlamaydı. Marcion, Eski Ahit'teki Tanrı'nın doğru Tanrı olmadığı görüşüne tezat oluşturan cüzleri çıkarıp attıktan sonra, on bir kutsal kitaptan oluşan kanonunu arz etmişti. Marcion'un "ortodoks" muhalifi İrenaeus, Marcion'un şunları yaptığını iddia etti:

Dünyayı yaratan Tanrı'yla ilgili, O'nun, Rab Mesih İsa'mızın Babası olduğu anlamına gelen havari tarafından söylenmiş her şeyi ve Rabb'in gelişini önceden haber verdiğini bize öğretsin diye, elçinin kehanetsel yazılardan alınıladığı pasajları da çıkartarak Pavlus'un mektuplarını parçaladı. (İkiyüzlülüğe Karşı 1.27.2)

Tek sanık Marcion değildi. İrenaeus'la aşağı yukarı aynı zaman-

* Against Celsus 2.27

da yaşamış olan, Korint'in "ortodoks" piskoposu Dionysius, sapkın inançlıların, tıpkı birçok kutsal metne yapmış oldukları gibi, kendi yazılarını da vicdansızca tadil ettiklerinden yakınıyordu.

Hristiyan komşularım, benden onlara mektup yazmamı istediklerinde yazdım. Bunlar, şeytanın elçileri, bazı şeyleri çıkartıp başka şeyler ekleyerek burçakla doldurdular. Onlar için elem ayrılmış. Eğer birileri, Rabb'in kendi sözünü bile değiştirip, bozmaya cesaret ettiyse, benim naçizane çabalarımı kesip sakat bırakmak için gizli anlaşıma yapmalarında, şaşılacak bir şey yok o zaman.

"Heretiklere" karşı bu tür –kutsal yazmaların metinlerini kendi istedikleri anlamı yüklemek için değiştirdiklerine dair- suçlamalar ilk Hristiyan yazarlar arasında çok yaygındır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, son çalışmaların, günümüze ulaşan el yazmalarının tanıklığının bize karşıt yönü işaret ettiğini gösterdiğidir. Ortodoks geleneğiyle ilişkili yazıcıların metinlerini nadiren değiştirmedikleri, bazen sapkın inançlar bildiren Hristiyanlar tarafından "kötü kullanılma" olasılığını bertaraf etmek için, bazen de kendi mezheplerindeki Hristiyanlar tarafından desteklenmekte olan öğretilere daha uygun hâle getirmek için değiştirdikleri ortaya çıkmıştır.*

Üsluplarını tasvip etmeyen yazıcılar tarafından metinlerin ihtiyari olarak değiştirilmesi tehlikesi, başka durumlarda da aşıkârdır. Şunu hiç unutmamalıyız ki erken Hristiyan dönemin yazıcıları, metinlerini baskı makinesinin ya da yayınevlerinin olmadığı ve aynı zamanda telif hakkı yasasının da olmadığı bir dünyada çoğaltıyorlardı. Bir kez sirkülasyona girdikten sonra, yazarlar metinleri üzerinde değişiklik yapılmadığını nasıl garantileyebilirlerdi? Cevap kısaca, "Garantileyemezler"dir. Bu da yazarların, metinlerini izin al-

* Bakınız: Bart D. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture: The effects of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (New York: Oxford Univ. Press, 1993).

madan değiştiren yazıcılara bazen neden lanet okuduklarını açıklıyor. Bu tür bir bedduayı, Yeni Ahit içinde yer alan bir erken dönem Hristiyan yazması olan Vahiy kitabında bulabiliriz; yazarı metnin sonlarına doğru dehşetli bir uyarı dile getiriyor:

Bu kitaptaki peygamberlik sözlerini duyan herkese tanıklık ediyorum! Her kim bu sözlere bir şey katarsa, Tanrı da bu kitapta yazılı belaları ona katacaktır. Her kim bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa, Tanrı da ona düşen payı bu kitapta yazılı yaşam ağacından ve kutsal kentten çıkaracaktır. (Vahiy. 22:18–19)

Bu, bazen yorumlandığı gibi, okuyucunun bu peygamberlik kitabında yazan her şeye razı olmaları ve inanmalarını zorunlu kılan bir tehdit değil; daha ziyade, kitabı kopyalayanlara hiçbir ekleme yapmamaya ve hiçbir kelime çıkartmamaya zorlayan tipik bir tehdittir. Benzer beddualar ilk Hristiyan yazmalarının içinde bulunabilir. Origen'in çalışmalarından birinin çevirisi ile alakalı olarak, Latin Hristiyan kilise lideri Rufinus'un dile getirdiği epeyce sert tehditleri ele alalım:

*Tanrı Baba, Oğlu ve Kutsal Ruh'un huzurunda saygılarımla, bu kitapları kopyalayacak ya da okuyacak olan herkesin, krallığın geleceğine dair inancı üzerine, ölümden diriliş hikmeti üzerine ve ezeli ve ebedi bir mirasa hükmedemesin diye şeytan ve melekleri için hazırlanmış, gözyaşı ve diş gıcirtısının hâkim olduğu ve ateşlerinin sönmediği ve ruhlarının ölmediği, bitmek bilmeyen ateş üzerine yemin ve niyaz ederim ki yazılmış olana hiçbir şey eklemesin ve ondan hiçbir şey çıkartmasın ve ilave ya da değiştirme yapmasın, fakat kendi nüshasını, çıkardığı kopyalarla karşılaştırsın.**

Bunlar sadece bir metnin bazı kelimelerini değiştirmek için

* Gamble, Books and Readers, 124'te nakledildiği şekliyle, Ön sözü Rufinus'a ait; Origen, *On First Principles*.

korkunç tehditlerdir –cehennem ateşi–. Sözlerinin bozulmadan nakledileceğini garantilemek için bazı yazarların böylesine kararlı olmalarına rağmen, telif hakları yasası olmayan bir dünyada, metinleri istediği zaman değiştirebilen yazıcının nezdinde hiçbir tehdit yeterince ciddi olamazdı.

METİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

Yine de yazıcılar tarafından yapılan değişikliklerin, yalnızca metnin ifadesinden şahsi bir menfaat güdüldüğü için, yapıldığını farz etmek hata olur. Gerçekte, erken dönem Hristiyan el yazmalarında bulunan değişikliklerin çoğu teoloji ya da ideoloji ile ilgili değildir. Değişikliklerin büyük çoğunluğu, sadece ve sadece hata sonucu olanlardır: kalem kaymaları, kazara sözcük atlamalar, kasıtsız eklemeler, yanlış yazılmış kelimeler ve aptalca yapılmış bir sürü hata. Yazıcılar istidatsız olabiliyorlardı: Şu önemli noktayı tekrar hatırlatalım; ilk yüzyıllardaki yazıcıların çoğu bu tür bir işi yapmak üzere eğitilmemişlerdi ancak sadece, cemaatlerinin (az buçuk) kabiliyetli ve gönüllü okuryazar üyeleriydiler. Daha sonraları, Hristiyan yazıcıların kilise dâhilinde profesyonel bir sınıf olarak ortaya çıkmaya başladığı dördüncü ve beşinci yüzyıllarda; ve hatta sonrasında, el yazmalarının manastırlarda kendilerini bu işe adanmış keşişler tarafından kopyalandığında bile; bazı yazıcılar diğerlerine göre daha az vasıflıydı. Her dönemde bu vazife, zaman zaman el yazmalarına eklenen notlarda da belirtildiği üzere, zor ve sıkıcı bir iş olabilirdi, örneğin bir yazıcı, bir tür rahatlama iç çekişini kâğıda şu şekilde dökmüştür; “El Yazmasının Sonu. Tanrı’ya şükürler olsun!”* Yazıcılar bazen dikkatlerini kaybedebiliyorlardı; bazen aç ve uykulu olabili-

* Yorgun ve bunalmış yazıcılar tarafından el yazmalarına eklenmiş diğer notlar için Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 1. kısım iii’de alıntılanan örneklerle bakınız.

yorlardı; bazen de sadece, en iyi eforlarını ortaya koymak için kendilerini sıkıntıya sokmuyorlardı.

İşinin ehli, eğitimli ve dikkatli yazıcılar bile arada bir hata yapıyorlardı. Bununla birlikte, daha önce gördüğümüz gibi; bazen de metni, değiştirilmesi *gerektiğini* düşündükleri için değiştiriyorlardı. Yine de bu sadece belli teolojik nedenlerden dolayı olmuyordu. Yazıcıların kasıtlı olarak değişiklik yapmaları için başka nedenler vardı; örneğin, içinde düzeltilmesi gereken bir hata bulunduğu anlaşılan bir pasajla karşılaşmaları, muhtemelen metindeki çelişkili bir ifade ya da yanlış bir coğrafi referans ya da kutsal kitapla ilgili uygun olmayan bir telmih. Bu suretle, yazıcılar kasıtlı değişiklikler yaptıklarında, bazen maksatları kar kadar temizdi. Fakat her şeye rağmen değişiklikler yapılır ve sonuç olarak yazarın özgün sözleri tahrif edilebilir ve neticede kaybolabilirdi.

Bir metnin kasıtlı değiştirilmesine ilginç bir örnek eski el yazmalarımızın en seçkinlerinden biri olan dördüncü yüzyılda yazılmış Vatikan nüshasında (Vatikan Kütüphanesi'nde bulunduğu için bu adı almıştır) bulunur. Yahudilerin kitabının başlangıcında, çoğu el yazmasına göre şöyle söylenir; “Mesih her şeyi gücünün sözüyle taşır (Grekçe: PHERŌN)” (Heb. 1:3). Hâlbuki Vatikan nüshasında, ilk yazıcı, Grekçede okunuşu benzer olan bir fiille biraz farklı bir metin ortaya koydu; bu şekilde metnin anlamı: “Mesih her şeyi gücünün sözüyle belirtir (Grekçe: PHANERŌN).” Birkaç yüzyıl sonra, ikinci bir yazıcı el yazmasındaki bu ifadeyi okudu ve yaygın olmayan bu *belirtir* kelimesini daha yaygın olan *taşır* ile –tek bir kelimeyi silip diğerini yazarak- değiştirmeye karar verdi. Sonra yine birkaç yüzyıl sonra, üçüncü bir yazıcı el yazmasını okudu ve kendinden öncekinin yapmış olduğu değiştirmeyi fark etti; sonra, *taşır* kelimesini sildi ve *belirtir* kelimesini yeniden yazdı. Sonra da kenar boşluğuna bir yazıcı notu ekledi. Not şöyle: “Aptal ve düzenbaz, eski metni yerinde bırak, değiştirme!”

Bende bu sayfanın çerçevelenmiş bir kopyası var ve yazıcılar ve onların metinleri değiştirmeye ve yeniden değiştirmeye olan eğilimlerinin daimî hatırlatıcısı olarak çalışma masamın arkasındaki duvarda asılı duruyor. Belli ki tek bir kelime değiştirilmiş; neden önemli olsun ki? Önemlidir çünkü bir yazarın ne demek istediğini anlamamanın tek yolu onun sözlerinin–bütün kelimelerinin- gerçekte ne olduğunu bilmektir. (Bir metnin içindeki tek bir kelimenin esası üzerine verilmiş tüm o vaazları düşünün; ya o kelime yazarın gerçekte yazmadığı bir kelimeyse?) Mesih her şeyi gücünün sözüyle açıklıyor demek, Mesih evreni sözüyle bir arada tutuyor demekten oldukça farklı!

“ORİJİNAL METNİN” ANLAŞILMASINI GÜÇLEŞTİREN SORUNLAR

Ve böylelikle, el yazmalarında, onları kopyalayan yazıcılar tarafından her türlü değişiklik yapıldı. Daha sonraki bir bölümde değiştirme türlerini daha derin bir şekilde inceleyeceğiz. Şu an için, değişiklikler yapıldığını ve özellikle yazıcıların çoğunun amatör olduğu ilk iki yüzyılda geniş ölçüde yapıldığını bilmek yeterli. El yazmalarımızın bu kadar çok hatayla dolu olduğu göz önüne alınırsa, metin analistlerinin uğraşmak zorunda kaldığı en önemli sorulardan biri, özgün metne –metnin yazarın ilk yazdığı hâline- nasıl dönüleceğidir. Vaktiyle yapılmış bir hatanın, geçmişten bugüne aktarılmış metinlerde sağlam bir şekilde yerleşmiş, hatta orijinalinden daha sağlam bir şekilde yerleşmiş olabileceği gerçeği, bu durumu daha da kötü bir hâle sokar.

Başka bir deyişle, bir yazıcı metni bir kez –kazara ya da kasıtlı olarak- değiştirdiğinde, (Tabii başka bir yazıcı ortaya çıkıp hatayı düzeltmediği sürece.) bu değişiklikler *kalıcı* olur. O el yazmasını kopyalayan bir sonraki yazıcı, bu hataları (metnin aslı olduğunu

düşünerek) kopyalar ve kendi hatalarını da ekler. Bu el yazmasını daha sonra kopyalayan bir sonraki yazıcı da kendinden önceki iki kişinin hatalarını kopya eder ve üstüne kendi hatalarını ekler ve bu böyle devam eder. Hataların düzeltilmesinin tek yolu, bir yazıcının kendinden önce birinin hata yapmış olduğunu fark edip bu sorunu çözmeye çalışmasıdır. Yine de bir hatayı düzeltmeye çalışan yazıcının, hatayı doğru şekilde düzelteceğinin garantisi yoktur. Yani, hata olduğunu düşündüğü şeyi düzeltiyim derken, aslında hatalı bir şekilde değiştirebilir, bu durumda metnin üç farklı şekli oluşur: orijinali, hatalı olan ve hatayı hatayla düzeltme girişiminden oluşan hâli. Hatalar çoğalır ve tekrarlanır; bazen düzeltilir, bazen de daha kötü bir hâle getirilir. Ve bu böylece sürüp gider. Yüzyıllar boyunca.

Elbette bazen bir yazıcıda birden fazla el yazması olabilir ve birindeki hataları diğer el yazmasının doğru metnini kullanarak düzeltebilir. Bu, gerçekten de durumu önemli ölçüde iyileştirir. Öte yandan, yazıcının bazen *doğru* el yazmasını, hatalı olanın sözleri doğrultusunda düzeltmesi de mümkündür. İhtimaller sonsuz görünüyor.

Bu problemler göz önüne alınırsa, özgün metne, bilfiil yazarın yazdığı metne dönmeyi nasıl umut edebiliriz? Bu muazzam bir problemdir. Aslını ararsanız, bu öyle muazzam bir problem ki bazı metin analistleri, tüm “orijinal” metin tartışmalarını askıya alabileceğimizi; çünkü sonuca ulaşamayacağımızı ileri sürmeye başladılar. Bu, ölçüyü aşmak olabilir, ancak Yeni Ahit yazmalarından alınmış bir iki somut örnek problemi gözler önüne serebilir.

PROBLEMLERE ÖRNEKLER

İlk örnek olarak, Pavlus’un Galatya’lılara mektubunu ele alalım. Mektubun kaleme alındığı noktada bile, “orijinal” metnin ne olduğunu bilmek kavramından vazgeçmek isteyenlerle aynı duyguları

paylaşmamızı pekâlâ sağlayabilecek, göz önünde tutulması gereken birtakım zorluklarla karşılaşırız. Galatya, tek bir kilisesi olan bir kent değildi; Pavlus'un kiliseler kurduğu Anadolu'da* bir bölgeydi. Galatyalılara yazarken, kiliselerden birine mi yoksa hepsine birden mi yazıyor? Herhangi belirli bir yerleşim yerini seçip ayırmadığına göre, tahminen, mektubun hepsine gitmesini kastediyor. Bu, aynı mektubun birden çok kopyasını yaptığı anlamına mı yoksa tek bir mektubun, bölgenin tüm kiliselerine dolaştırılmasını istediği anlamına mı geliyor? Bilmiyoruz.

Birden çok kopya yaptığını varsayalım. Bunu nasıl yaptı? Öncelikle bu mektup, Pavlus tarafından yazılan diğerleri gibi, kendi eliyle yazılmamış da yazıcıya dikte ettirilmiş gibi görünüyor. Bunun kanıtı, mektubun sorumlusunun kendisi olduğunu alıcıların anlamaları için Pavlus'un kendi el yazısıyla mektubun sonuna yazdığı nottadır (İlk Çağ'da dikte ettirilen mektuplar için yaygın bir yöntem.): "Bakın size kendi elimle ne denli büyük harflerle yazıyorum." (Gal. 6:11). Başka bir deyişle, Pavlus'un el yazısı daha büyük ve muhtemelen mektubu dikte ettirdiği yazıcınınkinden şeklen daha acemi-
ceydi.**

Şimdi, eğer Pavlus mektubu dikte ettirdiyse, kelime kelime mi dikte ettirdi? Yoksa temel noktaları bir bir anlatıp geri kalanı yazıcının doldurmasına müsaade mi etti? Bu iki metot da İlk Çağ'da mektup yazarlar tarafından yaygın olarak kullanılırdı.*** Eğer geri kalanı yazıcı doldurduysa, tam olarak Pavlus'un istediği gibi doldur-

* Bugünkü Anadolu'nun Ege bölgesi

** Sadece bir seferinde Pavlus'un yazıcısı kimliğini ifşa ediyor; Pavlus'un Romalılarına mektubunu dikte ettiği Tertiyus adında bir adamdır. Bakınız: Rom. 16:22

*** Bakınız: özellikle E. Randolph Richards, *The Secretary in the Letters of Paul* (Tübingen: Mohr/Siebeck, 1991)

duğundan nasıl emin olabiliriz? Ya öyle değilse, gerçekten Pavlus'un sözlerine mi sahibiz yoksa onlar meçhul bir yazıcının sözleri mi? Biz yine de Pavlus'un, mektubu, kelime kelime dikte ettirdiğini varsayalım. Bazı yerlerde yazıcının *yanlış* kelimeler yazması mümkün müdür? Daha tuhaf şeyler de oldu. Eğer yanlış kelimeler yazılmışsa, mektubun aslı (yani orijinali) zaten "hatalı" demektir, bu durumda sonraki kopyaları da (yazıcısının yanlış anladığı yerleri) Pavlus'un sözleri olmayacaktır.

Buna rağmen, varsayalım, yazıcı bütün kelimeleri yüzde yüz doğru anladı. Eğer mektubun birden fazla kopyası dışarı gönderilseyse, bütün kopyaların yüzde yüz doğru olduğundan emin olabilir miyiz? Hepsi Pavlus'un huzurunda kopyalanmış olsa bile, kopyaların birinde ya da öbüründe, orasında ya da burasında en azından bir iki kelimenin değiştirilmiş olması mümkün müdür? Eğer öyleyse veya bu kopyalardan sadece *biri* daha sonraki tüm kopyaların çıkarıldığı kopya olarak hizmet ettiyse; birinci yüzyılda, ikinci yüzyılda ve üçüncü yüzyılda veya sonrasında? Bu durumda, mektubun sonraki bütün kopyaları için temel oluşturan en eski kopya, tam olarak Pavlus'un yazdığı ya da yazmak istediği olmayacaktır.

Kopya bir kez sirkülasyona girince –yani, bir kez Galatya'nın kasabalarından birinde gideceği yere varınca- şüphesiz ki kopya edilir ve hatalar yapılır. Yazıcılar bazen metni kasıtlı olarak, bazen de kazara değiştirebilir. Bu hatalı kopyalar kopyalanır; ve kopyaların hatalı kopyaları kopyalanır; ve böylece devam eder. Tüm bunların arasında bir yerde, orijinal kopya (veya orijinal kopyaların her biri) sonunda ya kaybolur ya okunmayacak kadar eskir ya da tamamen yok olur. İşte bu noktada, birinin aklına gelip de bir kopyayı orijinaliyle karşılaştırmak istese bile, bu artık mümkün değildir.

Bu durumda, günümüze ulaşan, ne mektubun orijinal kopyası, ne Pavlus'un kendi yazdığının ilk kopyalarından biri, ne mektu-

bun gönderildiği Galatya'nın kasabalarından birinde çoğaltılan kopyalardan biri, ne de o kopyaların herhangi birinin kopyasıdır. Sahip olduğumuz Galatya'lılar nüshalarından oldukça eksiksiz ilk kopya (Bu el yazması parça parçadır, yani bazı kayıp bölümleri vardır.) MS 200 yılına dayanan P⁴⁶ olarak adlandırılmış (Çünkü kataloglanan kırk altıncı Yeni Ahit papirüsüdür.) bir papirüstür. Bu Pavlus'un mektubu yazmasından yaklaşık olarak 150 yıl sonrasındır. Günümüze kadar ulaşan *herhangi* bir kopya yazılmadan önce, bazen doğru bazen yanlış olarak kopyalandığı sirkülasyonun içinde geçen 150 yıl. P⁴⁶'nın yapıldığı kopyadan aslı yeniden oluşturamıyoruz. O doğru bir kopya mıydı? Öyle olsa bile ne kadar doğrudu? Şüphesiz birtakım hataları vardı, onun kopyalandığı kopyanın ve o kopyanın da kopyalandığı kopyanın ve diğerlerinin de olduğu gibi.

Kısacası, Galatya'lılar metninin "orijinali" hakkında konuşmak çok karmaşık bir iştir. Orijinale sahip değiliz. Yapabildiğimizin en iyisi, iletimin erken bir aşamasına geri dönmek ve yalnızca, o aşamada yapılmış kopya ile ilgili – günümüze ulaşmayı başaran (Orta Çağ'a yaklaştıkça artan sayıdaki) kopyaya dayanarak- yeniden oluşturduğumuz şeyin; gerçekten de Pavlus'un bizzat kendisinin yazdıklarını veya en azından mektubu dikte ettirirken yazmaya niyetlendiklerini büyük ölçüde yansıttığını umut etmektir.

Problemlere ikinci bir örnek olarak, Yuhanna İncil'ini ele alalım. Bu İncil, Yeni Ahit'in diğer üç İncil'inden oldukça farklıdır, diğerlerinininkilerden farklı bir dizi hikâye anlatır ve oldukça farklı bir üslup kullanır. Yuhanna İncil'inde İsa'nın sözleri, özlü dolaysız sözlerden çok, uzun söylevler şeklindedir; örneğin, Yuhanna'da, diğer üç İncil'den farklı olarak İsa hiç kısa anlatmaz. Dahası, Yuhanna'da nakledilen olaylar, çoğu zaman sadece bu İncil'de bulunur: örneğin, İsa'nın Nikodim'le (bölüm 3'te) ve Samiriyeli kadınla (bölüm 4) konuşmaları ya da suyu şaraba çevirdiği (bölüm 2) ve Lazar'ı ölümden dirilttiği (bölüm 10) mucizeler. Yazarın İsa'yı tas-

vir edişi de oldukça farklıdır; diğer üç İncil'den farklı olarak, İsa zamanının çoğunu kim olduğunu (cennetten gönderilen) açıklamakla ve kendi hakkında söylediğinin doğru olduğunu kanıtlamak için “belirti” yaparak geçirir.

Şüphesiz ki Yuhanna, anlattıkları için kaynaklara sahipti (muhtemelen İsa'nın kanıtlayıcı belirtilerini nakleden ve söylevlerini anlatan bir kaynak mesela.)* Bu kaynakları bir araya getirip İsa'nın hayatını, vaizliğini, ölümünü ve dirilişini kendi akıcı anlatısına koydu. Bununla birlikte, aslında, Yuhanna'nın, İncil'inin birkaç farklı versiyonunu ürettiği de mümkündür. Okuyanların da dikkatini çekeceği gibi, bölüm 21 sonradan eklenmiş bir bölüme benzer. İncil, 20:30-31'de kesinlikle bir sona gelmiş görünmektedir, ayrıca bölüm 21'in olayları sonradan akla gelmiş gibidir, muhtemelen İsa'nın dirildikten sonra görünmesi, hikâyelerinin sayısını arttırmak ve İncil'deki hadisleri nakletmekten sorumlu “İsa'nın sevdiği öğrenci” öldüğünde, bunun beklenmedik bir şey olmadığını açıklamak için eklenmiştir (Yu. 21:22-23).

İncil'in diğer pasajları da ötekilerle tamamen uygunluk göstermez. İncil'e bir tür ön söz oluşturan ilk ayetler (1:1-18) bile, diğerlerinden farklı görünür. Bu pek şöhretli şair, başlangıçtan beri Tanrı'yla birlikte olan ve Mesih İsa olarak “ete kemiğe bürünen” Tan-

* Yeni Ahit bile İncil yazarlarının anlatımları için “kaynakları” olduğunu belirtir. Örneğin Luka 1:1-4'te, yazar, kendinden önce “birçok” kişinin İsa'nın söylediği ve yaptığı şeylerin tarihçesini yazdıklarını ve kendisinin onları okuyup, “görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olmuş olanlar” ile istişare ettikten sonra, diğerlerinin aksine “doğru” olduğunu söylediği kendi anlatımını yazmaya karar verdiğini beyan ediyor. Başka bir deyişle, Luka, naklettiği olaylar için hem yazılı hem de sözlü kaynaklara sahipti. Kendisi İsa'nın dünyevi hayatının gözlemcisi değildi. Aynı şey muhtemelen diğer İncil yazarları için de geçerli. Yuhanna'nın kaynakları üzerine, bakınız: Ehrman, *The New Testament*, 164-67.

rının “Söz”ünden bahseder. Bu pasaj, İncil’in başka yerlerinde bulunmayan, son derece şiirsel bir tarzda yazılmıştır; ayrıca anlatının geri kalanında bu bölümün ana temaları tekrarlanırken çok önemli bazı kelimeler tekrar kullanılmamıştır. Bu suretle, anlatı boyunca İsa, gökten inen olarak tanımlanmıştır ama İncil’in başka hiçbir yerinde Söz olarak adlandırılmamıştır. Bu açılış pasajının, diğerlerinden farklı bir kaynaktan gelmiş olması ve zaten yayınlanmış olan kitabın, daha önceki bir baskısından sonra uygun bir giriş olarak, yazar tarafından eklenmiş olması mümkün müdür?

Bir an için, sadece bu muhakemenin hatırı için varsayalım ki bölüm 21 ve 1:1–18 İncil’in orijinal cüzleri değil. Bu durumda “orijinal” metni yeniden oluşturmak isteyen metin analisti ne yapar? Hangi orijinal oluşturuluyor olacak? Bu pasajları barındıran Grekçe el yazmalarımızın hepsi şüpheli. Peki, metin analisti orijinal metin olarak, esasında bu bölümleri içeren İncil formunu mu yeniden oluşturur? Fakat “orijinal” formu, o bölümlerin eksik olduğu *en eski* versiyonu olarak düşünmemiz gerekmez mi? Ve eğer biri, o daha eski formu yeniden oluşturmak isterse, orada durmak, diyelim ki Yuhanna İncili’nin ilk nüshasını yeniden oluşturmakla kalmak doğru mudur? Neden daha ileri gidip o İncil’in ardında yatan kaynakları ya da dahası sözlü hadisleri yeniden oluşturmuyoruz?

Bunlar, metin analistlerinin başına bela olan ve bazılarını -daha Galatya’lılar ya da Yuhanna’nın “orijinali” derken ne *kastedildiği* üzerinde fikir birliğine varamazken; orijinal metin için herhangi bir araştırma yapmaktan vazgeçmemiz gerektiğini savunmaya sürükleyen sorulardır. Mamafih, kendi payıma ben, ulaşabildiğimiz şey hakkında yüzde yüz emin olamasam bile, en azından günümüze ulaşan bütün el yazmalarının kendileri de başka el yazmalarından kopyalanmış başka el yazmalarından kopyalandığından emin olabildiğimizi ve en azından, Yeni Ahit kitaplarının her biri için el yazması geleneğinin en eski ve en önceki aşamasına dönebilmenin mümkün ol-

duğunu düşünmeye devam ediyorum. Örneğin elimizde bulunan Galatya'lılar el yazmalarının hepsi aşikâr bir suretle, kopyalanan *belli* bir metne dönüyor; Yuhanna el yazmalarının hepsi de aşikâr bir suretle, ön sözü ve bölüm 21'i içeren bir Yuhanna versiyonuna dönüyor. Dolayısıyla, "orijinal" metni elde etsek de etmesek de ulaşılabilecek en eski versiyona dönmenin yapabildiğimizin en iyisi olduğunu bilerek rahat etmeliyiz. Metnin bu en eski formu şüphesiz ki yazarın ilk başta yazdığıyla yakından (çok yakından) ilgilidir ve bu nedenle öğretilerini yorumlamamız için temel teşkil eder.

YENİ AHİT METİNLERİNİN YENİDEN OLUŞTURULMASI

Benzer problemler, elbette erken dönem Hristiyan yazılarının hepsi -Yeni Ahit'in içinde yer alan veya dışında kalan İnciller, işler, mektuplar, apokalipsler ya da ilk Hristiyan yazılarının herhangi bir türü için geçerlidir. Metin analistlerinin görevi, tüm bu yazıların metinlerinin ilk hâlini tayin etmektir. Göreceğimiz üzere, bu tespiti yapmak için kabul edilmiş prensipler, el yazmamızdaki değişikliklerin hangilerinin hata, hangilerinin kasti değişiklikler olduğuna ve hangisinin özgün yazara dönecekmiş gibi görüldüğüne karar vermenin yöntemleri vardır. Ancak bu kolay bir iş değildir. Diğer taraftan, sonuçlar son derece aydınlatıcı, ilginç ve hatta heyecan verici olabilir. Metin analistleri, günümüze ulaşan el yazmalarında, Yeni Ahit'in orijinal metnini temsil etmeyen bazı yerleri göreceli bir kesinlikle tayin edebildiler. Sonuçların bir kısmı, bu alanı hiç bilmeyen ama Yeni Ahit'i (tercümesini) iyi bilenler için şaşırtıcı olabilir. Sonuç olarak bu bölümde böyle iki pasajı -yüzyıllar boyunca Hristiyanlar için İncil'in gözde bölümleri hâline gelen ve bugün de öyle olmasına rağmen, başlangıçta Yeni Ahit'e ait olmadığından hâlihazırda oldukça emin olduğumuz İncil pasajları- ele alacağım.

Zinada Yakalanan Kadın

İsa ve zinada yakalanan kadının hikâyesi, muhtemelen İncil'in en iyi bilinen hikâyesidir; İsa'nın hayatının Hollywood uyarlamalarında kesinlikle daima favori olmuştur. Hatta sadece İsa'nın son saatlerine odaklanan bir film olmasına rağmen Mel Gibson'ın *İsa'nın Çilesi*'ne bile girmiştir (hikâye, nadir geriye dönüşlerin birinde ele alınır). Popülerliğine rağmen hikâye Yeni Ahit'in yalnızca bir pasajında bulunur, Yuhanna 7:53–8:12 ve oradaki bile orijinal değilmiş gibi görünmektedir.

Olayların gelişimi tanındıktır. İsa tapınakta ders veriyordur ve bir grup din bilgini ve amansız düşmanları Ferisiler, yanlarında “tam zina ederken yakalanan” bir kadınla ona yaklaşırlar. Onu İsa'nın huzuruna getirirler çünkü İsa'yı sinamak isterler. Ona, Musa'nın Yasası'nda böylelerinin taşlanması emredildiğini söylerler; ancak konu hakkında İsa'nın ne diyeceğini bilmek istiyorlardır. Onu taşlamalılar mı yoksa merhamet mi göstermeliler? Bu bir tuzaktır tabii ki. Eğer İsa onlara kadını bırakmalarını söylerse, Tanrı'nın Yasaları'nı çiğnemekten suçlanacak; taşlamalarını söylerse kendi sevgi, merhamet ve bağışlama öğretilerini reddetmekten töhmet altında kalacaktır.

İsa hemen cevap vermez; yerine, eğilmiş toprağa yazı yazmaktadır. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine onlara, “Aranızda günahsız olan, ona ilk taşı atsin.” der. Sonra yine eğilir ve toprağa yazmaya devam eder, bu arada kadını getirenler –besbelli ki kendi günahlarından dolayı kendilerini suçlu hissederek- olay yerini terk etmeye başlarlar, sonunda kadın hariç kimse kalmaz. İsa doğrulup kadına, “Kadın, nerede onlar? Seni yargılayacak kimse yok mu?” der. Kadın “Kimse kalmadı ya Rab.” diye yanıtlar. İsa da “Ben de seni yargılamıyorum. Git ve bundan böyle günah işleme!” der.

Bu, İsa'nın zekâsını kullanarak akıllıca bir saptırmayla kendini

–zavallı kadından bahsetmeye bile gerek yok- bu zor durumdan kurtardığı dokunaklı ve keder verici niteliklerle dolu muhteşem bir hikâye. Fakat dikkatli bir okuyucunun aklına kesinlikle birçok soru getirir. Örneğin, eğer bu kadın tam zina ederken yakalandıysa, birlikte yakalandığı adam nerede? Musa'nın Yasaları'na göre ikisinin de taşlanması gerekir (bk. Lev. 20:10). Ayrıca, İsa toprağa yazı yazdığında, tam olarak ne yazıyordu? (Eski bir aktarıma göre, suçluların günahlarını yazıyordu ve kendi günahlarının bilindiğini görenler utanç içinde orayı terk ettiler!) İsa sevgi mesajı vermiş olsa bile gerçekten de Musa'nın bildirdiği Tanrı Yasaları'nın artık geçerli olmadığını ve uyulmaması gerektiğini mi düşünüyordu? Günahların cezalandırılmaması gerektiğini mi düşünüyordu?

Hikâyenin ihtişamına, cezbedici mahiyeti ve tabiatında barındırdığı şaşırtmacaya rağmen, ortaya çıkarttığı başka bir muazzam sorun var. Sonunda ortaya çıktığı üzere, bu hikâye başlangıçta Yuhanna İncili'nde yok. Aslında, İncillerin hiçbirinin bir parçası değil. Daha sonra yazıcılar tarafından eklenmiş.

Bunu nereden biliyoruz? Gerçekte, el yazmaları üzerine çalışan akademisyenlerin bu özel durumdan hiç şüphesi yok. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde akademisyenlerin bu tür yargılara varmak için ileri sürdükleri kanıt çeşitlerini derinlemesine inceleyeceğiz. Burada, basit bir biçimde, her mezhebin hemen hemen bütün âlimlerini inandıran kanıtlayıcı birkaç temel gerçeğe dikkat çekebilirim: Yuhanna İncili'nin elimizdeki en eski ve en iyi el yazmalarında* bu hikâye bulunmuyor; yazım tarzı Yuhanna'nın geri kalan bölümlerindekinden (bir önceki ve bir sonraki hikâyeler de dâhil olmak üzere) çok farklı; ayrıca diğer bakımlardan İncil'e yabancı olan fazla sayıda kelime ve ibareler içeriyor. Sonuç kaçınılmaz: Bu pasaj İncil'in orijinal parçası değil.

* Daha sonra, bazı el yazmalarının nasıl diğerlerinden "daha iyi" sayıldığını göreceğiz.

Peki, sonradan nasıl eklendi? Bu konuda sayısız teori var. Çoğu akademisyen, bunun muhtemelen, İsa hakkında halk arasında sözlü olarak aktarılacak yayılmış ve bir noktada da el yazmasının kenarına eklenmiş iyi bilinen bir hikâye olduğunu düşünür. Oradan da bir yazıcı kenara eklenmiş bir notun, metnin bir parçası olduğu anlamına geldiğini düşünüp, onu Yuhanna 7:52'nin hemen sonuna yerleştirmiştir. Başka yazıcıların bu hikâyeyi Yeni Ahit'in farklı yerlerine eklediği de göze çarpar. Örneğin bazıları Yuhanna 21:38'den sonra, bazıları da ne ilginçtir ki Luka 21:38'den sonra eklemişlerdir. Her hâlükârda, anlatıyı yazan Yuhanna değildi.

Doğal olarak bu, okuyucuları ikilemde bırakıyor; eğer bu hikâye esasen Yuhanna'nın parçası değilse, İncil'in parçası olarak düşünülmesi mi? Bu soruyu herkes aynı şekilde cevaplamıyor, fakat metnin analistlerinin çoğunun cevabı, "hayır"dır.

Markos'un Son On İki Ayeti

Gözden geçireceğimiz ikinci örnek, sıradan İncil okuyucuları için o kadar bildik olmayabilir ancak, İncil yorumlama tarihinde oldukça etkili olmuştur ve Yeni Ahit'in yazılı geleneği üzerine çalışan akademisyenler için mukayese kabul eder problemler ortaya koymaktadır. Bu örnek Markos İncili'ndendir ve sonuyla alakalıdır.

Markos'un anlatısında, İsa'nın çarmıha gerildiği ve sonra Şabat gününden önceki gün, Aramatya'lı Yusuf tarafından gömüldüğü söylenir (15:42-47). Şabat gününün ertesinde, Mecdelli Meryem başka iki kadınla birlikte, İsa'nın cesedine baharat sürmek için mezara giderler (16:1-2). Vardıklarında, taşın yana yuvarlanmış olduğunu görürler. Mezara girip sağ tarafta beyaz kaftan giymiş genç bir adam görürler, adam onlara, "Şaşırmayın! Siz çarmıha gerilmiş olan Nasıralı İsa'yı arıyorsunuz. o dirildi burada yok. İşte onu yatırdıkla-

rı yeri görüyor musunuz?” der. Sonra kadınlara, onun öğrencilerine gidip İsa'nın onlardan önce Celile'ye gitmekte olduğunu ve “tıpkı onlara bildirdiği gibi” kendisini orada göreceklərini söylemelerini tembihler. Fakat kadınlar, mezardan çıkıp kaçarlar ve “korkularından” kimseye bir şey söylemezler (16:4–8).

Bundan sonra hikâyeyi devam ettiren ayetler yani Markos'un son on iki ayeti yer alır. İsa'nın Mecdelli Meryem'e görüldüğü ve Meryem'in gidip İsa'nın öğrencilerine haber verdiği; ancak onların buna inanmadığı anlatılır (16:9–11). Daha sonra İsa, öğrencilerinden ikisine görünür (16:12–14) ve sonunda da sofrada otururlarken on bir havarisine (Yahuda İskariyot hariç) görünür. İsa imansızlıklarından ötürü onları azarlar ve sonra gidip Müjde'yi “bütün yaradılışa” duyurmaları için onları yetkilendirir. İman edip vaftiz olan “kur-tulacak”, iman etmeyen ise “hüküm giyecek.” Ve sonra pasajın ilginç mi ilginç şu iki ayeti gelir:

İman edenlerle birlikte görülecek belirtiler şunlardır: Benim adımla cinleri kovacaklar, yeni dillerle konuşacaklar, yılanları elle-riyle tutacaklar. Öldürücü bir zehir içseler bile, bundan zarar gör-meyecekler. Ellerini hastaların üzerine koyup onları iyileştirecek-ler(16: 17–18).

Sonra İsa göğ-e alınır ve Tanrı'nın sağına oturur. Öğrencileri de gidip Tanrı sözünü her yere yayarlar ve onlarla birlikte görülen belirtiler, bu sözü doğrular (16: 19–20).

Müthiş bir pasaj, gizemli, etkili ve çok kuvvetli. Kendi tapınma ayinlerinde gerçekleştiği gibi, İsa'nın yolunda gidenlerin, bilmedikleri “dillerde” konuşabileceklerini göstermek için Pentekostal Hristiyanların; ayrıca İsa'nın sözlerine olan inançlarını ve bunu yaparken onlara bir zarar gelmeyeceğini göstermek için, zehirli yılanları ellerine alan bir grup olan, “Appalachian yılan bakıcıları”nın kullandıkları başlıca pasajdır.

Fakat bir sorun var. Bu pasaj başlangıçta Markos İncili'nde yoktu. Daha sonra bir yazıcı tarafından eklendi.

Bu metin sorunu bazı yönlerden, zinada yakalanan kadınla ilgili pasajdan daha ihtilaflı, çünkü bu son ayetler *olmadan* Markos çok farklı ve anlaşılması zor bir sona sahip oluyor. Ancak biraz sonra göreceğimiz gibi, böyle olması akademisyenlerin bu ayetleri kabul etmeye eğilimli olduğu, anlamına gelmiyor. Ekleme olarak değerlendirilmelerini sağlayan nedenler, sağlam ve neredeyse su götürmez nedenlerdir. Ancak, birçok İngilizce çeviride (genellikle ayetlerin çoğu eski metinde bulunmadığı notuyla birlikte) ve geç dönem Grekçe el yazmalarında bulunan bu sonun, orijinal olmadığını göz önüne aldıklarında, âlimler Markos'un asıl sonunun gerçekte ne olduğu üzerine müzakere ederler.

Bu ayetlerin Markos'a ait olmadıklarının ispatı, zinada yakalanan kadınla ilgili pasajinkiyle benzer ve yine burada bütün detaylara girmeye gerek görmüyorum. Bu ayetler en eski ve en iyi iki Markos İncili el yazmamızda mevcut değil, bunun yanı sıra başka deliller de var; yazma üslubu, Markos'un diğer bölümlerinden farklılık gösteriyor; bu pasaj ve kendinden önceki arasındaki geçişi anlamak güç (yani, önceki ayetlerde sözü edilmiş olmasına rağmen, Mecdelli Meryem'in sanki daha önce Markos'un hiçbir yerinde bahsedilmemiş gibi takdim edilmesi; ki Grekçe metinde bu geçişi daha da uygunsuz hâle getiren başka bir mesele daha var) ve bu pasajda, Markos'un başka hiçbir bölümünde bulunmayan çok sayıda kelime ve ibare var. Kısacası, kanıtlar, neredeyse tüm metin âlimlerini, bu ayetlerin Markos'a ilave olduklarına ikna etmeye yeterlidir.

Gerçi onlar olmadan da hikâye beklenmedik bir şekilde birdenbire bitiyor. Bakın bu ayetler çıkartıldığında durum ne oluyor. Kadınlara, İsa'nın havarilerden önce Celile'ye gideceği ve onları orada karşılayacağını havarilere haber verilmesi söyleniyor ama kadınlar

mezardan kaçıyor ve “korktukları için” kimseye bir şey söylemiyorlar. Ve İncil burada bitiyor.

Belli ki yazıcılar bu sonun fazlasıyla ani olduğunu düşündüler. Kadınlar kimseye söylemedi? Peki, havariler diriliştten hiç haberdar olmadılar mı? İsa kendini onlara hiç göstermedi mi? *Bu*, nasıl son olabilir! Bu problemi çözmek için yazıcılar bir son eklediler.*

Bazı akademisyenler, 16:8’in İncil’in sonu olmak için fazlasıyla ani ve beklenmedik olduğu konusunda yazıcılarla aynı fikirdeler. Daha önce belirttiğim gibi, bu, akademisyenlerin daha sonraki dönemlere ait el yazmalarımızdaki son on iki ayetin orijinal son olduğuna inandıkları anlamına gelmiyor –öyle olmadığını biliyorlar-, fakat İsa’nın gerçekten de Celile’de havarileriyle görüştüğü anlatılan Markos’un son sayfasının, muhtemelen, bir şekilde kaybolduğunu ve elimizdeki bütün kopyaların bu son sayfası olmayan eksik el yazmasına dayandığını düşünüyorlar.

Bu açıklama tamamen mümkün. Aynı zamanda, başka akademisyenlerin düşündüğü gibi, Markos’un aslında İncil’ini 16:8 ayetiyle bitirmeye niyetli olduğu fikri de mümkün.** Bu kesinlikle sarımsı bir son. Havariler İsa’nın dirildiğini asla öğrenemez; çünkü kadınlar onlara hiç bir şey söylemez. Markos’un, İncil’ini bu şekilde bitirmiş olabileceğini düşündürten sebeplerden biri, böylesine bir sonun Markos İncili boyunca karşılaşılan diğer motiflerle çok iyi bir şekilde bağdaşmasıdır. Markos’un öğrencilerinin de fark etmiş olduğu gibi, bu İncil’de (diğer İncillerin bazılarından farklı olarak) öğrenciler hiçbir zaman anlamaları gerekeni “anlıyormuş” gibi görün-

* Aslında farklı yazıcılar tarafından eklenmiş –İncil okuyanların bildiği bu son on iki ayet dışında- farklı sonlar var. Sonların hepsinin anlatımı için, bakınız: Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, 2. baskı (New York: United Bible Society, 1994), 102–6.

** Bk: Erhman, *The New Testament*, bölüm 5, 79–80.

memektedirler. İsa'yı anlamadıkları tekrar tekrar söylenir (6:51-52; 8:21) ve İsa onlara çeşitli vesilelerle acı çekmesi ve ölmesi gerektiğini anlattığında, onlar açıkça İsa'nın sözlerini idrak etmekte başarısız olurlar (8:31-33; 9:30-32; 10:33-40). Aslında onlar (en başından beri İsa'nın gerçekte kim olduğunu bilen Markos okuyucularının aksine) belki de hiçbir zaman anlamadılar. Ayrıca, Markos'un başından sonuna kadar, birisi İsa hakkında bir şey anlayacak olsa, İsa'nın o kişiye sessiz kalmasını buyurması – oysa sıklıkla bu kişilerin buyruğa aldırmaıyıp haberi yayması- da dikkat çeken ilginç bir noktadır (ör. 1:43-45). Mezarda kadınlara sessiz kalmamaları, duyduklarını anlatmaları söylendiğinde, onların da buyruğa aldırmmaması -ve sessiz kalmaları- ne kadar ironik!

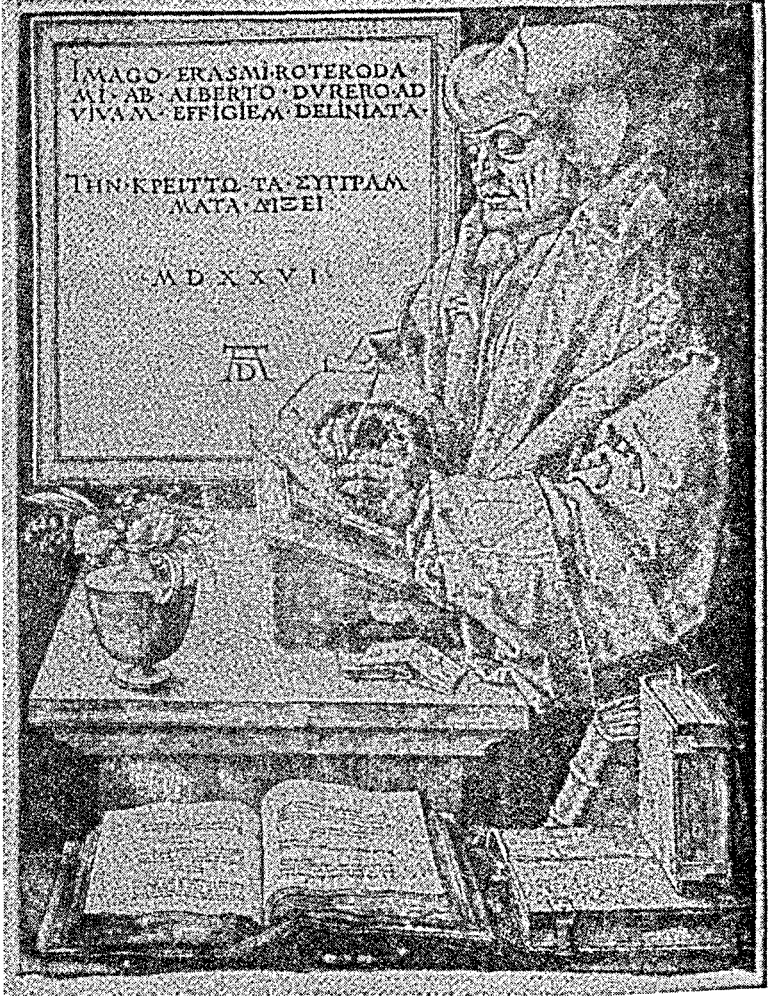
Kısacası, Markos bu ani bitişle, pekâlâ okuyucusunu kısa yoldan terbiye etmeye niyetlenmiş olabilir; okuyucuyu durdurup, te-reddütlü bir nefes aldirtmak ve “Ne?” diye sordurtmak için zekice bir yöntem.

SONUÇ

Yukarıda tartışılan pasajlar, Yeni Ahit el yazmalarında, yazıcılar tarafından değiştirilmiş binlerce yerden sadece iki tanesini temsil eder. Örneklerin her ikisinde de yazıcıların metne yaptıkları eklemelere, oldukça uzun eklemelere değinıyoruz. Değişikliklerin çoğu, bu çapta olmasa da Yeni Ahit'in günümüze ulaşan el yazmalarında birçok önemli değişiklik (ve birçok daha az önemlileri) mevcuttur. İllerleyen bölümlerde akademisyenlerin bu değişiklikleri nasıl keşfetmeye başladıklarını ve metnin en eski hâlinin (ya da “orijinal” metnin) ne olduğunu çözmek için metotları nasıl geliştirdiklerini göreceğiz; özellikle de metnin değiştirildiği yerlere dair, daha fazla örnek –ve bu değişikliklerin İncil'in dilimizdeki çevirisini nasıl etkilediğini- göreceğiz.

Bu bölümü yalnızca, farkına vardığımızı düşündüğüm bilhassa derin bir ironi hakkındaki bir gözlemle bitirmek istiyorum. Bölüm 1'de gördüğümüz gibi, ta başından beri Hristiyanlık, belli metinleri geçerli kutsal yazılar olarak vurgulayan kitabi bir dindir. Oysa bu bölümde gördüğümüz gibi, aslında bu geçerli metinlere sahip değiliz. Bu, metinleri değiştirilmiş, elimizde sadece, bazen çok önemli şekillerde birbirinden farklı kopyaları bulunan, metne dayalı bir dindir. Metin analistinin görevi bu metinlerin en eski hâline yeniden ulaşmaya çalışmaktır.

Bu kesinlikle çok önemli ve kritik bir görevdir, çünkü eğer sözlerin ne olduğunu bilmezsek Yeni Ahit'in sözlerini yorumlayamayız. Kaldı ki artık net olduğunu umduğum üzere, sözleri bilmek yalnızca sözlerin göksel esin olduğunu düşünenler için önem taşımaz. Yeni Ahit'in, dikkate değer önemi ve etkisi olan bir kitap olduğunu düşünen herkes için önemlidir. Ve muhakkak ki tarihle, toplumla ve Batı medeniyetlerinin kültürüyle ilgilenen herkes böyle düşünür, çünkü Yeni Ahit, hiç değilse, muazzam bir kültürel eser, milyonların hürmet ettiği ve bugün dünyadaki en yaygın dinin temelinde yatan kitaptır.

Grekçe Yeni Ahit'in yayımlanmış ilk baskısını hazırlayan Rotterdamlı ünlü hûmanist Desiderus Erasmus'u resmeden on altıncı yüzyıl başı Albrecht Dürer gravürü.

3

YENİ AHİT METİNLERİ

Baskılar, El Yazmaları ve Farklılıklar

Şimdiye kadar ele aldığımız kopyalama uygulamaları genellikle, Hristiyan metinlerini kopyalayanların çoğunluğunun, bu iş için eğitilmiş profesyoneller olmadığı; yalnızca, şu ya da bu cemaatin içinden okuyup yazabilen ve bu yüzden o topluluğun metinlerini çoğaltmak için boş zamanlarında çağırılan okuryazar Hristiyanlar olduğu döneme, yani Hristiyanlığın ilk üç yüzyıllık dönemine aitti.* Bu tür bir işi gerçekleştirmek için yeterince eğitilmiş olmadıklarından, hata yapma ihtimalleri profesyonel yazıcılara göre daha fazlaydı. Bu da bize, *erken dönem* Hristiyan yazılarının, neden birbirlerinden ve daha sonraki kopyalardan, daha sonraki kopyaların (örn. Orta Çağ'dakiler) birbirleri arasındakilere göre çok daha fazla sıklıkla, farklılık gösterme eğiliminde olduklarını açıklar. Er geç bir tür profesyonel yazıcı sınıfı Hristiyan entelektüel panoramasının bir

* Profesyonel yazıcı terimi anlayışım için bk: bölüm 2 dipnot.

parçası hâline geldi ve profesyonel yazıcılarla birlikte; hataların çok daha az sıklıkla yapıldığı daha kontrollü kopyalama uygulamaları başladı.

Bu gerçekleşmeden önce, kilisenin ilk yüzyılları boyunca, Hristiyan metinleri nerede yazıldı ya da nereye götürüldüyse orada kopyalanırdı. Metinler, *yerel olarak* kopyalandıkları için, farklı yerlerde farklı türde yazılı aktarımların geliştirilmiş olması şaşırtıcı değildir. Başka bir deyişle, Roma'daki el yazmaları genellikle aynı hatalara sahipti çünkü onlar, birbirinden kopyalanmış, çoğunlukla "ev" dokümanlarıydı; Filistin'de kopyalanmakta olan el yazmalarından çok etkilenmemişlerdi; Filistin'dekiler de kendi karakteristiklerini kazanmışlardı, örneğin, İskenderiye'de (Mısır) bulunanlarla aynı değildiler. Ayrıca kilisenin ilk yüzyıllarında bazı yöreler diğerlerinden daha iyi yazıcılara sahipti. Modern akademisyenler, İskenderiye'deki –antik dünyada büyük bir kültür ve bilim merkeziydi– yazıcıların özellikle titiz olduklarını ve o ilk yüzyıllarda bile, İskenderiye'de, ilk Hristiyan yazılarının oldukça hatasız bir hâlinin, kendini bu işe adanmış ve nispeten kabiliyetli yazıcılar tarafından yıllar boyunca korunduğunu fark etmişlerdir.

PROFESYONEL HIRİSTİYAN YAZICILAR

Kilise ne zaman metinlerini kopyalatmak için profesyonel yazıcılar kullanmaya başladı? Bunun dördüncü yüzyıl başlarında bir zamana denk geldiğini düşünmek için iyi sebepler var. O zamana kadar Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nda genellikle karşı çıkan, zaman zaman zulmedilen küçük bir azınlık diniydi. Ancak Roma İmparatoru Konstantin, aşağı yukarı MS 312'de Hristiyan olunca, şiddetli ve ani bir değişim meydana geldi. Hristiyanlık birden, toplum tarafından dışlanmışların dini olmaktan çıkıp, İmparatorluğun din sahnesinde başrol oyuncusu oldu. Zulümlerin durdurulmasıyla

kalınmadı, aynı zamanda Batı dünyasındaki en büyük güçlerden kiliseye yardımlar yağmaya başladı. İmparatorun kendisinin aleni olarak Hristiyanlığa bağlılığını ilan ettiği bu çağda, Mesih'in inananı olmak popüler bir şey olmaya başladıkça, muazzam değişimler meydana geldi.

Giderek daha fazla eğitilmiş ve hünerli insan Hristiyan oldu. Doğal olarak, bu kişiler, Hristiyan aktarımlarının metinlerini kopyalamak için en uygun insanlardı. Büyük şehirlerde Hristiyan "scriptoria"sının baş gösterdiği zamanın yaklaşık bu dönem olduğunu varsaymak için sebepler vardır.* "Scriptorium" el yazmalarının profesyoneller tarafından kopyalandığı yazı odalarıydı. Hristiyan scriptoriasının dördüncü yüzyıl başlarında işlediğine dair ipuçlarımız var. MS 331'de İmparator Konstantin, Kayseri piskoposu Eusebius'a**, inşa ettirmekte olduğu büyük kiliselerde kullanılmak üzere giderleri İmparatorluk tarafından karşılanacak elli tane ihtişamlı İncil isteyen bir rica mektubu yazdı. Eusebius bu ricaya, hak ettiği tüm şaşaa ve saygıyla muamele etti ve başarıyla gerçekleştirildiğini gördü. Kolayca anlaşılabilceği gibi, bu büyüklükte bir başarı profesyonelce hazırlanmış bir scriptoriumu gerektiriyordu, tabii Hristiyan kutsal yazılarının çok sayıda kopyasını yapmak için, gerekli malzeme de cabası. Sadece bir veya iki yüzyıl önce, yerel kilisenin, üyelerinden birinden, yeterli boş zamanı bir araya getirip, metnin bir kopyasını yapmasını rica ettiği zamanlardan, kesinlikle farklı bir dönemden bahsediyoruz.

Şu hâlde, dördüncü yüzyıldan itibaren kutsal yazıların kopyaları profesyoneller tarafından çıkartılmaya başlandı; doğal ola-

* İddialara göre, daha önceki yüzyıllarda scriptoria ile ilgili hiçbir kanıt bulunmamaktadır, bakınız: Haines-Eitzen, *Guardians of Letters*, 83–91.

** Eusebius, kilisenin ilk üç yüz yılını anlatan on ciltlik kitabı dolayısıyla bugün yaygın biçimde kilise tarihinin babası olarak bilinir.

rak bu, metnin içine nüfuz eden hataları önemli ölçüde azalttı. Sonunda, on yıllar yüzyıllara dönüştüğünde, Grekçe, kutsal yazıların kopyalanması, manastırlarda çalışan, günlerini dikkatli ve özenli bir şekilde kutsal metinleri kopyalayarak geçiren keşişlerin, sorumluluğu hâline geldi. Bu uygulama Orta Çağ'ın sonlarına, on beşinci yüzyılda taşınabilir tipteki matbaanın icadına kadar sürdü. Günümüze ulaşan Grekçe el yazmalarının büyük çoğunluğu, Bizans İmparatorluğu olarak bilinen Doğu'da (örneğin, şu anda Türkiye ve Yunanistan olan bölgelerde) yaşamış ve çalışmış bu Orta Çağ Hristiyan yazıcıların kalemlelerinden çıkmıştır. Bu sebeple, yedinci yüzyıldan sonraki Grekçe el yazmaları bazen "Bizans" el yazmaları olarak tanımlanır.

Belirttiğim gibi, Yeni Ahit'in el yazması geleneğine aşina olan herkes, bu Bizans kopyalarının birbirlerine çok benzer olduğunu, oysa ilk kopyaların hem kendileri arasında hem de bu daha sonraki kopyalarda bulunan metinlerden önemli ölçüde farklılık gösterdiğini bilir. Bunun nedeninin artık açıkça anlaşıldığını düşünüyorum: bu, metni kopyalayanlarla (profesyoneller) ve nerede çalıştıklarıyla (nispeten daraltılmış bir alanda) alakalıdır. Yine de sonraki el yazmaları birbirlerine bu kadar geniş çapta uyduğu için onların, Yeni Ahit'in "orijinal" metninin üstün tanıkları olduğunu düşünmek ciddi bir hata olur. İnsan sormalı: Bu Orta Çağ yazıcıları böylesine profesyonelce bir tavırla kopyaladıkları metinleri nereden *aldılar*? Onları daha önceki metinlerden aldılar ki onlar da daha önceki metinlerin kopyalarıydı ve bu daha öncekiler de daha da öncekilerin kopyalarıydı. Bundan ötürü, orijinalle en yakın metinler, daha standardize edilmiş sonraki profesyonelce kopyalar değil, muhtemelen beklenmedik bir şekilde, daha çok çeşitlilik gösteren ve daha amatörce yapılmış olan erken dönem kopyalarıdır.

LATİNCE VULGATA

Özetlemekte olduğum kopyalama uygulamaları çoğunlukla Roma İmparatorluğu'nun doğusuna, ana dili olarak Grekçenin konuşulduğu ve hâlâ konuşulmaya devam edilen bölgesine aittir. Ne var ki Grekçe konuşulmayan bölgelerdeki Hristiyanların, Hristiyan kutsal yazılarını kendi yerel dillerinde istemeleri uzun sürmemiştir. İmparatorluğun batısında çoğunlukla konuşulan dil elbette Latinceydi; Suriye'de Süryanice, Mısır'da Kiptice konuşulurdu. Bu bölgelerin her birinde, muhtemelen ikinci yüzyılın ortalarından sonlarına doğru bir zaman içerisinde, Yeni Ahit kitapları yerli dillere tercüme edildi. Ve sonra bu tercüme edilmiş metinler de kendi yörelerindeki yazıcılar tarafından kopyalandı.*

Metinlerin tarihi açısından Latince tercümelemler özellikle önemlidir çünkü Batı'da Hristiyanların büyük çoğunluğu ana dilleri olarak Latince kullanıyorlardı. Ne var ki kutsal yazıların Latince tercümelemlerinde problemlerin kendini göstermesi çok sürmedi, çünkü çok sayıda tercüme vardı ve birbirlerinden oldukça farklıydılar. Dördüncü yüzyıl sonlarında problem kritik bir noktaya vardı ve Roma piskoposu Damasus, Roma'da ve diğer yerlerde Latince konuşan bütün Hristiyanlar tarafından geçerli metin olarak kabul edilebilecek "resmî" Latince bir tercüme yapması için, âlim Jerom'u görevlendirdi. Bizzat Jerom da mevcut çevirilerin gereğinden fazla olduğundan bahseder ve kendini bu problemi çözmeye verir. Jerom, mevcut Latince çevirilerin en iyilerinden birini seçip, metnini, kendi emrine amade olan üstün nitelikli Grekçe el yazmalarıyla karşılaştırarak İncillerin Latince yeni bir nüshasını oluşturur. Yeni Ahit'in diğer ki-

* Yeni Ahit'in bu erken dönem "versiyonları"nın (yani tercümelemler) açıklamaları için, bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 2, kısım ii.

taplarının Latince yeni kopyalarından da o ya da takipçilerinden biri sorumlu olabilir.*

İncil'in bu Latince formu –Jerom'un çevirisi- Latince konuşan Hristiyan âleminin Vulgata (Ortak) İncili olarak anılmaya başlandı. Bu, Batı kilisesinin İncil'iydi, kendisi de defalarca kopyalandı. Bu, Hristiyanların okuduğu, âlimlerin üzerinde çalıştığı ve din bilimcilerin modern çağa kadar yüzyıllardır kullandığı kitaptır. Günümüzde, Yeni Ahit'in Grekçe el yazmalarının neredeyse iki katı kadar Latince Vulgata kopyası bulunmaktadır.

GREKÇE YENİ AHİT'İN BASILMIŞ İLK BASKISI

Belirtmiş olduğum gibi, Yeni Ahit metinleri Orta Çağ'da yüzyıllar boyunca hem Doğu'da (Bizans nüshaları) hem de Batı'da (Latince Vulgata) oldukça standardize edilmiş bir formda kopyalandı. On beşinci yüzyılda (1400–1468) Johannes Gutenberg tarafından icat edilen baskı makinesi, bilumum kitapların ve özellikle de İncil kitaplarının çoğaltılması hususunda her şeyi değiştirdi. Kitapları taşınabilir tipteki makineyle yayımlayarak, kullanılan sözcüklerde hiçbir değişiklik olmadan, her sayfanın diğer kopyalarıyla tamamen aynı görünmesi garanti edilebiliyordu. Yazıcıların her birinin gerek kazara, gerekse kasti değiştirmelerle, aynı metnin farklı kopyalarını çıkardıkları günler geride kalmıştı. Baskıya dizilenler taşlarda sabitleniyordu. Üstelik kitaplar çok daha süratli bir şekilde çıkartılabiliyordu: Artık harf harf kopyalanmak zorunda değillerdi. Ve sonuç olarak, çok daha ucuza mal oluyorlardı. Modern dünya üzerinde hemen hemen hiçbir şey, baskı makinesinden daha fazla devrim niteliğinde bir etki yaratmamıştır; ondan sonra bu etkiye en çok yak-

* Jerom'un çalışmalarını da içeren, Yeni Ahit'in Latince versiyonları için, bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 2, ii.2.

laşan (nihayet önem bakımından geçtiği de söylenebilir), kişisel bilgisayarın ortaya çıkışıdır.

Gutenberg'in matbaasında basılan ilk büyük iş, Latince (Vulgata) İncil'in ihtişamlı bir baskısıydı, ortaya çıkarılması 1450'den 1456'ya kadar sürdü.* Bunu izleyen yarım yüzyılda Avrupa'nın çeşitli basımevlerinde Vulgata'nın elliye yakın baskısı yapıldı. Matbaanın o ilk yıllarında, Grekçe Yeni Ahit kopyası üretilmesinin hiç istenmemiş olmaması tuhaf görünebilir. Ancak bunun sebebini bulmak zor değil: yayımlananlar zaten dolaylı olarak oydu. Avrupa'nın her yerinden âlimler –İncil âlimleri de dâhil olmak üzere- neredeyse bin yıldır, Jerom'un Vulgata'sının kilisenin *tek* İncil'i olduğunu (bir bakıma, bazı modern kiliselerin, Kral James nüshasının "gerçek" İncil olduğunu farz etmesi gibi) düşünmeye alışmışlardı. Grekçe İncil, öğrenmeye ve teolojiye yabancı gibi algılanıyordu; Latin Batı dünyasında gerçek kilisenin dışına çıkmış, ayrılıkçı olarak addedilen Grek Ortodoks Hristiyanlara aitmiş gibi düşünülüyordu. Batı Avrupa'da çok az âlim Grekçe okuyabiliyordu. Ve bu yüzden, önceleri kimse Grekçe İncil basmak mecburiyetini hissetmedi.

Grekçe Yeni Ahit nüshası üretme fikrini ilk ortaya atan Batı âlimi, Ximenes de Cisneros adlı İspanyol bir kardinaldi (1437–1517). Onun liderliğinde, içlerinde Diego Lopez de Zuniga'nın (Stunica) da bulunduğu bir grup âlim, İncil'in çok ciltli bir baskısını hazırlamayı üstlendi. Bu, birkaç dili birden içine alan *polyglot* bir baskıydı; yani İncil metinlerini çeşitli dillerde tekrarlayacaktı. Ve böylece, Eski Ahit, orijinal İbranicesi, Latince Vulgata ve Grekçe Septuagint olarak yan yana sütunlarda yerini aldı (Bu düzenleme üzerine ön sözlerine yazdıkları yorumlardan bu editörlerin Vulgata'nın üstün-

* Bu ve ileriki sayfalarda bahsi geçen yayımlanmış diğer baskılar hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 3.

lûgü hakkındaki düşünceleri anlaşılabilir: Onu,—Vulgata - iki suçlu arasında çarمیha gerilmiş Mesih'e benzettiler, hain Yahudiler İbranice metin tarafından ve ayrılıkçı Grekler de Septuagint tarafından temsil ediliyordu.).

Çalışma, Latince adı Complutum olan Alcalá (İspanya) adlı bir kentte basıldı. Bu sebeple, Ximenes'in baskısı Complutensian Polygot olarak bilinir. İlk basılan Yeni Ahit cildi idi (5. cilt 1514'te tamamlandı); Grekçe metni ve Latince karşılığı olan Grekçe bir sözlüğü içeriyordu. Ancak planda bu cildi ayrı olarak yayımlamak yoktu —altı cildin hepsi (altıncı, 1–4 ciltleri okurken yardımcı olması için, İbranice grameri ve sözlüğü içeriyordu) birlikte yayımlanacaktı ve bu hatın sayılır bir zaman aldı. Tüm çalışma, nihayetinde, 1517'de bitti; fakat bu Katolik bir yapım olduğu için, ortaya çıkarılmadan önce Papa X. Leo'nun onayı gerekiyordu. Bu, sonunda 1520'de elde edildi, fakat başka sorunlar yüzünden kitap Ximenes'in ölümünden beş yıl sonrası olan 1522'ye kadar dağıtıma geçemedi.

Şimdiye dek görmüş olduğumuz gibi, o zamana kadar Batı'da "Hristiyan kiliseleri"nin ve âlimlerin kullanabildiği yüzlerce Grekçe el yazması vardı. Stunica ve editör arkadaşları, bu el yazmalarından hangisini kullanacaklarına nasıl karar verdiler ve aslında onlarda hangileri mevcuttu? Ne yazık ki bunlar, akademisyenlerin tam bir güvenle cevaplandırabilmiş oldukları sorular değillerdi. Çalışmanın İthaf bölümünde Ximenes "Papalık Kütüphanesi"nden ödünç alınan Grekçe kopyalar için Papa X. Leo'ya minnettarlığını bildiriyor; dolaşısıyla, kitap için kullanılan el yazmaları Vatikan kaynaklarından gelmiş olabilir. Ancak bazı akademisyenler, o yörede mevcut el yazmalarının kullanıldığı inancındalar. Complutum'un basılmasından yaklaşık 250 yıl sonra 1784'te, Moldenhawer adında Danimarkalı bir akademisyen, bu soruyu yanıtlayabilmek için Alcalá'ya gidip kütüphane kaynaklarını inceledi, fakat bir tane bile Grekçe el yazması bulamadı. Kütüphanenin belli bir zamanda bu el yazmalarına sahip

olması gerektiği kanısıyla, soruşturmasını inatla sürdürdü ve sonunda bir kütüphane görevlisi, aslında kütüphanenin önceden Yeni Ahit'in Grekçe el yazmalarına sahip olduğunu, ancak 1749'da hepsinin Toryo adlı bir fişek imalatçısına "işe yaramaz parşömenler olarak" (fakat fişek yapımına elverişli) satıldığını anlattı.

Daha sonra akademisyenler bu açıklamayı şüpheli göstermeye çalıştılar.* Gerçi en azından bu, Yeni Ahit'in Grekçe el yazması çalışmalarının fişek ilmi olmadığını gösterir.

GREKÇE YENİ AHİT'İN YAYIMLANMIŞ İLK BASKISI

Grekçe Yeni Ahit'in basılmış ilk baskısı Complutensian Polyglot olmasına rağmen, yayımlanmış ilk baskısı değildi. Daha önce gördüğümüz gibi Complutum 1514'te baskıya girdi, fakat 1522'ye kadar satışa sunulacağı günün ışığını görmedi. Bu iki tarih arasında Hollandalı girişimci bir akademisyen, hümanist aydın Desiderus Erasmus, Grekçe Yeni Ahit baskısını hem bastı hem de yayımladı, böylece *editio princeps* (=yayımlanmış ilk baskı) diye bilinen baskıyı yayıma hazırlayarak bu onuru taşımış oldu. Erasmus, uzun yıllar boyunca diğer büyük İlk Çağ eserleri yanı sıra zaman zaman Yeni Ahit üzerine de çalışmıştı ve er geç baskı için toparlayıp bir nüsha oluşturmaya düşünmüştü. Ancak, Ağustos 1514'te Basel'i ziyareti sırasında Johann Froben isimli bir yayımcının ikna etmesi üzerine harekete geçti.

Erasmus ve Froben, Complutensian Polyglot'un çalışmalarının sürdüğünden haberdarlardı ve bu yüzden, mümkün olduğunca çabuk Grekçe bir metin yayımlayabilmek için acele ediyorlardı, buna

* Aydınlatıcı açıklama için, özellikle bakınız: Samuel P. Tregelles, *An Account of the Printed Text of The Greek New Testament* (London:Samuel Bagster & Sons, 1854), 3-11.

rağmen Erasmus'un diğer yükümlülükleri, işi ciddi bir şekilde ele almasını, Temmuz 1515'e kadar engelledi. O sene metnine kaynak olarak kullanabileceği uygun el yazmalarını soruşturmak için Basel'e gitti. Çok miktarda el yazması bulamadı ama buldukları, yapacağı iş için yeterliydi. Çoğu kısımlar için, Orta Çağ'ın sonlarında yazılmış sadece bir avuç el yazmasına güvendi ve sanki matbaacı için elle yazılmış bir kopya tashih ediyormuş gibi üzerini işaretledi; matbaacı, öylesine işaretlenmiş el yazmalarını aldı ve dizgisini doğrudan onlardan oluşturdu.

Görünüyor ki Erasmus, İnciller için yalnızca tek bir on ikinci yüzyıl el yazmasına, "Elçilerin İşleri" ve "Mektuplar" için yine on ikinci yüzyıla ait bir diğerine –birkaç farklı el yazmasıyla karşılaştırıp anlamlarına dayanarak düzeltmeler yapabileceği hâlde- fazlasıyla güvendi. Vahiy kitabı için, Alman arkadaşı hümanist Johannes Reuchlin'den bir el yazmasını ödünç almak zorunda kaldı; ne yazık ki bu el yazmasını okumak yer yer imkânsızdı ve kitabın son altı ayetini ihtiva eden son sayfası da kayıptı. İş tamamlaya acelesiyle, o ayetlerin yerine Erasmus özentisizce, Latince Vulgata'yı aldı ve metni yeniden Grekçeye çevirdi, böylece günümüze ulaşan hiçbir Grekçe el yazmasında bulunmayan bazı metinler yaratmış oldu. Ve esasında bu, daha sonra göreceğimiz gibi, bir yüzyıl sonra Kral James İncili çevirmenleri tarafından bütünüyle kullanılan Grekçe Yeni Ahit baskısıdır.

Erasmus'un nüshasının basımı Ekim 1515'te başladı ve yalnızca beş ay içinde tamamlandı. Baskı, oldukça aceleyle toparlanmış Grekçe metni ve yanında, Latince Vulgata'nın gözden geçirilip düzeltilmiş versiyonunu kapsıyordu (ikinci ve daha sonraki baskılarda Erasmus, Vulgata yerine; Vulgata'yı hâlâ kilisenin *tek* İncil'i olarak dikkate alan zamanının birçok teologunu hayrete düşürerek kendi Latince çevirisini ekledi). Kalın bir kitaptı, yaklaşık bin sayfaydı. Öyle de olsa, daha sonra Erasmus'un kendisinin de dediği gibi,

“baskıya hazırlanacağı yerde aceleyle üretildi” (Latince ifadesiyle: *praecipitatum verius quam editum*).

Erasmus’un baskısının Grekçe Yeni Ahit’in *editio princeps*i olduğunu kabul etmek, yalnızca ilginç bir tarih masalına neden olduğu için değil, daha çok geliştirilen metnin tarihi sayesinde önem taşır. Erasmus’un baskıları (hepsi eninde sonunda, oldukça aceleyle bir araya getirilmiş bu ilkinde dayanan beş baskı), üç yüz yıldan daha fazla süre boyunca Batı Avrupa matbaaları tarafından yayımlanan Grekçe metnin standart formu hâline geldi. Bu alandaki akademisyenlerin isimlerini çok iyi bildiği yayımcılar -Stephanus (Robert Estienne), Theodore Beza ve Bonaventure ile Abraham Elzevir- tarafından çıkartılan sayısız Grekçe baskı onu takip etti. Bütün bu metinler, yine de az ya da çok öncüllerinin metinlerine dayanıyordu ve onların da kökenleri, bütün hatalarıyla, yalnızca bir avuç (bazen sadece iki hatta bir -veya Vahiy’in bazı bölümlerinde hiç!) el yazması-na dayanarak Orta Çağ’ın sonlarına doğru oluşturulmuş Erasmus’un metnindeydi. Basımevleri genellikle, metinlerini temellendirecekleri daha eski ve daha iyi durumda olabilecek yeni el yazmaları aramıyorlardı. Onun yerine basitçe aynı metni, yalnızca küçük değişiklikler yaparak tekrar tekrar basıyorlardı.

Bu baskıların bazıları önemlidir. Örneğin, Stephanus’un 1550’de çıkan üçüncü baskısı, başvuru olan bazı el yazmaları arasındaki farklılıkları belgeleyen notlar içeren, ilk baskı olarak dikkate değerdir. Dördüncü baskısı (1551) belki daha fazla önem taşır çünkü metni ayetlere bölen ilk Grekçe Yeni Ahit baskısıdır. O zamana kadar, metin, hiçbir ayet işaretlemesi olmadan, hepsi bütün olarak basılırdı. Stephanus’un bu baskı için çalışmasını nasıl yaptığıyla ilgili hoş bir anekdot vardır. Daha sonra oğlunun anlattığına göre, Stephanus ayet bölümlendirmesine (çoğu bugün kullandığımız çevirilerde korunmuştur) at üstünde seyahat ederken karar vermiş. Bunu söylerken şüphesiz babasının “yolda çalışmakta olduğunu;”

yani ayet numaralarını akşamları kaldığı hanlarda kaydettiğini kasetmişti. Ancak oğlu, kelimesi kelimesine, bu değişiklikleri “at üstündeyken” yaptı dediği için, bazı çarpık gözlemciler Stephanus’un çalışmasını seyir hâlindeyken yaptığını, bu yüzden atı ne zaman beklenmedik bir tümseğe takılsa, Stephanus’un kaleminin sıçradığını ve Yeni Ahit’in tercümelerinde hâlâ bulunan bazı acayip ayet yerleştirmelerinin bu şekilde açıklanabileceğini öne sürmüştür.

Benim vurgulamaya çalıştığım daha önemli nokta ise ne şekilde olursa olsun, bu müteakip baskıların hepsinin –Stephanus’unki de dâhil- eninde sonunda, oldukça geç ve yeterince güvenilir olmayan bazı Grekçe el yazmaları –Basel’de tesadüfen buldukları ve arkadaşı Reuchlin’den ödünç aldığı el yazmaları- üzerine temellendirilmiş olan, Erasmus’un *editio princeps*’ine dayanıyor olduğudur. Bu el yazmalarının, bilhassa yüksek kaliteli olduklarından şüphe etmesi için neden yoktu. Erasmus’un eline geçirebildikleri sadece onlardı.

Sonunda ortaya çıktığı gibi, gerçekten de bu el yazmaları en iyi kalite olanlar değillerdi: ne de olsa orijinallerinden on bir yüzyıl sonra yazılmışlardı! Örneğin, Erasmus’un İnciller için kullandığı başlıca el yazması, önceki bölümde öğrendiğimiz gibi ilk başta İncillerde yer almayan pasajlar olan; Yuhanna’daki zinada yakalanan kadının hikâyesi ve de Markos’un son on iki ayetinin ikisini de ihtiva ediyordu.

Bununla birlikte, Erasmus’un kaynak olarak kullandığı el yazmalarında olmayan kilit bir pasaj vardı. Akademisyenlerin Johannine Comma olarak adlandırdıkları, Latince Vulgata’da bulunan ama Grekçe el yazmalarının büyük çoğunluğunda bulunmayan 1 Yuhanna 5:7–8 ayetleri. Bu pasaj Hristiyan teologları arasında uzun süre favori olmuştur çünkü İncil’in tamamında, Üçlü Birlik (teslis), yani Tanrı’nın üç kişiliği olduğu ancak bu üçünün tek Tanrı’yı oluşturduğu doktrinini tanımlayan yegâne pasajdır. Pasaj, Vulgata’da şöyledir:

Gökte tanıklık eden üçtür: Baba, Söz ve Ruh ve bu üçü birdir; dünyada tanıklık eden de üçtür, Ruh, su ve kan ve bu üçü birdir.

Bu gizemli bir pasaj ama kilisenin “Tanrı öz olarak bir, kişilik olarak üçtür” geleneksel öğretisini desteklediği gayet açıktır. Bu ayet olmadan Üçlü Birlik doktrini, ancak bir dizi pasajın Tanrı’nın İsa, aynı zamanda Ruh ve de Baba olduğunu, fakat buna rağmen yalnızca tek Tanrı olduğunu göstermek için bir araya getirilmesiyle çıkarılabilir. Buna mukabil bu pasaj doktrini doğrudan ve öz olarak vurgulamaktadır.

Fakat Erasmus bunu Grekçe el yazmalarında bulamadı ve onun yerine sadece şunu gördü: “Tanıklık edenler üçtür: Ruh, su ve kan. Bunların üçü de uyum içindedir.” “Baba, Söz ve Ruh” nereye gitti? Onlar Erasmus’un iptidai el yazmalarında ya da başvurduğu diğer hiçbirinde yoktu, bu yüzden onları Grekçe metninin ilk baskısına dâhil etmedi.

Her şeyin ötesinde, bu durum, Üçlü Birlik doktrinini ortadan kaldırmak ve onun tabii sonucu olan İsa’nın tanrısallığı doktrininin değerini düşürmek maksadıyla, Erasmus’un metinle oynadığını öne sürerek; onu suçlayan zamanın teologlarını hiddetlendirdi. Özellikle de Complutensian Polygot’un baş editörlerinden biri olan Stunica, Erasmus’un karalama yaptığını öne sürerek halkı kışkırttı ve ileride çıkacak baskılarda ayeti doğru yerine koyması için ısrar etti.

Olaylar böylece ilerlerken Erasmus, –muhtemelen savunmasız bir anında- Grekçe Yeni Ahit’inin gelecek baskısına bu ayeti koymayı, bir şartla kabul etti: muhalifleri bu ayetin içinde bulunduğu Grekçe bir el yazması göstereceklerdi (Latince el yazmalarında bulunması yeterli değildi). Ve böylece Grekçe bir el yazması ortaya çıkarıldı. Aslında, söz konusu durum için yazılmıştı. Belli ki birisi, Elçilerin İşlerinin Grekçe metnini kopyaladı, sorun yaratan pasaja geldiğinde de Johannine Comma’ya teolojik olarak yararlı ve bilindik

hâlini vererek Latince'den Grekçeye çevirdi. Başka bir deyişle, Erasmus için tedarik edilen el yazması, ismarlama olarak yapılmış bir on altıncı yüzyıl eseri idi.

Kuşkularına rağmen Erasmus sözünde durdu ve Johannine Comma'yı, bir sonraki baskısına ve daha sonrakilere ekledi. Daha önce de izah ettiğim gibi bu baskılar, daha sonra Stephanus, Beza ve Elzevirler gibileri tarafından defalarca çoğaltılan Grekçe Yeni Ahit baskıları için, temel teşkil eder hâle geldiler. Bu baskılar, ileride Kral James İncili'nin tercümanlarının kullandığı metinler oldu. Ve hiçbirisi en eski ve iyi durumdaki Grekçe Yeni Ahit el yazmalarında bulunmasa da zinada yakalanan kadın, Markos'un son on iki ayeti ve Johannine Comma, İngilizce İncil okuyucularının iyi bildikleri pasajlar oldular. Sadece tarihsel bir tesadüfle, Erasmus'un tamamen şans eseri elinin altında bulunan el yazmaları ve bir de onun yararına uydurulan el yazmasına dayandırılarak, İngilizce bilingvistik akımına girdiler.

On altı ve on yedinci yüzyılın çeşitli Grekçe baskıları o kadar benzerdi ki sonunda yayımcılar, bunların bütün âlimler ve Grekçe Yeni Ahit okuyanlar tarafından her yerde kabul edilmiş metinler oldukları iddiasını ileri sürebildiler –aslında öyleydiler, çünkü hiç rakipleri yoktu! En çok zikredilen iddia 1633'te Abraham ve Bonaventure Elzevir (amca ve yeğendiler) tarafından çıkartılan bir baskıda bulunur. Okuyucularına, o zamana kadar âlimler arasında ünlenmiş sözlerle seslendiler; “Şu anda, içinde değiştirilmiş ya da bozulmuş hiçbir şey sunmadığımız, herkes tarafından kabul edilen metne sahipsiniz.”* Bu cümlemin ifade ediliş biçimi, özellikle de “herkes tarafından kabul edilen metin” kelimeleri bizi yaygın bir ifade olan Textus Receptus'a (kısaltılmış olarak T.R.) götürür. Textus

* Latincesi şöyledir: “textum ergo habes, nunc ab omnibus receptum: in quo nihil immutatum aut corruptum damus.”

Receptus, en eski ve en iyi el yazmalarına değil de ilk olarak Erasmus tarafından yayımlanan ve üç yüz yıldan fazladır -ta ki, metin âlimlerinin, alışlagelmiş âdete göre Grekçe Yeni Ahit'in sadece yenisinden basılması değil, bilimsel ilkeler çerçevesinde en eski ve en iyi el yazmalarına dayandırılarak oluşturulması gerektiğinde ısrar etmeye başlayana kadar- matbaacılar arasında kuşaktan kuşağa devredilmiş metne dayanan Grekçe nüshaya atıfta bulunmak için kullanılan bir terimdir. Bu 1633 baskısı, Textus Receptus'un en niteliksiz hâli olmakla birlikte Kral James İncili ve on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar çıkartılan diğer baskılar da dâhil olmak üzere, ilk İngilizce çevirilerin temelini teşkil etmiştir.

MİLL'İN GREKÇE YENİ AHİT ÇALIŞMASI

Sonuç olarak, Grekçe Yeni Ahit metni, on altı ve on yedinci yüzyıllar boyunca yayımlanmış baskılarından faydalanabilen çoğu âlime, sağlam temeller üzerindeymiş gibi görünüyordu. Neticede bütün baskılardaki sözler neredeyse aynıydı. Yine de ara sıra, ciddi çalışmaların, Grekçe el yazmalarının basılan metinden farklılık gösterdiğini bulmaya ve kaydetmeye vakfedildiği oluyordu. Stephanus'un, 1550'de çıkardığı baskısına, tetkik etmiş olduğu çeşitli el yazmaları (on dört tane) arasında farklılık gösteren yerleri saptayan kenar notları eklediğini görmüştük. Bir süre sonra, on yedinci yüzyılda, baskılar, o güne kadar gelebilmiş (ve ellerinde bulunan) el yazmalarındaki varyasyonları daha fazla ciddiye alan Brian Walton ve John Fell gibi İngiliz âlimler tarafından yayımlanmaya başladı. Ancak, Yeni Ahit metin analizi alanının klasiklerinden birinin 1707'deki çığır açan baskısına kadar neredeyse kimse metinle ilgili varyasyon probleminin büyüklüğünü fark etmedi. Bu kitabın, Grekçe Yeni Ahit'in aktarılması çalışmaları üzerinde sarsıcı bir etkisi oldu, Yeni Ahit el yaz-

malarımızın metinlerindeki durumu ciddiye alan akademisyenlerin önünü açtı.*

Bu kitap, Oxford, Queens Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan John Mill'in Grekçe Yeni Ahit baskısıydı. Mill kitabına materyal toplamak için otuz yıllık yoğun bir çalışma yapmıştı. Yayımladığı metin, yalın biçimiyle Stephanus'un 1550 baskısıydı; ancak Mill'in kitabının farkı, kullandığı metin değil, çalışmasına eklediği metinden farklı okumalardı. Mill, yüze yakın Grekçe Yeni Ahit el yazmasına ulaşabilme imkânına sahipti. Ayrıca, metni nasıl aktardıklarını görmek için, erken dönem kilise banilerinin yazdıklarını da inceledi, yaptıkları alıntıları inceleyerek o kilise banilerinin ellerinde bulundurdıkları el yazmalarını yeniden oluşturabileceği kanısındaydı. Dahası, Latince hariç, antik dillerin çoğunu okuyamamasına rağmen Süryanice ve Kiptice gibi dillerdeki ilk baskıların Grekçe metinden nerelerde farklılık gösterdiğini bulmak için Walton tarafından yayımlanan daha önceki bir baskıyı kullandı.

Mill, bu otuz yıllık yoğun materyal biriktirme çalışmalarını temel alarak, elinde mevcut bulunan bütün el yazmaları arasındaki farklılıkların yerlerini belirttiği metnini yayımladı. Çoğu okuyucusunu şaşırtacak ve korkutacak biçimde, Mill'in çalışması, mevcut belgelerin –farklı el yazmalarının, kilise banilerinin aktarmalarının ve Yeni Ahit'in değişik yorumlanmış baskılarının içinde bulunan, yaklaşık otuz bin yerin farklılığını tek tek inceliyordu.

Mill, topladığı bütün verileri sunmakta çok da detaycı davranmamıştı. Aslında otuz binden daha fazla yerde farklılık bulmuştu. Bulduğu her şeyi belirtmemiş, örneğin kelime sıralanışındaki değişiklikler gibi farklılıkları hesaba katmamıştı. Yine de işaret ettiği yerler, okuyan insanları irkiltip, Textus Receptus'un değişmeden yeni-

* Bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 3 ii.

den basıldığına ve T.R. metninin Grekçe Yeni Ahit'in "orijinal" metni olduğu doğal varsayıma dayanan gönül rahatlığından uzaklaştırmaya yetti. Orijinal metnin durumu artık geniş ölçüde tartışmaya açılmıştı. Eğer insan Grekçe Yeni Ahit'in orijinal sözlerinin hangileri olduğunu bilmezse, doğru Hristiyan doktrin ve öğretilerine karar vermek için bu sözleri nasıl kullanabilirdi?

MİLL'İN ÇALIŞMASININ YARATTIĞI TARTIŞMA

Mill'in yayımından hemen sonra etkisi güçlü bir şekilde hissedildi, ancak kendisi, oynanan dramları görece kadar yaşamadı. Et-kileyici eserinin yayımlanmasından sadece iki hafta sonra felç sebebiyle öldü. Zamansız ölümü (bir gözlemcinin dediğine göre sebebi "çok fazla kahve içmek"!) aleyhinde kötü konuşanların öne çıkmasını önlemedi. En sert saldırı, üç yıl sonra Daniel Whitby adında bir tartışmacının ileri düzeydeki çalışmasının bir cildinde ortaya çıktı. Whitby, Mill'in çalışmasında delil olarak iltibas ettiği farklılıkları en ince ayrıntısına kadar inceleyen yüz sayfalık bir ilave eklediği Yeni Ahit tefsiri üzerine notlarından oluşan kitabını 1710'da yayımladı. Whitby, Yeni Ahit kutsal yazılarının kopyaları içine, hata nüfuz etmesini Tanrı'nın kesinlikle önleyeceği, aynı zamanda, ilahî hedef ve amacında yeterince başarılı olmasını engelleyeceği için metnin bozulmasına (ör., değiştirilmesine) asla izin vermeyeceği temel görüşüne sahip, muhafazakâr bir Protestan teologdu. Whitby figan eder: "Bundan dolayı MÜTEESSİRİM ve Mill'in, inancın standardını güvensiz ve zayıf kıldığı ya da olsa şüphe etmek için, başkalarına bahaneler verdiği oldukça yalın bir biçimde görünen Prologunda, bulduklarımın rahatsızlık duyuyorum.*

* Whitby'nin vurguladıkları. Alıntılандığı yer: Adam Fox, *John Mill ve Richard Bentley: A Study of Textual Criticism of the New Testament*, 1675–1729 (Oxford: Blackwell, 1954), 106.

Whitby Romalı Katolik âlimlerin –ki onlara “Papacılar” derdihepsinin Yeni Ahit’in Grekçe metninin emin olmayan temellere dayandığını, kutsal yazıların inanç için yeterli otorite olmadığını –yani, onun yerine kilisenin otoritesinin üstün olduğunu- gösterebildikleri için mutlu olduklarını öne sürerek şöyle devam eder: “Morus [Katolik bir âlim] R. Stephens’in [Stephanus] Grekçe Ahit’inde bulduğu çeşitli okumalardan, Grekçe metnin otoritesini güvenilir kılan yozlaşmanın varlığını savundu; şu hâlde, otuz yıllık çalışmasında döktüğü terden sonra Mill’in, aynı metin üzerindeki farklılıkları dörde katladığını görmek, Papacılar ne zaferler kazandıracak?”* Whitby, Yeni Ahit metninin aslında gerçek olduğunu, Mill tarafından belirtilen farkların hemen hemen hiçbirinin bir inanç bendini veya davranış sorununu içermediğini ve Mill’in işaret ettiği farkların büyük çoğunluğunun metnin orijinalliğiyle ilgili iddia taşımadığını tartışarak devam etti.

Belki de Whitby, tekzibinin kimse tarafından gerçekten okunmadan etkili olacağını tasarlamıştı; maksadına sadece çürütme iddiasının yoğun birikimiyle ulaşmaya çalışan, cıfcaflı, ağır, cazip olmayan yüz sayfalık kesin bir savdı.

Whitby’nin savunması konuyu yatıştırabilir, Mill’in ortaya koyduğu ve Whitby’yi korkutan otuz bin yerdeki farklılıkların hepsi, kutsal yazılara güvenilmeyeceğini çünkü metnin kendisinin emin olmadığını kanıtlamak için sonuna kadar kullananlar tarafından ele alınmamış olurdu. Bu meseleyi tartışanların başında İngiliz deist Antony Collins geliyordu. Collins John Locke’nin arkadaşı ve takipçisiydi ve 1713’te *Serbest Düşünme üzerine Söylev* (Discourse on Free Thinking) adında bir risale yazdı. Bu eser, on sekizinci yüzyıl başlarının tipik deist düşüncesini yansıtıyordu: mantığın ve kanıtların vahiylerden (ör., İncil’dekiler) ve mu-

* Fox, *John Mill ve Richard Bentley*, 106.

cize iddialarından daha üstün olduğunu ileri sürüyordu. Eserin “Dini Meselelere” değinen ikinci bölümünde, Collins, sayısız diğer şeylerin arasında, Hristiyan ruhban sınıfının (ör., Mill) bile “Kutsal metinlerin güvenilirmez olduğunu ispatlamak için uğraştığına ve kabul ettiğine” sonrasında Mill’in otuz bin farkına atıfta bulunarak dikkat çeker.

Collins’in yaygın olarak okunan ve itibar gören risalesi, birtakım iğneleyici karşılıkları ateşlendirdi, çoğu sönük ve güçlkle yapıldığı anlaşılan, bazıları ise malumatlı ve öfke doluydu. Muhtemelen en önemli sonucu, uluslar arasında muazzam itibara sahip bir âlimin, Cambridge, Trinity Fakültesi dekanı Richard Bentley’in bu çekişme içine çekilmesi olmuştur. Bentley, Homer, Horace ve Terence gibi klasik yazarlar üzerine yaptığı çalışmalarıyla ünlüdür. Phileleutherus Lipsiensis (“Leipzig’den özgürlük âşığı” gibi bir anlama gelir) takma adıyla imzaladığı hem Whitby hem de Collins’e yazdığı cevabında Bentley, Mill’in topladığı farklı okumaların, Protestan inancının temellerini güvenilirmez kılamayacağını çünkü bu okumaların, Mill onları fark etmeden önce de var olduğunu açık bir şekilde anlatmıştır. Mill onları icat etmedi; sadece onlara dikkat çekti!

Eğer sadece bu bilge Yazara [Collins] değil de daha bilge olan Doktorunuza [Whitby] da inanacak olursak, O [Mill] onca zaman Kutsal metinlerin güvenilirmez olduğunu ispatlamak için uğraşıyordu.... Sizin şu Whitby’nizin bu kadar şiddetle eleştirdiği ve öfkeyle ifade ettiği şey ne içindir? Doktor’un Çalışması der ki o, bütün bir metni güvenilirmez yaptı ve Papacılara karşı Dinsel Devrimi, Ateistlere karşı da Din’in kendisini korumasız bıraktı. Tanrı esirgesin! Yine de daha iyi şeyler umut edeceğiz. Şüphesiz şu “Farklı Okumalar” daha önce de çeşitli örneklerde mevcuttu; Dr Mill onları icat edip ortaya çıkarmadı, yalnızca onları bizim görüşümüze sundu. Bu nedenle eğer Din, bu farklı okumaları da içinde barındırmasına rağ-

*men daha önceleri doğru idiyse: herkesin onları görüyor olmasına rağmen bundan sonra da hâlâ önceki kadar doğru ve sonuç olarak güvenilir olacaktır. İtimat edin; hiçbir hakikat, dürüstçe ortaya serilen hiçbir gerçek, doğru dini altüst edemez.**

Klasiklerin metinsel geleneklerinde bir uzman olan Bentley, çok sayıda el yazması açığa çıkarıldığında, bir yığın da metinsel farklılık bulunmasının beklenileceğine işaret ederek, yazısına devam ediyor. Bir eserin sadece bir tane el yazması olsaydı, hiç metinsel farklılık olmazdı. Bir kez ikinci bir el yazması bulundu mu, ne olursa olsun, birçok yerinde ilkinden farklılık gösterecektir. Ancak bu kötü bir şey değildir, çünkü bu çok sayıdaki farklı okumalar, ilk el yazmasının neresinde hata olduğunu gösterecektir. Üçüncü bir el yazması ekleyelim, yine farklı okumalar bulacaksınız fakat bunun sonucu olarak, orijinal metnin korunduğu yerleri de (ör., ilk iki metnin aynı hatada mutabık olduğu yerler) bulmuş olacaksınız. Ve böylece devam edilebilir. Ortaya çıkan ne kadar çok el yazması varsa, o kadar çok farklı okuma; fakat aynı zamanda o farklı okumalar arasında orijinal metni günışığına kavuşturacak bir o kadar da benzerlik vardır. Bu yüzden, Mill tarafından ortaya çıkartılan otuz bin farklılık Yeni Ahit'in bütünlüğünü eksiltmez; yalnızca, akademisyenlerin metni –antik çağdakilerin hepsinden daha bol miktarda belgeyle belgelenmiş bir metni– oluşturmak için üzerinde çalışacakları gerekli verileri temin eder.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Mill'in baskısı üzerinden doğan bu tartışma, neticede Bentley'in dikkate değer idrak gücünü Yeni Ahit'in edinilebilir en eski metnini saptama meselesine çevirmesine neden oldu. Ancak bu konuya geçmeden önce belki de bir adım geri atıp Mill'in Yeni Ahit el yazması hadislerindeki otuz bin

* Phileleutherus Lipsiensis, *Remarks upon a Late Discourse of Free Thinking*, 7. baskı (Londra: W. Thurbourn, 1737), 93–94.

farklılığı içeren şaşırtıcı keşfiyle karşılaştırıldığında, bugün nerede olduğumuza bir bakalım.

MEVCUT DURUMUMUZ

Mill, otuz bin farkı su yüzüne çıkarmak için yaklaşık yüz tane Grekçe el yazmasından haberdardı ve onları inceledi, hâlbuki bugün çok daha fazlasından haberdarız. Son sayımda, beş bin yedi yüz Grekçe el yazması bulundu ve kataloglandı. Bu sayı 1707'de Mill'in bilgisi dâhilinde olanların *elli yedi katı*. Bu beş bin yedi yüzün içine en ufak parçadan –bir kredi kartı büyüklüğünde- bütün olarak korunmuş çok büyük ve harikulade yapımlara kadar hepsi dâhil. Bazıları Yeni Ahit'in sadece tek kitabını kapsıyor; bazıları küçük bir toplama (örneğin, dört İncil ya da Pavlus'un mektupları); çok azı ise Yeni Ahit'in tamamını kapsıyor.* Bunlara ek olarak, Yeni Ahit'in çeşitli erken adaptasyonlarının (tercümeler) el yazmaları da mevcut.

Bu el yazmaları tarihsel açıdan ikinci yüzyıl başlarından (Yuhanna 18'den birkaç ayet içeren P⁵² adında küçük bir parça) on altıncı yüzyıla kadar uzanıyor.** Boyutları da büyük ölçüde çeşitlilik gösterir: bazıları avucumuza sığabilen küçük kopyalardır, örneğin Matta'nın Kıptice kopyası Scheide kodeksi 4x5 inç ölçülerindedir; bazıları ise çok büyük ve etkileyici kopyalardır, bunların arasında daha önce bahsi geçen Siniat Kodeksi 15x 13,5 inç boyutlarıyla, ta-

* Arkadaşım Michael Holmes'un işaret ettiği üzere, Grekçe İncil'in yedi bin kopyası (Grekçe Yeni Ahit ve Grekçe Eski Ahit) içinden on taneden azı, bildiğimiz kadarıyla, İncil'in tamamını içeriyordu, hem Eski hem de Yeni Ahitleri. Bugün onu da eksik (çeşitli yerlerinde eksik sayfaları var) ve sadece dört tanesi onuncu yüzyıl öncesine dayanıyor.

** Elyazmaları –elle yazılan kopyalar- matbaanın icadından sonra üretilmeye devam etti, tıpkı bugün bazı insanların kelime işlemcilerinin kullanılabilir olmasına rağmen daktilo kullanmaları gibi.

mamen açıldığında muazzam bir alan kaplar. Bu el yazmalarının bir kısmı az masrafla alelacele üretilmiş kopyalardır; hatta bazıları yenisinden kullanılan sayfalara kopyalanmıştı (bir belge silinip, bu silinen sayfaların üzerine Yeni Ahit metni yazılırdı); bazıları ise aşırı derecede masraflı ve pahalı kopyalardır, mor boyalı parşömen üzerine gümüş ya da altın mürekkeple yazılanları vardır.

Genellikle, akademisyenler dört çeşit Grekçe el yazmasından bahsederler.* (1) En eskileri, antik çağda değerli ama az masraf gerektiren ve elverişli bir yazma malzemesi olan papirüs kamışından üretilen bir malzeme üzerine yazılan *papirüs* el yazmalarıdır; ikinci yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar tarihlendirilirler. (2) *Majuscule* (=büyük harfli) el yazmaları parşömeden (= hayvan derisi; bazen tirşe olarak da adlandırılır) yapılır ve adını kullanılan büyük harflerden alır; bunlar çoğunlukla dördüncü ve dokuzuncu yüzyıllar arasındaki döneme aittir. (3) *Minuscule* (=küçük harfli) el yazmaları da parşömeden yapılır ama sıklıkla el yazısının Grekçedeki eş değeri gibi görünen birleşik küçük harflerle (kalemi sayfadan hiç ayırmadan) yazılır; bu el yazmaları dokuzuncu yüzyıl sonrasına aittir. (4) *Lectionary* genellikle şeklen “minuscule”ye benzer fakat Yeni Ahit’in kitapları yerine her hafta ya da her tatilde kilisede kullanılmak üzere Yeni Ahit’ten alınan sıralanmış “okumalardan” ibarettir (Bugün bazı kiliselerde ayinlerde okunmak üzere ayrılmış parçaları kapsayan kitaplar gibi.).

Bu Grekçe el yazmalarına ek olarak, Latince Vugata’nın yaklaşık on bin kopyası olduğunu biliyoruz, Süryanice, Kiptice, Ermenice, Eski Gürcü dili, Kilise Slav dilleri ve benzer dillerdeki diğer

* Görülecektir ki bu dört elyazması kategorisi aynı prensiple gruplandırılmamıştır. Papirüsler, majusculeler gibi büyük harfle ama farklı bir yazma yüzeyine yazılmıştır; minusculeler majusculelerle aynı türde yazma yüzeyine (parşömen) ama farklı bir yazı türüyle yazılmıştır.

adaptasyonlarından bahsetmeye gerek yok (Mill'in sadece birkaç eski adaptasyona ve sadece bildiği dil olan Latince tercümelerine ulaşabildiğini hatırlayalım). İlaveten, Grekçeler arasında, İskenderiyeli Klement, Origen ve Atanasyus, Latinceler arasındaysa Tertullian, Jerom ve Augustine gibi kilise banilerinin yazılarına da sahibiz ve hepsi yer yer Yeni Ahit metinlerinden yaptıkları alıntılarla, şimdi çoğu kayıp olan el yazmalarının neye benzediğini anlamayı mümkün kılıyor.

Bu kanıt bolluğuyla, bugün bilinen toplam değişik biçimli sayısı için ne söyleyebiliriz? Akademisyenlerin tahminleri önemli ölçüde birbirinden ayrılır –bazıları bilinen 200.000 değişiklik olduğunu söyler, bazıları 300.000, bazıları da 400.000 ya da daha fazla der. Kesin olarak bilmiyoruz çünkü bilgisayar teknolojisindeki etkileyici gelişmelere rağmen, henüz kimse hepsini sayamadı. Belki de daha önce belirttiğim gibi, en iyisi meseleyi sadece karşılaştırmayla ifade edelim. El yazmalarımız arasında, Yeni Ahit içinde bulunan kelimelerden daha çok sayıda çeşitleme vardır.

EL YAZMALARIMIZ İÇİNDEKİ DEĞİŞİKLİK ÇEŞİTLERİ

Eğer var olan değişikliklerin sayısı hakkında konuşurken hâlâ problem yaşıyorsak, bu el yazmalarında bulunan değişikliklerin çeşitleri hakkında ne diyebiliriz? Bugün akademisyenler değişiklikleri tipik olarak kazara yapılmış gibi görünen yazım hataları ve önceden düşünülmüş kasten yapılmış hatalar olarak ayırıyorlar. Bunlar elbette çok kesin ve kati sınırlar değil, ancak yine de yerinde görünüyorlar; bir yazıcının metni kopyalarken ihmal yüzünden bir kelimeyi atlamış olabileceği (kazara yapılmış bir hata) anlaşılabilir ama Markos'un son on iki ayetinin bir kalem kaymasıyla nasıl eklenmiş olabileceğini anlamak zor.

İşte bu yüzden, bu bölümü değişiklik çeşitlerinin her birinden

birkaç örnekle bitirmek faydalı olabilir. Bazı “kazara” farklı türleri göstererek başlayacağım.

Kazara Değiştirmeler

Grekçe el yazmalarının, daha önce gördüğümüz gibi, hep *scripto continua* –esas olarak noktalama yapılmadan ve hatta kelime aralarında boşluk bırakılmadan yazma şekli- olarak yazılması, şüphesiz kazara kalem kaymalarını* fena hâlde arttırıyordu. Bu, benzer kelimelerin sıklıkla birbirine karıştırıldığı anlamına gelir. Örneğin, 1 Kor. 5:8’de Pavlus okuyucularına, Fısıh kuzusu Mesih’in kurban edildiğini, bu yüzden “eski mayayla, ahlaksızlık ve kötülüğün mayasıyla” bayram etmemelerini söyler. Buradaki kötülük kelimesi Grekçede PONĒRAS diye yazılır ve bu kelime, “cinsel ahlaksızlık” anlamına gelen PORNEIAS kelimesine çok benzer. Anlamları arasındaki fark çok büyük değildir ancak şaşırtıcı olan, günümüze ulaşmış birkaç el yazmasında Pavlus’un açık bir şekilde, birçok durumda kötülüğe karşı değil, bilhassa cinsel ahlaksızlığa karşı uyarıyor olmasıdır.

Yazıcıların bazen, zamandan ve yerden kazanmak için belli kelimeleri kısaltmaları, bu tür imla hatalarının yapılması ihtimalini arttırıyordu. Örneğin “ve” kelimesinin Grekçesi KAI dir. Bazı yazıcılar kelimenin kendisi yerine sadece baş harfi olan K’yı yazmışlardır ve bunun bir kısaltma olduğunu bir tür alt çizgiyle sonunda belirtmişlerdir. Diğer yaygın kısaltmalar ise akademisyenlerin *nomina sacra* (kutsal adlar) olarak adlandırdıkları Tanrı, Mesih, Rab, İsa ve Ruh gibi, ya çok sıklıkla kullanıldıkları için ya da onlara özel ihtimam gösterildiğinin işareti olarak kısaltılan kelimeler grubudur. Bu

* Kazara değiştirmelere daha fazla örnek için, bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, bölüm 7, kısım 1.

muhtelif kısaltmalar, daha sonraki yazıcılar için bazen karmaşa yaratıyordu; metinleri kopyalayan yazıcılar bir kısaltmayı öbürüyle karıştırabiliyor ya da kısaltmayı tüm bir sözcük gibi yanlış okuyabiliyordu. Örneğin bu yüzden Rom. 12:11'de, Pavlus okuyucularını "Rabb'e kulluk etmeye" sevk eder. Fakat Rab kelimesi KURIW için, el yazmalarında genel olarak kullanılan kısaltma (üst tarafına çizilmiş bir çizgiyle) KW, bazı yazıcılar tarafından "zaman" anlamına gelen KAIRW olarak anlaşılmıştır. Ve böylece o el yazmalarında Pavlus okuyucularını "zamana kulluk etmeye" sevkeder.

Benzer biçimde, 1 Kor. 12:13'de Pavlus, Mesih'te olan herkesin "bir tek bedene vaftiz edildiğine" ve "tek Ruh'tan içirildiğine" işaret eder. Ruh kelimesi (PNEUMA) çoğu el yazmasında, bazı yazıcılar tarafından Grekçesi POMA olan "içki" kelimesiyle kolaylıkla karıştırılabilecek –ve karıştırıldı– PMA olarak kısaltılıyordu; ve bu yüzden bu metinlerde Pavlus'un, herkesin "tek içkiden içirildiğine" işaret ettiği söylenir.

Grekçe el yazmalarındaki yaygın bir hata tipi, kopyalanan metnin iki satırı aynı harf ya da aynı kelimeyle bitiyorsa meydana gelir. Yazıcı metnin ilk satırını kopyalar ve sonra sayfaya tekrar baktığında gözü, az önce kopyaladığı satır yerine, bir sonraki satırdaki aynı kelimeye takılabilir; kopyalamaya oradan devam edecektir ve sonuç olarak aradaki kelimeleri ve/veya satırları atlayacaktır. Bu tür hatalara, *homoeoteleuton* ("aynı sonlar") durumunda yapılan *periblepsis* ("göz atlaması") denir. Öğrencilerime, *homoeoteleuton* durumunda yapılan *periblepsis* hakkında ustaca konuşabildikleri zaman bir üniversite eğitimi üzerinde hak iddia edebileceklerini söylerim.

Bu çalışmalar Luka 12:8–9 metniyle nasıl izah edilir bir bakalım:

⁸*İnsanların önünde beni açıkça kabul eden herkesi, İnsanoğlu da*

açıkça kabul edecek Tanrı'nın melekleri önünde

⁹*Ama kim beni insanlar önünde inkâr ederse*

kendisi de inkâr edilecek Tanrı'nın melekleri önünde

Pasajın geçtiği en eski papirüs el yazmamızda, dokuzuncu ayetin tamamı eksiktir. Bu hatanın nasıl yapıldığını anlamak zor değil. Yazıcı, sekizinci ayetteki “Tanrı'nın melekleri önünde” sözlerini kopyaladı ve yeniden sayfaya baktığında gözleri ilk olarak dokuzuncu ayetteki aynı kelimeleri seçti ve az önce kopyaladığı kelimelerin onlar olduğunu sandı –ve böylece dokuzuncu ayetin tamamını atlayarak kopyalamaya onuncu ayetten devam etti.

Bu tür hatalar bazen metnin anlamı için daha da yıkıcı olabilir. Örneğin Yuhanna 17:15'te, İsa öğrencileri hakkında Tanrı'ya dua ederken der ki:

onları dünyadan uzaklaştırman için değil,

kötü olandan koruman için

*dilekte bulunuyorum.**

Ne var ki en iyi el yazmalarımızdan birinde (dördüncü yüzyıl Vatikan Kodeksinde), “dünyadan uzaklaştırman için değil” kelimeleri yanlışlıkla atlanmıştır, bu durumda İsa şu talihsiz duayı dile getirmiş olur: “Onları kötü olandan korumanı istemiyorum”!

Kazara hatalar bazen, kelimeler görünüşte birbirlerine benzedikleri için değil, okunuşta benzedikleri için yapılır. Bu, örneğin yazıcı metni dikte yoluyla yazdığında –dördüncü yüzyıldan sonra scriptorialarda (kopyaların yapıldığı odalar) bazen gerçekleştiği gibi,

* Çevirmenin notu: Orijinal kitapta bu pasaj İngilizce olarak şöyle geçer:

I do not ask that you keep them from the
world, but that you keep them from the
evil one.

bir yazıcı el yazmasından okurken, bir ya da daha fazla yazıcının sözleri yeni el yazmalarına kopyalaması durumu- gerçekleşebilir. Eğer iki kelimenin okunuşu aynıysa o zaman kopyalamayı yapan yazıcı istemeden de olsa kopyasında yanlış olanı kullanabilir, özellikle de tamamen uygun (ama yanlış) bir anlam oluşturuyorsa. Örneğin, Vahiy 1:5'te yazar duasında “bizi günahlarımızdan kurtaran” ifadesini kullanır. Grekçe “kurtaran” kelimesi (LUSANTI) “yıkayan” kelimesiyle (LOUSANTI) tam olarak aynı şekilde telaffuz edilir ve bu yüzden birtakım Orta Çağ el yazmalarında yazarın “bizi günahlarımızdan yıkayan” şeklinde dua etmesine şaşmamak gerekir.

Başka bir örnek de Pavlus'un Romalılara yazdığı mektupta ortaya çıkar. Bu mektupta Pavlus, “İmanla aklandığımıza göre, Tanrı'yla barışmış oluyoruz.” (Rom. 5:1) der. Yoksa söylediği şu mudur? “barışmış oluyoruz” -bir olayın belirtilmesi- ifadesi için kullanılan kelime “barışalım” -tembih- sözüyle tamamen aynı şekilde telaffuz edilir. Ve böylece en eskilerinin bazıları da dâhil olmak üzere çok sayıda el yazmasında Pavlus, kendisi ve takipçilerinin Tanrı'yla barışık olduğundan emin değildir, kendine ve diğerlerine barışmayı tembihler. Bu pasaj, akademisyenlerin doğru okumanın *hangisi* olduğuna karar vermekte zorlandıkları bir pasajdır.*

Diğer örneklerde daha az muğlaklık vardır çünkü değişim, anlaşılabilirliğine göre, metne aslında makul olmak yerine saçma bir anlam verir. Bu çok olur ve sıklıkla tartışmakta olduğumuz bazı nedenlerle vuku bulur. Örneğin, Yuhanna 5:39'da İsa, muhaliflerine “Kutsal yazıları araştırıyorsunuz... bana tanıklık eden de bu yazılardır” der. İlk el yazmalarından birinde, son cümlelerin fiili benzer telaffuz edilen ama sözün gelişiyile hiç bağdaşmayan başka bir

* Akademisyenlerin, bu iki okumanın ortaya koyduğu erdemleri karşılaştırıp nasıl enine boyuna düşünüp müzakere ettiklerini görmek isteyenler Metzger, *Textual Commentary* kitabına başvurmalı.

fiille değiştirilmiştir. Bu el yazmasında İsa der ki, “Kutsal yazıları araştırıyorsunuz...bana günah işleten de bu yazılardır”! İkinci bir örnek peygamberin, etrafında “zümrüt gibi görünen bir gökkuşağıyla” Tanrı’nın tahtını gördüğü Vahiy kitabındandır (1:3). İlk el yazmalarımızın bir kısmında tuhaf görünebilecek bir değişiklik var, bu metinlerde tahtın etrafında “zümrüt gibi papazların olduğu” söyleniyor!

El yazmalarımızda yapılmış olan binlerce yanlışlıkla hatanın hepsi içinde belki de en acayip olanı, on dördüncü yüzyılda yazılmış, resmî olarak 109 olarak numaralandırılmış dört İncil’i kapsayan bir miniskül el yazmasındadır.* Kendine has hatası, İsa’nın soy ağacının çıkarıldığı Luka bölüm 3’te ortaya çıkar. Anlaşılan o ki yazar soy ağacının iki kolon hâlinde verildiği bir el yazmasını kopyalıyordu. Nedense, her kolonu ayrı ayrı değil de iki kolonu *birlikte* kopyaladı. Sonuç olarak, soy ağacındaki isimler sıralarından çıktılar, çoğu kişi yanlış babaların çocukları olarak adlandırıldı. Daha da kötüsü, yazıcının kopyaladığı metnin ikinci kolonunda, ilki kadar çok satır yoktu, bu yüzden kopyalanmış metinde, insan ırkının babası (son bahsedilen) Tanrı değil, Peres adında bir İsraillidir, Tanrı’nın da Aram isminde bir adamın oğlu olduğu söylenir!

Kasten Değiştirmeler

Şimdiye kadar bakmış olduğumuz değiştirmeler, metnin en eski hâlini oluşturmaya çalışırken ayırt etmesi en kolay olanlardır. Kasten yapılmış değişiklikleri saptamak biraz daha zordur. Tam da bu yüzden, yani (açıkça) kasıtlı olarak yapıldıkları için, bu değişiklikler *akla yatkın* bir anlam ifade etme eğilimindedirler. Ve *akla yat-*

* Önceki bazıları gibi bu örneği de Bruce M. Metzger’e borçluyum. Bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, sayfa 259.

kın oldukları için, en makul ifade olduklarını –yani orijinal olduklarını- savunan analistler her zaman olacaktır. Bu, metnin tahrif edildiğini düşünen akademisyenlerle tahrif edilmediğini düşünenler arasındaki bir uyuşmazlık değildir. Metnin tahrif edildiğini herkes biliyor; tek soru, hangi okumanın değiştirilmiş olanı, hangisinin metnin ulaşılabilen en eski hâlini temsil ettiğidir. İşte bu noktada akademisyenler bazen anlaşıyorlar.

Dikkate değer sayıda örnekte –aslında çoğunda- akademisyenler aynı fikirdedir. Yazıcıların değişiklik yapma nedenlerini bize göstermesi açısından, el yazmalarımızda bulunan kasti değiştirme *türlerini* burada ele almak sanırım faydalı olacaktır.

Bazen yazıcılar metinlerini, içinde gerçek olaylara dayalı hatalar olduğunu düşündükleri için değiştirirlerdi. Markos İncili'nin en başındaki örnek de böyledir. Yazar, “Yeşaya peygamberin kitabında yazıldığı gibi, ‘Bak habercini senin önünden gönderiyorum...gececeği patikaları düzeltin.’” diyerek İncil’ini takdim eder. Sorun şu ki aktarılan sözün başı hiçbir surette Yeşaya’dan değil, Mısır’dan Çıkış kitabından bir pasajla (23:20) Malaki’den bir pasajın (3:1) birleştirilmiş hâlidir. Yazıcılar, burada bir sorun olduğunu fark ettiler ve bu yüzden metni şu şekilde değiştirdiler; “Peygamberlerin kitaplarında yazıldığı gibi...” Artık alıntının yanlış atfedilmesiyle ilgili bir problem kalmadı. Fakat Markos’un ilk başta aslında ne yazdığı ile ilgili küçük bir şüphe olabilir: Yeşaya’ya atfı en eski ve en iyi el yazmalarımızda bulunmaktadır.

Yazıcıların düzeltmeye kalkıştığı “hata” bazen de gerçeklere değil, yoruma dayalıdır. İyi bilinen bir örnek Matta İncili’ndedir. Bu pasajda (24:36) İsa çağın bitimiyle ilgili kehanette bulunur ve der ki, “O gün ve saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir, Baba’dan başka kimse bilemez.” Yazıcılar bu pasajı problemlili buldu: Tanrı’nın Oğlu, İsa’nın ta kendisi, sonun ne zaman geleceğini bilmez

mi? Bu nasıl olur? O her şeyi bilen değil mi? Bu problemi çözmek için bazı yazıcılar, “ne de Oğul” kelimelerini çıkartarak metni kolayca tadil ettiler. Artık, melekler bihaber olabiliirdi ama Tanrı’nın Oğlu değildi.*

Başka örneklerde yazıcılar metni, bir hata içerdiğini düşündükleri için değil, bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek istedikleri için değiştirdiler. Matta 17:12–13 bunun bir örneğidir. Bu pasajda İsa, Vaftizci Yahya’nın zamanın sonunda gelecek peygamber, İlyas olduğunu açıklar:

“Size şunu söyleyeyim, İlyas zaten gelmiştir ama onu tanımadılar, ona yapmadıklarını bırakmadılar. Aynı şekilde İnsanoğlu da onların elinden acı çekecektir.” O zaman öğrenciler İsa’nın kendilerine Vaftizci Yahya’dan söz ettiğini anladılar.

Buradaki olası problem, metin okunurken, Vaftizci Yahya’nın İlyas değil de İnsanoğlu olarak yorumlanabileceğidir. Yazıcılar gerçeğin bu olmadığını gayet iyi biliyorlardı ve bu yüzden bazıları metindeki cümlelerin yerini değiştirerek, “Öğrenciler İsa’nın kendilerine Vaftizci Yahya’dan söz ettiğini anladılar.” cümlesini, İnsanoğlundan bahseden cümlelerin önüne aldılar.

Bazen yazıcılar metinlerini daha açık seçik bir biçimde teolojik nedenlerle, metnin “sapkınlar” tarafından kullanılamayacağını garantilemek ya da zaten (yazıcılar tarafından) anlaşılması gerektiği düşünülen şeyi anlatmasını sağlamak için değiştirdiler. Bu tür değiştirmelere sayısız örnek var ve biz bu örneklerle daha ilerideki bir bölümde, uzun uzun değineceğiz. Şimdilik sadece birkaç kısa örnek göstereceğim.

İkinci yüzyılda, Mesih tarafından getirilen kurtuluşun, tamamen yeni bir şey olduğuna, dünyanın görüp görebileceği her şeyden

* Bu değişiklik üzerine daha fazlası bölüm 7’de verilecektir.

daha üstün, sonucunda Hristiyanlığın doğduğu Musevilik'ten de kesinlikle üstün olduğuna, katı bir şekilde inanan Hristiyanlar vardı. Bazı Hristiyanlar daha da ileri giderek, Yahudilerin eski dini olan Museviliğin, Mesih'in ortaya çıkmasıyla tamamen alt edildiğinde iddialarını sürdürdüler. Bu inançta sahip bazı yazıcılar için, İsa'nın yeni şarap ve eski tulumdan bahsettiği kıssası sorunlu görünebiliyordu.

Hiç kimse yeni şarabı eski tulumlara doldurmaz....Yeni şarabı yeni tulumlara doldurmak gerek. Üstelik hiç kimse eski şarabı içtikten sonra yenisini istemez. "Eskisi güzel" der. (Luka 5:38-39)

Nasıl olur da İsa eskinin yeniden daha iyi olduğuna işaret edebilirdi? Onun getirdiği kurtuluş, Museviliğin (veya herhangi başka bir dinin) sunabileceklerinden daha üstün değil mi? Bu söylemi kafa karıştırıcı bulan yazıcılar, basitçe son cümleyi ortadan kaldırdılar, böylece artık İsa, eskinin yeniden daha iyi olduğuna dair hiçbir şey söylememiş oldu.

Bazen yazıcılar, öbürlerinden daha çok tutulan bir doktrinin hakkı verilerek vurgulandığını garantilemek için metinlerini değiştirirlerdi. Bunu, örneğin, Matta'nın İncili'nde, İsa'nın soy ağacının anlatıldığı bölümde görürüz. Bu bölüm Yahudilerin babası İbrahim'le başlar ve babadan oğula İsa'nın soyunu sürer ve sonunda "Yakup, Meryem'in kocası olan Yusuf'un babasıydı. Meryem'den de Mesih denilen İsa doğdu" (Matta 1:16) diye belirtir. Bu şekilde soy ağacında İsa istisnai bir durum olarak kabul ediliyor; Yusuf'un "oğlu" denilmiyor. Hâlbuki bazı yazıcılar için bu yeterli değildi bu nedenle metni şu şekilde değiştirdiler: "Yakup, bakire Meryem'in nişanlısı olan Yusuf'un babasıydı. Meryem Mesih denilen İsa'yı doğurdu." Yusuf, artık, Meryem'in kocası değil, yalnızca nişanlısı olarak ilan ediliyordu ve Meryem'in bakire olduğunun da –Çoğu erken dönem yazıcıları için önemli bir konu!– açıkça altı çiziliyordu.

Zaman zaman yazıcılar metinlerini teolojik nedenlerle değil, ce-

maatle okunan dualarla ilgili olarak değiştirdiler. Erken Hristiyanlık döneminde, dünya nimetlerinden kendini çekme geleneği kuvvetlendiğine göre, metinlerdeki yazı hataları üzerinde bunun etkisinin de bulunmasına şaşmamak gerekir. Örneğin Markos 9'da, İsa, öğrencilerinin çıkartamadığı bir ruhu kovar ve onlara şöyle der, "Bu tür ruhlar ancak duayla kovulabilir" (Mark. 9:29). Daha sonra yazıcılar buraya kendi adetlerine uygun bir ekleme yaptılar, böylece artık İsa şunu belirtiyordu, "Bu tür ruhlar ancak duayla ve oruçla kovulabilir."

Toplu dualarla ilgili olarak yapılanlar değişikliklerin en iyi bilenlerinden biri Rabb'in duasının Luka versiyonundadır. Pek tabii, bu dua Matta İncili'nde de vardır ve daha uzundur. Bu duanın Matta formu, Hristiyanların en aşına oldukları hâlidir.* Karşılaştırıldığında, Luka'nın versiyonu, fena hâlde budanmış gibi görünüyor.

Baba, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Her gün bize gündelik ekmeğimizi ver. Günahlarımızı bağışla çünkü biz de bize karşı suç işleyenleri bağışlıyoruz. Ayartılmamıza izin verme. (Luka 11:2–4)

Yazıcılar, Luka'nın bu kısaltılmış versiyonunun problemini, Matta İncili'ndeki paralel pasajdan (Matta 6:9–13) bildik dilekleri alıp ona ekleyerek çözdüler, böylece artık dua Matta İncili'ndekine benzer şekilde şunları ifade eder hâle geldi:

Göklerdeki babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin ve gökte olduğu gibi yeryüzünde de senin istediğin olsun. Her gün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, sen de bizim suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme, bizi kötü olandan kurtar.

* Rabb'in Duası hadislerindeki farklarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Parker, *Living Text of the Gospels*, 49–74.

Yazıcıların, İncillerdeki pasajları “armonize etme” eğilimi çoğu yerde rastlanan bir şeydir. Farklı İncillerde ne zaman aynı hikâye anlatılsa, bir yazıcı ya da bir diğeri, farklılıkları kalem vuruşlarıyla bertaraf ederek, anlatıların kusursuz bir uyum içinde olduğunu garantilerdi.

Bazen yazıcılar birbirine paralel pasajlardan değil de o zamanlar dilden dile anlatılan İsa hakkındaki sözlü aktarımlardan ve onun hakkında anlatılan hikâyelerden etkilenirlerdi. Bunun büyük çapta yapılanını, zinada yakalanan kadın ve Markos’un son on iki ayeti örneklerinde zaten gördük. Sözlü anlatıların İncillerin metinlerini nasıl etkilediğini daha küçük örneklerde de görebiliriz. Yuhanna 5’te anlatılan, İsa’nın Beytesta’nın havuzundaki kötürümü iyileştirmesinin olağanüstü hikâyesi göze çarpan bir örnektir. Hikâyenin başlangıcında, bu havuzun yanında kör, kötürüm, felçli hastalardan bir kalabalığın yattığı ve İsa’nın, iyileştirmek için, otuz sekiz yıldır hasta olan bir adamı seçtiği anlatılır. “İyi olmak ister misin?” diye sorduğunda adam, onu havuza indirecek kimsesi olmadığını, bu nedenle “su çalkalandığı zaman” havuza gireceği anda başkalarının ondan önce davrandığını söyler.

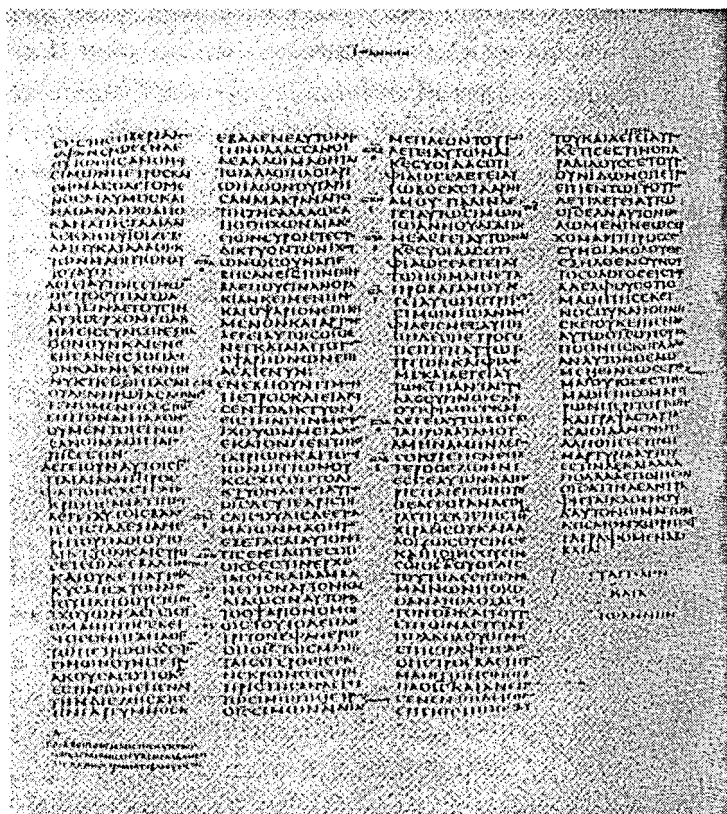
İlk ve en eski el yazmalarımızda bu adamın neden su çalkalandığında havuza girmek *istediğine* dair bir açıklama yok fakat sözlü anlatılar, bu eksikliğin yerini doldurdular, böylece daha sonraki birçok el yazmasında 3 ve 4. ayetlere yapılmış bir eklemeye rastlandı. Bu ilavede “bir meleğin zaman zaman havuzun içine indiği ve suyu çalkaladığı; bundan sonra havuza ilk girenin hastalığından kurtulduğu” anlatılır.* Zaten ilginç mi ilginç olan bir hikâyeyi tamamlayan hoş bir ayrıntı.

* Pasajın daha uzun olan bu hâlini doğrulayan nüshalar arasında çok sayıda yazılı değişiklik vardır.

SONUÇ

Yeni Ahit metinlerinin gerek yanlışlıkla gerekse kasten değiştirildiği spesifik yerler hakkında konuşmaya neredeyse sonsuza kadar devam edebiliriz. Daha önce de belirttiğim gibi, örnekler yüzlerle değil, binlerle ifade ediliyor. Verilen örnekler, meseleyi genel çerçevesiyle nakletmek için yeterli, ancak: El yazmalarımız arasında çok fazla fark var, kutsal metinlerini çoğaltan yazıcılar tarafından yaratılan farklar. Dördüncü yüzyılda profesyonel olmaya başlayan yazıcılar, ilk Hristiyanlığın yüzyıllarında amatördü ve bu nedenle kopyaladıkları metinleri değiştirmeye daha yatkındılar veya onları yanlışlıkla değiştirmeye daha meyilliydiler.

Hem yanlışlıkla hem de kasten değiştirmelerin çeşitlerini anlamak önemlidir çünkü o zaman değişimleri saptamak daha kolay olur ve metnin hangi hâlinin değiştirilmiş hangisinin ondan önceki hâlini temsil ettiğine karar vermekle ilgili kestirmelerin bir kısmını eleyebiliriz. Önemli olan bir diğer konu ise bu tür tespitler yapmak için modern akademisyenlerin metotlarını, nasıl tasarladıklarını anlamaktır. Bir sonraki bölümde John Mill'in zamanından başlayıp günümüze kadar taşınan bu hikâyenin izini süreceğiz. Yeni Ahit metninin tekrar oluşturulması ve metnin kopyalanması işleminde ortaya çıkan değişimlerin ne şekilde olduğunun tanınması için geliştirilen metotları göreceğiz.

On dokuzuncu yüzyılda azimli el yazması kaşifi Tischendorf tarafından Sina Dağında Azize Katerina Manastırında bulunan ünlü Sinait Kodeksinin son sayfası.

4

ASILLARIN PEŞİNDE

Metotlar ve Keşifler

Görmüş olduğumuz gibi, Mill'in gününe ulaşan nüshalar arasında, otuz bin yerdeki farklılığı gösterdiği notlarla birlikte; Yeni Ahit baskısını yayımlamasından uzun zaman önce, bazı (birkaç) âlimler Yeni Ahit metninde bir problem olduğunu fark etmişlerdi. Daha ikinci yüzyılda, pagan eleştirmen Celsus, Hristiyanların, metinlerini, içki âleminde sarhoş olmuşçasına, ihtiyari olarak değiştirdiklerini savunmuştu; muhalifi Origen, İncillerin el yazmaları arasındaki "çok" sayıda farklılıktan söz eder; bir yüzyıldan daha fazla bir süre sonra Papa Damasus, Latince el yazmalarının farklılık göstermelerinden o kadar endişe ediyordu ki standardize edilmiş bir tercüme yapması için Jerom'u görevlendirdi; bizzat Jerom da kendi yazarları tarafından ilk başta kaleme alındığını düşündüğü metin hakkında karar vermek için, metnin hem Grekçe hem de Latince sayısız kopyasını karşılaştırmak zorunda kaldı.

Ne var ki Orta Çağ boyunca Mill ve diğerlerinin konuyu ciddi

bir şekilde ele aldıkları on yedinci yüzyıla kadar, bu problem rafa kalkmış ve atıl hâlde kalmıştır.* Mill, nirengi noktası olan 1707 baskısı için, veri derleme sürecindeyken, başka bir âlim de yılmak yorulmak bilmeden Yeni Ahit metnindeki problem üzerinde çalışıyordu; ancak, bu âlim İngiliz değil, Fransız'dı; üstelik Protestan değil Katolik'ti. Dahası, birçok İngiliz Protestan'ın, Yeni Ahit metninin dikkatli bir şekilde yapılmış analizinin sonuçlarından korkacağı, yani anlatılardaki çok fazla çeşitlilik gösteren değişimlerin, Hristiyan inancının salt kutsal yazılar (Protestan Reform doktrini sola scriptura [=sadece ve yalnızca Kutsal Kitap]) üzerine kurulamayacağını, çünkü istikrarsız ve güvenilmez olduklarını gösterdiği görüşüne şaşmaz biçimde inanıyordu. Bu görüşe göre, inancın, kilisede (Katolik kilisesinde) muhafaza edilen, Papa'ya ait hadiseler de ihtiyaç gösterdiği konusunda Katolikler haklı olmalıydı. Bir dizi önemli yayında, bu düşüncelerin peşine düşen bu Fransız yazar, Richard Simon'dı. (1638–1712).

RICHARD SIMON

Simon, esasen bir İbranice âlimi olmasına rağmen, hem Eski hem de Yeni Ahitlerin yazılı aktarımları üzerine çalıştı. Konu üzerinde geniş bilgiye sahip olduğunu gösteren çalışması, *Historia Critique du Vieux Testament***, 1689'da, Mill hâlâ yazılı gelenekteki değişiklikleri ortaya çıkarmak için uğraşmaktayken yayımlandı; Mill, bu çalışmadan faydalanma imkânı buldu. 1707 baskısının açılış yazısında, bu çalışmanın teolojik kanaatlerine katılmasa da çok

* Orta Çağ'da İncil'in nasıl anlaşıldığı ve tahlil edildiği üzerine klasik bir araştırma için, bakınız: Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford: Clarendon Yayınları, 1941).

** Çevirmen notu: Kitabın Fransızca adıdır. Anlamı: *Yeni Antlaşma Metni'nin Eleştirel Tarihi*.

geniş ve çeşitli bilgiyle dolu olduğunu ve kendi araştırması için önem taşıdığını itiraf etti.

Simon'un kitabı, mümkün olan her çeşit değişikliği açığa çıkarmaya değil, metnin yer yer şüphe doğurduğunu göstermek ve Katolik teologlar tarafından hâlâ geçerli metin olarak kabul gören ve Latince İncil'in üstünlüğünü savunmak için, dini anlatılardaki, metinsel farklılıkları tartışmaya adanmıştır. Çok önemli metinsel problemlerle, fazlasıyla haşır neşirdir. Örneğin, bu noktaya kadar bizim de ele aldıklarımızın çoğunu, enine boyuna tartışır: zinada yakalanan kadın, Markos'un son on iki ayeti ve Johannine Comma (Üçlü Birlik doktrinini açıkça onaylayan pasaj). Tartışmasının her yerinde, kiliseye teolojik düşünmelerin temeli olarak kullanılabilen bir metin hazırlayanın Jerom olduğunu göstermeye gayret eder. Çalışmasının birinci bölümünün ön sözünde der ki:

*Aziz Jerom'un, eski Latince kopyalarını, metin karşılaştırmasının en katı kurallarına göre, Gözden Geçirerek ve Düzelterek Kiliseye verdiği Hizmet asla azımsanamaz. Bu çalışmada göstermeye gayret ettiğimiz şey de bu ve Aziz Jerom'un Değişiklik yapmayı gerektirecek kadar bozulmuş bulduğu, o Latince Kopyalara uydurulduklarına göre, Yeni Ahit'in çoğu eski Grekçe Nüshasının en iyiler olduklarıdır.**

Bu, daha sonra yine karşılaşacağımız, gerçekten kurnazca bir sav: En eski Grekçe el yazmaları güvenilirmezdir, çünkü onlar tam da en üstün metni oluşturmak için, Jerom'un gözden geçirmek zorunda kaldığı bozulmuş kopyalardır; Jerom'un zamanından önce üretilen mevcut kopyalar, en eski kopyalarımız olsalar bile güvenilir değildir.

* Richard Simon, *A Critical History of the New Testament* (Londra: R. Taylor, 1689), Ön söz.

Bu kurnazca sav, eski metinleri karşılaştıran analistler arasında, hiçbir zaman yaygın bir destek kazanmadı. Aslında bu yalnızca, elimizde kalan en eski el yazmalarının güvenilmez olduğuna, ancak bu el yazmalarının gözden geçirilmiş hâlinin güvenilir olduğuna dair bir beyanattı. Peki, Jerom metinleri hangi zeminde gözden geçirmişti? Daha önceki el yazmaları zemininde; hatta daha erken dönem metin kayıtlarına güvendi. Bize göre, bu şekilde yapmamak –ilk yüzyıllarda metinsel anlatıların çeşitliliği göz önünde tutulduğunda bile- geriye doğru devasa bir adım olurdu.

Zaten Simon davasını kovalarken, *bütün* el yazmalarının fakat özellikle Grekçe olanlarının, metinsel değişimler içerdiğini savunur (Burada “doğru” kiliseden, “Grek klikçiler” karşıtı daha fazla polemik çıkartabiliriz.).

*Günümüzde, gerçekten özgün olarak adlandırılabilir, Yeni Ahit’inkiler bile, ister Grekçe, ister Latince, Süryanice ya da Arapça olsun, hiçbir Kopya yoktur çünkü hangi dilde yazılmış olursa olsun, ekleme yapılmamış tek bir tane yoktur. Ayrıca açıkça söyleyebilirim ki Grek yazıcılar Kopyalarını yazarken, başka bir yerde kanıtlanacağı gibi, başına buyruklu derecesinde serbesttiler.**

Bu tür incelemeler için, Simon’un din bilimsel gündemi, bu uzun tezi boyunca açıktır. Bir noktada cevap beklemeksizin sorar:

*Mümkün mü...Tanrı kilisesine, amaçları ve gereksinmelerine hizmet etmesi için Kitaplar vermiş ve aynı zamanda bu Kitapların ilk Orijinallerinin Hıristiyanlık Dininin ta en başından beri kayıp olmasına müsaade mi etmiş?**

Cevabı elbette hayırdır. Kutsal yazılar inanç için kesinlikle temel teşkil ederler, ancak eninde sonunda önemli olan (neticede za-

* Simon, *Critical History*, bölüm 1, sayfa 65.

** Simon, *Critical History*, bölüm 1, sayfa 30-31.

man içinde değişikliklerine göre)bizzat kitapların kendisi değil, (Kato-lik) kiliseye miras kalan papalık geleneğinde bulunduğu gibi, bu kitapların yorumlanmasıdır.

*Kutsal yazıların, İnciımızın üzerine kurulduğu Kaide olması- na rağmen, yine de bu Kaide tümü ile kendi başına yeterli değildir; bunun yanı sıra, Papalık geleneklerini bilmek de önemlidir, üstelik onları, Kutsal Yazıların doğru Anlamını muhafaza eden Papaya ait Kiliselerden başka yerde öğrenemeyiz.**

Simon'un Protestan karşıtı kanaatleri diğer bazı yazılarında da- ha da açıktır. Örneğin, "Yeni Ahit'in en önemli yorumcuları" ile ala- kalı bir çalışmasında, açık sözlülükle şöyle ifade ediyor:

*İncil'in el yazmalarında yer alan büyük değişiklikler...ilk oriji- naller kaybedildiğine göre, ... bugünkü hâlleriyle sadece ve yalnızca İncil'in el yazmalarını kullanan Protestanların ilkelerini tamamen yı- kar. Eğer dinin gerçeği Kilisede yaşamaya devam etmemişse, onu, bunca değişikliğe maruz bırakılan ve birçok durumda kopyalayan- ların isteklerine bağlı kalan kitaplarda aramak, artık emniyetli olma- yacaktır.***

Protestanların kutsal yazı anlayışı üzerine bu türlü zekice ha- zırlanmış sert saldırı, akademi salonlarında oldukça ciddiye alın- dı. Mill'in 1707 baskısı çıktığında, Protestan İncil âlimleri ise öz- lerinin doğası gereği, inanç anlayışları hakkında yeniden düşün- mek ve onu savunmak zorunda kaldılar. Elbette basitçe, "*sola scriptura*" mefhumunu ortadan kaldıramazlardı. İncil'in sözleri, onlar için Tanrı'nın sözünün otoritesini taşımaya devam ediyor- du. Peki, birçok örnekte bu sözlerin ne olduklarını bilmiyorsak,

* Simon, *Critical History*, bölüm 1, sayfa 31.

** Alıntının kaynağı, Georg Werner Kümmel, *The New Testament: The His- tory of the Investigation of Its Problems* (Nashville: Abingdon Yayın., 1972), 41.

bu durumdan nasıl bahsedilebilirdi? Bir çözüm, modern akademisyenlerin orijinal sözleri yeniden oluşturmaya imkân sağlayacak metin karşılaştırması metotları geliştirmekti, böylece inançın temellerinin güvende olduğu bir kez daha ispat edilebilirdi. Özellikle İngiltere ve Almanya'da, bir şekilde günümüze ulaşmış hata içeren sayısız kopyadan, Yeni Ahit'in orijinal sözlerini oluşturmaya ehil ve güvenilir metotlarını tasarlamak için harcanan bunca emeğin ardında yatan teolojik neden budur.

RICHARD BENTLEY

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, klasik bir akademisyen ve Cambridge Trinity (Teslis) Fakültesi dekanı olan Richard Bentley, Mill'in Grekçe Yeni Ahit'inin, el yazmalarındaki metinsel çeşitliliği içeren muazzam koleksiyonla birlikte, yayımlanmasının yarattığı olumsuz tepkilere karşılık, dikkate değer idrak gücünü Yeni Ahit'in edinilebilir en eski metnini saptama meselesine çevirdi.* Bentley'in, deist Collins'e cevabı, *A Reply to a Treatise of Free-Thinking*, çok popüler oldu ve sekiz baskısı çıktı. Onun bu ilgi uyandıran görüşü; Grekçe Yeni Ahit'teki otuz bin farklılığın, böylesine zengin materyalle donatılmış, yazılı bir anlatıdan beklenenden fazlası olmadığı, ayrıca, bu farklılıkları yaratmayıp sadece onları ortaya çıkartmakla, Hristiyanlık dininin bir gerçeğini su yüzüne çıkarttığı için Mill'in kesinlikle suçlanamayacağıydı.

Sonunda Bentley, Yeni Ahit metinsel gelenekleri üzerinde çalışmakla, bizzat ilgilenmeye başladı ve aklını bu işe verdiğinde, metinsel farklılık olan çoğu yerdeki orijinal metni saptamakta önemli ölçüde gelişme kaydedebileceği sonucuna vardı. 1716'da

* Hâlâ en kapsamlı biyografisi; James Henry Monk, *The Life of Richard Bentley, D.D.*, 2 cilt (Londra: Rivington, 1833).

Başpiskopos Wake'e yazdığı mektubunda, Grekçe Ahit'in yeni bir baskısının taslağı önerisini dile getirdi: Dikkatli bir analizle İznik Konseyi zamanındaki (dördüncü yüzyıl başları) hâlini yeniden oluşturabilecekti. Ve bu, (Bentley'e göre) metinlerdeki farklılıkların büyük çoğunluğunun bir şekilde anlatıları bozmasından yüzyıllar önce, büyük İlk Çağ metin âlimi Origen tarafından resmen ilan edilen metin olacaktı.

Bentley, alçak gönüllülüğü hiç elden bırakmayan birisiydi. Mektubunda iddia ettiği gibi:

*Grekçe Ahit'in aynen İznik Konseyi zamanındaki en iyi örneklerindeki hâliyle (bazıları imkânsız olduğunu düşünse de yeni bir nüshasını oluşturabilirim; böylelikle ne kelimelerde, ne cüzlerde farklılık olur... böylelikle, mevcut yönetimin güvenilmez olduğunu düşündüğü bu kitap, tüm diğer kitapların üstünde bir kesinlik şahadetine sahip olacak ve şimdi ve bundan sonraki tüm Farklı Konferanslara [yani değişik okumalara] bir an önce bir nokta koyacak.**

Bentley'in izlediği metot oldukça basitti. İngiltere'deki en önemli Yeni Ahit el yazmalarının, mevcut bulunan diğer en eski Latince Vulgata kopyalarıyla birlikte (beşinci yüzyıl başları) İskenderiye nüshasının metinlerini karşılaştırarak (ayrıntılı olarak karşılaştırarak) okumaya karar vermişti. Vardığı sonuç, bu zaman açısından ve birbirleriyle mutabık olan el yazmalarındaki okumaların, Orta Çağ'da kopyalanan el yazmalarının büyük bölümünün tersine, büyük ölçüde dikkate değer uygunluk gösterdiğiydi. Bu uyuşma, çeşitli el yazmalarının farklılık gösterdiği kelime dizilimi gibi meselelere kadar uzadı. Bentley, bu durumda, hem Latince Vulgata hem de Grekçe Yeni Ahit'in metinlerinin ulaşabileceği en eski biçimlerini basabileceği kanısındaydı, böylece ilk okumaları ile ilgili hemen hemen hiçbir şüphe olmayacaktı. Mill'in otuz bin

* Alındığı yer: Monk, *Life of Bentley*, 1:398.

yerde işaret ettiği farklılıklar, metnin otoritesi içinde alınanlarla karşılaştırıldığında, neredeyse konu dışı kalıyorlardı. Metodun mantığı çok basitti: eğer Jerom metnini düzenlemek için gerçekten mevcut en iyi el yazmalarını kullandıysa, o zaman Vulgata'nın en eski el yazmalarını (Jerom'un özgün metninin tespit etmek için) Grekçe Yeni Ahit'in en eski el yazmalarıyla karşılaştırılarak (Jerom tarafından kullanılanların hangileri olduğunu tespit etmek için), Jerom zamanındaki en iyi metinlerin nasıl olduğuna karar verilebilirdi; ve metnin sürekli olarak değiştirilerek kopyalandığı bin yıldan fazla zamanı ele almadan atlayabilirdi. Üstelik Jerom'un metni, selefi Origen'inki olduğundan, bunun, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında mevcut bulunan en iyi metin olduğundan gönül rahatlığıyla emin olunabilirdi.

Ve böylece Bentley onun için kaçınılmaz olan sonucu belirtir:

*Papa'nın Vulgata'sından iki bin ve Protestan Papa Stephens'in-
kinden de [yani, Stephanus'ın nüshası –T.R.] bir o kadar hatayı çıkartarak dokuz yüz yaşının altında hiçbir kitap kullanmadan, her birini bir sütununa yerleştireceğim bir nüsha hazırlayacağım ve bu nüshanın aynı düzen içindeki sütunlar her kelimesiyle öyle aynı olacak ki hiçbir iki çetele ya da iki anlaşma birbiriyle daha mutabık olamaz.**

El yazmalarını karşılaştırarak okumayla ve başkaları tarafından yapılan karşılaştırmaları incelemeye daha fazla vakit geçirip yalnızca, Bentley'in bu işi yapabileceğine, doğru şekilde yapabileceğine ve ilk ve son olarak yapabileceğine olan güveni arttı. 1720'de, belli sayıda finansal abone edinerek, projesine destek sağlayabilmek amacıyla tasarlanmış, *Baskı için Öneriler* (Proposals for Printing) isimli bir kitapçık çıkardı. Bu kitapta Bentley, metni yeniden oluşturma

* Monk, *Life of Bentley*, 1:399.

metotlarını gözler önüne serer ve kıyas kabul etmez doğruluğunu savunur.

*Yazar (birkaç yer hariç) Origen'in doğru nüshasına eriştiğine inanır....Ve Grekçe ile Latince el yazmaları, karşılıklı yardımlarıyla, şu anda hiçbir klasik yazarın gerçekleştiremeyeceği şekilde en küçük ayrıntıya kadar hesaplayıp yerleştireceğinden ve hepsi, birçok iyi insanın suçunu eşit derecede taşıyan mevcut en iyi nüshalarımızın sayfalarını dolduran otuz bin muhtelif okuma labirentinin dışına çıkacağından emindir; bu anahtar bize öyle rehberlik eder ve bizi öyle zor bir durumdan kurtarır ki o binlercesinin içinde küçük bir değerlendirmeyi hak eden ancak iki yüz tane olacaktır.**

Kayda değer değişimleri Mill'in otuz bininden sadece iki yüze indirmek şüphesiz büyük bir ilerleme. Ne var ki herkes, Bentley'in dediğini yapabileceğinden emin değildi. Bu kitapçığı paragraf paragraf tartışan, *Önerilere* cevaben yazılmış imzasız bir risalede (bu, tartışmacıların ve kitapçık yazarlarının çağıydı), Bentley, planı yüzünden saldırıya uğruyordu ve isimsiz karşıtı tarafından şöyle deniyordu, "Üstlendiği iş için ne uygun beceriye ne de materyale sahip."***

Herkesin tahmin edebileceği gibi, Bentley bunu fevkalade becerilerine kara çalmak olarak aldı ve aynı şekilde cevap verdi. Maalesef, aslında Cambridge'de akademisyen olan muhalifi Conyers Middleton'un kimliğini yanlışlıkla John Colbatch olarak tespit etti ve o zamanın tarzına uygun olarak, Colbatch diye isimlendirdiği kişiye iğneleyici bir cevap yazdı. Günümüz ince polemikler döneminde bu tür tartışmalı risaleler görmek mucizedir; o dönemde kişisel

* *Proposals for Printing a New Edition of the Grek New Testament and St. Hieroms Latin Version* (Londra, 1721), 3.

** Bakınız: Monk, *Life of Bentley*, 2:130-33.

mağduriyetin incelikle hiç alakası yoktu. Bentley der ki, “Karanlık yazı dünyasından ikinci sınıf bir yazar olan kötü niyetli ve küstah bir insan müsveddesi için, bu paragraftan daha fazlasına gerek yok.”* Ve cevabının başından sonuna kadar, (aslında söz konusu olan risaleyle hiçbir alakası olmayan), Colbatch’ı lahana kafa, haşere, solucan, kurtçuk, mikrop, kemirici sıçan, hırlayan köpek, cahil hırsız ve şarlatan olarak adlandırarak, betimleyici küfür edebiyatı hakkında bir nebze bilgi verir.** Ah, neymiş o günler.

Bentley, muhalifinin gerçek kimliği konusunda uyarılınca, doğal olarak yanlış kapı çalan kişi misali biraz mahcup oldu ama kendini savunmaya devam etti ve her iki taraf da birbirini küfür yağmuruna tuttu. Bentley’in Cambridge’de fakültesinin idarecisi olarak sahip olduğu zahmetli yükümlülükleri, diğer yazılı projeleri ve bas-kısında kullanmak istediği bir araştırmamanın gümrükten geçmesini sağlayamamak gibi cesaret kırıcı bazı aksiliklerin yanı sıra bu savunmalar da elbette asıl işi köstekledi. Sonunda, son dönem bozulmuş Grekçe el yazmalarından (Textus Receptus’un kaynağı olanlar gibi) değil de erişilmesi mümkün olan en erken dönem metinlerle, Grekçe Yeni Ahit basma hazırlıkları sonuçsuz kaldı. Ölümünden sonra, yeğeni, bu hadiseyi tamamen sona erdirerek, abonelik yoluyla toplanan yekûnu iade etmeye zorlandı.

JOHANN ALBRECHT BENDEL

Fransa’dan (Simon) İngiltere’ye (Mill, Bentley) ve şimdi de Almanya’ya, Yeni Ahit’in metinsel problemleri, Avrupa Hristiyanlık âleminin büyük bölümünde zamanın en önemli İncil âlimlerini meşgul ediyordu. Johann Albrecht Bengel (1687–1752) dindar bir

* Monk, *Life of Bentley*, 136.

** Monk, *Life of Bentley*, 135–37.

Lutherci rahip ve hayatının erken dönemlerinde, Yeni Ahit anlatılarının el yazmalarında böylesine geniş çapta metinsel değişikliklerin bulunmasından son derece rahatsız olan ve Mill'in nüshasının otuz bin yerdeki farklılıkla birlikte yayımlanmasıyla, henüz yirmi yaşındayken, yolunu şaşırmış bir profesördü. Bunlar Bengel'e, kutsal yazıların sözlerine olan inancına büyük bir meydan okuma olarak görüldü. Bu sözler güvenilir değilse, onlara dayalı inancı ne olacaktı?

Bengel akademik kariyerinin çoğunu bu problem üzerine çalışarak geçirdi ve göreceğimiz gibi, çözümler bulmakta önemli ilerleme kaydetti. Yine de bizim ilk önce, Bengel'in İncil'e yaklaşımına bakmamız gerekir.*

Bengel'in dine bağlılığı, hayatına ve düşüncelerine nüfuz etmişti. Bengel'in inanç yaklaşımındaki ciddiyetini, Denkendorfta yeni açılan İlahiyat Fakültesi'ne genç bir öğretmen olarak atandığında, verdiği başlangıç dersinin adından biraz olsun anlayabiliriz: "De certissima ad veram eruditonem perveniendi ratione per studium pietatis" (Dindarlığın gayretli takibi doğru ve sağlam öğrenmenin en emin yoludur).

Bengel klasik bir eğitim almış, son derece dikkatli bir İncil metni tercümanıydı. Muhtemelen en çok İncil yorumcusu olarak bilinir: Yeni Ahit'in her kitabı üzerine dilbilgisel, tarihsel ve yoruma dayalı sorunları enine boyuna araştırarak net ve ilgi çekici izahlar içeren –bugün bile hâlâ okumaya değer– kapsamlı notlar yazdı. Bu tefsir çalışmasının esasını oluşturan şey, kutsal yazıların sözlerine olan güvendi. Bu güven o kadar ileri seviyedeydi ki Bengel'i götürdüğü izahatlar bugün biraz tuhaf görünebilir. Kutsal yazıların bütün sözlerinin Tanrı esini olduğunu düşünerek –peygamberlerin ve Vahiy

* Ayrıntılı bir biyografi için, bakınız: John C. F. Burk, *A Memoir of the Life and Writings of John Albert Bengel* (Londra: R. Gladding, 1842).

kitabının sözleri de dâhil- Bengel, Tanrı'nın insani olaylara olan fevkalade alakasının neredeyse zirveye ulaştığına ve İncil'in kehanetine göre, kendi neslinin sona yakın günleri yaşamakta olduğuna inanmaya başladı. Aslında, sonun ne zaman geleceğini bildiğine inandı: yaklaşık yüz yıl sonra, 1836'da gelecekti.

Bengel, Matta 24:36 gibi "O gün ve saati, ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilmez." diyen ayetler karşısında şaşırıyordu. Dikkatli bir tercüman olarak Bengel, burada İsa'nın geniş zamanda konuştuğuna: kendi zamanında İsa'nın "kimse bilmez" diyebildiğine ancak bunun ileride kimsenin bilmeyeceği anlamına gelmediğine işaret ediyordu. Aslında İncil kehanetlerini inceleyerek, Hıristiyanlar daha sonra bilebilirdi. Papalık sistemi, Mesih Karşıtı (Deccal); masonlar Vahiy'in sahte "peygamberini" temsil ediyor olabilirdi ve son da bir yüzyıl sonraydı (bunları 1730'larda yazıyordu).

*Asli kilisenin gelecekteki Mesih Karşıtı'ndan beklediği Büyük Sıkıntı henüz gelmedi ama çok yakın; Kıyamet kehanetleri, onuncu bölümden on dördüncü bölüme kadar, yüzyıllardır yerine gelmektedir; ve esas konu bu manzara içinde giderek netleşmektedir, önümüzdeki yüzyıl içinde beklenen büyük değişiklik gerçekleşebilir... Yine de geriye kalan kısımlar da gerçekleştiğinde, büyük son için benim öngördüğüm, 1836 yılıdır.**

Şüphesiz, bizim çağımızdaki kıyamet habercilerinin de –Hal Lindsayler (*The Late Great Planet Earth*'ün yazarı) ve Timoty La-Haylar (*Left Behind* serisinin yazarlarından biri)– selefleri vardı, tıpkı onların da halefleri olacağı gibi, dünyanın sonu yok.

Buradaki amaçlarımız için Bengel'in kehanetlere getirdiği dolambaçlı yorum önem taşır; çünkü bu yorumlar kutsal yazıların tam

* Burk, *A Memoir*, 316.

ve kesin sözlerini bilmeye dayandırılmıştır. Mesih karıştının sayısı 666 değil de mesela 616 ise bunun çok derin bir etkisi olacaktır. Sözlerin önemi olduğuna göre, bizim sözlere sahip olmamız da önemlidir. Bu nedenle Bengel, araştırmaya ayırdığı zamanının önemli bir kısmını el yazmalarımızda bulunan binlerce farklı okumayı araştırmakla geçirdi ve daha sonraki yazıcıların değiştirmelerinin ötesine geçip, özgün yazarların metinlerine geri dönme girişiminde, yöntem bilimin önünü açacak önemli yenilikler getirdi.

Bunların ilki, ifade şüpheli olduğunda orijinal metni saptama yaklaşımını az çok özetleyen kendi tasarımı bir ölçüt. Ondan önceki akademisyenler, örneğin Simon ve Bentley, farklı okumalar için değerlendirilme ölçütleri tasarlamışlardı. Burada söz edilmeyen bazı kişiler ise olumlu olanı ispatlayan uzun ölçüt listeleri tasarlamışlardı. Bu konuyu ciddi bir şekilde inceledikten sonra (Bengel her şeyi ciddiyetle incelerdi), Bengel, şimdiye dek önerilmiş ölçütlerin büyük çoğunluğunu, dört kelimelik basit bir ibareyle özetleyebileceğini keşfetti: “*Proclivi scriptioni praestat ardua*” –*kolay olan yerine daha zor olan okuma tercih edilir*. Mantık şu: Yazıcılar metinlerini değiştirdiklerinde, onları geliştirmeye çalışma eğilimi içindeydiler. Hata olarak algıladıkları bir şeyle karşılaştıklarında, onu düzeltiyorlar; eğer aynı hikâyenin farklı anlatılmış iki açıklamasını görürlerse, onları harmanlıyorlar; kendi teolojik fikirlerine yabancı gelen bir metinle karşılaştıklarında da onu değiştiriyorlardı. Her defasında, en eski metnin (hatta orijinalin) ne dediğini anlamak için tercih edilen, hatası düzeltilmiş, anlatıları harmanlanmış ya da teolojisi geliştirilmiş okuma değil, tam tersine, açıklaması “daha zor” olan okuma olmalıdır. Her durumda, daha zor olan okuma tercih edilmelidir.*

Bengel’in getirdiği diğer önemli yenilik, elimizde bulunan oku-

* Bu ilkenin işlediğini daha önce gördük; bakınız, bölüm 3’te tartışılan Markos 1:2 ve Matta 24:36 örnekleri.

maların, onları ihtiva eden nüshalar kadar çok olmasını gerektirmediğidir. Birbirinden kopya edilen nüshaların, doğal olarak kopyalandıkları örneğe ve aynı örnekten çıkartılan diğer kopyalara yakın benzerlik gösterdiğini fark etti. Birtakım el yazmaları bazı el yazmalarına diğerlerinden daha fazla benzer. Bu durumda günümüze ulaşan bütün nüshalar, birbirine diğerlerinden daha çok benzeyen nüshaların gruplandırıldığı bir tür soy kütüğü içinde ilişkilendirilebilir. Bunu bilmek faydalıdır çünkü kuramsal olarak bir tür soy ağacı kurulabilir ve nüshaların şeceresi kaynaklarına kadar izlenebilir. Bu biraz, aynı soyadını taşıyan, başka memleketteki birisiyle ortak bir akrabanızı bulmaya benzer.

Nüshaları geldikleri ailelere göre gruplandırmanın, metin analistlerinin özgün metni oluşturmalarına yardımcı olacak, daha resmi bir metodolojik ilkeye nasıl dönüştüğünü daha sonra kapsamlı bir şekilde göreceğiz. Şimdilik, bu fikri ilk bulanın Bengel olduğuna işaret etmek yeterli. Bengel, 1734'te esas olarak Textus Receptus olan ama içinde, metnin daha nitelikli okumalarını açığa çıkarttığını düşündüğü yerleri gösterdiği, meşhur Grekçe Yeni Ahit'ini yayımladı.

JOHANN J. WETTSTEIN

On sekizinci yüzyılda İncil âlimleri arasındaki en tartışmalı şahsiyetlerden biri J. J. Wettstein'dı (1693–1754). Wettstein genç yaşında Yeni Ahit metninin ve çoğaltılmış kopyaların farklılığı soruna büyük ilgiyle bağlandı ve ilk çalışmalarında bu konu ile uğraştı. Yirminci yaş gününün ertesi günü, 17 Mart 1713'te, Basel Üniversitesi'nde "Yeni Ahit Metnindeki Okumaların Çeşitliliği" üzerine hazırladığı tezini sundu. Protestan Wettstein, tezinde farklı okumaların "Kutsal yazıların güvenilirliği veya bütünlüğünü üzerinde zayıflatıcı bir etkisi olamayacağını" savunuyordu. Sebep: Tanrı "Bu kitabı

bir kez ve dünya üzerindeki herkes için, insan tabiatının tekâmülû için bir vasita olarak ihsan etmiştir. Hem inancın hem de ahlakın kurtuluşu için gerekli olan her şeyi ihtiva eder.” Bu nedenle, değişik okumalar kutsal yazılar içinde, önemsiz meseleleri etkileyebilir fakat hangi okuma dikkate alınırsa alınsın temel mesaj bozulmadan kalır.*

Wettstein 1715'te İngiltere'ye (bir edebiyat turunun parçası olarak) gitti ve orada, daha önce Bentley'le alakalı olarak sözünü ettiği İskenderiye Kodeksi'nden yararlanma hakkı verildi. El yazmasının bir cüzü Wettstein'in özellikle dikkatini çekti: Bu, çok büyük imalarla o ufacık meselelerden biriydi. Timoteyus'a yazılan birinci mektuptaki kilit bir pasajla ilgiliydi.

Söz konusu olan pasaj, 1 Tim. 3:16, bizzat Yeni Ahit'in kendisinin İsa'ya Tanrı olarak hitap ettiği görüşünü desteklemek için Ortodoks teoloji tarafından uzun zamandır kullanılmaktaydı. Çoğu el yazmasında bu metin, Mesih'e şöyle atıfta bulunur: “Tanrı bedende görüldü, Ruh'ta doğrulandı.” Bölüm üçte işaret ettiğim gibi, çoğu el yazmasında (*nomina sacra* diye belirtilen) kutsal adların kısaltmaları kullanılır, buradaki durum da budur, Grekçe Tanrı kelimesi (Θ Ε Ο Σ) iki harfle kısaltılır, teta ve sigma (Θ Σ) ve kısaltma olduğunu göstermek için üzerine bir çizgi çekilir. İskenderiye Kodeksini incelerken Wettstein'in fark ettiği şey, üstteki çizginin, etrafındaki kelimelerden farklı bir mürekkeple çizilmiş olduğuydu, bu da *bilahare* bir elden çıktığını (yani, daha sonra başka bir yazıcı tarafından çizildiğini) gösteriyordu. Dahası, ilk harfin, Θ, ortasındaki yatay çizgi, gerçekte o harfe ait değildi, parşömenin diğer tarafından sızan bir çizgiydi. Başka bir deyişle, “Tanrı” kelimesinin kısaltması (Θ Σ) olmaktan ziyade, kelime gerçekte bir

* C. L. Hulbert-Powell, *John James Wettstein, 1693-1754: An Account of His Life, Work and Some of His Contemporaries* (Londra: SPCK, 1938), 15, 17.

omikron ve bir sigmadan oluşan (O Σ) tamamıyla farklı bir kelimeydi ve anlamı yalnızca, “o” idi. Dolayısıyla, el yazmasının orijinal okuması Mesih ‘ten bahsederken “Tanrı bedende göründü” değil, “O, bedende göründü” diyordu. Ve İskenderiye Kodeksi’nin kadim şahadetine göre, bu pasajda Mesih bir daha açık bir şekilde Tanrı olarak adlandırılmıştıydı.

Wettstein araştırmasına devam ettikçe, belirgin olarak Mesih’in tanrısallığı doktrinini onaylamak için kullanılan fakat aynı zamanda aslında metinsel sorun teşkil eden başka pasajlar da buldu. Bu problemler, eski metinlerin karşılaştırılması bilimi zemininde çözüme ulaştırıldığında, İsa’nın tanrısallığı ile ilgili atıflar çoğu örnekte metinden çıkartıldı. Örneğin ünlü Johannine Comma (1. Yuhanna 5:7–8) metinden çıkartılmıştır. Ayrıca birçok el yazmasında, “Tanrı’nın kendi kanı pahasına sahip olduğu Kilisesi” olarak ifade edilen pasaja (Elçi. 20:28) olan da budur. Bu ifadede İsa’dan yine Tanrı olarak bahsedilmiştir. Ancak İskenderiye Kodeksi’nde ve bazı diğer el yazmalarında metin, “Rabb’in kendi kanı pahasına sahip olduğu Kilisesi” olarak geçer. Burada İsa Rab olarak anılır ancak Tanrı’yla açıkça bir tutulmaz.

Böyle sorunlarla tetiklenen Wettstein, kendi teolojik itikatları hakkında ciddi bir şekilde düşünmeye başladı ve Yeni Ahit’in nadi-ren de olsa gerçekten de İsa’yı Tanrı olarak anıp anmadığı probleme takıntılı hâle geldi. Ve Tanrı ve Mesih hakkındaki lisanı konuşurken, bazen şaşırان –örneğin, Tanrı’nın Oğlu derken İsa Babay-mış gibi bahsedilmesi ya da dualarda “senin kutsal yaraların” der-ken Tanrı Baba’ya hitaben söylenmesi- papaz arkadaşlarından ve öğretmenlerinden rahatsız olmaya başladı. Wettstein, Baba ve Oğul hakkında konuşulurken daha hassas olunması gerektiğini düşünüyordu, çünkü ikisi aynı değildi.

Wettstein’in bu meseleler üzerinde önemle durması, meslektaş-

ları arasında giderek artan şüpheler oluşturdu. Ve 1730'da Wettstein, hazırlamakta olduğu yeni baskının öncesinde Grekçe Yeni Ahit'in sorunları üzerine bir tartışma yayınladığı zaman bu şüpheler doğrulandı. Kitabında örnek olarak verdiği pasajların arasında teologların, İncil'i esas alarak Mesih'in tanrısallığı doktrinini kurmak için kullandıkları ihtilafli metinlerin bir kısmı da yer alıyordu. Wettstein'a göre gerçekte bu metinler, bu bakış açısıyla iş birliği içinde olması için kesinlikle değiştirilmişlerdi: Orijinal metinler bu görüşü desteklemek için kullanılamazdı.

Bu, Wettstein'in meslektaşları arasında öfke ve heyecan patlamasına neden oldu, birçoğu hasmı hâline geldi. Wettstein'ın, "yararsız, istenilmeyen ve hatta tehlikeli çalışma" olarak yaftaladıkları Grekçe Yeni Ahit'ini yayımlamasına izin verilmemesi için Basel şehir meclisine ısrar ettiler ve şunları iddia ettiler: "Diyakoz Wettstein, geleneklere aykırı ortodoks olmayan vaazlar veriyor, derslerinde Reform Kilisesi'nin öğretilerine ters düşen ifadeler kullanıyor ve içinde, Sacinियuşçuluğu [Mesih'in tanrılığını inkâr eden bir doktrin] meydana çıkartacağından kuşku duyulan birtakım tehlikeli yeni fikirler içeren Grekçe Yeni Ahit baskısı elinde."* Wettstein görüşlerinin hesabını vermek üzere senatonun huzuruna çağrıldı, şeytanın ve kötü ruhların varlığını ve kutsal yazıların mutlak Tanrı esini olduğunu inkâr eden ve dikkatleri kutsal yazıların belirsizliğine çeken "akılcı" görüşlere sahip olduğuna karar verildi.

Hristiyan diyakozlar heyetinden uzaklaştırıldı ve Basel'i terk etmeye zorlandı. Bu sebeple Amsterdam'a yerleşti ve çalışmalarına orada devam etti. Daha sonraları, bu ihtilafın, Grekçe Yeni Ahit'inin yayımlanmasını (1751–52) yirmi yıl geciktirdiğini iddia etti.

Öyle de olsa, bu muhteşem bir kitaptı, 250 yıldan fazla bir süre

* Hulbert-Powell, *John James Wettstein*, 43.

sonra hâlâ, akademisyenler için değerli bir eserdir. Wettstein kitabında, Textus Receptus'u yazar fakat aynı zamanda Yeni Ahit'te bulunan beyanlara paralel olan ve onların anlamlarını aydınlatmaya yardımcı olabilecek, inanılmaz bir dizi Grek, Roma ve Yahudi metinleri toplar. Ayrıca, yirmi beş majüskül ve 250 miniskül el yazmasını (Mill'in ulaşabildiğinin neredeyse üç katı) kanıt göstererek çok sayıda metinsel farklılıktan bahseder. Wettstein, her majüsküle farklı bir büyük harfle gönderme yaparak ve miniskül el yazmalarını belirtmek için Arap rakamlarını kullanarak, bu belgeleri açık bir biçimde düzenler. Bu sistem yüzyıllardır bir standart hâline geldi ve temelde hâlâ yaygın olarak kullanılır.

Wettstein'in baskısının muazzam değerine rağmen, altında yatan metin teorisi genellikle tamamen gerileyici görüldü. Wettstein, (bir zamanlar el yazmalarını karşılaştırarak birlikte çalıştıkları) Bentley ve (düşman olarak gördüğü) Bengel tarafından geliştirilen yenilikleri dikkate almadı ve Yeni Ahit'in İlk Çağ Grekçe el yazmalarına güvenilemeyeceğini; çünkü onun görüşüne göre, Latince nüshalara uygun olarak hepsinin değiştirilmiş olduğu iddiasını ileri sürdü. Hâlbuki bunun gerçekleşmiş olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur, ayrıca bunu temel bir değerlendirme kriteri olarak kullanmanın doğuracağı sonuç, metinsel bir değişikliğe karar verirken, iddia edildiği şekliyle, en iyi yöntemin, en eski kaynakların (teoriye göre bunlar orijinallerden en uzak olanlar) ne dediğini anlamak değil, en yeni olanların (Orta Çağ Grekçe el yazmaları) dediklerini anlamak olduğudur. Önemli metin âlimlerinin hiçbiri bu acayip teoriyi onaylamaz.

KARL LACHMANN

Wettstein'den sonra, farklılıklara tanıklık eden artan sayıdaki el yazmaları (yenileri bulundukça) karşısında, İncil metninin en eski

formunu saptamak için, yöntem arayışına az çok katkıda bulunan J. Seimler ve J. J. Griesbach gibi akademisyenler vardı. Yine de bazı bakımlardan, bu alandaki en önemli buluş ancak seksen sene sonra, Alman filolog Karl Lachmann (1793–1851) tarafından hazırlanan, gelecek için umut vadetmiyormuş gibi görünen ama devrimci olan, nispeten ince bir Grekçe Yeni Ahit basımıyla geldi.*

Çalışmasının başlangıcında, Lachmann, özgün yazarların ne yazdığını saptayabilmek için, yazılı kanıtların yeterli olmadığına karar verdi. Ulaşabildiği en eski el yazmaları dördüncü veya beşinci yüzyıla–orijinallerinin yazılmasından yüzlerce yıl sonrasına– ait olanlardı. Özgün yazarın kaleme aldığıyla, yüzyıllar sonra çıkartılan, elimizdeki en erken kopyası arasındaki aktarım sürecinde meydana gelen değişiklikleri kim öngörebilirdi? Bu nedenle Lachmann, kendine daha basit bir görev belirledi. Textus Receptus’un on ikinci yüzyıl el yazması geleneğine dayandığını biliyordu. Yaklaşık *dördüncü* yüzyıl sonlarında olduğu şekliyle, yeni bir Ahit baskısı düzenleyerek, onu –sekiz yüz yıl– geçip daha iyisini yapabiliirdi. Mevcut Grekçe el yazmaları ve yanı sıra Jerom’un Vulgata’sı ve Irenaeus, Origen ve Cyprian gibi yazarların metinlerindeki alıntılar en azından buna imkân sağlardı. Ve yaptığı da bu oldu. Bir avuç erken dönem majüskül el yazması ve bundan başka en eski Latince el yazmaları ve kilise banilerinin metinlerden yaptığı alıntılara istinat ederek, basitçe Textus Receptus’un gerekli yerlerini düzenlemeyi (T. R.’den memnun olmayan öncelleri tarafından izlenen yolu) değil, T. R.’yi tamamen bir kenara bırakıp metni yeni baştan kendi kurallarıyla düzenlemeyi seçti.

* Lachmann, bilimin ilerleyişine katkıda bulunmak için meydana gelen olaylara ve buluşlara dair yayınladığı tarihsel kayıtlar ile ünlüdür. Bunun yanı sıra elyazmaları arasındaki soy ilişkisini kurmak için bir metot geliştirmiştir. Esas mesleki ilgi alanı aslında, Yeni Ahit metinleri değil fakat bu metinleri, metin âlimleri için eşsiz ve ilginç bir mücadele gibi gördü.

Böylece, 1831'de metnin T. R.'ye dayanmayan yeni bir baskısını çıkardı. Kimsenin cesaret edemediği şey, ilk kez yapılmıştı. Bu, üç yüz yıldan daha fazla zaman almıştı ama sonunda, yalnızca İlk Çağ belgelerine dayanan bir Yeni Ahit baskısı dünyaya sunuldu.

Lachmann'ın dördüncü yüzyıl sonlarında bilindiği hâliyle, bir metin oluşturma amacı her zaman anlaşılmadı, anlaşıldığında bile her zaman takdir edilmedi. Birçok okuyucu Lachmann'ın "orijinal" metni sunduğunu iddia ettiğini düşündü ve bunu yaparken, prensip itibarıyla, neredeyse bütün kanıtlardan (sonraki döneme ait bir yığın el yazması içeren yazılı gelenekler) uzak durmuş olmasına karşı çıktılar. Bir kısmı ise yaklaşımının, dördüncü yüzyıl metnini tespit etmek için en eski Grek ve Latin el yazmalarını karşılaştırma fikrine sahip olan Bentley'in (Hâlbuki Bentley, Origen'in olduğu bilinen üçüncü yüzyıl başlarına ait metni almıştı.), yaklaşımına benzediğine dikkat çekti; sonuç olarak, Lachmann zaman zaman Bentley'in taklitçisi olarak anıldı. Oysa Lachmann aslında, yayımcılar ve onlar gibi T. R.'ye iltimaslı bir statü (kesinlikle hak etmediği bir statü; çünkü birileri bu metnin güvenli metinsel temellere dayandığına inandığı için değil, sırf metni hem mutata hem de bilindik olduğu için tekrar tekrar basıldı) veren akademisyenler arasındaki yararsız âdeti başarıyla yarıp geçmişti.

LOBEGOTT FRIEDRICH CONSTANTINE VON TISCHENDORF

Bentley, Bengel ve Lachmann gibi âlimler, Yeni Ahit'in değişiklik gösteren okumalarını incelemek için, kullanılacak metodolojileri tasfiye ederlerken, hem Doğu hem de Batı'da eski kütüphane ve manastırlarda devamlı olarak yeni keşifler yapılmaktaydı. İncil el

yazmalarını keşfetmekte ve metinlerini yazmakta en fazla gayret gösteren on dokuzuncu yüzyıl âliminin ilginç bir ismi vardı, Lobegott Friedrich Constantine Von Tischendorf (1815–1874). Adını Lobelgott (Almanca Tanrı'ya şükür) koymuşlardı çünkü doğmadan önce annesi kör bir adam görmüştü ve bunun çocuğunun kör doğmasına neden olacağı batıl inancına kapılmıştı. Oğlu tamamen sağlıklı bir şekilde doğunca, bu alışılmadık ismi vererek onu Tanrı'ya ithaf etti.

Tischendorf, Yeni Ahit üzerine yaptığı çalışmaları, Tanrı'nın mukadderatı olan kutsal bir görev olarak gören, aşırı derecede hevesli bir akademisyendi. Daha yirmilerinin başlarındaiken bir seferinde nişanlısına şöyle yazmıştı: “Kutsal bir görevle, Yeni Ahit'in orijinal hâlini yeniden kazanma mücadelesiyle karşı karşıyayım.”* Bu kutsal görevi yerine getirmek için, bulabildiği her kütüphanede ve manastırda saklı kalmış bütün el yazmalarının yerini saptadı. Avrupa içinde ve “Doğu”ya (Orta Doğu olarak adlandırılan bölgeye) çeşitli seyahatler yaptı ve gittiği her yerde el yazmalarını buldu, kopyaladı ve yayımladı. İlk ve en iyi bilinen başarılarından biri, önceden de bilinen ama kimsenin okuyamamış olduğu bir el yazmasıyla ilgilidir. Bu el yazması, Paris'de Ulusal Kütüphane'de (Bibliothèque Nationale) sergilenen Ephraemi Rescriptus Kodeksidir. Bu kodeks aslında, bir beşinci yüzyıl Yeni Ahit Grekçe el yazmasıdır fakat on ikinci yüzyılda silinmiştir; böylece parşömen sayfaları, kilise banisi Ephrem tarafından bazı vaazları kaydetmek için yeniden kullanılabildi. Sayfalar adamakıllı silinmemiş olduğu için, kelimelerin çoğunu deşifre etmek için –birkaç usta akademisyenin ellerinden geleni yapmalarına rağmen– yeterince açık bir şekilde okumasa da alttaki yazıların bir kısmı hâlâ görülebiliyordu. Ne var ki Tischendorf'un zamanına kadar alttaki yazıyı ortaya çıkartmaya yardımcı olacak

* Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*'ten alıntı.

kimyasal çözücüler keşfedilmişti. Tischendorf, bu çözücülerini dikkatle bir şekilde uygulayarak metinlere giden zahmetli yolda yavaşça ilerleyerek kelimeleri çözebildi. Bunun sonucunda, bu erken dönem metninin başarılı bir kopyasını çıkardı ve bu kendisine, böyle şeylere önem verenler arasında bir itibar kazandırdı.

Bu insanların bir kısmı Tischendorf'un el yazmalarının yerlerini belirleyebilmek için Avrupa'nın diğer ülkelerine ve Orta Doğu'ya yaptığı seyahatlere finansal destek sağlamaya ikna oldular. Kayıtlara göre en ünlü keşfi, hâlâ mevcut bulunan gerçekten çok önemli İncil el yazmalarından biri olan Siniat Kodeksi'dir. Keşfedilmesinin öyküsü, doğrudan kendi kaleminden anlatılmasına rağmen bir efsane malzemesidir.

Tischendorf 1844'te, henüz otuz yaşında bile değilken, Mısır'a gitti, deve sırtındaki yolculuğu sonunda bakımsızlıktan harabeye dönmüş Azize Katerina Manastırı'na vardı. 24 Mayıs 1844 tarihinde, orada neler olduğu hâlâ en iyi kendi sözleriyle betimlenir:

Sina Dağı'nın eteklerinde, Azize Katerina'nın Manastırı'nda, bütün araştırmalarımın incisini buldum. 1844 Mayıs'ında manastırı ziyaretimde, büyük salonun ortasında duran eski parşömenlerle dolu büyük ve geniş bir sepet olduğunu gördüm; bilgili bir adam olan kütüphane görevlisi bana, bunlar gibi zamanla çürümüş iki öbek kâğıdın daha önce ateşe verildiğini söyledi. Beni şaşırtan ise bu kâğıt yığınının içinde Grekçe bir Eski Ahit kopyasının çok sayıda sayfasını bulmak oldu, o zamana kadar görmüş olduğum en eski el yazmaları gibi görünüyorlardı. Manastır yetkilileri bu parşömenlerin üçte birini, yaklaşık kırk üç sayfayı tasarrufuma almama kolayca izin verdiler çünkü yakılmak üzere ayrılmışlardı. Fakat geri kalanları da bana vermelerini sağlayamadım. Sergilediğim fazlasıyla ateşli memnuniyet, el yazmalarının değeri hakkında onları şüphelendirdi. Yeşaya ve Yeremya'nın metninden bir sayfayı kopyaladım ve keşiş-

*lerden, herhangi bir şekilde ellerine geçebilecek bu tür eski eserlere dini açıdan önem vermelerini istedim.**

Tischendorf, bu çok kıymetli el yazmalarının kalanını alabilmek için yeniden bir girişimde bulundu ama keşişleri onlardan ayrılmaya ikna edemedi. Dokuz yıl sonra oraya yeniden gitti ve izlerine bile rastlayamadı. Daha sonra, 1859'da, bu sefer, Hristiyan olan her şeye, özellikle de İlk Çağ Hristiyanlığı ile ilgili olanlara ilgi duyan Rus Çarı II. Alexander'ın himayesi altında, tekrar yola koyuldu. Ziyaretinin son gününe kadar el yazmalarından yine hiçbir iz bulamadı. O gün, manastırın vekilharcının odasına davet edildi, onunla Septuagint (Grekçe Eski Ahit) hakkında konuştu ve vekilharç ona şöyle dedi, "Ben de bir Septuagint okudum." Daha da ileri giderek odasının köşesinden kırmızı bir kumaşa sarılı bir kitap çıkarttı. Tischendorf şöyle devam ediyor:

*Örtüyü açtım ve büyük bir şaşkınlıkla, sadece on beş yıl önce sepetten çıkarmış olduğum cüzleri değil, aynı zamanda Eski Ahit'in diğer parçalarını, Yeni Ahit'in tamamı ve üstelik Barnabas'ın Mektubu ve Hermas Çobanı'nın bir bölümünü buldum. Sevinç içinde ama bu sefer vekilharçtan ve cemaatin geri kalanından saklamak için kendime hâkim olarak, önemsemez bir tavırla, daha rahat bakabileyim diye el yazmasını yattığım odaya götürmek için izin istedim.***

Tischendorf, bu el yazmasının ne olduğunu hemen fark etmişti –Yeni Ahit metninin günümüze ulaşan en eski şahidi: "Var olan en kıymetli İncil hazinesi. –yaşı ve önemi şimdiye kadar incelediğim bütün el yazmalarını aşan bir belgeydi." Keşişlere, zekice bir üslupla böyle nadir bir el yazması hediye edildiğinde çok etkilenecek ve

* Constantine von Tischendorf, *When Were Our Gospels Written?* (London: The Religious Tract Society, 1866), 23.

** Tischendorf, *When Were Our Gospels Written?*, 29.

şüphesiz manastıra bazı finansal yardımlarda bulunarak karşılık verecek olan hamisi Rusya Çarını hatırlattı. Çetrefilli ve uzun süren müzakerelerden sonra Tischendorf, nihayet el yazmasını Leipzig'e götürme iznini aldı. Leipzig'de, Çar'ın hesabına, oldukça pahalı dört ciltlik bir baskısını hazırladı. Bu baskı 1862'de Rusya İmparatorluğunun kuruluşunun bininci yılı anısına yayımlandı.*

Rus ihtilalinden sonra, yeni hükümet paraya ihtiyaç duydu ve İncil'in el yazmalarıyla hiç de ilgilenilmediği için Siniat Kodeksi, İngiliz Müzesi'ne (British Museum) 100.000 sterline satıldı; şu anda İngiliz Milli Kütüphanesi'nin (British Library) kalıcı koleksiyonunun bir parçası olarak kütüphanenin el yazmaları odasında sergilenmektedir.

Elbette bu, Tischendorf'un metin incelemeleri alanına yaptığı birçok katkısından sadece bir tanesidir.** Toplamda, erken dönem Hristiyan metinlerinin yirmi iki baskısı, ayrıca Grekçe Yeni Ahit'in sekiz ayrı baskısını yayımlamıştır. Hazırladığı son Yeni Ahit baskısı, Grekçe ve farklılık gösteren diğer okumaların çeşitli kanıtlarının tasdiki olarak günümüze kadar değerini kaybetmeden gelmiştir. Bir akademisyen olarak üretkenliği, Caspar Rene Gregory isimli akademisyen tarafından namına yazılan bibliyografi denemesiyle ölçülebilir: Tischendorf'un neşriyatının listesi tam on bir sayfa tutar.***

* Bugün Azize Katerina Manastırı keşişleri, el yazmalarının Tischendorf'a verilmediğini, onun alıp kaçtığını iddia ederler.

** Tischendorf'un zamanından beri, daha önemli el yazmaları da bulundu. Özellikle, yirminci yüzyıl boyunca arkeologlar, Siniat Kodeksi'nden 150 yıl öncelerine dayanan çok sayıda el yazmasını toprak altından gün yüzüne çıkardılar. Bu papirüslerden çoğu eksik, fakat bazıları tamdır. Bugüne kadar 116 papirüs tanımlanmış ve kataloglanmıştır; Yeni Ahit kitaplarının çoğundan cüzler içerirler.

*** Caspar R. Gregory, "Tischendorf," *Bibliotheca Sacra* 33 (1876): 153–93.

**BROOKE FOSS WESTCOTT ve
FENTON JOHN ANTHONY HORT**

Modern metin analistleri, Yeni Ahit'in el yazması geleneğiyle uğraşmamıza yardım edecek analiz metotları geliştirdikleri için on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış herkesten çok iki Cambridge akademisyenine, Brooke Foss Westcott (1825–1901) ve Fenton John Anthony Hort'a (1828–1892) derin bir minnet borçlular. Ünlü çalışmaları, Orijinal Grekçe Yeni Ahit'i 1881 yılında çıkardıklarından beri, bütün akademisyenlerin temel anlayışlarını onaylayarak; ya da iddialarının ayrıntılarını tamire kalkışarak ya da Westcott ve Hort'un iyi belirlenmiş ve sonuca götüren analiz sistemlerine karşı alternatif yaklaşımlar kurarak, uğraşmak zorunda kaldıkları isimler olmuşlardır. Analizin gücü, özellikle Hort'un dehasına biraz daha fazla şey borçludur.

Westcott ve Hort'un baskısı iki cilt hâlinde yayımlandı, biri değişiklik beliren yerlerde hangisinin orijinal metin olduğuna karar verdikleri yirmi sekiz yıllık emeklerini topladıkları, gerçek Yeni Ahit baskısı; diğeri, çalışmalarını oluştururken izlemiş oldukları kritik ilkelere izahıydı. Bu ikincisi Hort tarafından yazılmıştı ve eski metin karşılaştırması işini üstlenmek isteyen akademisyenler için, kullanılabilecek materyal ve metotlar üzerine, aşırı derecede açık bir şekilde adım adım düşünülmüş ve baştan sona insanın ilgisini canlı tutan bir araştırma sunuyordu. Yazı yoğun ve tek bir kelimesi bile boş değil. Yürüttüğü mantık, zorlayıcı hiçbir bakış açısını gözden kaçırmamış. Bu, alanında birçok bakımdan *klasik* sayılan müthiş bir kitap. Yüksek lisans öğrencilerimin bu kitabı iyice öğrenmeden, çalışmalarını tamamlamalarına izin vermiyorum.

Yayımcılık hayatlarının çoğunda Yeni Ahit metnindeki problemler Westcott ve Hort'un ilgisini bir şekilde çekmiştir. Hort, henüz yirmi üç yaşında, klasikler konusunda eğitim almış biri olarak

ve ilk başlarda Yeni Ahit'in metinsel durumunun farkında olmadan arkadaşı John Ellerton'a yazdığı mektubunda şöyle der:

*Son birkaç haftaya kadar metinlerin önemi hakkında hiçbir fikrim yoktu, çok az Grekçe Ahit okumuştum ve gereksiz yere berbat hâldeki Textus Receptus'la devam etmişim....İyi el yazması kaynağındaki bunca değiştirme, işleri daha bayağı ve hayali hâle getirmiyor, aksine daha derin ve ayrıntılı bir anlam ifade ediyor....Tamamıyla son dönem el yazmalarına dayanan şu rezil Textus Receptus'u bir düşün; erken döneme ait olanların da var olması ne büyük nimet.**

Sadece birkaç yıl sonra, Westcott ve Hort Yeni Ahit'in yeni bir baskısını düzenlemeye karar vermişlerdi. 19 Nisan 1853'te Ellerton'a yazılmış başka bir mektupta Hort şöyle anlatıyor:

*Birkaç saatliğine ziyaret ettiğim Westcott hariç ...tanıdığım hiç kimseyi görmedim. Konuşmamızdan çıkan bir sonucu sana da söyleyebilirim. O ve ben, eğer mümkün olursa iki ya da üç yıl içinde, Yeni Ahit'in Grekçe metnini düzenleyeceğiz. Lachmann ve Tischendorf zengin materyal sağlayacak fakat yeterli gelmeyebilir....Amacımız özellikle okullardaki rahiplere, Bizans [yani Orta Çağ] yozlaştırmasıyla bozulmamış küçük ve hafif bir Grekçe Ahit temin etmek.***

O yılın kasım ayında, Wescott'un kitabı "bir yıldan biraz daha uzun bir sürede"*** ortaya çıkartabileceklerini umduğunu belirtmesi Hort'un bu baskıyı çıkartmanın uzun sürmeyeceğine dair iyimser beklentisinin hâlâ devam ettiğini gösterir. Buna rağmen, proje üzerine çalışma başlar başlamaz, işin hızlıca hâllenedileceği

* Arthur Fenton Hort, *Life and Letters of Fenton John Anthony Hort* (Londra: Macmillan, 1896), 211.

** Hort, *Life and Letters*, 250.

*** Hort, *Life and Letters*, 264.

umudu kaybıldı. Yaklaşık dokuz yıl sonra, önünde uzanan şeylerin manzarasıyla morali bozulan Westcott'u desteklemek için yazdığı bir mektubunda, onu şöyle teşvik ediyordu:

*Bu çalışma yapılmalı ve büyük çaba sarf etmeden...asla tatmin edici bir şekilde yapılamaz, ne var ki Avrupa'da neredeyse biz hariç kimse bu gerçeğin bilincinde değil. Okumaların büyük bir bölümü için, eğer onları düşündüğümüz şekilde geriye kalanlardan ayırırsak, verilen emek kesinlikle kıyas kabul etmez. Ancak tereddüt ederek söylemeliyim ki önemli ve önemsiz okumalar arasına bir çizgi çekmenin kesinlikle imkânsız olduğuna inanarak verilecek bütün emek, bütün metni olabilecek en uzak boyutta tespit etmenin değeriyle oransızdır. Kanımca, üzerimize aldığımız bu görevden vazgeçmek bütünüyle affedilmez olacaktır.**

Görevden vazgeçmediler ancak, zaman geçtikçe içinden çıkılması daha güç ve dolambaçlı bir hâl aldı. Neticede, Hort'un kaleminde çıkmış bir giriş bölümüyle birlikte metinlerini ortaya koymaları, bu iki Cambridge profesörünün yirmi sekiz yıllık kesintisiz çalışmasına mal oldu.

Buna değmişti. Westcott ve Hort'un ortaya koyduğu Grekçe metin, bir yüzyıl sonra bugün hâlâ akademisyenler tarafından yaygın olarak kullanılanla önemli ölçüde benzerlik taşır. Bu, ondan sonra hiç yeni el yazması bulunmadığı ya da teolojik ilerleme kaydedilmediği ya da Westcott ve Hort'un zamanından beri farklı fikirler ortaya çıkmadığı için değildir. Teknoloji ve metodolojideki ilerlemelere rağmen, kıyaslanmayacak ölçüde daha fazla el yazması kaynaklarının elimizde bulunmasına rağmen, bugünün Grekçe metinleri Westcott ve Hort'un Grekçe metniyle gizemli bir benzerlik taşırlar.

* Hort, *Life and Letters*, 455.

Westcott ve Hort'un, Grekçe Yeni Ahit metnini tesis ederken kaydettikleri yöntem bilimsel ilerlemelerin detaylı tartışmasına girmek buradaki amacıma hizmet etmeyecektir.* Çalışmaları sayesinde belki de önemi kanıtlamış alan, el yazmalarının gruplandırılmasıdır. İlk olarak Bengel el yazmalarının "aile" grupları içinde (aile üyelerinin soy ağacını çıkartmak gibi) toplanabileceğini fark ettiğinden beri, akademisyenler, çeşitli belge gruplarını ailelere ayırma girişimlerinde bulunmuşlardı. Westcott ve Hort da bu gayreti oldukça fazla gösterdiler. Bu konudaki bakış açıları, el yazmalarının yazılış tarzları, birbiriyle örtüş-tüğünde aynı aileye ait oldukları ilkesine dayanıyordu. Eğer iki el yazmasının bir ayeti aynı sözlere sahipse, bunun nedeni, iki el yazmasının da eninde sonunda aynı kaynağa döneceğidir –ya orijinal el yazmasına ya da onun bir kopyasına–. Bu ilkenin bazen ifade edildiği şekliyle, *Okumanın kimliği orijinalin kimliğine delalet eder*.

Böylece, mevcut, çeşitli el yazmaları arasındaki metinsel mutabakatlar üzerine temellendirilmiş aile grupları oluşturulabilir. Westcott ve Hort'a göre, dört ana belge ailesi vardı: (1) Orta Çağ sonlarına ait el yazmalarını kapsayan *Süryani* metni (diğer akademisyenlerin Bizans metni olarak adlandırdıkları); bunlar çok sayıdaydı ama orijinal metnin sözlerinden oldukça uzaktılar; (2) çok erken döneme ait olabilecek el yazmalarından –ilk örnekler aşağı yukarı en geç ikinci yüzyılda olmalıydı– oluşan *Batı* metni; ne var ki bu el yazmaları, metinlerin nakledilmesi profesyonellerin işi hâline gelmeden önce, yazıcıların ilkel kopyalama uygulamaları döneminde şekillenmişti; (3) İskenderiye'de türetilen *İskenderiye* metni; İskenderiye'deki yazıcılar eğitilmiş ve dikkatliydi ama genellikle dilbilgişel ve üslupsal olarak daha makûl hâle getirmek için metinleri, böylece

* Westcot ve Hort'un metinlerini tesis ederken kullandıkları metin karşılaştırması ilkelerinin özeti için bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, 174–81.

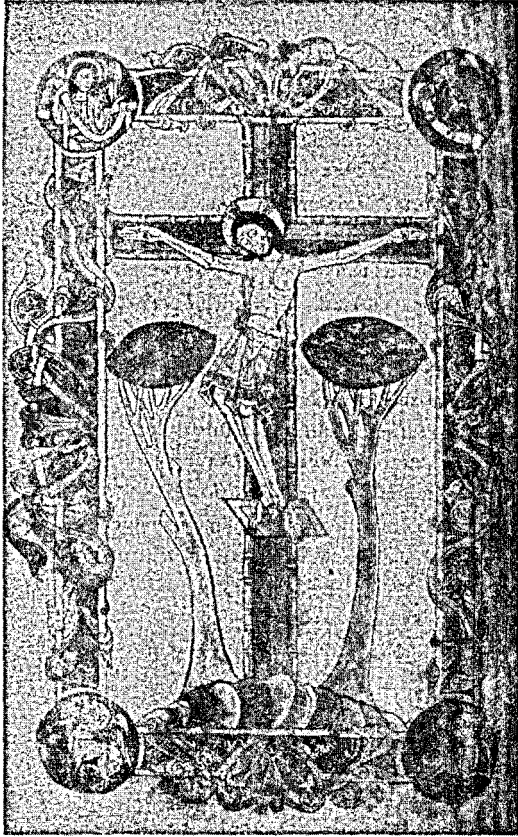
orijinal sözleri değiştirirlerdi ve (4) *nötr* metin; kopyalanmaları esnasında ciddi bir değişime ya da revizyona uğramamış en doğru şekliyle orijinallerin metinlerini temsil eden el yazmalarını kapsar.

Westcott ve Hort'a göre, nötr metnin en önemli iki belgesi Siniat Kodeksi (Tischendorf tarafından keşfedilen el yazması) ve Vatikan kütüphanesinde keşfedilen Vatikan Kodeksi'ydi. Bunlar Westcott ve Hort'un kullanabildikleri en eski el yazmalarıydı ve onların değerlendirilmesine göre diğer el yazmalarından çok daha üstündüler, çünkü nötr metin olarak adlandırılan el yazmalarını temsil ediyorlardı.

Westcott ve Hort'un zamanından beri terminolojide birçok şey değişti: akademisyenler artık nötr metinden bahsetmiyorlar ve *Batı* metninin yanlış bir terim olduğunu fark ettiler çünkü ilkel kopyalama uygulamalarına Batı'da olduğu kadar Doğu'da da rastlandı. Dahası, Westcott ve Hort'un sistemi, sonradan gelen akademisyenler tarafından rektifiye edildi. Örneğin, çoğu akademisyen, Nötr ve İskenderiye metinlerinin *aynı* olduklarını düşünür: Yalnızca, bazı el yazmalarının bu metni, diğerlerinden daha iyi temsil ettiğine inanırlar. Ayrıca, onların zamanından beri önemli el yazması keşifleri, özellikle de papirüs keşifleri yapıldı.* Bunlara rağmen, günümüze ulaşan el yazmalarının neresinin sonradan değiştirilmiş olduğunu ve metnin en önceki hâlini nerede bulacağını tespit etmeye çalışan akademisyenler için, Westcott ve Hort'un temel metodolojisi, işlevini yerine getirmeye devam eder.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu temel metodoloji, bir kez açıkça sergilendiğinde anlaşılması nispeten kolaydır. El yazmalarımızdaki hangi farklı okumanın özgün yazarı tarafından yazılanları, hangilerinin daha sonra yazıcılar tarafından değiştirilmiş olanı temsil ettiğini anlamak için çalışırken, bu metodolojiyi metinsel problemlere uygulamak ise ilginç ve hatta eğlenceli bile olabilir.

* Bakınız: sayfa 152, 2. dipnot.

Dört köşesinde İncil yazarlarının sembolik temsilleri: melek (Matta), kartal (Yuhanna), aslan (Markos) ve boğa (Luka) ile İsa'nın çarmıha gerilmesini tasvir eden on birinci yüzyıl resmi.

5

ÖNEM ARZ EDEN ORİJİNALLER

Bu bölümde akademisyenlerin metnin “orijinal” hâlini (ya da en azından “ulaşılabilir en eski” hâlini) ve metnin daha sonraki, yazarıya ait tahrifi temsil eden hâlini teşhis etmek için tasarladıkları metotları inceleyeceğiz. Bu metotları sergiledikten sonra Yeni Ahit el yazması geleneğinde bulunan üç metinsel değişim üzerine yoğunlaşarak nasıl kullanılabildiklerini izah edeceğim. Bu üçünü seçtim çünkü her biri, içinde bulunduğu kitabın yorumlanması için kritik bir önem arz eder; dahası, bu farklı okumaların hiçbirisi Yeni Ahit’in modern İngilizce çevirilerinin çoğuna yansıtılmamıştır. Başka bir deyişle, bana kalırsa çoğu İngilizce bilen okuyucunun ulaştığı çeviriler, *yanlış* metne dayandırılmıştır ve yanlış metne sahip olmak bu kitapların yorumlanması açısından büyük farklılık doğurur.

Ancak, öncelikle, akademisyenlerin hangi metinsel okumanın orijinal olduğuna ve hangisinin yazarlar tarafından sonradan yapılan değişiklikleri temsil ettiğine karar verebilmek için, geliştirdikleri metotları ele almalıyız. Göreceğimiz gibi, metinlerin en eski hâlini

oluşturabilmek her zaman kolay bir iş değildir, çok dikkat ve emek isteyen bir uygulama olabilir.

ESKİ METİN KARŞILAŞTIRMASINDA MODERN METOTLAR

Bugün metin analistlerinin çoğu, iş metnin en eski hâlini tespit etmeye gelince, kendilerini rasyonel eklektikçiler olarak adlandırır. Bu, (rasyonel) bir dizi metinsel önermeyi kullanarak, çeşitli metinsel okuma içinden metnin en eski hâlini en iyi temsil edeni “seçtikleri” (eklektik kökünün manası) anlamına gelir. Bu önermeler, niteliklerine göre genellikle dışsal (harici) ya da içsel (dâhili) olarak sınıflandırılan kanıtlara dayandırılır.*

Dışsal Kanıtlar

Dışsal kanıtlara dayalı önermeler bir okumayı ya da diğerini doğrulayan mevcut el yazmalarıyla ilgilidir. Hangi el yazması bu okumayı tasdikler? Bu el yazmaları güvenilir midir? Neden güvenilirdir ya da güvenilir değildir?

Bir metinsel değişikliği değil de öbürünü doğrulayan el yazmaları hakkında düşünürken, sözün gelişi, hangi değişikliğin günümüze ulaşmış tanıtıların çoğunluğunda bulunduğunu görmek için basitçe mevcut bulunanların sayısını saymak akla gelebilir. Hâlbuki bugün, çoğu akademisyen, el yazmalarının çokluğunun ille de en geçerli metni vereceği kanısında değildir. Bunun nedenini bir örnekle açıklamak kolaydır.

Farz edelim ki bir metnin orijinal el yazması yazıldıktan sonra ondan, A ve B olarak adlandırabileceğimiz iki kopya yapıldı. Bu iki

* Bu metotlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Metzger ve Ehrman, *Text of the New Testament*, 300–15.

kopya şüphesiz bazı yönlerden –belki büyük belki de küçük- birbirinden farklılık gösterecektir. Şimdi farz edelim ki A, başka bir yazıcı tarafından kopyalandı fakat B, elli yazıcı tarafından kopyalandı. Sonra, A ve B kopyalarıyla birlikte, orijinal el yazması da kayboldu, böylece metinsel gelenek içinde geriye kalanlar sadece bir tane A’dan, elli tane de B’den kopyalanan elli bir adet ikinci kuşak kopyadır. Eğer (B’den kopyalanan) elli el yazmasında bulunan bir okuma, (A’dan kopyalanan) bir el yazmasında bulunan okumadan farklılık gösterirse, ilk bahsedilenin orijinal kopya olma ihtimali daha yüksek mi olmalıdır? Hayır, hiç de değil, mevcut olanları sayarak elli katı fazla tanıt bulmamıza rağmen. Gerçekte, o okumayı destekleyenler arasındaki nihai fark elliye karşılık bir el yazması değildir. Birer birin (A’ya karşılık B) farkıdır. Bu yüzden sadece bir okumaya karşılık öbürünü destekleyen el yazmalarının sayısını sorgulamak, günümüze ulaşmış el yazmalarımızdaki hangi okumanın metnin orijinal (ya da en eski) hâlini temsil ettiği sorusuyla pek de ilgili değildir.*

Bu yüzden akademisyenler genel olarak, metnin en eski hâli için hangi okumanın en iyi sayılacağını tespit etmekte, başka hususların çok daha önemli olduğu kanısını taşırlar. Göz önüne alınan diğer bir husus, bir okumayı doğrulayan el yazmasının *yaşıdır*. Metnin en eski hâlinin elimizde bulunan en eski el yazmalarında bulunacağı - zamanın geçmesiyle metnin daha fazla değişikliğe uğradığı önermesine dayanarak- kuvvetle muhtemel görülür. Ancak bu, her durumda gözü kapalı en eski el yazmalarına tabi olmak demek değildir elbette. Bunun iki sebebi vardır, birincisi mantık meselesi di-

* Bu durumda, çok sayıdaki “Bizans” metnlerindeki okumalar ille de *en iyi* okumalar demek değildir. Basitçe, onlar el yazması çoğunluğuyla sadece sayıca desteklerler. Hâlbuki eski bir metin analisti atasözünün dediği gibi: El yazmaları tartılmalıdır, sayılmamalıdır.

ğeri de tarih meselesidir. Mantıksal olarak, farz edelim ki beşinci yüzyıla ait bir el yazmasının bir okuması var, bir sekizinci yüzyıl el yazması ise farklı bir okumaya sahip. Beşinci yüzyıl el yazmasında bulunan okuma muhakkak metnin daha eski hâli midir? Hayır, ille de öyle olmak zorunda değildir. Ya beşinci yüzyıl el yazması dördüncü yüzyıla ait bir kopyadan yazılmışsa ya da sekizinci yüzyıl el yazması, üçüncü yüzyıldakilerden birinden kopya edilmişse? Bu durumda, sekizinci yüzyıl el yazması daha eski olan okumayı koruyacaktır.

İkincisi, tarihsel mesele, başka hiçbir hususu göz önüne almadan, sadece en eski el yazmalarının ne anlam verdiğine bakamayacağı sonucunu ortaya koyar. Daha önce de gördüğümüz gibi, metinlerin aktarılmasının en eski dönemleri aynı zamanda en az kontrollü olduğu dönemdi. Çoğunlukla amatör yazıcılar metinlerimizi kopyalıyor ve kopyalarda birçok hata yapıyorlardı.

İşte bu yüzden, yaş kesinlikle önemlidir, fakat mutlak bir ölçüt olamaz. Metin analistlerinin *rasyonel* seçmeciler olmalarının nedeni budur. Herhangi bir okuma için, basitçe el yazmalarını saymak ya da yalnızca doğrulanabilir en eski olanları dikkate almak değil, bir dizi savı birlikte değerlendirmek zorunda olduklarına inanırlar. Yine de neticede, eğer *en eski* el yazmalarının *çoğunluğu* birinden ziyade diğer okumayı doğruluyorsa, metin hakkında karar verirken şüphesiz bu faktörlerin birleşimi de ağırlıklı olarak değerlendirilmelidir.

Dışsal kanıtların bir diğer özelliği de birine oranla diğerini doğrulayan el yazmalarının coğrafi erimidir. Farz edelim ki bir okuma birçok sayıda el yazmasında bulunuyor, fakat bu el yazmalarının hepsinin, diyelim ki Roma'dan çıkmış olduğu kanıtlanıyor, oysa sözün gelişi, Mısır, Filistin, Anadolu ve Galya'dan bir dizi el yazması başka bir okuma sunuyor. Bu durumda, metin analisti, sözü geçen

ilk okumanın “yerel” değişiklik olduğu (Roma’daki kopyaların hepsi aynı hataya sahip) ve diğer okumaların daha eski olduğu ve daha büyük ihtimalle orijinal metni koruduğu kanısına varabilir.

Akademisyenlerin izlediği en önemli dışsal kanıt belki de şudur: Bir okumanın “orijinal” sayılması için, normal olarak en iyi el yazmalarında ve en iyi el yazması gruplarında bulunması gerekir. Bu oldukça güç ve ustalık isteyen bir değerlendirmedir, işleyiş şekli şöyledir: Bazı el yazmalarının, çeşitli zeminlerde, diğerlerinden daha üstün olduğu ispatlanır. Örneğin, bir okuma için içsel kanıt fiilen kesin olduğunda, bu el yazmaları hemen hemen her zaman bu okumaya sahiptir, oysa diğer el yazmaları (ispatlandığı üzere genellikle daha sonraki dönemlere ait el yazmaları) alternatif okumaya sahiptir. Bununla ilgili ilke şöyledir; en eski hâli açık olduğunda eğer bazı el yazmalarının okumalarında daha üstün olduğu anlaşıldıysa, içsel kanıtların o kadar net olmadığı okumalarda da daha üstün olma ihtimali yüksektir. Bir bakıma, mahkemedeki tanıkları sorgulamak ya da sözüne güvenebileceğin arkadaşını bilmek gibidir. Bir kişinin yalan söylemeye eğilimli olduğunu *bildiğinizde*, güvenilir olup olmadığından asla emin olamazsınız; fakat bir insanın tamamıyla güvenilir olduğunu bilerseniz, farklı bir yolla doğrulayamadığınız bir şey söylediğinde bile o insana güvenebilirsiniz.

Aynı durum geleneğe tanıklık eden metin grupları için de geçerlidir. 4. bölümde Westcott ve Hort’un, Bengel’in el yazmalarını metinsel ailelere gruplandırılabilceği fikrini geliştirdiklerini gördük. Bu metin gruplarından bazıları, diğerlerinden daha güvenilir. Bu el yazmaları, günümüze ulaşan en eski ve en iyi tanıtlarımızdır ve sinandıklarında, daha üstün okumaları sağladıkları görülür. Çoğu rasyonel seçmeci, özellikle İskenderiye metni olarak adlandırılanın (bu, Hort’un “Nötr” metnini de içerir) başlangıçta Mısır İskenderiye’deki Hristiyan yazıcıların, dikkatli kopyalama uygulamaları ile ilişkilendirilen mevcut en üstün metin olduğunu ve değişik-

lık içeren çoğu yerde, bize en eski ya da “orijinal” metni verdiğini düşünür. Diğer taraftan, İskenderiye el yazmalarıyla desteklenmediklerinde, “Bizans” ve “Batı” metinlerinin en iyi okumaları korumuş olmaları ihtimali daha düşüktür.

İçsel Kanıtlar

Kendilerini mantıklı seçmeciler olarak adlandıran metin analistleri, birtakım kanıt parçalarına dayanan bir dizi okuma içinden seçerler. El yazmalarının sağladığı dışsal kanıtlara ek olarak alışıldık biçimde iki çeşit içsel kanıt kullanılır. İlki, *esasi* ihtimaller olarak adlandırılanlardır –metnin yazarının bizatihi yazmış olabileceklerine dair muhtemel ihtimaller–. Elbette, yazı stilini, kullanılan sözcükleri ve yazarın teolojisini inceleyebiliyoruz. El yazmalarımız arasında, iki ya da daha fazla değişiklik bulunduğunda ve bunlardan biri, yazarın eserinin geri kalanında bulunmayan; farklı kelimeler ya da üslup özellikleri kullanıyor ya da yazarın diğer bölümlerde benimseyerek belirttiklerinden farklı bir bakış açısı temsil ediyorsa; bu durumda, bunları yazarın yazmış uygun olası karşılanmaz –özellikle de eğer tasdik edilmiş diğer bir okuma, yazarın başka yerlerde yazdıklarıyla mükemmel şekilde uyuyorsa–.

İçsel kanıtların ikinci çeşidi, *kopyalama* ihtimalleri olarak adlandırılır. Bu, hangi okumayı yazarın yazmış olabileceğini değil, hangi okumayı yazıcının yaratmış olabileceğini sorar. Bu kanıt çeşidi, eninde sonunda Bengel’in “‘en zor’ okuma, orijinal olması en muhtemel olandır” fikrine çıkar. Bu, yazıcıların hata olarak algıladıklarını düzeltmeye; çelişkili olarak addettikleri pasajları harmanlamaya ve metnin teolojisini kendi teolojilerine daha yakın bir çizgiye getirmeye çalıştıklarının; muhtemel olduğu sonucunu gösteren önermedir. Bu yüzden, görünüşte bir “hata” içeriyormuş veya uyumsuzmuş veya belirli bir yere, bir kimseye, bir zamana özgü-

müş gibi görünebilen okumaların, bir yazar tarafından değiştirilmiş olması daha muhtemeldir ve bu durumda bu okumalar *daha basittir*. Bu ölçüt bazen şöyle ifade edilir: *Diğerlerinin var oluşunu en iyi açıklayan okumanın, orijinal olma ihtimali daha yüksektir.**

Metin analistlerinin göz önüne aldıkları çeşitli dışsal ve içsel kanıt biçimlerini, sergilemekteyim, ancak bunu, bu sayfaları okuyan herkesin bu ilkeleri iyice öğrenmesi ve onları Yeni Ahit el yazması geleneğine uygulamaya başlamasını beklediğim için yapmıyorum. Amacım, sadece, orijinal metnin ne olduğuna karar vermeye çalışırken; bir dizi önermenin dikkate alınması gerektiği ve birçok hükme çağrı yapılması gerektiğini fark etmenin önemli olduğunu vurgulamak. Çeşitli kanıtların birbiriyle bağdaşmadığı zamanlar olur; örneğin, daha zor olan okuma (kopyalama ihtimalleri) erken dönem el yazmalarını (dışsal kanıt) doğrulamaz ya da daha zor olan okuma, yazarın diğer yerlerdeki yazma üslubuyla (esasi ihtimaller) uyuşmaz.

Kısacası, orijinal metni tespit etmek ne basit ne de dolaysız bir iştir! Çok fazla mütalaa etmeyi ve kanıtların dikkatle elenmesini gerektirir, üstelik akademisyenler her defasında –pasaın anlamı üzerinde etkili olmayan sadece küçük sorunlarda değil (bir kelimenin yanlış yazılması ya da İngilizce çevirisinde tekrarlanması bile mümkün olmayan Grekçe metnin kelime dizilimindeki bir fark) aynı zamanda büyük öneme sahip Yeni Ahit kitabının tamamının, yorumlanmasını etkileyecek sorunlarda bile- farklı sonuçlara varırlar.

Şimdi, bazı metinlere ait kararların önemini izah etmek için, son bahsettiğim türde yani orijinal metni saptamanın, bazı Yeni Ahit yazarlarının mesajlarını nasıl anlayacağımız üzerinde, önemli

* Bazı akademisyenler bunu, en temel ve güvenilir metin karşılaştırma ilkesi olarak kabul ederler.

etkisi olabilecek üç örneğe dönüyorum.* Kanımca, bu örneklerin her birinde çoğu İngilizce çevirmen, yanlış okumayı seçmiştir ve dolayısıyla orijinal metnin çevirisini değil; yazıcıların orijinali değiştirdiklerinde meydana getirdikleri metnin çevirisini yapmışlardır. Bu metinlerin ilki, Markos İncili'ndendir ve cüzzamlı bir zavallının İsa'ya gelip onu iyileştirmesi için yalvardığı zaman İsa'nın öfkelenmesiyle alakalıdır.

MARKOS VE ÖFKELİ BİR İSA

Markos 1:41'in metnine ait problem İsa'nın deri hastalığı olan bir adamı iyileştirmesi hikâyesinde ortaya çıkar.** Günümüze ulaşmış el yazmalarında ayet 41 iki farklı şekilde korunmuştur; okumaların ikisi de parantezler içinde aşağıda gösterilmektedir.

³⁹Böylece havralarında Tanrı sözünü duyurarak ve cinleri kovarak tüm Celile bölgesini dolaştı. ⁴⁰Bir cüzzamlı İsa'ya yaklaştı ve diz çöküp ona, "Eğer istersen beni temiz kılabilirsin" dedi. ⁴¹İsa, [acıyarak (Grekçe: SPLANGNISTHEIS)/öfkelenerek (Grekçe: ORGISTHEIS)] elini uzatıp adama dokundu, "İsterim temiz kılınasın" dedi. ⁴²Adam hemen o anda cüzzamdan kurtulup tertemiz oldu. ⁴³İsa onu şiddetle azarlayarak derhal yanından uzaklaştırdı ⁴⁴ve

* Aşağıda anlatılanlar *TC: A Journal of Textual Criticism* [<http://rosette.reltech.org/TC/TC.html>]5'de (2000) bulunabilecek "Metin ve Gelenek: Erken Dönem Hristiyanlık Çalışmalarında Yeni Ahit El Yazmalarının Rolü," adlı makalemden alınmıştır.

** Bu değişiklik ve yorumlanmasındaki önemi hakkında daha fazla bilgi için *New Testament Grek and Exegesis: Essays in Honor of Gerald F. Hawthorne*, ed. Amy M. Donaldson ve Timoty B. Sailors (Grand Rapids: Eerdmans, 2003) içindeki makaleme bakabilirsiniz "A. Sinner in the Hands of an Angry Jesus". Müteakip tartışmanın çoğunu bu makaleye dayandırdım.

“Sakin kimseye bir şey söyleme. Gidip kâhine görün ve temiz kılındığını kanıtlamak için Musa’nın buyurduğu sunuyu sun.”⁴⁵ Fakat adam çıkıp gitti ve her şeyi anlatmaya ve sözü yaymaya başladı. Öyle ki İsa artık hiçbir kente açıkça giremez oldu.

Çoğu İngilizce tercüme 41. ayetin başlangıcını İsa’nın, bu zavallı toplumdan dışlanmış cüzzamlıya gösterdiği sevgiyi vurgulayacak şekilde icra edilmiştir: “acıyarak” (bu kelime “merhamet ederek” diye de tercüme edilebilir). Böyle yaparak, bu tercümeler çoğu el yazmamızda bulunan Grekçe metni takip etmektedir. Bu durumun neden acıma gerektireceğini anlamak elbette kolaydır. Adamın hastalığının kesin mahiyetini bilmiyoruz –birçok yorumcu, genellikle cüzamla ilişkilendirdiğimiz bedenin çürümesi türünde bir hastalık yerine derinin pul pul dökülmesi olarak düşünmeyi tercih eder–. Her hâlükârda, Tevrat’ın her tür “cüzzamlıların” normal hayatlar yaşamalarını yasaklayan buyruğunun etkisi altında olduğu kuvvetle muhtemeldir; tecrit edilmeli, halktan uzak yaşamalıdır, onlar kirli sayılacaklar (Levililer 13–14). Bu durumdaki biri için İsa acıyarak müşfik elini uzatır onun hasta bedenine dokunur ve onu iyileştirir.

Bu sahnenin dokunaklılığını ve şüphe uyandırmayan hissini, genellikle yapıldığı şekliyle, bazı el yazmalarımızda bulunan alternatif metni göz önüne almayarak açıklamak, çevirmenler ve yorumlayıcılar için basit olabilirdi. Üç Latin el yazmasıyla desteklenen Bezae Kodeksi adındaki en eski tanıtlarımızdan birinin üslubu önce şaşırtıcı ve hatta çok ters gelir. Burada, İsa’nın adam için *merhamet* duyduğunu söylemek yerine, metin İsa’nın öfkeli olduğunu belirtir. Gerekçe kelimeler SPLANGNISTHEIS ve ORGISTHEIS birbirinden farklıdır. Hem Grekçe hem de Latince tanıtlarının şahadeti yüzünden, genellikle, bu diğer okumanın en azından ikinci yüzyıla kadar gittiği, metin uzmanları tarafından isteksizce de olsa kabul görür. Yine de Markos’un bizzat yazdığının bu olması mümkün müdür?

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, el yazmalarının büyük çoğunluğu bir okumaya ve sadece birkaç tanesi, başka bir okumaya sahip olduğunda çoğunluğun doğru olduğunu söylemekle asla tamamiyle güven altında olmayız. Bazen diğerlerinin hepsi, ihtilaf durumunda olsa bile birkaç el yazmasının doğru olduğu ortaya çıkar. Bu kısmen, el yazmalarımızın büyük çoğunluğunun orijinallerinden yüzyıllarca yıl sonra ve doğrudan orijinallerinden değil de çok daha sonraki kopyalarından yazılmış olmalarından kaynaklanır. Yapılan bir değişiklik bir kez el yazması geleneği içine girdikten sonra, orijinal hâlden daha yaygın bir şekilde aktarılmaya başlayana kadar devam ettirilebilir. Bu durumda, incelediğimiz iki okumanın da çok eski olduğu ortaya çıkabilir. Peki, hangisi orijinal?

Eğer bugünkü Hristiyan okuyuculara bu iki okuma arasında seçme şansı verilse, şüphesiz hemen herkes el yazmalarımızda daha yaygın olarak doğrulanani seçerler: İsa bu adama merhamet etti ve onu iyileştirdi. Diğer okumayı kavramak zor: İsa'nın öfkelenildiğini söylemek ne *anlama* gelecektir? Bu, Markos'un İsa'nın acıdığını yazmış olması gerektiğini farz etmek için kendi içinde yeterli bir gerekçe değil midir?

Tam aksine, bazı akademisyenlerin bu okumanın yanlış olduğundan şüphelenmesini sağlayan şey kesinlikle, böyle güzel bir anlam ifade etmesi ve kolay anlaşılır olmasıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi yazıcılar da sorunsuz ve anlaşılması kolay olan metni tercih ederlerdi. Sorulması gereken soru şudur: Hangisi daha muhtemeldir, bu metni kopyalayan bir yazıcının, İsa'nın acıdığını söylemek yerine hiddetlendiğini söylemesi mi yoksa İsa'nın hiddetlendiğini söylemek yerine acıdığını söylemesi mi? Hangisinin varlığı diğerini daha iyi açıklar? Bu açıdan bakıldığında, kolayca görüleceği gibi ikincisi daha muhtemeldir. İsa'nın öfkelenildiğini belirten okuma “daha zor” olan okumadır ve “orijinal” olması daha muhtemeldir.

Yazıcıların hangi okumayı yaratmış olabileceği spekülâtif sorusundan daha iyi kanıtlar da vardır. Dördüncü yüzyılın sonlarına, yani kitabın yazılmasından neredeyse üç yüzyıl sonrasına kadar, bu pasajı içeren Grekçe bir Markos el yazmasına sahip değiliz. Fakat ilk yazılmasından sonra, *yirmi yıl* içinde bu hikâyeyi kopyalayan iki yazara sahibiz.

Akademisyenler, Markos'ça yazılanın ilk İncil olduğunu ve Matta ile Luka'nın, Markos'un anlatılarını İsa'yı anlattıkları kendi hikâyeleri için kaynak olarak kullandıklarını, uzun süre önce kabul ettiler.* Bu durumda, Markos'un anlatısını nasıl değiştirdiklerini görmek için, Matta ve Luka'nın aynı hikâyeyi (üç aşağı beş yukarı) farklı bir şekilde anlattıkları yeri incelemek mümkündür. Bunu yaptığımızda, ikisinin de bu hikâyeyi ortak kaynakları olan Markos'tan aldıklarını görürüz. Cüzamlinin isteği ve İsa'nın cevabının anlatıldığı 40 ve 41. ayetlerde Matta ve Luka'nın kelimesi kelimesine Markos'la aynı olması dikkat çekicidir. Peki, İsa'nın tepkisini betimlerken hangi kelimeyi kullanıyorlar? Acıyor mu yoksa öfkeleniyor mu? İşin tuhaf yanı şu ki Matta da Luka da kelimeyi metinden tamamıyla çıkartıyor.

Eğer Matta ve Luka'nın kullandığı Markos metni İsa'nın acıdığından bahsetmişse, neden ikisi de kelimeyi atladi? Matta da Luka da başka yerlerde İsa'yı merhametli olarak betimler ve Markos ne zaman İsa'nın acıma duygusundan bir hikâyesinde açıkça bahsetse, biri ya da diğeri bu betimlemeyi kendi anlatısında muhafaza eder.**

* Bakınız: Ehrman, *The New Testament*, bölüm 6.

** Markos'un İncili'nde, bunun dışında İsa'nın açık bir şekilde merhametli olarak betimlendiği sadece iki yer vardır: İsa'nın beş bin kişiyi doyurduğu Markos 6:34'te ve dört bin kişiyi doyurduğu Markos 8:2'de. Luka ilk hikâyeyi tamamen farklı anlatır ve ikincisinden de bahsetmez. Hâlbuki Matta'da iki hikâye de vardır ve Markos'un İsa'nın insanlara merhamet ettiği şekildeki tasvirini her iki olayda da korur (Matta 14:14 [ve 9:30];

Peki ya diğer seçenek? Ya Matta ve Luka Markos'un İncili'nde İsa'nın öfkelenişini okudularsa? Bu duyguyu çıkartmak istemez miydiler? Aslında, Markos'ta, İsa'nın öfkelenişini başka durumlar da vardır. Bu durumların her birinde, Matta ve Luka anlatıları tadil etmişlerdir Markos 3:5'te İsa havrada eli sakat bir adamı iyileştirecek mi diye onu gözetleyenlere “öfkeyle” bakar. Bu ayet hemen hemen Markos'takinin aynı şekliyle Luka'da da vardır fakat Luka, İsa'nın öfkesi ile ilgili ifadeyi kaldırır. Matta hikâyesinin bu bölümünü bütünüyle yeniden yazar ve İsa'nın öfkesiyle ilgili hiçbir şey söylemez. Benzer şekilde, Markos 10:14'te, kutsanmaları için çocuklarını getiren insanlara izin vermeyen öğrencileri İsa'yı kızdırır (farklı bir Grekçe kelime kullanılmıştır). Bu hikâye Matta ve Luka'da da vardır, kullanılan kelimeler çoğunlukla aynıdır fakat *ikisi de* İsa'nın kızgınlığı ile ilgili ifadeyi silmiştir (Matta 19:14; Luka 18:16).

Özetlemek gerekirse, Matta ve Luka İsa'yı merhametli olarak betimlemekte hiç tereddüt etmez, ancak asla öfkeli olarak nitelen-dirmezler. Ne zaman kaynaklarından biri (Markos) böyle nitelen-dirse, ikisi de birbirinden bağımsız olarak bu terimi hikâyelerinden çıkartarak yeniden yazarlar. Dolayısıyla, İsa'nın cüzzamlıyı iyileştirme hikâyesinden “acıma” ifadesini çıkarmalarının nedenini anlamak güçken, “öfkelenme” ifadesini çıkarmak istemelerinin nedenini anlamak büsbütün kolaydır. İkinci terimin el yazması geleneğimizin çok eski bir uzantısında beyan edildiği, ayrıca yazıcıların çok daha kolayca anlaşılabilir olan “acıma” ifadesinden “öfkelenme” terimini yaratmalarının mümkün olmayacağı koşulları birleştirildiğinde, aslında Markos'un, cüzzamlı adam iyileştirilmek

15:32). Bunun haricinde Matta'da üç yerde ve hatta diğer bir durum için Luka'da İsa'nın acıma duyduğu açık bir şekilde, (SPLANGNIZ Ö) terimi kullanılarak betimlenir. Bu durumda, eğer Markos'ta buldukları bu terim ise, ikisinin de birbirinden bağımsız olarak, bu kelimeyi söz konusu metinden çıkarmış olmalarını tasavvur etmek zor.

için yanına geldiğinde, İsa'yı öfkeli olarak betimlediği gittikçe daha açık bir hâl alıyor.

Konudan uzaklaşmadan önce başka bir husus daha vurgulanmalıdır. Matta ve Luka'nın İsa'ya öfke atfetmekte güçlük çektiklerine; oysa Markos'un bunu yapmakta hiç sıkıntı yaşamadığına kısaca değinmiştim. İncelemekte olduğumuz hikâyede bile 41. ayetin metinsel problemi bir yana, İsa bu zavallı cüzzamlıya yumuşak bir tavır sergilemez. İyileştirdikten sonra, onu "şiddetle azarlar" ve "yanından uzaklaştırır." Bunlar, tercüme edilirken genellikle yumuşatılan Grekçe kelimelerin bire bir karşılıklarıdır. Bu ifadeler, Markos'un şiddetli çekişme ve saldırı (örn., kötü ruhları kovarken) bağlamında başka yerlerde de kullandığı sert terimlerdir. Eğer İsa adama acıyorsa, onu neden sert bir şekilde azarlayıp kovduğunu anlamak zor; ama kızgın olması, bu durumu daha anlaşılır kılabilir.

Peki, İsa neye kızmış olabilirdi? İşte bu, metnin ve yorumunun bağlantısının can alıcı noktasıdır. Bu pasajda metnin, İsa'nın "öfkelenmesine" işaret ettiğine inanan bazı akademisyenler, mümkün görünmeyen yorumlar ortaya atılgar. Bunu yapmaktaki gayeleri, metnin öfkelenmesini söylediğinin farkında olmalarına rağmen İsa'yı merhametli göstermeye çalışarak, bu duyguyu temize çıkarmış gibi görünmektedir.* Örneğın, bir yorumcu İsa'nın hastalıklarla dolu dünyanın hâline kızdığını savunur; başka bir deyişle hastayı sever ama hastalıktan nefret eder. Bu yorum için metne ait bir dayanak yoktur; fakat İsa'yı iyi gösterme etkisine sahiptir. Başka bir yorumlayıcı, İsa'nın öfkeli olduğunu çünkü bu cüzzamlı adamın toplumdan uzaklaştırılmış olduğunu iddia eder; hâlbuki metnin bu adamın dışlanmış biri olduğuna dair hiçbir şey söylemediği gerçeğini gözden kaçırmaktadır; hatta öyle olduğunu farz etse bile bu, İsa'nın toplulu-

* Bu farklı yorumlar için bakınız: Ehrman, "A Sinner in the Hands of an Angry Jesus."

ğunun hatası değil, Tanrı'nın Yasası'nın (özellikle de Levili'ler kitabının) hatası olacaktır. Bir başkası ise İsa'nın aslında tam da buna, Musa'nın Yasası'nın insanları bu şekilde yabancılaşmaya zorlamasına öfkelenildiğini savunur. Bu yorum, pasajın sonuç bölümünde (ayet 44) İsa'nın, Musa'nın Yasası'nı onaylar şekilde cüzzamdan temizlenmiş adamı Yasa'ya riayet etmesi için uyardığını görmezden gelmektedir.

Bu yorumların hepsinin ortak özelliği, İsa'nın öfkesini temizle çıkarma arzusu ve böyle yapabilmek için metnin üzerinde durmama kararıdır. Peki, farklı şekilde mi yapmalıyız, bundan ne sonuç çıkarabiliriz? Bana öyle görünüyor ki iki seçenek var, biri, pasajın mevcut bulunan yazınsal bağlamına; diğeri ise daha geniş bir bağlama odaklanır.

Öncelikle, mevcut bağlam açısından, Markos İncili'nin giriş bölümündeki İsa tanımlamasıyla insan nasıl etkilenir? Bir anlığına İsa'nın kim olduğuna dair hükmümüzü bir kenara bırakıp bu metni basit anlamıyla okuduğumuzda; İsa'nın, hiç de kilise pencerelerinin vitray camlarındaki gibi nazik, uysal, yumuşak huylu bir çoban olarak görünmediğini itiraf etmek zorunda kalırız. Markos, İncili'ne, İsa'yı herkes ve her şeyle baş edebilecek, hem doğa hem de doğaüstü kanunlara göre güçlü, otoriter bir figür olarak betimleyerek başlar. Çöldeki yabani bir peygamber olarak tanıtılır; çölde şeytan ve yabani hayvanlarla mücadele etmesi için, toplum dışına sürülür; çok yakında gelecek olan Tanrı'nın yargısı karşısında, insanları hemen tövbe etmeye çağırmak için geri döner; öğrencilerini, ailelerinden söker alır; otoriter konuşmasıyla dinleyenlerini şaşırtıp etkiler; zavallı ölümlüleri bütünüyle tutsak eden kötü ruhları azarlar ve etkisiz hâle getirir; huzuruna çıkmak için yalvaran insanlara aldırma- yıp, yoğun talebi karşılamayı reddeder. Markos'un giriş bölümünde, birine acıdığını ima eden tek hikâye, Simun'un hasta yatağında yatan kaynanasını iyileştirmesidir. Fakat bu merhamet yorumu bile tartışılabilir. Bu işten hoşlanmayan bazı gözlemciler, İsa ateşini dü-

şürdükten sonra kadının kalkıp onlara hizmet ettiğini, muhtemelen onlara akşam yemeği getirdiğini unutmamışlar.

Markos İncili'nin başlangıcında İsa, kuvvetli bir irade ve kendi başına gerçekleştirdiği işlerle güçlü bir figür, rahatsız edilmeyi sevmeyen, karizmatik bir otorite olarak tasvir ediliyor olabilir mi? Bu kesinlikle, sert bir şekilde azarlayarak, yanından kovduğu cüzzamlı adama verdiği tepkiyi makul bir şekilde açıklar.

Bununla birlikte bir açıklama daha var. Daha önce belirttiğim gibi, İsa, Markos İncili'nin başka kısımlarında da öfkelenir. Bir sonrakî, dikkat çekicidir ve bu örnek de bir diğer iyileştirme hikâyesinden bahseden 3. bölümdedir. Burada, İsa'nın, Şabat günü eli sakat bir adamı iyileştirmeye yetkisi olmadığını düşünen Ferisilere öfkelenildiği açık bir şekilde anlatılır.

İsa'nın öfkesinden açıkça bahsetmeyen ama yine de kanıtlayan bir hikâyede ise birçok bakımdan daha da yakın bir benzerlik vardır. Markos 9'da, İsa, görünümünün değiştiği dağdan Petrus, Yakup ve Yuhanna ile birlikte aşağı indiğinde, öğrencilerinin çevresinde toplanmış büyük bir kalabalık ve ortalarında çaresiz durumda bir adam bulur. Adamın oğlu bir cin tarafından tutsak edilmiştir, adam bu durumu İsa'ya açıklar ve sonra ondan yardım ister: "Elinden bir şey gelirse, bize yardım et, acı hâlimize." İsa öfkeli bir karşılıkla yanıtlar, "Elimden gelirse mi? İman eden biri için her şey mümkün!" Adamın umutsuzluğu daha da artar ve yalvarır, "İman ediyorum, imansızlığımı yenmeme yardım et." İsa o zaman kötü ruhu kovar.

Bu hikâyede göze çarpan şey, birisi, yapmaya istekli olduğundan, yapabileceklerinden ya da iyileştirmeye yönelik ilahî yetkisinden şüphe ettiğinde İsa'nın açıkça öfke saçtığıdır. Belki cüzzamlının hikâyesinde olan da budur. Markos 9'daki hikâyedeki gibi, birisi İsa'ya ihtiyatlı bir şekilde yaklaşarak sorar: "Eğer istersen beni iyileştirebilirsin." İsa öfkelenir. *Elbette* istiyordur, tıpkı buna muktedir ve

yetkili olduğu gibi. Adamı iyileştirir ve hâlâ biraz kızgın olarak onu sertçe azarlar ve uzaklaştırır.

Bu şekilde tahlil edildiğinde, Markos'un yazmış olduğu anlaşılan metne dayalı yorumlandığında, hikâye tamamen farklı bir his kazanıyor. Markos, yer yer, öfkeli bir İsa modeli çiziyor.

LUKA VE SOĞUKKANLI BİR İSA

Markos'tan farklı olarak Luka İncili, İsa'nın öfkeleniğinden asla açıkça bahsetmez. Aslında bu İncil'de İsa'nın hiçbir şekilde rahatsız olduğu bir durum görünmez. Öfkeli bir İsa'dan ziyade, Luka kendine hâkim, soğukkanlı bir İsa betimler. Bu İncil'de, İsa'nın sü-kûnetini kaybetmiş görüldüğü, sadece bir pasaj vardır. Ve ne ilginçtir ki bu, gerçekliği metin âlimleri arasında hararetle tartışılan bir pasajdır.*

Bu pasaj, ele verilip tutuklanmasından kısa süre önce İsa'nın Zeytin Dağı'ndaki duasını anlatır (Luka 22:39–46). İsa öğrencilerine, “Dua edin ki ayartılmayasınız.” buyurduktan sonra onlardan uzaklaşır, diz çökerek şöyle dua eder: “Baba senin isteğine uygunsa, bu kâseyi benden uzaklaştır. Ama benim değil, senin istediğin olsun.” El yazmalarının büyük çoğunluğunda dua, İncillerimiz arasında başka yerde bulunmayan, İsa'nın yoğun acısından ve kan ter içinde kaldığından bahseden bir açıklamayla devam eder: “Ve gökten bir melek İsa'ya görünerek onu güçlendirdi. İstirap içinde olan İsa daha hararetle dua etti. Teri, toprağa düşen kan damlalarına benziyordu” (43–44). Bu sahne, İsa'nın duadan kalkıp öğrencilerinin yanına döndüğünde, onları uyur hâlde bulmasıyla biter. Sonra, daha önce yap-

* Bu değişikliğin daha kapsamlı bilgisi için bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*, 187–94. Bu pasajı ilk işleyişim Mark Plunkett ile birlikte yazıldı.

miş olduğu uyarıyı tekrarlar, “Dua edin ki ayartılmayasınız.” O anda Yahuda yanında bir kalabalıkla çıkagelir ve İsa tutuklanır.

Bu pasaj hakkındaki tartışmaların, merak uyandıran niteliklerden biri; ihtilafli ayetlerin (43–44) Luka tarafından yazıldığı ve daha sonra bir yazıcı tarafından eklendiği savlarının dengede kalmasıdır. En erken döneme ait oldukları bilinen ve herkesçe en iyi olarak kabul edilen (“İskenderiye” metni) el yazmaları genellikle bu ayetleri içermezler. Dolayısıyla belki de bu ayetler, daha sonradan yazıcının eklemesidir. Diğer taraftan, erken döneme ait başka muhtelif tanılarda bulunurlar, üstelik genel olarak bütün el yazması geleneğine geniş çapta dağılmış hâldedirler. Bu durumda bu ayetleri metnin içinde, isteyen yazıcılar tarafından eklendiler mi yoksa onları istemeyen yazıcılar tarafından çıkartıldılar mı? El yazmalarına bakarak bunu cevaplandırmak zor.

Bazı akademisyenler, karar vermemize yardımcı olması için ayetlerin diğer özelliklerini de değerlendirmeyi önerdiler. Örneğin bir âlim, kullanılan kelimelerin ve ayetlerin yazılış tarzının Luka’nın diğer bölümlerinde bulunanlara çok benzediğini iddia etti (bu, “esasî ihtimallere” dayanan bir sav): Örneğin, meleklerin görünmesi, Luka’da olağandır ve pasajda geçen birçok kelime ve ibare (“güçlendirmek” fiili gibi) Luka’nın diğer bölümlerinde de bulunur ama Yeni Ahit’in başka hiçbir yerinde bulunmaz. Ancak bu sav herkese ikna edici gelmedi, çünkü “Luka’ya özgü” bu fikirler, cümle yapıları ve ibareler hem *Luka’ya özgü olmayan* bir şekilde biçimlendirilmiştir (örn., Luka’nın başka hiçbir yerinde melekler göründüklerinde sessiz kalmaz, konuşurlar) hem de Yeni Ahit dışındaki Yahudi ve Hristiyan metinlerinde çok yaygındırlar. Dahası, bu ayetlerde haddinden fazla sayıda *yaygın olmayan* kelime ve ibare toplanmıştır: Örneğin, kilit kelimelerden üçü (*ıstırap, ter ve damla*) ne Luka İncilinde ne de Havarilerin Görevleri’nde hiçbir yerde bulunmaz. Bütün bunlar göz önüne alındı-

ğında, kelimelerine ve tarzına dayanarak bu ayetler hakkında karar vermek güçtür.

Akademisyenlerin kullandığı diğer bir sav da pasajın yazınsal yapısı ile alakalıdır. Kısa ve öz olarak, pasajın kasıtlı olarak, akademisyenlerin *chiasmus* olarak adlandırdıkları bir yapıda, şekillendirildiği görülmektedir. Bir pasaj chiasmusa göre yapılandırıldığında, pasajda ifade edilen ilk açıklama sonuncusuna benzer; ikinci açıklama sondan ikincisine benzer, üçüncü sondan üçüncüye ve böyle devam eder. Başka bir deyişle, bu maksatlı yapılmış bir tasarımdır; amacı, kilit yer olan pasajın ortasına dikkat çekmektir. Bu durumda burada: İsa (a) öğrencilerine “Dua edin ki ayartılmayasınız.” der (40). Sonra (b) onlardan uzaklaşır (41a) ve (c) diz çökerek dua eder (41b). Pasajın merkezi (d) İsa’nın duasının ta kendisidir, Tanrı’nın istediği şekilde gerçekleşecek iki dileğini kapsayan bir dua (42). Sonra İsa (c) duadan kalkar (45a), (b) öğrencilerin yanına döner (45b) ve (a) onları uyumuş olarak bulur, bir kez daha onlara aynı kelimelerle hitap ederek, “Dua edin ki ayartılmayasınız.” der (45c–46).

Asıl mesele bu belirgin yazınsal yapının sadece var olması değildir. Mesele, chiasmusun pasajın anlamına nasıl katkıda bulunduğudur. Hikâye ayartılmasınlar diye dua etmeleri için öğrencilerini uyarmasıyla başlar ve biter. Bu dua uzun zamandır, Luka İncili’nin önemli bir (diğer İncillerdekilerden de daha önemli) teması olarak kabul edilir ve bu noktada özel bir üne sahiptir. Çünkü pasajın tam merkezi İsa’nın duası, Baba’nın isteğinin gerçekleşmesi arzusunun yoğunluğuyla ayraç içinde kendi arzusunu vurguladığı bir duadır (41c–42). Chiasmus yapısının merkezi olarak bu dua pasajın odağını ve buna bağlı olarak da yorumlanması için gerekli kilit noktasını verir. Bu, ayartılma karşısında duanın önemi üzerine bir derstir. Öğrenciler, İsa’nın dua etmeleri isteğini yinelemesine rağmen, uyu-yakalırlar. O anda bir kalabalık İsa’yı tutuklamak için çıkagelir. Ve ne olur? Dua etmeyen öğrenciler “ayartılırlar”; İsa’yı kaderiyle yüz-

leşmek üzere tek başına bırakıp olay yerinden kaçarlar. Peki, yaklaşan duruşmasından önce dua etmiş olan İsa ne yapar? Kalabalık yaklaştığında, kendini onun için hazırlanmış olan büyük acı ve işkenceye teslim ederek sakince Baba'sının isteğine boyun eğer.

Luka'nın İsa'nın Büyük Çilesi'ni anlatışı, İsa'nın şehit olmasının hikâyesidir. Bu, pek çok diğerleri gibi, ölüm karşısında ödün vermeden nasıl kalınacağına dair sadakat örneği teşkil eden bir şehitliktir. Luka'nın şehitlik menkıbesi, insanı şehit olmaya yalnızca dua etmenin hazırlayabileceğini gösterir.

Bununla birlikte, ihtilafli olan ayetler (43–44) pasaja girdiğinde ne olur? Yazınsal düzeyde, pasajı İsa'nın duasına odaklayan chiasm kesinlikle bozulur. Bu durumda, pasajın merkezi, dolayısıyla odağı İsa'nın ıstırapına kayar. Ve bu öyle korkunç bir ıstıraptır ki güçlenmek için doğaüstü bir varlığın tesellisi gerekir. Hikâyenin bu daha uzun modelinde, İsa'nın duasının, anlatının geri kalanında gösterdiği dingin güveni ve inancı sağlamadığı; doğrusu, “daha da hararetle” dua ettikten sonra yalnızca terinin yere düşen, iri kan damlaları görünümünü aldığıın anlatılması, önemlidir. Söylemeye çalıştıklarımın özü, yalnızca güzel bir yazınsal yapı kaybedilmemiş, aynı zamanda tüm dikkat merkezi İsa'nın derin ve yürek parçalayıcı ıstırapına ve mucizevi bir müdahaleye ihtiyaç duyduğuna kaymış olduğudur.

Bu, kendi içinde aşılamaz bir sorun gibi görünmeyebilir, ta ki Luka İncili'nin başka hiçbir yerinde İsa'nın bu şekilde betimlenmediği anlaşılsana kadar. Tamamen aksine, Luka bu ayetlerin kapsadığı İsa görünümünü kesin olarak giderebilmek için mümkün olan her şeyi yapmıştır. Luka'nın İsa'sı, çilesine, yaklaşan kaderinin kaygısı içinde korku ve ürpermeyle girmektense, Baba'sının isteğine en sonuna kadar güvenerek kontrollü ve sakin bir şekilde ölmeye gider. Luka'nın bu İsa imajını sunabilmesinin yalnızca, kaynaklarından

(örn., Markos İncili) buna ters düşen gelenekleri çıkartmak yoluyla olabileceği, metinsel problemlerimize ilişkin çarpıcı bir gerçektir. Ne var ki Luka 22:43–44 uzun metninin bu gerçeğe ters düştüğü kolayca görülebiliyor.

Hikâyenin mevcut Markos versiyonuyla basit bir karşılaştırmasını yapmak bu bakımdan (Markos'un, Luka'nın kaynağı –kendi ayırt edici vurgulamalarını yaratmak için değiştirdiği kaynak- olduğunu anlamak bakımından) aydınlatıcıdır. Çünkü Luka, Markos'taki İsa "derinden bunalmaya sıkıntı duymaya başladı" (Markos 14:33) ifadesi yanı sıra İsa'nın öğrencilerine yaptığı, "Canım ölesiye sıkkın!" (Markos 14:34) açıklamasını da tamamen atlamıştır. Kederle yere kapanmak (Markos 14:35) yerine, Luka'nın İsa'sı diz çöker (Luka 22:41). Luka'da İsa, o saati yaşamamayı istemez (Markos 14:35); ve kâsenin uzaklaştırılması için üç kez (Markos 14:36, 39, 41) değil, sadece bir defa ricada bulunur ve sadece Luka'da duasını şu önemli şartla sunar: "Eğer senin isteğine uygunsa." Ve böylece, Luka'nın kaynağı Markos İncili, İsa'yı bahçede keder içinde dua ederken resmettiği hâlde, Luka, İsa'yı ölümle karşı karşıya kaldığı durumda bile huzur içinde göstermek için bu sahneyi her yönüyle yeniden düzenlemiştir. Tek istisna İsa'nın "kan ter içinde kaldığı" anlatısı, en erken döneme ait ve en iyi tanıtılarımızda bulunmayan bir anlatıdır. Eğer hikâyesinin özü gerçekten İsa'nın kederiyse, Luka, Markos'un ıstırap çeken İsa betimlemesini bertaraf etmek için neden bu kadar uğraşsın?

Markos'un İsa'nın neredeyse umutsuzluğa kapılmak üzere, keder içinde olduğu anlayışını Luka'nın paylaşmadığı açıktır. Sonrasında yer alan İsa'nın çarmıha gerilme anlatılarında bu durum, başka hiçbir yerde olmadığı kadar aşıkârdır. Markos, Golgota yani Kafatası denilen yere giden yolda İsa'yı sessiz resmeder. Öğrencileri kaçmıştır, ona sadık kalan kadınlar bile "uzaktan" izlemekle yetinirler. Orada bulunan herkes onunla alay eder; yoldan geçenler, Yahu-

di liderleri, hatta hırsızlar. Markos'un İsa'sı dövülmüş, alaya alınmış, terk edilmiş ve sadece takipçileri tarafından değil sonunda Tanrı'nın kendisi tarafından da yüzüstü bırakılmıştır. Tüm bu yargılama sürecinde, ağzından çıkan yegâne söz, en sonunda, bağırarak söylediği şu sözlerdir, "Eloi, Eloi, lema sabachthani" (Tanrım, Tanrım, beni niçin terk ettin?). sonrasında yüksek sesle bağırır ve ruhunu verir.

Bu betimleme Luka'da bulduğumuzla yine keskin bir tezat oluşturur. Luka'nın anlatışında, İsa sessiz olmaktan çok uzaktır ve konuştuğunda, hâlâ kontrollü, Babası Tanrı'ya bağlı, kaderinden emin, diğerlerinin kaderleri için endişeli olduğunu gösterir. Çarmıha gerilmeye giderken, Luka'ya göre, İsa talihsizliğine dövünüp ağıt yakan bir grup kadın görür ve onlara kendisi için ağlamamalarını ama yakında başlarına gelecek olan felaketler yüzünden kendileri ve çocukları için ağlamalarını söyler (23:27–31). Çarmıha çivilenirken sessiz kalmak bir yana, Tanrı'ya dua eder, "Baba, onları bağışla, çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar." (23:34). İsa çarmıhta, şiddetli acılar içindeyken yanında çarmıha gerilmiş olan suçlulardan biriyle zekice bir diyaloga girer, o gün birlikte cennette olacaklarını ona te-min eder (23:43). Ve bu tezadı hepsinden de daha iyi anlatan şudur ki sonunda terkedilmişlik çılgılığı atacağı yerde, Luka'nın İsa'sı Tanrı'nın huzurunda tam bir inançla durarak, ruhunu sevgili Baba'sına teslim eder: "Baba, ruhumu senin ellerine bırakıyorum" (24:46).

Metne ait problemimizin kavrayışı için, Luka'nın kaynağında (Markos) yaptığı bu önemli değişikliklere, sahip olduğundan fazla anlam yüklemek güç olacaktır. Luka'nın İsa'nın Çilesi'ni anlatışında, hiçbir yerde İsa kontrolünü kaybetmez; akıbeti yüzünden asla derin ve zayıf düşürücü ıstıraplar içine düşmez. Ne yapması gerektiğini ve yaptığında ona ne olacağını bilir ve dolayısıyla kendi yazgısından sorumludur. Bu, kendisiyle barışık ve ölüm karşısında rahat olduğunu gösteren bir tutumdur.

Peki, bu durumda tartışma konusu olan ayetlerimiz hakkında ne söylemeliyiz? Bunlar, Luka İncili'nin tamamında bu net tasviri zayıflatan yegâne ayetlerdir. İsa yalnızca burada, yaklaşan akıbeti için büyük bir ıstırap çeker; yalnızca burada kontrolden çıkmış, yazgısının ağır yükünü taşıyamayan bir portre çizer. Eğer Luka burada daha güçlü terimlerle vurgulamaya niyet ettiyse, neden diğer yerlerde İsa'nın ıstırapı ile ilgili kısımların hepsini tümden ortadan kaldırdı? Söz konusu ayetlerin hem öncesinde hem de sonrasındaki bağdaşabilir materyali kaynağından çıkarmak neden? Görünen o ki en eski ve en iyi el yazmalarımızda bulunmayan İsa'nın "kan ter içinde kaldığı" anlatısı Luka'ya özgün değil, bir yazıcıya ait eklemedir.

İBRANİLER VE YÖZÜSTÜ BIRAKILMIŞ BİR İSA

Luka'nın İsa'yı resmedişi sadece Markos'un kine değil, Yeni Ahit'in diğer yazarlarının betimlemelerine de tezat oluşturur. Yeni Ahit'in en ilginç metinsel problemlerinden birinin çözümlenmesinde de görülebileceği gibi, İsa'nın ölüm karşısında dehşete kapılmış ve ilahî bir yardım ya da destekten mahrum olarak öldüğü bilgisinin doğru sayılarak yazıldığı anlaşılan İbranilere Mektup'un, bilinmeyen yazarı da bunlardan biridir.*

Bahsedilen problem, İnsanoğlu İsa'nın sonuçta maruz bırakıldığı şeyleri tarif eden bir bağlamda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu metinsel farkları, yine parantezler içine yerleştirdim.

[Tanrı] her şeyi ona bağlı kılmakla, ona bağlı olmayan hiçbir şey bırakmadı. Ancak görüyoruz ki daha her şey ona bağlı kılınmamıştır. Bununla birlikte, bir süre meleklerden aşağı kılınmış olan

* Bu değişik okuma hakkında daha fazla bilgi için, bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*, 146–50.

İsa'yı, [Tanrı'nın kayrasıyla/Tanrı'dan uzakta] herkes için ölümü tat-sın diye çektiği ölüm acısı sonucunda yücelik ve onur tacı giydiril-miş olarak görüyoruz. (1b. 2:8–9)

Günümüze ulaşan el yazmalarının hemen hepsinin, herkes için İsa'nın "Tanrı'nın kayrasıyla" (CHARITI THEOU) öldüğünü ifade etmelerine rağmen, birkaç tanesi "Tanrı'dan uzakta" (CH ŌRIS THEOU) öldüğünü belirtir. Buna rağmen, İbranilere bir Resul'ün yazdığı mektubun orijinal okumasının ikincisi olduğunu düşünmek için iyi nedenler vardır.

"Tanrı'dan uzakta" okuması için el yazması desteğinin karmaşıklığına girmeme gerek yok. Ancak söylemeliyim ki bu okuma onuncu yüzyıla ait sadece iki belgede ortaya çıkmasına rağmen, bu belgelerden birinin (Ey. 1739) en az en eski el yazmamız kadar eski bir kopyadan, yazılmış olduğu bilinmektedir. Daha da ilginç, üçüncü yüzyıl başlarında yaşamış bir âlim olan Origen bize bunun, kendi zamanındaki el yazmalarının büyük çoğunluğundaki okuma olduğunu söyler. Diğer bir kanıt ise bu okumanın erken dönemlerdeki popülerliğini öne sürer: Latin Batı'da Ambrose ve Jerom'a ait oldukları bilinen el yazmalarında bulunmuş ve bir dizi kilise yazarı tarafından on birinci yüzyıla kadar aktarılmıştır. Ve sonuç olarak, bu okuma günümüze ulaşan el yazmaları arasında yaygın olarak doğrulanmasa da bir zamanlar güçlü dışsal kanıtlarla desteklenmiştir.

Dışsal kanıtlardan içsel kanıtlara dönüldüğünde, bu zayıf şekilde doğrulanmış değişikliğin üstünlüğü hakkında hiç şüphe olmaya-bilir. Yazıcıların anlaşılması kolay bir okumayı zorlaştırmaktan ziyade, zor okumayı kolaylaştırmaya çok daha fazla meyilli olduklarını daha önce görmüştük. Bu değişiklik, bu olgunun karakteristik bir örneğidir. Hristiyanlar İsa'nın ölümünü, ilk yüzyıllarda yaygın olarak Tanrı'nın kayrasının en açık göstergesi olarak telakki ederlerdi.

Durum buyken, İsa'nın "Tanrı'dan uzakta" öldüğünü söylemek birçok anlama çekilebilirdi, çoğu da aklın alamayacağı kadar nahoş anlamlar olurdu. Bu okumalardan birinin, yazıcılar tarafından, diğerinden yaratılmış olması gerektiğine göre, içlerinden hangisinin bozulmasının daha muhtemel olduğuyla alakalı, çözülmesi gereken küçük bir mesele vardır.

Peki değiştirme kasıtlı mıydı? Daha yaygın olarak doğrulanan metnin (Tanrı'nın kayrasıyla) savunucuları elbette bu değişikliğin bilerek yapılmadığını iddia etmek zorunda kaldılar (diğer türlü, en gözde metinleri neredeyse kesin bir şekilde tadil edilmiş metin durumuna düşecekti). Bu durumda, zaruretten ötürü, daha zor olan okumanın *tesadüfi* kaynağını açıklamak için alternatif senaryolar tasarladılar. Büyük çoğunlukla, basitçe, söz konusu olan kelimeler görünüşte birbirlerine benzedikleri için (XARITI/XWRIS), bir yazıcının kasıtsız olarak *kayra* kelimesini *uzak* kelimesiyle karıştırdığı düşünüldü.

Ne var ki bu tez pek de mümkün görünmüyor. Savsak mı yoksa dalgın bir yazıcı mı Yeni Ahit'te daha çok sıklıkla kullanılan bir kelime ("kayra," dört kat daha yaygın) yerine daha az sıklıkla kullanılanı ("uzakta") yazarak metnini değiştirmiş olabilirdi? Yeni Ahit'in başka hiçbir yerinde olmayan bir ibare mi ("Tanrı'dan uzakta") yoksa yirmi kereden fazla geçen bir ibare ("Tanrı'nın kayrasıyla") yaratmış olması mı daha muhtemeldir? Kazara bile olsa, tuhaf ve sorun yaratacak olan ifadeyi mi yoksa daha tanıdık ve kolay olanı yazmış olması mı daha muhtemeldir? Şüphesiz ki ikincisi: Benzer durumlarda okuyucular alışılmadık kelimeleri genel kelimelerle karıştırırlar ve karmaşık olanı basitleştirirler, özellikle de akılları biraz dağıntık olduğunda. Bu nedenle, dikkatsizlik teorisi bile daha az doğrulanan okumanın ("Tanrı'dan uzakta") orijinal olduğunu destekler.

Tanrı'dan uzakta ibaresinin, orijinal olmadığı düşüncesine sa-

hip olan teoriler arasında en popüler olanı, okumanın sayfa kenarı notu olarak yaratıldığıdır: bir yazıcı İb. 2:8'de "her şeyin" Mesih'in egemenliğine bağlı kılındığını okudu ve hemen aklına 1.Kor. 15:27 geldi.

"Tanrı her şeyi Mesih'in ayakları altına sererek ona bağlı kıldı." Bu "her şey ona bağlı kılındı" sözünün, Mesih'e bağlı kılan hariç her şeyi içerdiği açıktır. [yani, sonuçta Tanrı'nın kendisi, Mesih'e bağlı kılınanlar arasında değildir].

Bu teoriye göre, İbranilere Mektup'un 2. bölümünü kopyalayan yazıcı, metin her şeyin Mesih'e bağlı kılındığını belirttiğinde, bunun Tanrı Baba'yı kapsamadığının burada da açıkça belirtilmesini istedi. Bu yüzden yazıcı, metni hatalı yorumlamalardan korumak için İb. 2:8 'in kenarına "Tanrı hariç" Mesih'e bağlı olmayan hiçbir şeyin kalmayacağına işaret eden açıklayıcı bir not ekledi (1. Kor. 15:27'ye gönderme yapan bir tür çapraz başvuru). Akabinde bu not daha sonraki dikkatsiz bir yazıcı tarafından ait olduğunu düşündüğü yere, bir sonraki ayet İb. 2:9'a, aktarıldı.

Bu izah, popülerliğine rağmen, belki de biraz fazla kurnazcaydı ve işlemesi için çok fazla şüpheli girişim gerektiriyordu. Her iki okumayı da metin içinde doğrulayan el yazması yok (yani, ait olacağı yer ve 9. ayetin orijinal metninde yer alacak olan 8. ayetin metninde ya da sayfa kenarında düzeltme). Üstelik eğer bir yazıcı bu notun sayfa kenarı düzeltmesi olduğunu düşündüyse, neden onu 9. ayetin değil de 8. ayetin kenarında buldu? Son olarak, eğer notu yaratan yazıcı, bunu Korintlilere yazılan birinci mektuba ilişkin olarak yaptıysa, "Tanrı'dan uzakta" (CHÖRIS THEOU-1. Korintliler de bulunmayan bir ibare) yerine "Tanrı hariç" (EKTOS THEOU-1. Korintliler pasajında gerçekte geçen ibare) yazması gerekmez miydi?

Özetle, eğer *Tanrı'nın kayrasıyla* ibaresi İb. 2:9'un orijinal okumasıysa, buradan *Tanrı'dan uzakta* ibaresini oluşturmak son derece

zordur. Bununla birlikte, bir *yazıcının* Mesih “Tanrı’dan uzakta” öldü demesi, hemen hemen hiç umulmazken, İbranilerin yazarının söylediğinin kesinlikle bu olduğunu düşündürecek birçok sebep vardır. Çünkü bu daha az doğrulanmış okuma aynı zamanda İbranilerin teolojisiyle daha uyumludur (esasi ihtimaller). Bu Mektup’un tamamında kayra kelimesi asla İsa’nın ölümüne ya da bunun sonucunda artan kurtuluş hakkına atıfta bulunmaz. Yerine, günün birinde Tanrı’nın inayetiyle, inananların üzerine kurtuluş lütfu ihsan edileceğine ilgi kurulur (bakınız özellikle İb. 4:16; ve ayrıca 10:29; 12:15; 13:25). Kabul edilmeli ki Hristiyanlar tarihsel olarak diğer Yeni Ahit yazarlarının daha çok etkisinde kalmışlardır, bilhassa, İsa’nın çarmıha gerilmesini Tanrı’nın kayrasının en büyük belirtisi olarak gören Pavlus’un. Ancak İbranilere Mektup bu terimi böyle kullanmaz, yazarının Pavlus olduğunu düşünen yazıcılar bile bunu fark etmemiş olabilirler.

Diğer taraftan İsa, “Tanrı’dan uzakta” öldü ifadesi –tek başına alındığında gizemli- İbraniler kitabının daha geniş bağlamında çok ilgi çekici bir anlam kazanır. Bu yazar İsa’nın ölümüne ilahî “kayra” belirtisi olarak hiç atıfta bulunmazken, sürekli olarak İsa’nın tamamen insan olarak, utanç verici bir ölümle, gelmiş olduğu krallık, Tanrı’nın krallığından tamamen uzaklaştırılmış olarak öldüğünü vurgular; sonuç olarak kurban edilişi tümüyle günahlarının kefareti olarak kabul edilmiştir. Dahası, Tanrı, İsa’nın çilesine müdahale etmemiş ve acısını hafifletmek için hiçbir şey yapmamıştır. Bu nedenle, örneğin İb. 5:7 İsa’nın ölüm karşısında, büyük feryat ve gözyaşlarıyla Tanrı’ya yalvardığından bahseder. 12:2’de, Tanrı ona güç verdiği için değil, suçsuzluğunun kanıtlanacağı umuduyla, İsa’nın çarmıhtaki ölümünün utancına katlandığı söylenir. Bu Mektup boyunca, İsa’nın “her bakımdan” diğer insanlar gibi insan acısı ve ölümü yaşadığı söylenir. Onunki özel aklı hafifletilmiş bir ıstırap değildi.

Daha da önemlisi, kanlı canlı, insan can çekişmesini adamakıllı tecrübe etmek ve insan gibi ölmek için, Mesih'in kendisini meleklerden aşağı kıldığını vurgulayan İb. 2:9 metninin doğrudan bağlamının ana teması budur. Elbette, ölümünün kurtuluşu getireceği bilinir; fakat pasaj, Mesih'in kefareti ödemesine belirti olarak Tanrı'nın kayrası hakkında tek bir kelime bile etmez. Bunun yerine Mesih'i incelemeye, Mesih'in acı çekmenin ve ölümün fani krallığına tenez-zül etmesine odaklanır. İsa, tam da bir insan gibi, yüce bir varlık olarak sahip olabileceği her tür yardımdan uzakta çilesini çeker. Tevazu göstermesiyle başladığı bu işi ölümüyle tamamlar, "Tanrı'dan uzakta" gerçekleşmesi gereken bir ölümle.

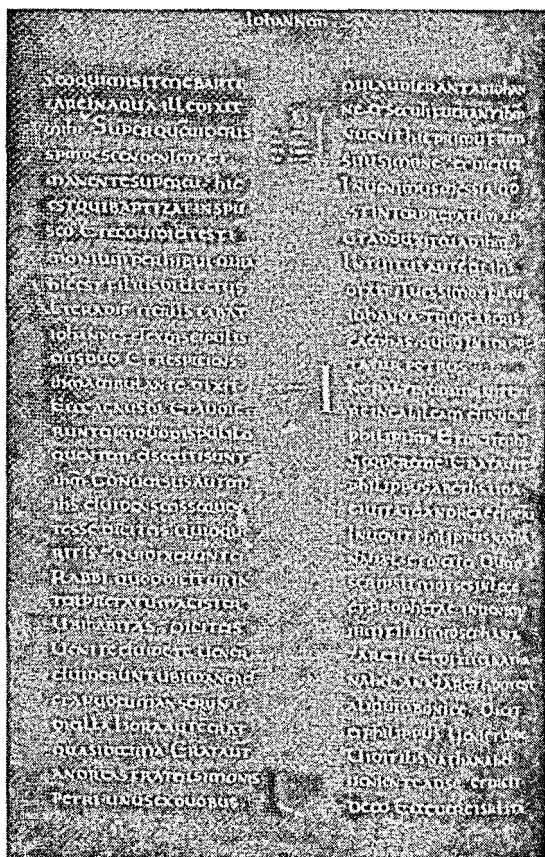
Yazıcılara hiç de zorluk çıkartmayan alternatif okuma "Tanrı'nın kayrasıyla", İbraniler kitabının hem Mesih'in ölümü hakkında söyledikleriyle hem de söyleyiş şekliyle bağdaşmazken nasıl olur da bir yazıcı değiştirmesi olarak güçlkle açıklanabilen, "Tanrı'dan uzakta" okuması, dil bilimsel tercihlere, tarza ve İbranilere Mektup'un teolojisine uygun olur? Görünen o ki İb. 2:9'un orijinalinde, Markos'un İncili'nde "İsa'nın Çilesi"nin anlatısında betimlendiği gibi, İsa'nın "Tanrı'dan uzakta," yüzüstü bırakılmış bir şekilde öldüğü söylenmiştir.

SONUÇ

Ele almış olduğumuz üç örneğin her birinde, söz konusu pasajın nasıl yorumlandığında etkili rol oynayan önemli bir metinsel değişiklik var. Markos 1:41'de İsa'nın acıma mı yoksa öfke hissettiğinden mi bahsedildiğini; Luka 22:43-44'te soğukkanlı ve akli başında mı yoksa derin keder içinde olduğunun mu anlatıldığı ve İb. 2:9'da "Tanrı'nın kayrasıyla" mı yoksa "Tanrı'dan uzakta" mı öldüğünün söylendiğini bilmek, elbette önem arz eder. Mesajını yorumlamak istiyorsak, bir yazarın sözlerini bilmenin ne kadar önemli olduğu

hakkında fikir sahibi olmak için şüphesiz diğer pasajlara da bakabildik.

Ancak Yeni Ahit yazılı geleneğinde, yazarların gerçekte ne yazdığını saptamaktan daha fazlası vardır. Bu sözlerin *neden* değiştirildiği ve bu değişikliklerin yazılarının anlamını nasıl etkilediği soruları da vardır. Erken dönemdeki Hristiyan kilisesinde kutsal yazıların değiştirilmesi sorunu, bundan sonraki iki bölümün konusu olacak. Ve bu bağlamda, Yeni Ahit kitaplarının dediklerinden tam olarak hoşnut olmayan yazıcıların, doğru (ortodoks) Hristiyanlığı daha açık bir şekilde desteklesin ve sapkınların, kadınların, Yahudilerin ve paganların karşısında daha kuvvetli dursun diye kitapların sözlerini nasıl değiştirdiklerini göstermeye çalışacağım.

Onuncu yüzyıla ait akıl almaz ölçüde pahalı İncil el yazmalarından birinden, mor parşömen üzerine gümüş mürekkeple yazılmış Yuhanna İncili'nden bir sayfa.

6

METNİN TEOLOJİK KAYNAKLI DEĞİŞİMLERİ

Eski metinlerin karşılaştırılması bilim dalı, salt orijinal metni tayin etmekten daha fazlasını içerir. Aynı zamanda gerek yazıcı hatalarıyla, gerekse yazıcıların yaptıkları kasıtlı değiştirmelerle metnin, zaman içinde nasıl tadil edildiğini kavramayı da gerektirir. İkincisi, yani maksatlı değişimler, yalnızca orijinal yazarların söylemeye çalıştıklarını anlamamıza, ister istemez yardım ettikleri için değil, bunun yanı sıra yazarların metinlerinin, onları çoğaltan yazıcılar tarafından nasıl yorumlandığı hakkında bize gösterebildikleri için de yüksek derecede önem arz edebilirler. Yazıcıların metinlerini nasıl değiştirdiklerine bakarak, bu yazıcıların metinde nelerin önemli olduğunu düşündükleri hakkında ipuçları bulabiliriz ve böylelikle yüzyıllardır tekrar tekrar kopyalanan metinlerin, tarihi hakkında daha fazlasını öğrenebiliriz.

Bu bölümün ortaya koyduğu sav, Yeni Ahit metinlerinin bazen teolojik nedenlerle değiştirilmiş olduğudur. Bu durum, metinleri

kopyalayan yazıcıların kendi söylemek istediklerini metinlerin söylemesini sağlamayı göz önünde tuttuklarında meydana gelmiştir ki bu da yazıcıların kendi zamanlarında şiddetle hüküm süren teolojik tartışmalardan kaynaklanırdı. Bu tür değişimleri yorumlamak için, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki –“profesyonel” yazıcıların yaygın şekilde ortaya çıkmasından önce, çoğu kutsal yazı değiştirmesinin yazıcılar tarafından yapıldığı yüzyıllar- teolojik tartışmalar hakkında bazı şeyleri anlamamız gerekir.

METİNLERİN AKTARIMININ TEOLOJİK KONTEKSTİ

İkinci ve üçüncü yüzyıllardaki Hristiyanlık hakkında hayli çok şey biliyoruz. Bu dönem için Yeni Ahit yazılarının tamamlanması ile Roma İmparatoru Konstantin’in Hristiyan olması –daha önce gördüğümüz gibi bu olay her şeyi değiştirmişti- arasındaki zaman da denebilir.* Bu iki yüzyıl, ilk Hristiyanlar arasındaki teolojik çeşitlilik açısından bilhassa zengindi. Gerçekten de teolojik çeşitlilik öyle geniş kapsamlıydı ki kendilerini Hristiyan olarak adlandıran gruplar, bugün çoğu Hristiyan’ın hiçbir suretle Hristiyanlıkla ilgisi olmadıklarında direteceği inançlar ve ibadetlere sıkıca bağlıydılar.**

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda, var olan her şeyin Yaratıcısı olan sadece tek bir Tanrı olduğuna inanan Hristiyanlar hiç şüphesiz ki vardı. Bununla birlikte, kendilerini Hristiyan olarak adlandıran başka insanlar iki Tanrı olduğunda –biri Eski Ahit’in (gazap Tanrısı) biri de Yeni Ahit’in (sevgi ve merhamet Tanrısı)- ısrar ediyorlardı.

* Bu döneme ait iptidai metinler için bakınız: Bart D. Ehrman, *After the New Testament: A Reader in Early Christianity* (New York: Oxford Univ. Yayınları, 1999). Bu döneme hoş bir giriş Henry Chadwick, *The Early Church* (New York: Penguin’de, 1967) bulunabilir.

** Müteakip paragrafların kapsadığı materyal hakkında daha fazla bilgi için, bakınız: özellikle Ehrman, *Lost Christianities*, bölüm 1.

Bunlar, basit anlamıyla aynı Tanrı'nın iki farklı yüzü değildi: Gerçekten de iki farklı tanrıydı. Çarpıcıdır ki bu iddialarda bulunan gruplar –daha önce bahsi geçen Marcion'un takipçileri de dâhil– kendi görüşlerinin, İsa'nın ve elçilerinin doğru öğretileri olduğunda diretiler. Başka gruplar, örneğin Gnostik (Bilinirci) Hristiyanlar, sadece iki değil on iki tanrı olduğunu dayattılar. Diğerleri otuz dedi. Hatta 365 diyenler de vardı. Tüm bu gruplar Hristiyan olduklarını iddia ediyor ve kendi görüşlerinin, doğru ve İsa ve onun takipçileri tarafından öğretilmiş olduğunda ısrar ediyorlardı.

Peki, bu diğer gruplar görüşlerinin yanlış olduğunu görmek için neden basitçe Yeni Ahit'i okumadılar? Okumadılar çünkü Yeni Ahit *yoktu*. Muhakkak ki Yeni Ahit'in bütün kitapları o zamana kadar yazılmıştı, ancak İsa'nın kendi elçileri tarafından yazıldığı iddia edilen daha birçok kitap vardı –nihayetinde Yeni Ahit olarak adlandırılan kitapların içinde bulunanlardan çok farklı bakış açılarına sahip diğer İnciller, işler, mektuplar ve apokalipsler–. Bir grubun inançlıları diğerlerinden daha fazla taraftar kazanıp, kutsal yazıların kanonunda hangi kitapların yer alması gerektiğine karar verdiği zaman işte Tanrı (ya da tanrılar) üzerindeki bu anlaşmazlıkların içinden Yeni Ahit'in bizzat kendisi doğmuştur. Oysa ikinci ve üçüncü yüzyıllar boyunca, üzerinde mutabık kalınmış bir kanon –ve üzerinde mutabık kalınmış bir teoloji– yoktu. Yerine, geniş bir aralıktaki çeşitlilik vardı: Hepsi İsa'nın elçileri tarafından yazıldığı iddia edilen çeşitli metinlere dayanan çeşitli teolojiler ileri süren çeşitli gruplar.

Bu Hristiyan grupların bazıları, bu dünyayı Tanrı'nın yarattığında diretiler; diğerleri gerçek Tanrı'nın (ne de olsa kötülük dolu bir yer olan) bu dünyayı yaratmamış olduğunu, kozmik bir felaketin neticesinde olduğunu iddia ettiler. Bu grupların bir kısmı, Yahudi kutsal yazılarının, tek gerçek Tanrı tarafından verildiğinde ısrar etti; diğerleri Yahudi kutsal yazılarının tek gerçek Tanrı olmayan,

Yahudilerin madun (ast) tanrısına ait olduğunu iddia etti. Bu grupların bir kısmı Mesih İsa'nın, Tanrı'nın Oğlu ve hem bütünüyle insani hem de bütünüyle tanrısal olduğunda diretti; diğer gruplar Mesih'in bütünüyle insani olduğunda ve hiçbir suretle tanrısal taşımadığında diretiler; başkaları bütünüyle tanrısal olduğunu katiiyen insani olmadığını iddia etti; hatta başkaları Mesih İsa'nın iki şey olduğunu ileri sürdüler –tanrısal varlık (Mesih) ve insani varlık (İsa)–. Bu grupların bazıları Mesih'in ölümünün dünyaya kurtuluşu getirmek için olduğuna inandılar; diğerleri Mesih'in ölümünün bu dünyanın kurtuluşuyla hiçbir alakası olmadığını iddia etti; hatta bazı gruplar Mesih'in aslında hiç ölmediğinde diretiler.

Farklı kanaatlere sahip Hristiyanlar diğerlerini kendi iddialarının gerçekliğine ikna etmeye çalışıyorlardı ve dolayısıyla Kilise'nin ilk yüzyıllarında bu bakış açılarının her biri –ve daha pek çoğu– da imi tartışmaların, diyalogların ve müzakerelerin konusu oluyordu. Sonunda sadece bir grup bu müzakerelerden “kazanan” olarak çıktı. Bu, Hristiyan imanının özetini içeren “Credo”da (İnanç- İtikat - İman ikrarı) neler olacağına karar veren gruptu: bu bildirge sadece tek Tanrı, Yaradan olduğunu; İsa'nın onun oğlu ve hem insani hem de ilahî olduğunu; kurtuluşun onun ölümüyle geldiğini ve yeniden dirildiğini açıklamıştır. Bu aynı zamanda, kutsal yazıların kanonunda hangi kitapların olacağına karar veren gruptu. Dördüncü yüzyılın sonuna kadar, Hristiyanların çoğu, kanonun dört İncil'i, Havarilerin Görevleri'ni, Pavlus'un mektuplarını ve Yuhanna'nın Apokalipsi'nin yanı sıra 1.Yuhanna ve 1.Petrus gibi bir grup diğer mektubu içermesi gerektiğinde hemfikir olmuşlardı. Peki, bu metinleri kim kopyalıyordu? Kendi cemaatlerinin içinden Hristiyanlar, Tanrı'nın ayniyeti, Yahudi kutsal yazılarının statüsü, Mesih'in yaradılışı ve ölümünün etkileri üzerine yapılan müzakerelere vâkıf ve hatta bu müzakerelerin içine dâhil olmuş Hristiyanlar.

Kendisini “ortodoks” (“gerçek iman” olduğu düşünülen şeye sa-

hip olan anlamında) olarak tayin eden grup daha sonra gelecek Hristiyan nesillerin neye inanmaları ve kutsal yazı olarak ne okumaları gerektiğine karar verdi. Hristiyanların büyük çoğunluğunun kanaati hâline gelmeden önceki “ortodoks” görüşlere ne ad vermeliyiz? Belki de en iyisi onları öncü-ortodoks olarak isimlendirmek. Demek ki bu grup yaklaşık dördüncü yüzyıla kadar süren müzakereleri kazanmadan önce “ortodoks” görüşlerini temsil ediyordu.

Bu müzakereler kutsal metinlerini çoğaltırlarken yazıcıları etkiledi mi? Bu bölümde etkilediğini kanıtlayacağım. Bunu anlatmak için, kendimi ikinci ve üçüncü yüzyıllarda süregelen teolojik tartışmaların sadece bir cephesiyle sınırlayacağım, Mesih’in yaradılışı hakkındaki belirsizlik. İnsani miydi? İlahî miydi? İkisi birden miydi? Eğer ikisi birden ise biri insani biri ilahî iki ayrı varlık mıydı? Yoksa aynı zamanda hem insani hem de ilahî tek bir varlık mıydı? Bunlar nihayet, formüle edilip bugüne kadar kuşaktan kuşağa devredilen iman açıklamasında çözüme kavuştu. Bu açıklama, hem bütünüyle Tanrı hem de bütünüyle insan olan “tek bir Rab Mesih İsa” olduğunu dayatıyordu. Bu kararlar kesin olarak verilmeden önce yaygın hâle gelmiş olan anlaşmazlıklar ve bu tartışmalar kutsal yazılarımızın metinlerini etkiledi.*

Bu meseleyi izah etmek için, kutsal yazıları kendi teolojik görüşlerine daha yakın, teolojik muhaliflerinin görüşlerine daha az yakın hâle getirmek amacıyla metinlerini tadil eden (şüphesiz) iyi niyetli yazıcılar tarafından değiştirilip, Yeni Ahit hâline gelen metinlere farklı açılardan bakarak, Mesih’in yaradılışı üzerine üç konuyu ele alacağım. Bu konulardan ilki, bazı Hristiyanlar tarafından ileri sürülen, İsa’nın tanrısal olamayacak kadar insani olduğu iddiasıdır. Bugünün akademisyenleri, bu görüşe sahip Hristiyanlara adopti-

* Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*.

onistler (evlat edinme savunucuları) diye adlandırılır. Benim savım, adoptionistik İsa görüşüne karşı olan yazıcıların İsa'nın sadece insani olmadığı, aynı zamanda tanrısal olduğunu vurgulamak amacıyla, metinlerinin bazı yerlerini değiştirdiğidir. Bu değişimlere, kutsal yazıların adoptionistik karşıtı değiştirmeler adını verebiliriz.

MEYNİN ADOPTIONİSTİK KARŞITI DEĞİŞTİRMELERİ

Erken Dönem Hristiyan Adoptionistleri

İkinci ve üçüncü yüzyılda, “adoptionistik” Mesih görüşünü benimsemiş birkaç Hristiyan grup hakkında bilgi sahibiyiz. Bu görüş adoptionist olarak adlandırılır çünkü destekleyicileri İsa'nın tanrısal değil; Tanrı'nın, özellikle vaftizinde, oğlu olarak “evlat edindiği (adopted)” insanoğlu insan olduğunu ileri sürmüşlerdir.*

Adoptionistik Mesih teolojisine inanan, erken dönem Hristiyan grupları içinde en tanınmışlarından biri, Ebionitler olarak bilinen Yahudi kökenli Hristiyanların oluşturduğu bir tarikattı. Bu ismi neden aldıkları hakkında bilgi sahibi değiliz. Kendileri tarafından “yoksul” anlamına gelen İbranice *Ebyon* teriminden türetilmiş olabilir. Bu İsa takipçileri, inançları yüzünden her şeyden vazgeçip, diğer insanların iyiliği için gönüllü olarak yoksulluğu göze alarak, İsa'nın ilk elçilerini örnek almış olabilirler.

İsimleri nereden gelmiş olursa olsun, bu grubun görüşleri, çoğunlukla onları sapkın olarak gören hasımları tarafından yazılmış, erken dönem kayıtlarımızda açıkça anlatılmaktadır. Bu İsa takipçileri, onun gibi, Yahudi idi. Diğer Hristiyanlardan ayrıldıkları yer de İsa'nın yolunda gitmek için insanın Yahudi olmasının *zorunlu* olduğundaki ısrarlarıydı. Bu, erkekler için sünnet olmak anlamına geli-

* Adoptionistik görüş ve bu görüşü destekleyenler hakkında daha fazla bilgi için, bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*.

yordu. Erkekler ve kadınlar için, kaşer yiyecekleri kuralları ve riayet edilmesi gereken Şabat günü ve Yahudi Bayramları da dâhil olmak üzere Musa tarafından verilmiş Yahudi yasalarına uymak demekti.

İsa'yı özellikle, bu Hristiyanları diğerlerinden ayıran Yahudi kurtarıcı olarak görüyorlardı. Katı birer tek tanrıcı –Tanrı'nın Tek olduğuna inanan- olduklarından İsa'nın tanrısal olmadığı, diğer insanlardan “yaradılış olarak” farksız bir insanoglu olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. İsa, ebeveyni Yusuf ve Meryem'in cinsel birleşmesi sonucu doğmuştu, herkes gibi doğmuştu (annesi bakire değildi), sonra da Yahudi bir evde yetiştirilmişti. İsa'yı diğer herkesten farklı yapan şey, Yahudi yasalarını takip etmekte daha ahlaklı olmasıydı; bu doğruluğu ve dürüstlüğü yüzünden de vaftizi esnasında, göklerden İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ilan eden bir ses geldiği zaman, Tanrı onu oğlu olarak evlat edinmişti. O andan itibaren İsa, Tanrı'nın ona tahsis ettiği vazifeyi yerine getirmeye çağrıldığını hissetti; diğerlerinin günahları için adil bir kurban olarak çarmıha gerilerek ölmek. Bunu, çağrısının onu yönlendirmesine sadık kalarak yaptı; sonra Tanrı, İsa'yı dirilterek ve onu dünyanın yargıcı olarak döneceği günü hâlâ beklediği göğe çıkartarak, kurban edilişini onurlandırdı..

O zaman Ebiyonitlere göre İsa, daha önceden var olmadı; bakireden doğma değildi; kendisi ilahî değildi. Tanrı'nın seçtiği ve kendisiyle özel bir ilişki içine yerleştirdiği, özel, ahlaklı bir adamdı.

Bu adoptionistik görüşlere karşılık ilk ortodoks Hristiyanlar İsa'nın “sadece” insani değil, aynı zamanda gerçek anlamıyla tanrısal, bazı açılardan Tanrı'nın kendisi olduğunda ısrar ettiler. Bakireden doğmuştu, diğer herkesten daha ahlaklıydı çünkü yaradılıştan farklıydı, vaftizinde ise Tanrı onu oğlu yapmamıştı (evlat edinme yoluyla) sadece ezelden beri süregelenmiş olduğu gibi, İsa'nın kendi oğlu olduğunu beyan etmişti.

Bu tartışmalar, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda, sirkülasyon içinde olan kutsal yazı metinlerini, kendileri de az ya da çok bu münakaşaların içinde yer alan, amatör yazıcılar tarafından kopyalanmakta olan metinleri nasıl etkiledi? Adoptionistik bir bakış açısına inanan yazıcılar tarafından oluşturulduğu anlaşılan değişik okumalar az da olsa birkaç tane vardır. Bu tanıt yetersizliğinin nedeni şaşırtıcı olmamalı. Eğer adoptionistik bir Hristiyan, kutsal yazı metinlerine kendi görüşlerini eklediye, hiç şüphesiz ki bu görüşler daha ortodoks çizgideki başka bir yazıcı tarafından daha sonra düzeltililecekti. Bununla birlikte, bizim bulduklarımız, adoptionistik Mesih teolojisine karşı çıkar şekilde değiştirilmiş metin örnekleridir. Bu değişimlerde vurgulanan İsa'nın bakireden doğmuş olduğu, vaftizinde evlat edinilmediği ve kendisinin Tanrı olduğudur.

Metnin Adoptionistik Karşıtı Değişimleri

Aslında daha önce, 4. bölümde J. J. Wettstein'in metin araştırmalarından bahsederken, Mesih teolojisi münakaşalarıyla ilgili metinsel bir değişiklik gördük. Wettstein, şu anda İngiliz Millî Kütüphanesinde bulunan İskenderiye Kodeksi'ni inceledi ve sonraki el yazmalarının çoğunda Mesih'ten "Tanrı bedende göründü." diye bahseden 1.Tim. 3:16'nın bu erken dönem el yazmasında evvelce Mesih'ten "O bedende göründü." diye bahsettiğini tespit etti. Bu fark-birbirlerine çok benzeyen teta ve omikron arasındaki fark (Θ Σ ve Ο Σ)- Grekçede çok göze çarpmaz. Sonraki bir yazıcı, orijinal okumayı artık "o" değil de "Tanrı" (bedende göründü) olarak okunacak şekilde düzeltmişti. Başka bir deyişle, bu sonradan gelen düzeltmeciler metni Mesih'in tanrısallığını vurgulayacak şekilde değiştirdi. Aynı düzeltmenin diğer erken dönem Timoteyus'a Birinci Mektup el yazmalarımızın dördünde daha ortaya çıkması dikkat çekicidir. Düzeltmeciler hepsinde metni aynı şekilde değiştirmişlerdir,

böylece artık metin İsa'ya açık bir şekilde "Tanrı" diye hitap etmektedir. Bu metin, daha sonra Bizans (yani Orta Çağ) el yazmalarının büyük çoğunluğunun metni hâline geldi ve sonra da ilk İngilizce çevirilerin çoğunun metni oldu.

Hâlbuki en eski ve en iyi el yazmalarımız İsa'yı açık bir şekilde Tanrı olarak adlandırmadan, Mesih'ten "O" bedende göründü diye söz eder. O hâlde, Orta Çağ el yazmalarına hâkim olan bu değişim, birden fazla anlama çekilebilecek bir metinde, İsa'nın tanrısallığını vurgulamak için yapılmıştır. Bu, adoptionistik karşıtı değişimin bir örneği olacaktı, o da İsa'nın bütünüyle insani olduğu ama tanrısız olmadığı iddiasını değersiz kılmak için yapılmış bir metinsel düzeltmeydi.

Diğer adoptionistik karşıtı değişimler Luka İncili'nde İsa'nın hayatının ilk dönemlerini anlatan el yazmalarında yer almıştır. Bir yerde, Yusuf ve Meryem'in İsa'yı Tapınağa götürdükleri ve kutsal bir adam olan Şimon'un onu takdis ettiği; "İsa'nın babasıyla annesinin onunla ilgili söylenenlere şaşıkları" (Luka 2:33) anlatılır. Babası? Eğer İsa bakireden doğmuşsa metin, Yusuf'a nasıl İsa'nın babası der? Çok sayıda yazıcının bu problemi ortadan kaldırmak için metni "Yusuf ve annesi... şaşıtlar" şeklinde değiştirmeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Bu metin artık adoptionist bir Hristiyan tarafından Yusuf'un çocuğun babası olduğu iddiasını desteklemek için kullanılmazdı.

Birkaç ayet sonra İsa on iki yaşındayken Tapınakta olanların anlatıldığı bölümde de benzer bir durum meydana gelir. Olaylar dizisi tanındıktır: Yusuf, Meryem ve İsa Kudüs'de bir bayrama katılırlar, fakat ailenin geri kalanı kabileyle birlikte eve doğru yol alırken İsa, onlardan habersiz geride kalır. Metinde şöyle geçer: "Ebeveyninin haberi yoktu." Fakat Yusuf gerçekten onun babası değilse, metin neden *ebeveyn* diye bahsediyor? Birçok sayıda metinsel tanıt, metni, "Yusuf ve annesinin haberi yoktu." diye değiştirerek bu soru-

nu “düzeltirler.” Ve yine birkaç ayet ileride, dört bir yanda İsa’yı aramak için Kudüs’e geri döndükten üç gün sonra Meryem onu Tarpınak’ta bulur. Onu azarlar: “Baban ve ben, seni arayıp durduk!” Bir kez daha, bazı yazıcılar problemi çözmüş; bu sefer de basitçe, metni, “Seni arayıp durduk.” şeklinde değiştirmişlerdir.

El yazmalarımız arasında en çok merak uyandıran değişikliklerden biri, beklenebileceği gibi, çoğu adoptionistin Tanrı’nın İsa’yı oğlu olarak evlat edinmiş olduğunda ısrar ettiği yer olan, İsa’nın Yahya tarafından vaftiz edilmesi anlatısında ortaya çıkar. Luka İncili’nde, Markos’ta olduğu gibi, İsa vaftiz edilirken gökler açılır; Kut-sal Ruh, Güvercin biçiminde İsa’nın üzerine iner ve gökten gelen bir ses duyulur. Fakat Luka İncili el yazmaları sesin ne söylediği konusunda ikiye ayrılmıştır. El yazmalarımızın çoğuna göre, Markos’un anlatısında geçen sözlerin aynısını söylemiştir: “Sen benim sevgili Oğlumsun, senden hoşnudum.” (Markos 1:11; Luka 3:23). Bununla birlikte, erken dönem Grekçe el yazmalarından birinde ve birkaç Latince el yazmasında ses, çarpıcı biçimde farklı şeyler söyler: “Sen benim oğlumsun, bugün senin baban oldum.” *Bugün* senin baban oldum! Bu ifade, İsa’nın Tanrı’nın Oğlu olduğu günün vaftiz günü olduğunu öne sürmez mi? Bu metin adoptionist bir Hristiyan tarafından İsa’nın Tanrı’nın Oğlu olduğuna dikkat çekmek için kullanılamaz mıydı? Bu kadar merak uyandıran bir değişiklik olduğu için, metin analistlerinin karşılaşmış oldukları güçlükler başka bir örnek olarak, metni daha kapsamlı bir şekilde ele alabiliriz.

Çözülmesi gereken ilk sorun şudur: Metnin bu iki biçiminden hangisi orijinal, hangisi değiştirilmiş hâlidir? Grekçe el yazmalarının büyük çoğunluğunda ilk okuma var (“Sen benim sevgili Oğlumsun, senden hoşnudum.”); bu yüzden diğer okumayı düzeltme olarak görmeye ikna olunabilir. Bu durumdaki problem ise el yazmalarımızın çoğu yazılmadan önceki dönemde bu ayetin kilise babaları tarafından çokça alıntılanmış olmasıdır. İkinci ve üçüncü yüzyıllarda

Roma'dan, İskenderiye'ye, Kuzey Afrika'ya, Filistin'e, Galya'ya, İspanya'ya, her yerde tekrarlanmıştır. Ve hemen hemen her seferinde alıntılanan, metnin diğer şeklidir (“Bugün senin baban oldum.”).

Üstelik bu, metnin Markos'taki paralel pasajda bulunana daha *benzemeyen* hâlidir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, yazıcıların böyle durumlardaki tipik davranışları, metinleri uyumsuz hâle getirmek değil, onları harmanlamaya çalışmaktır. Bu nedenle, metnin Markos'takinden *farklı* olan biçiminin, Luka'nın orijinali olması daha muhtemeldir. Bu savlar, daha az doğrulanmış okumanın -“Bugün senin baban oldum”- aslında orijinal olduğunu ve adoptionistik izleniminden korkan yazıcılar tarafından değiştirildiğini çağırıştırıyor.

Buna rağmen bazı akademisyenler Luka'nın vaftizdeki sese “Bugün senin baban oldum.” dedirtemeyeceğini çünkü Luka'nın anlatısında bu bölümden *önce* İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunun zaten açıkça belirtildiğini savunarak karşıt görüşte yer aldılar. Luka 1:35'te, İsa'nın doğumundan önce, Cebrail meleği İsa'nın annesine şöyle seslenir: “Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, En Yüce Olanın Gücü, senin üzerine gölge salacak; bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denilecek.” Başka bir deyişle, Luka zaten İsa'nın doğuştan Tanrı Oğlu olduğu kanısındaydı. Bu sava göre İsa'nın vaftizi esnasında Tanrı Oğlu olduğunun söylenmesi imkânsızdı; bu yüzden de daha yaygın olarak doğrulan okuma: “Sen benim sevgili Oğlumsun, senden hoşnudum.” muhtemelen orijinaldi.

Bu düşünce biçiminin sorunu –ilk bakışta çok ikna edici olmasına rağmen- Luka'nın eserlerinde (sadece İncil değil, aynı zamanda yazdıklarının ikinci cildi olan Havarilerin Görevleri'nde) baştan sona İsa'nın unvanlarını genel olarak nasıl kullandığını gözden kaçırmasıdır. Örneğin Luka'nın, İsa'dan “Messiah” (Mesih kelimesinin 'branicesi) olarak bahsetmesini düşünelim. Luka 2:11'e göre İsa,

Mesih olarak *doğdu*, fakat Elçilerdeki söylevlerinden birinde, İsa'nın vaftizinde Mesih olduğu söylenir (Elçi. 10:37–38); başka bir pasajda Luka, İsa'nın, dirilişinde Mesih olduğunu ifade eder (Elçi. 2:38). Bunların hepsi nasıl doğru olabilir? Görünen o ki Luka için, İsa'nın mevcudiyetinin kilit anlarının altını çizmek ve bunları İsa'nın kimliği (örn., Mesih) için vazgeçilmez unsurlar olarak vurgulamak çok önemliydi. Aynısı, Luka'nın İsa'yı “Rab” olarak kavrayışı için de geçerlidir. Luka 2:11’de İsa’dan, Rab olan *doğdu* diye bahsedilir; Luka 10:1’de İsa, hayattayken de Rab olarak anılır; fakat Elçiler 2:38, dirilişinde Rab olduğunu ima eder.

Luka için, İsa'nın Rab, Mesih ve Tanrı'nın Oğlu kimlikleri önemliydi. Ancak anlaşılan bu kimlikleri ne zaman kazandığı önemli değildi. Hayatının kritik önem taşıyan anlarında –örneğin, doğum, vaftiz ve diriliş– İsa, bunların hepsiydi.

O hâlde görülüyor ki Luka'nın İsa'nın vaftizi anlatısının orijinalinde, gökten gelen ses “Sen benim Oğlumsun, bugün senin baban oldum.” diye ilan etti. Ancak belki de bunu adoptionistik şekilde yorumlanması için yazmadı, neticede Luka daha önce (bölüm 1-2’de) İsa'nın bakireden doğduğunu anlatmıştı. Fakat adoptionistik yorumlanmaya açık görüldüğü için, daha sonra Luka 3:22’yi okuyan Hristiyanlar, içindeki olası sezinlendirme karşısında şaşırmış olabilirler. Herhangi birinin metni bu şekilde algılamasını önlemek için, bazı öncü-ortodoks yazıcılar, metni Markos 1:11 ile tamamen uyumlu hâle getirmek için değiştirdiler. Bu durumda artık, İsa’ya Tanrı tarafından söylenen “Bugün senin baban oldum.” değildi, İsa yalnızca tasdik edildi: “Sen benim sevgili Oğlumsun, senden hoşnudum.” Diğer bir deyişle, bu da metnin başka bir adoptionistik değişimidir.

Tartışmanın bu kısmını buna benzer başka bir değişime bakarak bitireceğiz. 1. Tim 3:16’da olduğu gibi bu da İsa'nın bütünüyle

Tanrı olarak anlaşılması hususunu esaslı bir şekilde teyit etmek için, bir yazıcının değiştirme yapmış olduğu bir metindir. Bu metin Yuhanna İncili'ndedir ki bu İncil, İsa'yı tanrısal olarak teşhis etmekte, Yeni Ahit'in içine girmiş olan diğerlerinin hepsinden daha fazla ileri gitmiştir (bakınız örn., Yuhanna 8:58; 10:30; 20:28). Orijinal metnin hararetle tartışıldığı bir pasajda, bu teşhis, özellikle çarpıcı bir şekilde yapılmıştır.

Yuhanna'nın ilk on sekiz ayeti zaman zaman metnin girişi olarak adlandırılır. Burada Yuhanna, "başlangıçta Tanrı'yla birlikte" olan ve "Tanrı" olan "Tanrı Sözü"nden bahseder (1-3). Var olan her şeyi bu Tanrı Sözü yarattı. Ayrıca, Tanrı'nın dünyayla iletişim kurma şekli de oydu; Söz, Tanrı'nın kendini diğerlerine gösterme yoluydu. Ve bir yerde söylenen şudur: "Söz beden oldu ve aramızda yaşadı." Başka bir deyişle, Tanrı'nın kendi Sözü insan oldu (a. 14). Bu insanoğlu "Mesih İsa" idi (a. 17). O hâlde bu anlayışa göre Mesih İsa, başlangıçta Tanrı'yla birlikte olan, kendisi Tanrı olan ve Tanrı'nın her şeyi yaratmasına aracı olan Tanrı'nın kendi Sözü'nün "vücut bulmuş hâlini" temsil ediyordu.

Sonra, giriş bölümü, iki farklı şekilde ortaya çıkan dikkat çekici birtakım sözlerle biter: "Tanrı'yı hiçbir zaman kimse görmemiştir, ancak Baba'nın bağrında olan *biricik Oğul/ biricik Tanrı* onu tanıttı" (a. 18).

Metnin problemi işte bu "biricik" olanın kimliğiyle alakalıdır. "Babasının bağrında olan biricik Tanrı" olarak mı yoksa, "Babasının bağrında olan biricik Oğul" olarak mı teşhis edilmelidir? Kabul etmek gerekir ki en eski ve genellikle en iyi olarak değerlendirilen el yazmalarında –İskenderiye metin ailesine ait olanlar- bu ilk okuma bulunur. Ancak ilginç olan, İskenderiye ile bağdaştırılmayan el yazmalarında nadiren bulunmasıdır. Bu, İskenderiye'deki bir yazıcı tarafından yaratılmış ve orada popüler olmuş bir metinsel farklılık

olabilir miydi? Eğer öyleyse, bu, diğer yerlerdeki el yazmalarının büyük çoğunluğunun İsa'nın biricik Tanrı olarak değil de biricik Oğul olarak adlandırıldığı diğer okumaya sahip oluşunun nedenini açıklar.

İkinci okumanın aslında, doğru okuma olduğunu düşündüren başka nedenler de var. Yuhanna İncili, “biricik Oğul” (bazen “babası olunan tek Oğul” şeklinde yanlış tercüme edilir) ibaresini farklı birkaç yerde daha kullanır (bakınız Yuhanna 3:16,18); başka hiçbir yerde Mesih'ten “biricik Tanrı” olarak bahsetmez. Üstelik Mesih'i bu şekilde adlandırmak ne *anlama* gelecektir? Grekçede *biricik* kelimesi “türünde tek” anlamına gelir. Türünde tek olan yalnızca bir tane olabilir. *Biricik* Tanrı ibaresi, Tanrı Baba'nın kendisine gönderme yapıyor olmalıdır; aksi hâlde biricik olmaz. Fakat eğer Baba'ya gönderme yapıyorsa, Oğul için nasıl kullanılabilir? Yuhanna İncili'nde daha sık görülen (ve anlaşılır olan) ibarenin “biricik Oğul” olduğu göz önüne alınırsa, Yuhanna 1:18'de orijinal olarak yazılan metnin bu olduğu meydana çıkar. Bu kendi başına zaten oldukça ulvi bir Mesih görüşüdür, o “Babasının bağrında olan biricik Oğul”dur. Ve Tanrı'yı herkese açıklayandır.

Buna rağmen görünüyor ki bazı yazıcılar –muhtemelen İskenderiye'dekiler- bu ulvi Mesih görüşüyle bile tatmin olmadılar ve bu yüzden tamamen değiştirerek daha da ulvileştirdiler. Artık Mesih sadece Tanrı'nın biricik Oğlu değil, kendisi Biricik Tanrı'ydı! O hâlde bu da ikinci yüzyılın öncü-ortodoksları tarafından yapılmış adoptionistik bir değişim gibi görünmektedir.

METNİN DOKETİK KARŞITI DEĞİŞTİRMELERİ

Erken Dönem Hristiyan Docketleri

Teolojik spektrumda Yahudi-Hristiyan Ebyonitler ve onların adoptionistik Mesih görüşünün karşıt ucunda duran Hristiyan

gruplar, doketistler olarak bilinir.* Bu isim, “görünmek” veya “zuhur etmek” anlamındaki Grekçe DOKEŌ kelimesinden gelir. Doketikler İsa’nın etiyle kanıyla tam bir insanoglu olmadığını ileri sürdüler. Yerine, bütünüyle (ve sadece) tanrısalı, sadece insanmış gibi, açlık, susuzluk, acı hissetmiş gibi, kanı akmış gibi, ölmüş gibi “görünmüş” veya “zuhur etmişti”. İsa Tanrı olduğuna göre, gerçekten bir insan olamazdı. Yalnızca, dünyaya insan bedeni “görünümünde” gelmişti.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından en iyi bilinen doketist herhâlde, filozof-öğretmen Marcion’dur. Marcion hakkında bir hayli şey biliyoruz; çünkü Irenaeus ve Tertullian gibi öncü-ortodoks kilise banileri onun görüşlerini gerçek bir tehdit olarak değerlendirdiler ve bu nedenle bu konuda bol miktarda yazdılar. Özellikle, Marcion’un inanç anlayışını irdeleyen ve ona saldıran Tertullian tarafından kaleme alınmış beş ciltlik *Marcion’a Karşı* adlı eser hâlâ elimizdedir. Marcion’un düşüncesinin temel belirleyici özelliklerini bu şiddetli tartışmaya ait risaleden ayırt edebilmekteyiz.

Daha önce görmüş olduğumuz gibi**, Marcion’un bu fikirleri İsa’nın tek doğru takipçisi olarak gördüğü havari Pavlus’tan almış olduğu anlaşılmaktadır. Pavlus bazı mektuplarında, insanın Yahudi yasasının gerektirdiklerini uygulayarak değil, Mesih’e (müjde) olan inancıyla Tanrı’nın yoluna girdiğinde ısrar ederek, Yasa ve müjde arasında ayırım yapar. Marcion için, Mesih’in müjdesi ve Musa’nın Yasası arasındaki bu ayrılık mutlak, öyle ki Yasayı veren Tanrı, kesinlikle Mesih’in kurtuluşunu veren Tanrı olamazdı. Demek oluyor ki onlar iki farklı tanrıydı. Eski Ahit’in Tanrısı bu dünyayı yaratan,

* Doketizm (Docetism) ve doketik Mesih teolojileri hakkında daha kapsamlı bilgi için, bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*, 181–87.

** Bölüm 1 *Marcion’un Kanon Oluşumundaki Rolü*.

İsraillileri kendi halkı olarak seçen ve onlara kendi sert Yasasını verendi. Yasasını çiğnediklerinde (hepsinin yaptığı gibi) onları ölümle cezalandırırdı. İsa, daha büyük bir Tanrı'dan geliyordu, insanları Yahudi Tanrısı'nın gazabından kurtarmak için gönderilmişti. Maddesel dünyayı yaratan bu diğer Tanrı'ya ait olmadığı için, İsa kesinlikle bu maddesel dünyanın bir parçası olamazdı. O hâlde bu demek oluyor ki hakikaten doğmuş olamazdı, maddesel bir bedene sahip olamazdı, gerçekten kan dökemezdi, gerçekten ölemezdi. Bunların hepsi görünüşteydi. Ancak İsa ölmüş gibi gözüktüğü için –görünüşe göre mükemmel bir kurban edilme- Yahudilerin Tanrı'sı bu ölümü günahlara karşılık kabul etti. Buna inanan herkes bu Tanrı'dan kurtarılacaktı.

Tertullian gibi öncü-ortodoks yazarlar, bu teolojiyi şiddetle reddettiler ve eğer Mesih gerçek bir insan olmasaydı, diğer insanları kurtaramazdı, gerçekten kan dökmeseydi kanı kurtuluş getirmezdi, gerçekten ölmeseydi “zahiri” ölümünün kimseye bir faydası olmazdı diye iddialar. Netice olarak Tertullian ve diğerleri İsa'nın –tanrısal olmanın yanı sıra (Ebyonitler ve diğer adoptionistlerin dediklerine rağmen)-bütünüyle insan olduğuna dair güçlü bir savunma ortaya koydular. Eti ve kanı vardı, acı hissedebilirdi, kanı gerçekten aktı, gerçekten öldü, gerçekten maddeten diriltildi ve gerçekten maddeten göğe yükseltildi ve şimdi orada maddeten, bütün görkemiyle, dönmeyi bekliyor.

Metnin Docketik Karşıtı Değişimleri

Docketik Mesih teolojisi üzerine yapılan tartışmalar nihayetinde, Yeni Ahit hâline gelen kitapları kopyalayan yazıcıları etkilemiştir. Bu konuyu izah etmek için, bildiğimiz gibi Marcion'un kanona ait kutsal yazı olarak kabul ettiği tek İncil olan Luka İn-

* Marcion Pavlus'un on mektubunu da (Timoteyus'a 1. ve 2. mektuplar ve

cili'nin* son bölümlerinden dört metin farklılığını gözden geçireceğim.

İlki, beşinci bölümde de gözden geçirdiğimiz bir pasaj; İsa'nın "kan ter içinde kaldığı" anlatı. Orada gördüğümüz gibi, söz konusu ayetlerin Luka İncili'nin orijinaline ait olmayabilirdi. Pasajın İsa'nın tutuklanmasının hemen öncesinde gerçekleşen olayları anlattığını anımsayalım, İsa yalnız başına dua etmek için öğrencilerinden uzaklaşır ve duasında çile kâsesinin ondan uzaklaştırılmasını ister ama aynı zamanda Tanrı'nın "isteğinin olması" için dua eder. Sonrasında, bazı el yazmalarındaki tartışmalı ayetler şöyledir: "Ve gökten bir melek İsa'ya görünerek onu güçlendirdi. İstirap içinde olan İsa daha hararetle dua etti. Teri, toprağa düşen kan damlalarına benziyordu" (a. 43–44).

Beşinci bölümde 43–44. ayetlerin Luka'daki bu pasajın yapısını bozduğunu nedenleriyle belirtmiştim, bu ayetler olmadan pasaj, dikkatleri İsa'nın Tanrı'nın istediğinin olması için ettiği duaya toplayan bir *chiasmus*'tu. Ayrıca bu ayetlerin, Luka'da bulunan "İsa'nın Çilesi" anlatılarından tamamen farklı bir teoloji içerdiğini öne sürdüm. Diğer her yerde İsa sakin ve durumunu kontrol altında tutar. Aslında Luka, İsa'nın ıstırapıyla ilgili emareleri hikâyeden *çıkartarak* zahmete girmiştir. Netice olarak bu ayetler, hem en önemli ve eski belgelerde noksan kalmış, hem de İsa'nın ölümü karşılama sürecinin betimlemesini, Luka İncili'nde bulunandan farklı biçimde yansıtmışlardır.

Peki, yazıcılar bu ayetleri anlatıya neden eklediler? Şimdi bu soruya cevap verebilecek konumdayız. Dikkate şayandır ki bu ayetlerin, ikinci yüzyılın ortalarından sonlarına kadar öncü-ortodoks yazarlar (Justin Martyr, Galyalı Irenaeus ve Romalı Hippolytus) tara-

Titus'a mektup hariç Yeni Ahit'tekilerin hepsi) kutsal yazı olarak kabul etti; Eski Ahit'in tamamını reddetti çünkü o İsa'nın Tanrı'sının değil, Yaratıcı Tanrı'nın kitabıydı.

fından üç kez dolaylı olarak sözü edilmiştir ve daha da ilginç olan, her seferinde İsa'nın gerçek bir insanoğlu olmadığı görüşüne karşı gelmek amacıyla bahsedilmiş olmalarıdır. Yani, bu ayetlere göre İsa'nın yaşadığı derin keder, onun gerçekten bir insanoğlu olduğunu, diğer insanlar gibi gerçekten acı çekebildiğini göstermek için kullanıldı. Böylece, örneğin ilk Hristiyan apolojistlerinden Justin, “Dua ederken teri, toprağa düşen kan damlalarına benziyordu.” ifadesini mütalaa ettikten sonra, bunun “Baba'nın bizim iyiliğimiz için Oğlunun böyle acılara katlanmasını istediğini,” bu yüzden bizim de “Tanrı'nın Oğlu olarak ona olanları hissetmediğini ve olanların ona acı ve zarar vermediğini söyleyemeyeceğimizi” iddia eder.*

Başka bir deyişle, Justin ve onun öncü ortodoks meslektaşları, ayetlerin tasvir ediş biçiminin İsa'yı sadece “insanmış gibi” değil; her yönden gerçek bir insan olarak gösterdiğini fark etmişlerdir. O hâlde, daha önce de görmüş olduğumuz gibi bu ayetlerin Luka İncili'nin bir parçası olmadığına göre, İsa'nın gerçek insanlığını çok iyi şekilde betimledikleri için doketik karşıtı bir maksatla eklenmiş olmaları mümkün görünür.

Öncü ortodokslar için, Mesih'in bedeniyle kanıyla insanoğlu olduğunu vurgulamak çok önemliydi çünkü kurtuluşu getiren kesinlikle bedeninin kurban edilmesi ve kanının dökülmesiydi –görülmüş değil, gerçekte. Luka'nın İsa'nın son saatleri anlatısında başka bir metinsel değişiklik bu gerçekliği vurgular. Bu değişiklik, İsa'nın öğrencileriyle birlikte yediği son yemeğin anlatısında bulunur. En eski Grekçe el yazmalarımızdan birinde ve birkaç Latince belgede denilir ki:

Sonra kâseyi alarak şükretti ve “Bunu alın, aranızda paylaşın.” dedi. “Size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği gelene dek, as-

* Alıntılar, Justin'in *Dialogue with Trypho* (sayfa 103) adlı eserindendir.

manın ürününden bir daha içmeyeceğim.” Sonra eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve onlara verdi. “Bu benim bedenimdir. Ama bakın, beni ele verecek olan kişinin eli şu anda benimle birlikte sofradadır.” (Luka 22:17–19)

Oysa el yazmalarımızın çoğunda bu metne bir ekleme vardır, İngilizce İncil okuyucularına çok tanıdık gelecek bir eklemidir; çünkü çoğu modern çeviriye girmiştir. Burada, İsa ekmeği bölüp öğrencilerine verdikten sonra şu sözlerle devam eder: “Bu sizin için feda edilen benim bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın.”; ve yemekten sonra kâseyi de alıp “Bu kâse, sizin için akıtılan kanımla gerçekleşen yeni anlaşmadır.” der.

Bunlar İsa’nın Fısıh Yemeği “geleneğinin” alışıldık sözleridir, benzer şekliyle Pavlus’un Korint’lilere birinci mektubundan (1. Kor. 11:23-25) da bilinir. Alışıldık olmalarına rağmen bu ayetlerin Luka İncili’nin orijinalinde olmadığını, İsa’nın “sizin için” kırılmış bedeni ve akmış kanını vurgulamak için eklendiğini düşündüren haklı sebepler var. Bir kere, bu ayetler eğer Luka’nın orijinalinde varsa, bir yazıcının onları neden *atlamış* olabileceğini açıklamak zor (homoeoteuton yok örneğin, atlanmış yerleri bu açıklayabilirdi), çünkü bilhassa eklendiklerinde, gayet net ve düzgün bir anlam oluşturuyorlar. Aslında, ayetler çıkartıldığında çoğu insan oluşan metni biraz kesik bulur. Kesik versiyonun (ayetler olmadan) garip gelmesi, yazıcıları bu ayetleri eklemeye iten şey olmuş olabilir.

Üstelik kesinlikle gözden kaçırılmamalıdır ki bu oldukça tanıdık ayetler, Luka’nın İsa’nın ölümünü kavrayışını temsil etmez. Şöyle ki Luka’nın İsa’nın ölümünü betimleyişinin çarpıcı bir özelliği, –ilk başta tuhaf gelebilir ama– başka hiçbir yerde ölümün kendisinin günahlardan kurtuluş getireceğini *asla* belirtmemesidir. Luka’nın iki ciltlik çalışmasının (Luka ve Elçiler) içinde hiçbir yerde İsa’nın ölümüne “sizin için” denilmez. Aslında, Luka’nın kaynağının

(Markos) kurtuluşun İsa'nın ölümüyle geldiğini belirttiği iki yerde (Markos 10:45; 15:39), Luka metinde geçen kelimeleri değiştirmiştir (ya da çıkarmıştır). Demek ki İsa'nın ölümünün kurtuluşa götürmesi kavramını Markos'tan (ve Pavlus'tan ve diğer erken dönem Hıristiyan yazarlardan) farklı bir şekilde anlamlandırıyordu.

Luka'yı diğerlerinden ayıran bakış açısını, elçilerin insanları Hıristiyanlığa döndürmek için yaptıkları konuşmaların bulunduğu Elçiler kitabında söylemek zorunda kaldıklarını ele alarak anlamak kolaydır. Bununla birlikte, bu konuşmaların hiçbirinde elçiler İsa'nın ölümünün günahlar için kefareti getireceğine işaret etmezler (örn., 3., 4., 13. bölümlerde). İsa'nın ölümünün önemi olmadığından değil. Luka için bu *son derece* önemlidir –fakat kefareti olarak değil–. Yerine, İsa'nın ölümü insanların Tanrı huzurunda kendi suçlarını fark etmelerini sağlayan şeydi (masum olmasına rağmen ölmüştü). İnsanlar kendi suçlarının farkına vardıklarında tövbe ederek Tanrı'ya dönerdi ve o zaman Tanrı onların günahlarını affederdi.

Başka bir deyişle Luka'ya göre İsa'nın ölümü, insanları tövbe etmeye sevk eder ve kurtuluşu getiren de bu tövbedir. Ancak erken dönem belgelerimizin bir kısmında, eksik olan bu tartışmalı ayetlere göre değildir: Bu ayetlerde İsa'nın ölümü “sizin için” kefareti olarak tanımlanmıştır.

Bu ayetlerin başlangıçta Luka İncili'nin parçası olmadığı anlaşılıyor. Peki, neden eklendiler? Marcion'la daha sonraki bir tartışmasında Tertullian şöyle belirtmiştir:

İsa ekmeği kendi bedeni olarak adlandırdığında ekmekle neyi kastettiğini yeterince açık bir biçimde ilan etmiştir. Aynı şekilde, kâseden ve Yeni Ahit'i kanıyla mühürlediğinden bahsederken, vücudunun gerçekliğini teyit eder. Çünkü hiçbir kan, eti olmayan bir bedene ait olamaz. Böylece, kan kanıtından etin gerçekliğini, et kanıtından da bedenin gerçekliğini ispatlarız. (Marcion'a Karşı 4; 40)

Görünüyor ki bu ayetler, İsa'nın diğerlerinin uğruna gerçekten kurban ettiği gerçek bedeni ve etini vurgulamak için eklenmiştir. Bu Luka'nın altını çizdiği düşünce olmayabilirdi, fakat kesinlikle, Marcion'un gibi doketik Mesih teolojilerini etkisizleştirmek için Luka'nın metinlerini değiştiren öncü-ortodoksların düşüncesiydi.*

Öncü ortodokslar tarafından Luka İncili'ne eklendiği anlaşılan, bir diğer ayet de İsa'nın dirilişinden hemen sonra yer alan Luka 24:12'dir. İsa'nın kadın takipçilerinden bazıları mezara giderler, İsa'nın ölüsünün orada olmadığını görürler ve onlara dirilmiş olduğu söylenir. Geri dönüp olanları taraftarlarına anlatırlar ama öğrenciler onlara inanmayı reddeder çünkü bu onlara “saçma bir masal” gibi gelir. Sonrasında, birçok el yazmasında 24:12 bulunur: “Yine de, Petrus kalkıp mezara koştu. Eğilip içeri baktığında keten bezlerden başka bir şey görmedi. Olanlar karşısında şaşkına dönmüş hâlde geri döndü.”

Bu ayetin Luka İncili'nin orijinal parçası olmadığını düşünmemiz için kusursuz nedenler var. “Eğilmek” ve “keten bez” gibi metnin çoğu kilit kelimesi de dâhil (İsa'nın kefeni için daha önceki bir anlatıda başka bir kelime kullanılmıştır) Luka'da başka hiçbir yerde bulunmayan birçok üslup özelliği içerir. Üstelik birisinin bu ayeti çıkarmak istemesinin nedenini anlamak güçtür, tabii eğer gerçekten İncil'in parçası olarak yazılmışsa (burada da tesadüfi bir ihmali açıklayacak homoeoteleuton vs. yoktur). Birçok okuyucunun da fark ettiği gibi, bu ayet Yuhanna İncili'ndeki, Petrus ve “İsa'nın sevgili öğrencisi”nin birlikte mezara koşup boş bulmaları anlatısının (20:3–10) özeti gibidir. Birisi Luka'nın İncili'ne kısa bir şekilde benzer bir anlatı eklemiş olabilir miydi?

* Bu ayetlerin Luka'nın orijinaline ait olmadığını, doketik polemiklerine karşı eklendiklerinin daha fazla ispatı için, bakınız: Ehrman *Orthodox Corruption of Scripture*, 198–209.

Eğer öyleyse, bu dikkat çekici bir ekleme çünkü İsa'nın sadece bir tür hayal olmadığını, gerçek, cismani bir bedene sahip olduğu öncü ortodoks iddiasını çok iyi bir şekilde doğrular. Üstelik bu, baş elçi Petrus tarafından bizzat fark ediliyordu. Böylece, boş mezar hikâyesini, itimada layık olmayan birtakım kadınların "saçma masalı" olarak bırakmaktansa, metin artık bu hikâyenin yalnızca inanılabilir değil, doğru olduğunu göstermektedir: çünkü Petrus (güvene layık olarak kabul edilen bir *adam*) tarafından teyit edilmiştir. Daha da önemlisi, ayet, dirilişin fiziki tabiatını vurgular; çünkü dirilişin fiziki ispatı mezarda geriye kalan tek şeydir: İsa'nın bedenini örten keten bez. Bu gerçek bir insanın bedenlen dirilişiydi. Bu hususun önemi, bir kez daha, Tertullian tarafından vurgulanıyor:

Şimdi [Mesih'in] etinin inkârı yüzünden ölümü de inkâr edilecekse, dirilişinin de kesinliği kalmayacaktır. Ölmediği iddiasının aynı nedeniyle dirilmediği öne sürülüyor, ölüm hâsıl olduğunda etin gerçekliğine sahip değildi ve diriliş hâsıl olduğunda da böyleydi. Benzer şekilde, eğer Mesih'in dirilişi feshedilirse, bizimki de yok edilir. (Marcion'a Karşı 3,8)

Mesih ölümden fiziksel olarak gerçekten diriltilecek, gerçek, bedensel bir vücuda sahip olmalıydı.

Öncü ortodokslar için İsa, yalnızca fiziksel acı çekip ölmemiş ve fiziksel olarak dirilmemiş, aynı zamanda fiziksel olarak göğe çıkartılmıştı. Ele alacağımız son metinsel değişiklik, Luka İncili'nin sonundan, dirilişin gerçekleşmesinin sonrasındadır (ama aynı gün). İsa son kez öğrencileriyle konuşur ve sonra yanlarından ayrılır:

Ve onları kutsarken yanlarından ayrıldı. Öğrencileri büyük sevinç içinde Kudüs'e döndüler. (Luka 24:51–52)

Bununla birlikte, en eski belgelerimizin bazılarında –İskenderiye el yazması Siniat Kodeksi de dâhil- metinde bir ekleme olması da

dikkate değerdir.* Bu el yazmalarında, “yanlarından ayrıldığını” belirttikten sonra “göğe alındı” ifadesi geçer. Bu mühim bir eklemidir çünkü İsa’nın göğe yükselişinin fizikselliğini (yumuşak bir ifade olan “yanlarından ayrıldı” sözlerinden ziyade) vurgular. Bu, bir ölçüde çok ilginç bir değişikliktir çünkü aynı yazar, Luka, kitabının ikinci cildinde; Havarilerin Görevleri’nde İsa’nın göğe yükselişini *tekrar* anlatır, fakat açık bir şekilde bunun dirilişten “kırk gün” sonra gerçekleştiğini ifade eder (Elçi. 1:1-11).

Bu, Luka 24:51’deki söz konusu ibareyi, Luka’nın yazmış olduğuna inanmayı güçleştiriyor; eğer kitabının ikinci cildinin başlangıcında kırk gün sonra yükseldiğini belirttiyse, şüphesiz dirildiği gün göğe yükseldiğini düşünmüyordur. Söz konusu olan kilit kelimenin (“alındı”) ne Luka İncilinde ne de Havarilerin Görevleri’nde hiçbir yerde geçmediği de dikkate değerdir.

Biri bu sözleri niye eklemiş olabilir? Biliyoruz ki öncü ortodoks Hristiyanlar, İsa’nın dünyadan ayrılışının gerçek, fiziksel tabiatını vurgulamak istediler. İsa fiziksel olarak ayrıldı ve beraberinde fiziksel kurtuluş getirerek fiziksel olarak dönecek. Hepsinin sadece görünüşte olduğunu iddia eden doketiklere karşı savundukları buydu. Bu tartışmalara dâhil olmuş bir yazar bu hususu vurgulamak için metnini tadil etmiş olabilirdi.

METNİN SEPARATIONİST

(AYRILIKÇI) KARŞITI DEĞİŞTİRMELERİ

Erken Dönem Hristiyan Separationistleri

İkinci ve üçüncü yüzyılların öncü ortodoks Hristiyanları için kaygı verici üçüncü konu, Mesih’i yalnızca insani (adoptionistler gi-

* Başka bir ekleme ve bu ekleme hakkında daha fazla bilgi için, bakınız: Ehrman *Orthodox Corruption of Scripture*, 227–32.

bi) ya da yalnızca ilahî (dokeistler gibi) olarak değil, biri bütünüyle insan, biri de bütünüyle ilahî iki varlık olarak anlamlandıran Hristiyan grupla ilgiliydi.* Bu görüşü “separationist” Mesih teolojisi olarak adlandırabiliriz çünkü Mesih, İsa’yı ikiye böler: insan İsa (bütünüyle insani) ve ilahî Mesih (bütünüyle ilahî). Bu görüşü savunanların çoğuna göre, ilahî varlık Mesih, geçici olarak insan İsa’ya nüfuz etti, böylece mucizeler gerçekleştirmeye ve öğretilerini yaymaya muktedir oldu; fakat İsa’nın ölümünden önce, Mesih onu terk etti ve çarmıha gerilmeyi tek başına göğüslemeye mecbur bıraktı.

Bu separationist Mesih teolojisi, genellikle en çok, akademisyenlerin Gnostik** olarak adlandırdıkları Hristiyan gruplar tarafından savunuldu. Gnostisizm terimi bilgi anlamına gelen Grekçe *gnosis* kelimesinden gelir. Kurtuluş için gizli bilginin önemini vurgulayan birçok erken dönem Hristiyan grup için kullanılır. Bu grupların çoğuna göre, içinde yaşadığımız cismani dünya tek doğru, Tanrı’nın yaratısı değildi. İlahî âlemdeki bir felaketin sonucu olarak meydana gelmişti. Bu âlemdeki “birçok” ilahî varlıklardan biri, gizemli bir sebeple göksel yerlerin dışında bırakıldı; tanrılıktan düşmesinin neticesinde, cismani dünya, onu yakalayıp burada dünyada insan bedenlerine hapseden daha küçük bir tanrı tarafından yaratıldı. Bu yüzden, bazı insanlar ilahîliğin bir zerresine sahiptir ve onlar kim oldukları, nereden geldikleri, buraya nasıl geldikleri ve geriye nasıl dönebilecekleri gerçeklerini öğrenme ihtiyacındadırlar. Bu gerçeği öğrenmek onları kurtuluşa götürür.

Bu gerçek, sadece göksel âlemden ilahî bir varlığın verebileceği

* Separationist Mesih teolojileri ve onlara bağlı Gnostik gruplarla ilgili daha fazla bilgi için, bakınız: Ehrman, *Orthodox Corruption of Scripture*, 119–24.

** Gnostisizm hakkında ek bilgi için, bakınız: Ehrman, *Lost Christianities*, bölüm 6.

gizemli “bilgi” (*gnosis*) olan, gizli öğretilerden ibarettir. Hristiyan Gnostikler için kurtuluşun gerçeklerinin ilahî açıklayıcısı Mesih’tir; birçok Gnostik sistemde Mesih insan İsa’nın içine vaftizi esnasında girer, elçilik etmesi için ona yetki verir ve sonra, sonunda çarmıhta ölmesi için onu terk eder. İsa bu yüzden “Tanrı’m, Tanrı’m, beni neden yüzüstü bıraktın?” diye haykırır. Bu Gnostikler için Mesih İsa’yı tam anlamıyla yüzüstü bırakmıştır (ya da “onu bırakıp gitmişti”). Buna rağmen, İsa’nın ölümünden sonra sadakatının ödülü olarak, onu diriltmiş ve kurtuluşa götürebilecek gizli gerçekleri onun aracılığıyla öğrencilerine öğretmeye devam etmiştir.

Öncü ortodoks Hristiyanlar bu öğretiyi hemen her düzeyinde hakaret olarak addettiler. Onlar için cismani dünya kozmik bir felaket sonucu oluşmuş uğursuz bir yer değil, tek gerçek Tanrı’nın güzel yararıdır. Onlar için kurtuluş, insan olma durumunun gerçeğini aydınlayabilecek gizli *gnosisi* öğrenmekle değil, Mesih’in ölümüne ve dirilişine inançla gelir. Ve bizim buradaki amaçlarımız için en önemlisi, İsa Mesih iki ayrı varlık değil, aynı zamanda hem insani hem de tanrısal olan tek bir varlıktır.

Metnin Separationistik Karşısı Değişimleri

Separationist Mesih teolojisi üzerine tartışmalar, Yeni Ahit hâline gelen metinlerin aktarılmasında belli bir rol oynamıştır. Beşinci bölümde ele aldığımız bir değişiklikte bunun bir örneğini zaten görmüştük; metnin orijinalinde İsa için, “Tanrı’dan uzakta” öldü denilen “İbranilere Mektup” 2:9 örneğinde. Bu tartışmada, yazarın ilk başta yazdığı metin olmamasına rağmen, çoğu yazarının, Mesih “Tanrı’nın kayrasıyla” öldü şeklinde belirten farklı okumayı kabul ettiğini gördük. Ancak yazarların orijinal metni neden potansiyel tehlike olarak gördüklerini ve dolayısıyla tadil etmeye değer bulduklarını uzun uzadıya irdelemedik. Şimdi, Mesih’in Gnostik kav-

rayışları ile ilgili bu kısa bilgiden sonra, bu farklılık daha iyi anlaşılır. Çünkü separationist Mesih teolojisine göre, Mesih gerçekten de “Tanrı’dan uzakta” öldü, yani içine giren ilahî unsur çarmıhta ondan ayrıldı ve bu yüzden İsa yalnız öldü. Metnin bunun gibi bir görüşe destek olarak kullanılabileceğinin bilincinde olan Hıristiyan yazarlar, basit ama çok büyük bir değişiklik yaptılar. Ve ondan sonra metin, Mesih’in ölümünün Tanrı’dan uzakta gerçekleştiğine işaret etmek yerine, Mesih’in “Tanrı’nın kayrasıyla” öldüğünü beyan etti. O hâlde bu separationistik karşıtı bir değiştirmedir.

Dikkat çekici ikinci bir örnek, tam da bulunması beklenildiği yerde, İsa’nın çarmıha gerilmesinin bir İncil anlatısında ortaya çıkar. Daha önce de belirttiğim gibi, Markos’un İncili’nde İsa tüm çarmıha gerilme sürecinde gördüğü muameleler boyunca sessizdir. Askerler onu çarmıha gererler, birlikte çarmıha gerildiği iki suçlu, oradan geçenler ve Yahudi liderler onunla alay ederler ve o hiçbir şey söylemez –ta en sonuna kadar, ölüm yaklaştığında İsa Mezmurlar 22’den alınmış şu sözleri haykırır: “Eloi, Eloi, lema sabachthani,” yani, “Tanrı’m, Tanrı’m, beni neden terk ettin?” (Markos 15:34).

Belirtmeliyim ki öncü ortodoks yazar Irenaeus’a göre, “İsa ve Mesih’i ayıranların” –yani separationist Mesih teolojisini benimseyen Gnostiklerin- tercih ettikleri İncil’in Markos olması ilgi çekicidir.* Tam da bu noktada Mesih’in İsa’dan ayrıldığını (tanrısallık ölümlülüğü ve ölümü yaşayamayacağına göre) göstermek için bazı Gnostiklerin İsa’nın bu son sözlerini olduğu gibi aldıklarını öne sürmek için sağlam delillerimiz var. Bu delil, İsa’nın hayatındaki bu anın önemine gölge düşüren Gnostik dokümanlardan gelir. Bu yüzden, örneğin, bazılarının separationist Mesih teolojisine sahip olduğundan şüphelendiği apokrif Petrus İncili, bu sözleri biraz farklı bir

* *Sapkınlıklara Karşı* 3, 11, 7.

şekilde nakleder, “Gücüm, ah, gücüm, beni terk ettin!” Daha da ilginç, Philip İncili olarak bilinen Gnostik metin bu ayeti alıntılar ve separationist bir yorum getirir:

“Tanrı’m, Tanrı’m, Ah Rab neden beni terk ettin?” Çünkü bu sözleri söylediğinde çarmıhtaydı ve işte ikiye bölündüğü yer orasıdır.

Öncü ortodoks Hristiyanlar bu iki İncili ve İsa’nın çarmıha gerilmesinin bu en can alıcı anına getirdikleri yorumları biliyorlardı. Bu durumda Markos İncili’nin birtakım yazıcılar tarafından bu Gnostik açıklamayı alt edecek şekilde değiştirilmesi herhâlde büyük bir sürpriz olmaz. Grekçe bir el yazması ve birkaç Latince nüshada, İsa’nın Mezmur 22’den o geleneksel “terkedilmişlik çılgınlığını” atmadığı, onun yerine “Tanrı’m, Tanrı’m, neden benimle alay ettin?” diye bağırduğu söylenir.

Metindeki bu değişim ortaya ilginç–aynı zamanda yazınsal bağlamla kısmen uyumlu– bir okuma çıkartır. Daha önce belirtildiği gibi, bu konumdayken neredeyse herkes İsa’yla alay etmişti –Yahudi liderler, oradan geçenler ve her iki suçlu. Şimdi ise bu farklı okumayla birlikte, *bizzat* Tanrı’nın da İsa’yla alay ettiği söyleniyor. Umutsuzluğa düşen İsa da yüksek sesle çılgılık atar ve ölür. Bu güçlü bir manzara, dokunaklı ve keder verici özelliklerle dolu.

Buna rağmen, neredeyse bütün en eski ve en iyi el yazmalarımızda (İskenderiye metinleri de dâhil) noksan olması, aynı zamanda, İsa’nın eski Aramicedeki çılgınlığının kelimelerine karşılık gelmesi (Iema sabachthani –“Neden benimle alay ettin.” değil “Neden beni terk ettin.” demektir) şartlarının gösterdiği üzere, bu okuma orijinal değildir.

O zaman yazıcılar metni neden değiştirdiler? “Separationist Mesih” teolojisini savunanlar için işe yararlığı göz önüne alındığında sorumuz neredeyse cevaplanıyor. Öncü ortodoks yazıcılar metnin

Gnostik muhalifleri tarafından onlara karşı kullanılacağından endişeliydiler. Önemli ve bağlamca uyumlu bir değişiklik yaptılar, artık Tanrı'nın, İsa'yı yüzüstü bıraktığı değil, onunla alay ettiği söylenmiş oldu.

Bu şekilde, separationist Mesih teolojisini etkisizleştirmek amacıyla yapılan değişikliklere son örnek olarak, Yuhanna'nın Birinci Mektubu'nda bulunan bir pasajı inceleyebiliriz. 4:2-3 metninin en eski hâlinde şöyle söylenir:

Tanrı'nın Ruhunu bununla tanıyacaksınız. İsa Mesih'in beden alıp bu dünyaya geldiğini kabul eden her ruh Tanrı'dandır; İsa'yı kabul etmeyen hiçbir ruh ise Tanrı'dan değildir. Böylesi, Mesih karşıtının ruhudur.

Bu gayet açık ve kolayca anlaşılan bir pasajdır: sadece İsa'nın bedenlen bu dünyaya geldiğini kabul edenler (dokeist görüşü kabul edenlerin tersi) Tanrı'ya aittir; bunu kabul etmeyenler Mesih'e karşı gelirler (Mesih karşıtı, yani Deccal). Fakat pasajın ikinci yarısında ilginç bir metinsel farklılık bulunmaktadır. Bazı nüshalarda, "İsa'yı kabul etmeyen" yerine "İsa'yı salıveren" ifadesi geçer. Bu -İsa'yı salıvermek- ne demektir ve bu metinsel değişiklik bazı el yazmalarımıza neden girmiştir?

Öncelikle, çok sayıda el yazmasında bulunmadığını vurgulamalıyım. Aslında, Grekçe nüshalar arasında, yalnızca bir onuncu yüzyıl el yazmasının (Ey. 1739) sayfa kenarında rastlanır. Fakat bu, daha önce görmüş olduğumuz gibi, dikkate şayan bir el yazmasıdır çünkü bir dördüncü yüzyıl el yazmasından kopyalanmış olduğu anlaşılmaktadır ve kenar notlarında, metnin belli kısımları için farklı okumalara sahip olan kilise banilerinin isimleri yazılıdır. İnceleyeceğimiz bu örnekte, kenar notunda, "İsa'yı salıveren" okumasının ikinci yüzyıl sonları ve üçüncü yüzyıl başlarındaki bazı kilise banileri Irenaeus, Klement ve Origen'e ait olduğu belirtilir. Ayrıca Latince Vul-

gata'da da görülmektedir. Her şeyin ötesinde, bu, öncü ortodoksların Gnostiklerle Mesih teolojisi meseleleri üzerine tartıştıkları dönemlerde, bu değişikliğin popüler olduğunu gösterir.

Yine de pek fazla belgede rastlanmadığı (aslında, bu kenar notu dışında hiçbir Grekçe el yazmasında yoktur) göz önüne alınırsa, bu değişiklik "orijinal" metin olarak kabul edilemez. Peki, buna rağmen Hristiyan bir yazarı onu niye oluşturdu? Görünen o ki bu değişiklik, İsa ve Mesih'in birbirinden ayrı varlıklara bölündüğü ya da bu varyantta olduğu gibi İsa'nın Mesih'ten "salıverildiği" separatist Mesih teolojisi üzerine bir "Kutsal Kitap" atağı hazırlamak için oluşturulmuştur. Metinsel değişikliğin önermesine göre, böyle bir görüşü destekleyen her kimse Tanrı'dan değildir ve aslında bir Mesih karşıtıdır. O hâlde, bir kez daha, ikinci ve üçüncü yüzyılların Mesih teolojileri tartışmaları bağlamında üretilmiş bir değişikliğe daha sahibiz.

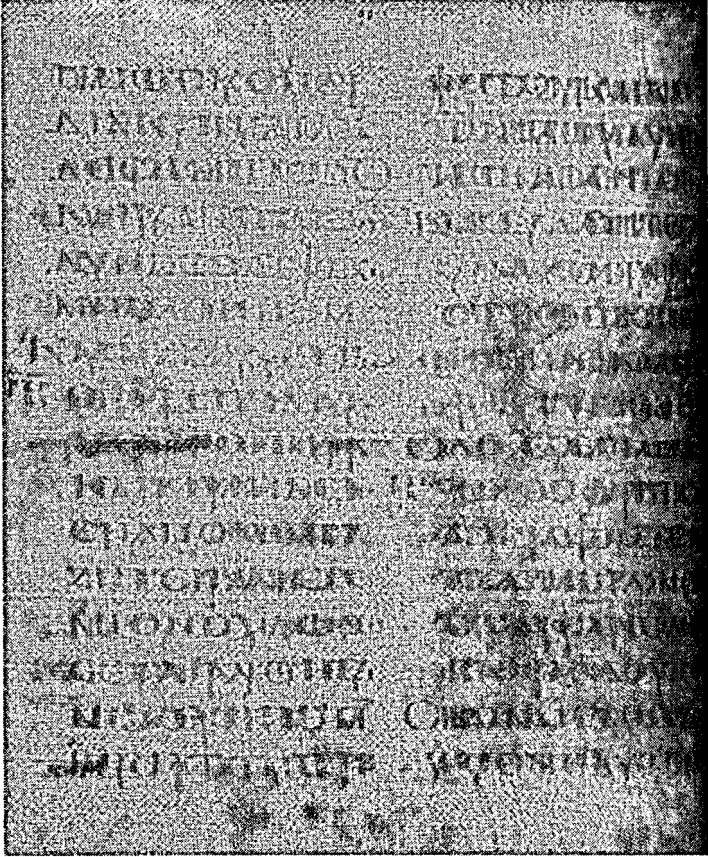
SONUÇ

Yazıcıların metinlerini değiştirmelerine katkıda bulunan faktörlerden biri kendi tarihsel şartlarıydı. İkinci ve üçüncü yüzyılların Hristiyan yazıcıları, zamanlarının fikir mücadelelerinin ve tartışmalarının parçası olmuşlardır ve bazen de bu tartışmalar, daha şiddetle hüküm süren fikrin üstünlüğüyle, metinlerin çoğaltılmasını etkilemiştir. Demek oluyor ki yazıcılar, metinlerini, zaten kastettiklerine inandıkları şeyi söylemeleri için, zaman zaman değiştirmişlerdir.

Metinlerini değiştiren yazıcılar, bunu muhtemelen çoğunlukla ya tam bir bilince sahip olmadıklarından ya da iyi bir niyetle yaptıklarına göre, bu ille de kötü bir şeydir diyemeyiz. Ancak yine de gerçek şu ki bir kez metinlerini değiştirdiklerinde, metinlerin sözleri, kelimelerin anlamına göre oldukça farklılaşır ve bu değiştirilen kelimeler, ister istemez sonraki okuyucuların sözleri yorumlayışını etki-

ler. Bu değiştirmelerin nedenleri arasında, ikinci ve üçüncü yüzyılların teolojik tartışmaları yer almıştır. Yazıcılar bazen metinlerini, o dönemde dikkat çekme yarışı içinde olan adoptionistik, doketik ve ayrılıkçı Mesih teolojilerinin ışığı altında tadil etmişlerdir.

Bunların dışında etkili başka tarihsel faktörler de vardı, teolojik anlaşmazlıklarla daha az, zamanın toplumsal çatışmalarıyla daha çok ilintili faktörler: Örneğin erken dönem Hristiyan kilisesinde kadının rolü, Hristiyanların Yahudilere karşı olmaları ve pagan muhaliflerinin saldırılarına karşı Hristiyanların savunması. Bir sonraki bölümde, bu diğer sosyal çatışmaların, kopyalama işi profesyonel yazıcıların yetkisine girmeden önceki yüzyıllarda, metinleri çoğaltan ilk yazıcıları nasıl etkilediğini göreceğiz.

Papirüs üzerine Grekçe yazılmış altıncı yüzyıldan kalma, en eski Matta İncillerinden biri.

7

METNİN SOSYAL DÜNYALARI

Bir bütün olarak düşünüldüğünde, erken dönem Hristiyan metinlerinin kopyalanmasının “muhafazakârca” bir işlem olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yazıcılar –gerek ilk yüzyıllardaki amatör yazıcılar gerekse Orta Çağ’ın profesyonel yazıcıları- aktardıkları yazılı gelenekleri “muhafaza etmek” konusunda gayretliydiler. En büyük kaygıları geleneği değiştirmemek, onu kendileri ve onların ardından gelecekler için korumaktı. Şüphesiz çoğu yazıcı, çoğalttığı metnin, miras aldığı aynı olmasını temin ediyordu.

Buna rağmen, ilk Hristiyan metinlerinde değişiklikler yapıldı. Yazıcılar bazen –birçok zaman- bir kelimeyi yanlış yazarak, satır atlayarak ya da sadece kopyalamaları gereken cümleleri beceriksizce berbat ederek, yanlışlıkla hatalar yaparlardı; bazen de aslında metni orijinal yazarının ilk başta yazdığından farklı hâle getiren bir “düzeltme” yaparak, metni kasıtlı olarak değiştirirlerdi. Önceki bölümde kasıtlı değiştirmelerin bir türünü inceledik; yazılı geleneğimizdeki değişikliklerinin çoğunun yapılmış olduğu, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda hüküm süren bazı teolojik anlaşmazlıklar ve üzerine yapı-

lan tartışmalara bağlı değişimler. Ne zaman bir yazıcı, bir pasaj kopyalamak için otursa bu tür teolojik değişimlerin gerçekleştiği yanlış izlenimini vermek istemiyorum. Bu ara sıra olurdu. Ve olduğunda, metin üzerinde derin bir etki bırakırdı.

Bu bölümde, metnin değiştirilmesine, ara sıra, yol açan diğer bağlamsal faktörlere bakacağız. Özellikle de ilk Hristiyan topluluklarında belirgin olan üç tür tartışmayı inceleyeceğiz: Kilisede kadının rolü hakkında bir içsel tartışma ve biri Hristiyan olmayan Yahudilerle diğeri muhalif paganlarla iki dışsal tartışma. Bu tartışmalar, birbirinden bağımsız bu üç örneğin her birinde, -kendileri de tartışmaların parçası olmuş- yazıcıların toplulukları için çoğalttıkları metinlerin aktarılmasında rol oynamıştır.

KADINLAR VE KUTSAL YAZI METİNLERİ

Kadınların kilisedeki rolü üzerine fikir münakaşaları Yeni Ahit metnlerinin aktarılmasında muazzam rol oynamamıştır, fakat ilginç ve önemli pasajlarda rol oynamıştır. Bu türlü yapılmış metinsel değişiklikleri yorumlayabilmek için bu münakaşaların doğasının daha iyi anlaşılmasına ışık tutacak bilgilere ihtiyacımız var.*

Erken Dönem Kilisesinde Kadınlar

Modern âlimler erken dönem kilisesinde kadınların rolü hak-

* Bakınız: Ehrman, *The New Testament*, bölüm 24. Müteakip bahsin çoğu için bu bölümden yararlandım. Daha kapsamlı bilgi ve belge için, bakınız: Ross Kraemer ve Mary Rose D'Angelo, *Women and Christian Origins* (New York: Oxford Üniv. Yay. 1992). Ayrıca bakınız: R. Kraemer, *Her Share of the Blessings: Women's Leadership in the Early Church and the Scandal of Their Subordination in the Rise of Christianity* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1993).

kındaki tartışmaların, kadınların kesinlikle bir role –çoğunlukla önemli ve toplum içinde göze çarpan bir role- *sahip olduğu* için yapıldığını fark etmiş bulunuyorlar. Üstelik bu, ta en başında, bizzat İsa'nın rahipliğiyle başlayan durumdu. Birinci yüzyıl Filistin'indeki Yahudi bir öğretmenden bekleneceği gibi, İsa'nın en yakın takipçilerinin –on iki havari- hepsinin erkek olduğu doğrudur. Ancak en eski İncillerimiz, seyahatlerinde İsa'ya kadınların da refakat ettiklerini, hatta bu kadınlardan bazılarının İsa'nın ve havarilerinin parasal bakımından geçimlerini sağladıklarını, köy kent dolaşıp Tanrı'nın Egemenliğini duyuranların destekleyicileri olarak hizmet ettiklerini belirtir (bakınız Markos 15:40–51; Luka 8:1–3). İsa'nın kadınlarla alenen diyaloga girdiği ve onlara alenen yardım ettiği söylenir (Markos 7:25–30; Yuhanna 4: 1–42). Özellikle de kadınların İsa'ya Kudüs'e son yolculuğunda eşlik ettiği anlatılır. Ve kadınlar çarmıha gerilmesi sırasında orada hazır bulunmuşlar, sonunda erkek havariler kaçarken, İsa'ya sadece onlar sadık kalmıştır (Matta 27:55; Markos 15:40–41). Hepsinden önemlisi, İncillerin hepsi İsa'nın boş mezarını bulanın ve dolayısıyla İsa'nın dirilişini ilk öğrenen ve şahitlik edenin kadınlar –tek başına ya da birkaç arkadaşı ile birlikte Mecdelli Meryem- olduğunu belirtir (Matta 28:1–10; Markos 16:1–8; Luka 23:55–24:10; Yuhanna 20:1–2).

İsa'nın mesajında, kadınlara özellikle çekici gelenin ne olduğu merak uyandıran bir sorudur. Çoğu akademisyen, İsa'nın, adaletsizliğin, acı çekmenin ve kötülüğün sona ereceği, zengin veya fakir, köle veya özgür, erkek veya kadın bütün insanların eşit düzeyde olacağı, Tanrı'nın Egemenliği'nin geleceğini ilan etmesini ikna edici bulurlar. Bu elbette, o çağda, sıradan insanların imkânlarına bile sahip olmayanlar –yoksullar, hastalar, toplumdan dışlanmışlar- için çekici bir umut mesajıydı. Ve tabii kadınlar için de.*

* Konunun daha ayrıntılı incelemesi için, bakınız: Ehrman, Jesus, 188–91.

Her durumda, İsa öldükten sonra bile, İsa'nın mesajının kadınlar için çekiciliğini koruduğu açıktır. Daha önce karşılaşmış olduğumuz ikinci yüzyıl tenkitçisi Celsus da dâhil olmak üzere, paganlar arasındaki ilk Hristiyanlık karşıtlarının bazıları, büyük ölçüde çocuklardan, kölelerden ve kadınlardan (yani umumiyetle toplum içinde sosyal mevki olmayanlar) oluştuğu gerekçesiyle dini kötüleştirmiştir. Çarpıcı biçimde, Celsus'a Hristiyan karşılığı yazan Origen, bu ithamı inkâr etmemiş ancak Tanrı'nın zayıf olanları alıp onları güçle kuşatabileceğini gösterme girişimiyle, bu ithamı Celsus'a karşı kullanmaya çalışmıştır.

Fakat kadınların, ilk Hristiyan kiliselerinde önemli bir rol oynadığını görmek için, ikinci yüzyıl sonlarına kadar beklememize gerek yok. Eserleri günümüze ulaşmış ilk Hristiyan yazarlardan elçi Pavlus'tan bile bu konuda net bir fikir edinebiliriz. Pavlus'un Yeni Ahit'te yer alan mektupları, ilk zamanlardan beri kadınların gelişmekte olan Hristiyan toplulukları içinde seçkin bir yeri olduğu konusunda, bol miktarda kanıt sunuyor. Örneğin, Pavlus'un Romalılara yazdığı, sonunda Roma cemaatinin çeşitli üyelerine selamlarını gönderdiği (bölüm 16) mektubu ele alalım. Burada Pavlus'un kadınlardan daha fazla erkek ismi anmasına rağmen, kilisede kadınların erkek akranlarına göre hiçbir bakımdan daha aşağı görülmedikleri açıktır. Pavlus, örneğin, Fibi'den bahseder. Fibi, Kenhere'deki inançlılar topluluğunun diyakozu (ya da papazı) ve Pavlus'un kendi destekleyicisidir ve mektubu Roma'ya götürme görevinde Pavlus ona güvenmiştir (a. 1–2). Ayrıca, kocası Aquila ile birlikte Gentileler (Yahudi olmayanlar) arasında misyonerlik görevi üstlenen, bir Hristiyan cemaatine evinde bakan Priska var (a. 3–4 dikkat ederseniz kocasından önce ilk Priska'nın bahsi geçer). Ondan sonra Romalılar arasında çalışan, Pavlus'un meslektaşı Meryem var (a. 6); ayrıca Pavlus'un mektubunda “iş arkadaşları” ilan ettiği kadınlar, Trifena, Trifosa ve Persis var (a. 6, 12). Cemiyet içinde dikkat çeken

bir yere sahip oldukları anlaşılan Yulya, Rufus'un annesi ve Nereyus'un kız kardeşi vardır (a. 13, 15). En etkileyici olanı ise Pavlus'un "havariler arasında önde gelen" diye hitap ettiği kadın olan Yunya'dır (a. 7). Anlaşılan o ki havariler grubu çoğu insanın aşına olduğu on iki adamdan daha büyüktü.

Kısacası kadınlar Pavlus dönemi kiliselerinde önemli bir rol oynamış gibi görünüyorlar. Bu seçkin mevki, Grek-Roma dünyasında hayli olağan dışıydı. Ve bu, daha önce kanıt gösterdiğimiz İsa'nın gelecek olan Egemenlikte erkeklerin ve kadınların eşit olacağı bildirisi üzerine temellendirilmiş olabilir. Pavlus'un mesajının da bu olduğu anlaşılmaktadır, örneğin Galatyalılara Mektup'taki ünlü demecinde bunu görebiliriz:

Mesih'le birleşmek üzere vaftiz edilenleriniz Mesih'i kuşandı. Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı vardır; hepiniz Mesih İsa'da birsiniz. (Gal. 3:27–28)

Pavlus'un cemaatlerinde, Mesih'te eşitlik kendini ibadet törenlerinde de göstermiş olabilir. "Dünyanın sessiz dinleyicileri" olmak yerine en az erkekler kadar ibadetlere iştirak ederek; örneğin dua ederek ya da peygamberlik yaparak, kadınların da haftalık yoldaş toplantılarına aktif olarak dâhil oldukları görünmektedir (1. Korint' liler 11).

Aynı zamanda, modern yorumculara göre Pavlus, kadın ve erkeğin ilişkisine bakışını Mesih'ten almadığı ama onun mantıksal sonucu olduğu düşünülebilir. Örneğin kadınların kilisede dua ya da peygamberlik yaparken, "buyruk altında" olduklarını göstermeleri için başlarını örtmelerini zorunlu kıldı (1. Kor. 11:3–16, özellikle a. 10). Başka bir deyişle, Pavlus, kadın erkek ilişkisinde toplumsal bir devrimde ısrar etmedi –tıpkı, Mesih'te "ne köle ne özgür ayrımı olduğunu" belirtmesine rağmen, köleliği ortadan kaldırmakta ısrar etmediği gibi. Onun yerine, "zaman kısa olduğu" (Tanrı'nın Egemen-

liği gelene kadar) için, herkesin kendilerine verilmiş olan koşullardan hoşnut olmaları gerektiğinde ve kimsenin durumunu –ister köle, ister özgür, evli, bekâr, erkek ya da kadın olsun- değiştirmeyi dilememesi gerektiğinde directti (1. Kor. 7:17:17–24).

Bu olsa olsa, kadının rolü hakkında çelişkili bir tutum olarak görülebilir: Mesih'te eşitler ve toplumsal hayatta rol almalarına izin veriliyordu ama *kadın* olarak, *erkek* olarak değil (örneğin kadınların örtülerini çıkarmamaları gerekirdi, çıkarırlarsa başları üzerinde “yetki bulunmayan” erkek gibi olacaktı). Pavlus bölümlerindeki bu çelişki, onun döneminden sonra kadının kilisedeki rolü üzerinde ilgi çekici etkiler yarattı. Bazı kiliselerde vurgulanan, Mesih'te eşitlikti; bazılarında ise kadınların erkeklere boyun eğmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bu yüzden bazı kiliselerde kadınlar çok önemli liderlik görevleri alıyorlardı; bazılarında ise görevleri azaltılıyor ve sesleri kısılıyordu. Pavlus'un kiliseleriyle ilgili belgeleri okuduğumuzda, ölümünden sonra, kadınların alması gereken görevler hakkında tartışmaların baş gösterdiğini görebiliriz; sonunda ise kadınların kiliselerdeki rolünün tamamen menedilmesine kadar giden bir girişim başlamıştır.

Bu, Pavlus'un adıyla yazılmış olan bir mektupta açıkça görülür. Bugün akademisyenler çoğunlukla, 1. Timoteyus'un Pavlus tarafından değil de onun ikinci kuşak takipçilerinden biri tarafından yazıldığı kanısındadırlar.* Bu mektupta, Yeni Ahit'teki kadınlarla ilgili bir pasajda, kadınların erkeklere ders vermesine izin verilmemesi gerektiği; çünkü bizzat Tanrı tarafından Yasa'da belirtildiği gibi onların alt düzeyde oldukları; Tanrı'nın Havva'yı ikinci olarak Âdem'in hayrı için yarattığı ve bu yüzden bir kadının ders vererek (Havva'ya ilişkin) erkeğe (Âdem'e ilişkin) egemen olmaması gerektiği belirtilir.

* Bakınız: Ehrman, *The New Testament*, bölüm 23.

Ayrıca, bu yazara göre, bir kadın öğretmenlik görevi üstlendiğinde ne olduğunu herkes bilir: Kolaylıkla kandırılır (şeytan tarafından) ve erkeği yoldan çıkartır. Bu yüzden, kadınlar evde kalmalı ve kocalarına çocuk doğurarak ve iffetlerini koruyarak kadınlara yaraşır meziyetlerini sürdürmelidirler. Pasajın da dediği gibi:

Kadın tam bir uysallıkla sessizce öğrensin. Kadının erkeğe ders verip erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; kadın sessiz kalmalı. Çünkü önce Âdem sonra Havva yaratıldı; üstelik kandırılan Âdem değildi, kadın kandırılıp suç işledi. Ne var ki çocuk doğurarak kurtulacaktır; eğer alçak gönüllülükle imanı, sevgiyi ve kutsallığı sürdürürlerse. (1. Tim. 2:11-15)

Bu, Pavlus'un "Mesih'te ... ne erkek ne dişi ayrımı vardır" görüşüne çok uzak geliyor. İkinci yüzyıla yaklaştıkça, savaş hatlarının net bir şekilde çizildiği görülüyor. Bir yanda kadınların önemini vurgulayan ve kilisede kayda değer görevler üstlenmelerine izin veren Hristiyan topluluklar, diğer yanda ise kadınların sessiz kalması ve cemaatin erkeklerine boyun eğmesi gerektiğine inananlar var.

Daha sonra kutsal yazılar olan metinleri kopyalayan yazıcılar, şüphesiz bu tartışmaların içinde yer alıyorlardı. Ve zaman zaman bu tartışmalar, kopyalanmakta olan metinler üzerinde etkili oluyor, pasajlar, onları çoğaltan yazıcıların görüşlerini yansıtacak şekilde değiştiriliyordu. Bu tür bir değişimin vuku bulduğu hemen her örnekte metin, kadının görevini sınırlandırmak ve Hristiyan hareketteki önemini asgariye indirmek amacıyla değiştirilmiştir. Burada sadece birkaç örneği ele alabiliriz.

Kadınlarla İlgili Metin Değiştirmeleri

Kilisede kadının rolü tartışmasına ait en önemli pasajlardan biri 1. Korint'liler 14'te bulunur. Çoğu modern çevirisinde temsil edilmekte olduğu şekliyle pasaj aşağıdaki gibidir.

³³Çünkü Tanrı kargaşalığın değil, esenliğin Tanrısıdır. Kutsal-
ların tüm kiliselerinde olduğu gibi, ³⁴kadınlar kilisede sessiz kal-
sınlar. Çünkü onların konuşmalarına izin verilmemiştir. Yasanın
bildirdiği gibi uysal olsunlar. ³⁵Öğrenmek istedikleri bir şey varsa,
evde kocalarına sorsunlar. Kadının kilisede konuşması ayıptır.
³⁶Ne! Yoksa Tanrı'nın sözü sizden mi çıktı ya da yalnızca size mi u-
laştı?

Bu pasaj, 1. Timoteyus 2'ye çok benzer şekilde, kadınların
kilisede (öğretmeyi bir kenara bırakın!) konuşmamaları konu-
sunda net ve doğrudan bir emir gibi görünmektedir. Oysa daha
önce gördüğümüz gibi, çoğu akademisyen 1. Timoteyus pasajını
Pavlus'un yazmadığı kanısındadır, çünkü bu pasaj, Pavlus'un
ikinci kuşak bir takipçisi tarafından onun adıyla yazılmış olduğu
anlaşılan, bir mektupta bulunmaktadır. Hâlbuki 1. Korint'lilerii
Pavlus'un yazmış olduğundan kimse şüphe etmez. Ancak bu pa-
sajla ilgili şüpheler vardır. Çünkü anlaşıldığı üzere, bazı önemli
yazılı tanıtılarımızda söz konusu ayetlerin (a. 34–35) yerleri karış-
tırılmıştır. Üç Grekçe el yazmasında ve birkaç Latince nüshada,
bu ayetler 33. ayetten sonra değil, daha sonra, 40. ayetten sonra
gelirler. Bu, bazı akademisyenleri, ayetlerin Pavlus tarafından ya-
zılmadığı, muhtemelen 1. Timoteyus 2'nin etkisi altında bir yazı-
cı tarafından kenar notu olarak oluşturulduğu şüphesine itmiştir.
Bu not daha sonra farklı yazıcılar tarafından metnin farklı yerleri-
ne eklenmiştir. Bazıları notu 33. ayetten sonra bazıları da 40.
ayetden sonra eklemişlerdir.

Aslında bu ayetleri, Pavlus'un yazmadığını düşünmek için iyi
sebepler var. Öncelikle, mevcut bağlama iyi oturmuyorlar. 1. Ko-
rint'liler 14'ün bu bölümünde, Pavlus kilisede peygamberlik etme
konusunda söylev veriyor ve Hristiyan peygamberlere tapınma
ayinleri sırasında nasıl davranacakları ile ilgili talimatlar veriyor.

26'dan 33'e kadar ayetlerin teması bu ve aynı zamanda 36'dan 40'a kadar olan ayetlerin teması da yine budur. Eğer 34 ve 35. ayetler metinden çıkartılırsa pasaj, Hristiyan peygamberlerin rolü üzerine bir bahis olarak, sorunsuz bir şekilde akacaktır. O zaman kadınların bahsi mevcut bağlam içinde fazladan görünmektedir, Pavlus'un farklı bir konuda verdiği talimatların arasına pat diye dalıvermiştir.

Ayetler, 14. bölümün bağlamı içinde fazladan görünmekle kalmaz, aynı zamanda Pavlus'un 1. Korint'lilerin diğer yerlerinde açık bir şekilde söyledikleriyle de uyumsuz görünmektedir. Kitabın başlarında, daha önce belirttiğimiz gibi, Pavlus kilisede konuşan kadınlara talimatlar verir; bölüm 11'e göre, dua ve peygamberlik ederlerken –Hristiyan ibadet toplantılarında yüksek sesle her zaman yapılan etkinlikler- başlarını örtmeleri gerekiyordu (11:2–16). Kimsenin Pavlus'un yazdığından şüphe etmediği *bu* pasajda, Pavlus'un kadınların kilisede hem konuşabildiğini hem de konuştuğunu kabul ettiği açıktır. Bölüm 14'teki tartışmalı pasajda ise “Pavlus”un kadınlara konuşmayı yasak ettiği bir o kadar açıktır. Bu iki görüşü bağdaştırmak zor: Konuşmaları için kadınlara hem izin veriyor (başları örtülü olarak, bölüm 11) hem de vermiyor (bölüm 14). Pavlus'un, üç bölüm gibi kısa bir aralıkla son sürat kendini yalanladığı düşüncesi mantıklı görünmüyor, anlaşılıyor ki söz konusu ayetler Pavlus'a ait değil.

Ve böylelikle bir araya gelen kanıtlara bakıldığında –çeşitli el yazmalarında ayetlerin yerlerinin karıştırılması, mevcut metnin bağlamı ve bir bütün olarak 1. Korint'lilerdeki bağlam- 1. Kor. 14:34-35'i Pavlus'un yazmadığı ortaya çıkıyor. Bu durumda bu ayetlerin, bir yazıcı tahrifi olduğu varsayılacaktır, muhtemelen başlangıçta ke-nar notu olarak yazılmış ve sonra 1. Korint'lilerin kopya edilmesinin erken bir evresinde metnin içine yerleştirilmiştir. Bu tahrif şüphesiz, kadınların kilisede hiçbir toplumsal rolü olmaması gerektiğinin, sessiz kalmaları ve kocalarına boyun eğmeleri gerektiğinin vur-

gulanması düşüncesine sahip bir yazıcı tarafından yapıldı. Ve bir metin tahrifi vasıtasıyla bu görüş, metinle bütünleşmiş oldu.*

Benzer türde diğer birkaç metin değişimini de kısaca gözden geçirebiliriz. Biri, daha önce bahsetmiş olduğum bir pasajda, her ikisinden de “havariler arasında önde gelen” (a. 7) diye hitap ettiği Yunya adında bir kadın ve kocası olduğu tahmin edilen Andronikus’tan söz ettiği Romalılar 16’dadır. Bu özellikle önemli bir ayettir çünkü Yeni Ahit’te bir kadının havari olduğunun ima edildiği tek yerdir. Çevirmenler bu pasajdan öyle derinden etkilendiler ki büyük çoğunluğu, dediği anlama gelemeyeceğinde ısrar etti ve bu yüzden yoldaşı Andronikus’la birlikte ayetin havari olarak övdüğü kişiyi, Yunya adında bir kadın değil de Yunyas adında bir adam olarak tercüme etti. Bu çevirideki problem, Yunya yaygın bir kadın ismiyken diğer taraftan İlk Çağ dünyasında “Yunyas” diye bir erkek ismine rastlanmamasıdır. Bazı modern İngilizce İncillerde (Kendinizin-kini de kontrol edebilirsiniz!) çevirmenlerin bu kadın elçiden sanki Yunyas adında bir adammış gibi söz etseler de Pavlus Yunya adında bir kadından bahsetmektedir.**

Bazı yazıcılar da bu farklı bir şekilde bilinmeyen kadını, havarilikle ilgili saymakta güçlük çektiler ve bu yüzden metinde küçük bir değişiklik yaparak bu problemten kurtuldular. Bazı el yazmalarımızda metin, “Havariler arasında önde gelen soydaşlarım ve hapis-hane arkadaşlarım büyük Andronikus ve Yunya,” diyeceği yerde,

* 34 ve 35. ayetleri Pavlus’un yazmadığını gösteren daha ayrıntılı bir anlam için, özellikle Gordon D. Fee’nin tefsiri, *The First Epistle to the Corinthians*’a bakınız: (Grand Rapids: Eerdmans, 1987).

** En son ve detaylı bilgiler için, bakınız: Eldon Jay Epp, “Text-critical, Exegetical, and Sociocultural Factors Affecting the Junia/Junias Variation in Rom 16:7,” A. Denaux, *New Testament Textual Criticism and Exegesis* (Leuven: Üniv. Yay, 2002), 227–92.

daha seve seve çevrilecek biçimde değiştirilmiştir: “Soydaşlarım büyük Andronikus ve Yunya; ve havariler arasında önde gelen hapsehane arkadaşlarıma da selam edin.” Bu metin değişimiyle, artık kimsenin, erkeklerden oluşan havari grubunun arasında, bir kadının zikrediliyor olmasından endişe duymasına gerek kalmamıştır!

Benzer bir değişim, Elçiler kitabını kopyalayan bazı yazıcılar tarafından yapılmıştır. Bölüm 17’de Pavlus ve misyoner yoldaşı Şilas’ın Selanik’te, vakitlerini Mesih’in müjdesini, yerel sinagogda Yahudilere duyurarak geçirdiğini öğreniyoruz. 4. ayette bu ikilinin bazı önemli din değiştirmeler gerçekleştirdiği anlatılıyor: “Onlardan bazıları, Tanrı’ya tapan Greklerden büyük bir topluluk ve ileri gelen kadınların da birçoğu ikna olup Pavlus’la Silas’a katıldılar.”

Bu pasajda kadınların toplumun ileri gelen kişileri olması –Hristiyanlık için önemli din değiştirmeler olması şöyle dursun- yazıcılar için tahammül edilemez bir şeydi ve bu yüzden bazı el yazmalarında metin değiştirildi, dolayısıyla artık anlatılan: “Onlardan bazıları, Tanrı’ya tapan Greklerden büyük bir topluluk ve ileri gelen adamların karılarının da birçoğu, ikna olup Pavlus’la Silas’a katıldılar.” Bundan böyle ileri gelen kişiler din değiştiren karıları değil, adamlar oldu.

Elçiler kitabında Pavlus’un arkadaşları arasında Akvila ve Priskila isimli bir karı koca yer alır; Pavlus onlardan bahsettiğinde, bazen, eğer aralarındaki ilişkide ya da Hristiyan misyonunda bir çeşit özel öneme sahip olduğunu göstermek istercesine, kadının adını önce yazar (Priska olarak geçtiği Rom. 16:3’te de olduğu gibi). Yazıcıların, kimi zaman bu sıralandırmadan gücenip yerlerini değiştirmesi sürpriz olmasa gerek. Böylelikle, ilk onun adından bahsedilerek –Priskila ve Akvila yerine Akvila ve Priskila– erkeğin hakkı verilmiş olur.*

* Elçiler’deki bu türlü diğer değişimler için, bakınız: Ben Witherington, “The Anti-Feminist Tendencies of the ‘Western’ Text of Acts,” *Journal of Biblical Literature* 103 (1984): 82–84.

Kısacası, kilisenin ilk yüzyıllarında, kadınların rolü hakkında tartışmalar vardı ve yazıcılar zaman zaman metinlerini kilisede kadınların rolünü kendi anladıkları şekle. (sınırlı) uydurmak için değiştirdikçe, bu tartışmalar sınırları aşıp Yeni Ahit'in metinsel aktarımına da girmiş oldu.

YAHUDİLER VE KUTSAL YAZI METİNLERİ

Buraya kadar Hristiyanlığın çeşitli içsel tartışmalarını—Mesih teolojisi sorunu ve kilisede kadınların rolü üzerine tartışmaları—inceledik ve kutsal metinlerini çoğaltan yazıcıları nasıl etkilediklerini değerlendirdik. Ancak Hristiyanların içine karıştırıldığı tartışma konuları, sadece bunlar değildi. Bunlara dâhil olanların hissettiği kadar kuvvetli ve burada göz önüne aldığımız hususlar kadar önemli tartışmalar din dışından kimselerle; Hristiyanlara muhalefet eden ve onlarla tahrik edici tartışmalara giren Yahudiler ve paganlarla yapılmıştır. Bu tartışmalar da kutsal yazı metinlerinin aktarımını etkilemiştir. İlk yüzyıllardaki Hristiyanların, Hristiyan olmayan Yahudilerle olan tartışmalarını gözden geçirerek başlayabiliriz.

İhtilaf Halindeki Yahudiler ve Hristiyanlar

Erken dönem Hristiyanlıktaki ironilerden biri, İsa'nın bizzat Yahudi Tanrısı'na tapan, Yahudi geleneklerine uyan, Yahudi yasasını yorumlayan ve onu Yahudi mesihi olarak kabul eden, Yahudi öğrencilere sahip bir Yahudi olmasıdır. Buna rağmen, ölümünün ardından, İsa'nın takipçileri sadece birkaç on yıl içinde Yahudiliğin karşısında duran bir din meydana getirdiler. Hristiyanlık nasıl bu kadar hızlı bir şekilde Yahudi tarikatı olmaktan çıkıp da Yahudi karşıtı bir din hâline geldi?

Bu zor bir soru ve tatmin edici bir cevap verebilmek, sadece bu

hususla bir kitabı gerektirir.* Burada, metinlerini zaman zaman Yahudi karşıtı biçimde değiştiren Hristiyan yazıcılar için, akla yatkın görünen bir bağlam temin etmenin bir yolu olarak, en azından, erken dönem Hristiyanlığında Yahudi karşıtlığının yükselişinin tarihsel taslağını çıkarabilirim.

Son yirmi sene, tarihsel İsa üzerine araştırma patlamasına şahit oldu. Sonuç olarak, şimdi, İsa'nın en iyi nasıl kavranacağına dair –bir haham, sosyal bir devrimci, politik bir asi, bir kinik filozofu, bir vahiy peygamberi; seçeneklerin sonu gelmez- muazzam bir fikir çeşitliliği var. Hâlbuki hemen hemen bütün akademisyenlerin fikir birliğinde olduğu tek şey, İsa'nın misyonunun temel anlamını kimin *nasıl anladığının önemi olmadan*; kendi bağlamında bir ilk-yüzyıl Filistin Yahudisi olarak konumlandırılması gerektiğidir. Başka ne olursa olsun, İsa (ve öğrencileri de) baştan aşağı her yönüyle Yahudiydi. İsa'nın takipçileri zamanla –belki ölümünde önce ama sonrasında olduğu kesin- onu Yahudi mesihi olarak görmeye başladılar. Birinci yüzyılda bu mesih terimine farklı Yahudiler farklı anlamlar veriyordu, fakat Mesih hakkında düşünüldüğünde bütün Yahudilerin ortak olarak aklına gelen tek şey onun ihtişamın ve gücün sureti olması gerektiği idi. Bir şekilde –örneğin, bir Yahudi ordusu meydana getirerek ya da cennetin meleklerine kumanda ederek- İsrail ordularını alt edecek ve İsrail'i bizzat Tanrı tarafından idare edilen (muhtemelen insan vekiller aracılığıyla) bağımsız bir devlet olarak

* Bu alanda iki standart işleme tarzı için, bakınız: Rosemary Ruether, *Faith and Fratricide: The Theological Roots of Anti-Semitism* (New York: Seabury, 1974), ve John Gager, *The Origins of Anti-Semitism: Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity* (New York: Oxford Univ. Yay, 1983). Daha yeni bir çalışma ise; Miriam Taylor, *Anti-Judaism and Early Christian Identity: A Critique of the Scholarly Consensus* (Leiden: Brill, 1995).

tesis edecekti. İsa'yı Mesih olarak adlandıranlar, bu iddiayı benimseyen diğerlerini ikna ederlerken şüphesiz zor zamanlar geçirdiler, çünkü İsa güçlü bir savaşçı ya da göksel (semavi) yargıç olmaktan ziyade yaygın bir şekilde, yasayı çiğneyip adi bir suçlu gibi çarmıha gerilmiş seyyar bir vaiz olarak tanınıyordu.

İsa'ya mesih demek çoğu Yahudi için bütünüyle saçmaydı. Yahudilerin güçlü lideri İsa değildi. O zayıf, güçsüz ve önemsiz bir hiçti; gerçek güce sahip olan Romalılar tarafından icat edilmiş olan en aşağılayıcı ve acı veren yolla idam edilmişti. Yine de Hristiyanlar İsa'nın Mesih olduğunda, ölümünün adli bir hata ya da beklenmedik bir durum olmadığında, İsa'nın dünyaya kurtuluşu getirmesine vesile olan Tanrı işi olduğunda diretiler.

Hristiyanlar, çoğu Yahudi'yi İsa hakkındaki iddialarına inandırmakta güçlük çektikleri gerçeği karşısında ne yapmalıydı? Elbette kendilerinin hatalı olduğunu kabul edemezlerdi. Peki, *onlar* değilse, kim hatalıydı? Yahudiler olmalıydı. Tarihlerinin başlangıcında, Hristiyanlar mesajlarını reddeden Yahudilerin söz dinlemez ve kör olduklarında, İsa ile ilgili mesajı reddederek bizzat Yahudi Tanrısı tarafından temin edilen kurtuluşu reddetmekte olduklarında ısrar etmeye başladılar. Bu tür bazı iddialar en eski Hristiyan yazarımız Pavlus tarafından zaten ortaya atılmıştı. Günümüze ulaşan Selaniklilere yazılmış ilk mektubunda Pavlus şöyle der:

Çünkü kardeşlerim, siz de Tanrı'nın Yahudiye'deki Mesih İsa'ya bağlı kiliselerini örnek aldınız. Çünkü onların Yahudilerden çektiği sıkıntıların aynısını siz de kendi yurttaşlarınızdan çektiniz. O Yahudiler ki Hz. İsa'yı ve peygamberleri öldürdüler, bize de zulmettiler. Tanrı'yi hoşnut etmiyor ve tüm insanlara karşı geliyorlar. (1 Sel. 2:14-15)

Pavlus, Yahudilerin İsa'yı reddettiğine çünkü onların Tanrı huzurunda kendilerine has duruşlarının, Tanrı'nın onlara vermiş oldu-

ğu, Yasa'ya her iki grubun da sahip olduğu ve muhafaza ettiği gerçeğiyle ilgili olduğuna inanmaya başlamıştı (Rom. 10:3-4). Hâlbuki Pavlus'a göre, Yasa yoluyla değil ama İsa'nın ölümü ve dirilişiyle kurtuluş, Gentilelere olduğu kadar Yahudilere de gelmişti (Rom. 3:21-22). Bunun sonucu olarak, Yasa'yı muhafaza etmenin kurtuluşta hiç rolü olamazdı; bu yüzden İsa'nın yoluna giren Gentilelere, Tanrı'ya olan imanlarını Yasaya uyarak geliştirebileceklerini zannetmemeleri salık verildi. Oldukları gibi kalmaları -Yahudileşmemeleri- gerekiyordu (Gal. 2:15-16).

Elbette, başka erken dönem Hristiyanların başka fikirleri vardı; gündemdeki hemen her konuyla ilgili olduğu gibi! Örneğin Matta kurtuluşu getirenin İsa'nın ölümü ve dirilişi olmasına rağmen tıpkı bizzat İsa'nın da yapmış olduğu gibi inançlılarının da hiç şüphesiz ki Yasa'ya riayet edeceklerini varsaymıştı (bakınız Matta 5:17-20). Ancak sonunda, Hristiyanların Yahudilerden farklı olduğu, Yahudi Yasası'nı izlemenin kurtuluşla ilgisi olmadığı ve Yahudilerle bir araya gelmenin kendi Mesihlerini inkâr eden, yani aslında kendi Tanrılarını inkâr eden insanlarla özdeşleşmek anlamına geleceği yaygın şekilde benimsenir oldu.

İkinci yüzyıla geldiğimizde, Hristiyanlık ve Yahudiliğin, her şeye rağmen birbirlerine söyleyecek çok şeyi olan, iki ayrı din hâline geldiğini görüyoruz. Hristiyanlar, aslında, kendilerini bir çıkmazın içinde buldular. Çünkü İsa'nın, Yahudi kutsal yazıları tarafından öngörülen, Mesih olduğunu kabul ediyorlardı ve eski olan şeyleri bağrına basan ama "yeni" olan ne varsa müphem yeni moda olduğundan şüphelenen bir dünyada güvenilirlik kazanmak için Hristiyanlar, kutsal yazıları -Yahudilerin eski metinlerini- kendi inançlarının temeli olarak göstermeye devam ettiler. Bu, Hristiyanların Yahudi kutsal kitabı üzerinde hak iddia ettikleri anlamına geliyordu. Fakat Yahudi kutsal kitabı, Yahudiler için değil miydi? Hristiyanlar Yahudilerin yalnızca kendi Mesihlerini reddetmemiş, bu şekilde

kendi Tanrıları da reddetmiş olduklarında ve aynı zamanda kendi kutsal yazılarını yanlış yorumladıklarında da ısrar ediyorlardı. İşte bu nedenle, Yahudiliğin şimdi ve bundan önce de yanlış bir din olduğu, nasıl yaşanması gerektiğini anlatan bir reçete olarak Musa'ya verilen yasaları yorumlarken; Yahudilerin kötü bir melek tarafından yanlış yönlendirildikleri –aslında alegorik olarak yorumlanmaları gerekirdi- üzerinde duran Barnabas İncili diye bilinen kitap gibi, Hristiyan yazılarına rastlarız.*

Sonunda ise Hristiyanların, Tanrı'nın Yahudilere sünnet olmayı emretmesinin nedeninin eziyet edilmeyi hak eden özel insanlar olarak onları mimlemek olduğunu iddia eden Justin Martyr gibi ikinci yüzyıl yazarlarla, İsa'nın mesihliğini reddettikleri için Yahudileri mümkün olan en sert biçimde payladıklarını görürüz. Tertullian ve Origen gibi yazarların da Kudüs'ün MS 70 yılında Roma ordusu tarafından harap edilmesinin, Mesihlerini öldüren Yahudilere bir ceza olduğunu ileri sürdüğüne ve Sardis'li Melito gibi yazarların Mesih İsa'yı öldürmekle aslında Yahudilerin Tanrı'yı öldürmekten suçlu olduklarını savunduğunu görürüz.

*Ulusların tüm soyları dikkat edin ve farkına varın! Tanrı'nın Yasasına vakfedilmiş şehirde, İbranilerin şehrinde, peygamberlerin şehrinde, adaletli olduğu düşünülen şehirde, Kudüs'ün merkezinde olağanüstü bir cinayet işlenmiştir. Peki, kim öldürülmüştür? Ve katil kimdir? Cevabı vermekten utanıyorum, fakat vermeliyim... Dünyayı boşluğa asanın kendisi asıldı; gökleri yerine yerleştirenin kendisi kazağa geçirildi; her şeyi yerine sıkıca çakanın kendisi ağaca çakıldı. Rab aşağılandı, Tanrı öldürüldü, İsrail Kralı, İsrail'in sağ kolu tarafından yok edildi. (Paskalya Vaazı, 94–96)***

* Bakınız: Ehrman, *Apostolic Fathers*, 2:3–83.

** Gerald Hawthorne'un çevirisinden alınmıştır; vaazın tam çevirisi için, bakınız: Bart D. Ehrman, *After the New Testament*, 115–28.

Açıkça görülmektedir ki Yahudi geleneklerini uygulayan, Yahudi yurttaşlarına vaaz veren ve Yahudi öğrencilerine Yahudi yasasının gerçek anlamını öğreten, Filistinli bir Yahudi olan İsa'dan çok uzaklaşmışız. Hristiyan yazıcıların, neticede Yeni Ahit'in parçası hâline gelen metinlerini çoğalttıkları ikinci yüzyıla kadar Hristiyanların çoğu, bu dinin "Yahudi Kutsal Kitabı"nda tanımlandığı gibi, eninde sonunda Yahudi Tanrısı'na dayanmasına rağmen, yine de tamamıyla Yahudi karşıtı pozisyonunda olduğunu bilen ve dinini değiştirmiş eski paganlar ve gayri Yahudilerdi.

Metnin Yahudi Karşıtı Değiştirmeleri

Bazı ikinci ve üçüncü-yüzyıl Hristiyan yazıcıların Yahudi karşıtlığı, kutsal yazı metinlerin aktarımında rol oynamıştır. En net örneklerden biri Luka'nın İsa'nın çarmıha gerilmesi anlatısında bulunur. Bu anlatıda İsa'nın, çarmıha gerilmesinden sorumlu olanlar için dua ettiği söylenir:

Kafatası denilen yere vardıklarında İsa'yı, biri sağında öbürü solunda olmak üzere, iki suçluyla birlikte çarmıha gerdiler. İsa, "Baba, onları bağışla" dedi, "Çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar." (Luka 23:33–34)

Ancak sonradan anlaşıldığı üzere, İsa'nın bu duası bütün el yazmalarımızda bulunmamaktadır: en eski Grekçe nüshamızda (MS yaklaşık 200 yılına dayanan P⁷⁵ olarak adlandırılmış bir papirüs) ve dördüncü ve daha sonraki yüzyılların başka birkaç yüksek kalitede nüshalarında noksandır; fakat aynı zamanda bu dua, Siniat Kodeksi'nde ve Orta Çağ'da yazılanların birçoğu da dâhil olmak üzere çok sayıda el yazmasında mevcuttur. Bu durumda soru şudur: Bir yazıcı (ya da yazıcılar), orijinalinde mevcut bulunan bu duayı el yazmasından sildiler mi? Yoksa bir yazıcı (ya da yazıcılar), orijinalinde mevcut bulunmayan bu duayı el yazmasına mı eklediler?

Akademisyenlerin bu konudaki fikirleri, uzun zamandır ikiye bölünmüş durumdadır. Dua, eski ve yüksek kalitede birkaç nüshada noksan olduğundan, orijinal metne ait olmadığını iddia eden akademisyenler, hiç eksik olmamıştır. Bazen içsel kanıtlara dayanan bir müdafaayla bu konuyu çözmek isterler. Daha önce de belirttiğim gibi, Luka İncili'nin yazarı Havarilerin Görevleri kitabını da yazmıştır ve buna benzer bir pasaj, Elçiler'de idamı uzun uzadıya anlatılan tek kişi olan ilk Hıristiyan şehidi İstefan'ın anlatısında da bulunabilir. Çünkü İstefan, Tanrı ve kutsal şeylerle ilgili olarak kötü dil kullanmaktan suçlandı ve öfkeli bir grup Yahudi tarafından taşlanarak öldürüldü; ve son nefesini vermeden önce şöyle dua etti; "Ya Rab, bu günahı onlara yükleme" (Elçi 7:60).

Bazı akademisyenler, İsa'nın ilk şehidi İstefan'dan daha az bağışlayıcı görünmesini istemeyen bir yazarının bu duayı Luka İncili'ne eklediğini, böylelikle İsa'nın da cellatlarının affedilmesini istediği iddiasını savundular. Bu zekice bir savdı, fakat birkaç sebepten dolayı tümü ile inandırıcı değildi. En zorlayıcı olanı şudur: Ne zaman bir yazarı, metinleri birbiriyle uyumlu hâle getirmeye çalışsa, bunu her iki pasajda da aynı kelimeleri tekrar ederek yapma eğilimindedir. Hâlbuki bu örnekte, aynı kelimelerin kullanıldığını görmüyoruz, bunlar sadece benzer türde dualardır. Bu, yazarların her zaman yaptıkları türde bir "düzenleme" değildir.

Bu hususla beraber çarpıcı olan, Luka'nın yani bizzat yazarın, İncil'de İsa'ya olanlar ve Elçiler'de takipçilerine olanların benzerliklerini göstermek için defalarca özel çaba harcamış olmasıdır; hem İsa hem de takipçileri vaftiz edilmiş, hepsi o anda Kutsal Ruh'la dolmuştur, hepsi müjdeyi ilan etmiş, hepsi bunun için reddedilmiştir, hepsi Yahudi liderlerin ellerinde acı çekmiş ve böyle benzer daha pek çok şey yaşamışlardır. İncil'de İsa'nın başına gelen ne varsa Elçiler'de takipçilerinin başına da gelmiştir. Bu nedenle İsa gibi öfkeli yetkililer tarafından idam edilen takipçilerinden birinin, onun gibi

cellatlarının bağışlanması için Tanrı'ya dua etmesi hiç de şaşırtıcı değil, hatta beklenen bir şeydir.

İsa'nın bağışlama duasının Luka 23'ün orijinaline ait olduğu şüphesini uyandıran başka sebepler de vardır. Hem Luka hem de Elçiler kitapları içinde, örneğin, İsa (ve takipçileri de) masum olmasına rağmen, ona karşı gelenlerin bunu bir bilmezlik içinde yaptıkları vurgulanır. Elçiler 3'te Petrus'un dediği gibi: "Sizin de bilgisizlikten ötürü böyle davrandığınızı biliyorum" (a. 17); ya da Elçiler 17'de Pavlus'un dediği gibi: "Tanrı cehalet zamanlarını affetti" (a. 27). Ve bu tam da İsa'nın duasındaki açıklamadır: "Çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar."

O hâlde, görünen o ki Luka 23:34, Luka'nın orijinal metninin bir parçasıydı. Peki, bu durumda, bir yazıcı (bazı yazıcılar) neden onu silmek istedi? İşte burası, yazıcıların çalışmakta olduğu tarihsel bağlam hakkında bazı şeyleri anlamamanın can alıcı hâle geldiği noktadır. Bugünün okuyucuları İsa'nın kim için dua ettiğini merak edebilirler. Cehalet içinde onu idam eden Romalılar için miydi? Yoksa onu Romalılara teslim etmekten sorumlu olanlar arasında ilk sırada yer alan Yahudiler için miydi? Ne var ki bu soruyu, pasajı günümüzde yorumlamaya çalışarak cevaplayabiliriz, erken dönem kilisesinde ise nasıl yorumlandığı açıktır. Kilise banilerinin yazılarında bu duanın tartışıldığı, hemen her seferinde, duayı Romalılar için değil de Yahudiler için söylenmiş olarak yorumladıkları bellidir.* İsa Tanrı'dan, ölümünden sorumlu olan Yahudi halkını (ya da Yahudi liderlerini) bağışlamasını istiyordu.

Bazı yazıcıların bu ayeti neden atlamak istedikleri artık netleşmiştir. İsa *Yahudilerin* bağışlanması için dua mı etti? Bu nasıl olabi-

* Özellikle bakınız: David Daube, "For They Know Not What They Do," *Studia Patristica*, sayı 4, F.L. Cross (Berlin: Akademie-Verlag, 1961), 58–70, ve Haines-Eitzen, *Guardians of Letters*, 119–23.

lirdi? Bu şekilde bakıldığında, ilk Hristiyanlar için ayette aslında iki problem vardı. Öncelikle vardıkları fikir, taammüden bizzat Tanrı'yı reddeden bu söz dinlemez insanların bağışlanması için, İsa neden dua edecekti? Bu çoğu Hristiyan için neredeyse hiç makul değildi. Daha fazlasını söyleyecek olursak, ikinci yüzyıla kadar Hristiyanların çoğu, Tanrı'nın Yahudileri *affetmemiş* olduğu kanaatindeydiler çünkü, daha önce belirtildiği gibi, Yahudilerin İsa'yı öldürmelerinin cezası olarak Kudüs'ün yıkılmasına izin verdiğine inanıyorlardı. Kilise banisi Origen'in dediği gibi: "İsa'nın böylesine acılar çektiği şehrin tamamıyla yok olması, Yahudi ulusunun alt edilmesi gerektiği doğrudur" (Celsus'a Karşı 4,22).*

Yahudiler ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlardı ve besbelli ki Tanrı onları bağışlamamıştı. Bu açıdan bakıldığında, yakın bir gelecekte bağışlanma olmadığından, İsa'nın onlar için bağışlanma istemesi pek de mantıklı bir anlam ifade etmiyordu. O hâlde yazıcılar, İsa'nın "Baba, onları bağışla çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar." diye dua ettiği bu metni ne yapacaklardı? Metni çıkartarak, bu problemi kolaylıkla hallettiler, böylece İsa onların affedilmesini artık istemedi.

Erken dönem Hristiyan yazıcıların, Yahudi karşıtı fikirlerinin kopyaladıkları metinler üzerinde etkili olduğu başka pasajlar da vardır. Antisemitizmin, nihai yükselişi için önem taşıyan pasajlardan biri, Matta İncili'nde İsa'nın yargılandığı sahnedir. Bu anlatıya göre, Pontus Pilatus, İsa'nın masum olduğunu ilan eder ve "Bu adamın kanından beni sorumlu değilim! Bu işe siz bakın!" der ve bunu ellerini yıkayarak gösterir. Sonra Yahudilerden oluşan kalabalık, Orta Çağ boyunca Yahudilere karşı şiddet manifestosunda müthiş rol oynayacak olan bir karşılık verir; İsa'nın ölümünden sorumlu olduklarını id-

* *Celsus'a Karşı* çevirmeleri Henry Chadwick'in baskısından alınmıştır; *Origin: Contra Celsum* (Oxford: Clarendon, 1953).

dia ettiklerini gösterir bir şekilde hep birlikte şöyle bağırlar: “Onun kanı, bizim ve çocuklarımızın üzerine olsun” (Matta 27:24–25).

Bizim ilgilendiğimiz metinsel değişiklik ise bir sonraki ayettedir. Pilatus’un İsa’yı kamçılattığı ve “çarmıha gerilmek üzere teslim ettiği” söylenir. Bu metni okuyan herkes doğal olarak, çarmıha gerilme işlemi için İsa’yı Romalı askerlere teslim ettiğini farz edecektir. İşin çarpıcı yanı ise bazı erken dönem nüshalarımızda –Siniat Kodeksi’ndeki bir yazıcı düzeltmesi de dâhil- Yahudilerin İsa’nın ölümündeki suçluluklarını abartmak için metin değiştirilmiştir. Bu el yazmalarına göre, Pilatus “Çarmıha *gerebilmeleri* için İsa’yı *onlara* [yani Yahudilere] teslim etti.” Bu hâliyle artık İsa’nın infazındaki Yahudi sorumluluğu, tamamıyla kesindi; ilk Hristiyanlar arasındaki Yahudi karşıtı fikirlerin sebep olduğu bir değişim.

Bazen Yahudi karşıtı değişiklikler oldukça belirsizdir ve üzerinde yeterince dikkatli ve ciddi bir şekilde kafa yorulmadığı sürece, kimsenin dikkatini çekmez. Örneğin, Matta İncili’ndeki “İsa Mesih’in Doğumu” anlatısında, Yusuf’a, Meryem’in doğuracağı oğluna (“kurtuluş” anlamına gelen) İsa adını vermesi söylenir “Çünkü halkını günahlarından kurtaracak olan odur.” (Matta 1:21). Süryanice çevirilerde korunan bir el yazmasında ise metnin “Çünkü *dünyayı* günahlarından kurtaracak olan odur.” dediği göze çarpar. İşte Yahudi halkının kurtarılacak olması düşüncesinden rahatsız olan bir yazıcı daha.

Benzer bir değişim Yuhanna İncili’nde ortaya çıkar. Bölüm 4’te, İsa, Samiriyeli bir kadınla konuşmaktadır ve der ki “Siz bilmediğinize tapınıyorsunuz, bizse bildiğimize tapınıyoruz, çünkü kurtuluş Yahudilerden gelir.” (a. 22). Ancak bazı Süryanice ve Latince el yazmalarında metin değiştirilmiştir, bu nedenle İsa artık “Kurtuluş Yahudiye’den gelir.” demektedir. Başka bir deyişle, dünyaya kurtuluşu getiren Yahudi halkı değil; İsa’nın Yahudiye bölgesinde ölmesidir.

Yine burada da yazıcı değiştirmesini teşvik edenin, Yahudi karşıtı fikirler olduğunu düşünebiliriz.

Bu kısa gözden geçirmede vereceğim son örnek, muhtemelen ve diğer hepsinden daha ilginç ve merak uyandıran değişik okumalar içeren bir el yazması olan beşinci yüzyıla ait Bezae Kodeksi'n-dendir. Ferisilerin Şabat günü yasağına uymadıkları için İsa'yı ve öğrencilerini suçladığı Luka 6'da (6:1-4), Bezae Kodeksi'nde tek ayetlik bir ekleme olduğunu görüyoruz: "Aynı Şabat günü çalışan bir adam gördü ve adama şöyle dedi, 'Ey adam, eğer ne yaptığını biliyorsan kutsanırsın, fakat bilmiyorsan lanetlenirsin ve Yasa'ya göre günahkâr olursun.'" Bu beklenmedik ve olağan dışı pasajın tam yorumu çok fazla incelemeyi gerektirir.* Buradaki amaçlarımız için, İsa'nın bu pasajda, İncillerin başka hiçbir yerinde olmadığı kadar açık konuştuğuna dikkat etmek yeterlidir. Diğer örneklerde İsa, Şabat gününü ihlal etmekten suçlandığında, kendi eylemini savunur fakat asla Şabat günü yasalarının ihlal edilmesi *gerektiğini* belirtmez. Bu ayette ise İsa apaçık, Şabat gününü ihlal etmenin neden caiz olduğunu bilen herkesin, bunu yaptıkları için kutsandığını; yalnızca neden caiz olduğunu anlamayanların, yanlış olanı yaptığını belirtir. Yine, bu da erken dönem kilisesinde Yahudi karşıtı dalgayı yükseltmekle alakalı bir değişiklik gibi görünmektedir.

PAGANLAR VE KUTSAL YAZI METİNLERİ

Böylece buraya kadar, doğru doktrin ya da kilise yönetimi "kadinların rolü" üzerine yapılan içsel tartışmaların, erken dönem Hıristiyan yazıcılarını etkilediğini ve aynı zamanda kilise ve sinagog arasındaki çekişmelerin de etkisi olduğunu; çünkü kilisenin Yahudi

* Bakınız: Ernst Bammel, "The Cambridge Pericope: The Addition to Luke 6.4 in Codex Bezae, *The New Testament Studies* 32 (1986): 404-26.

karşıtı hislerinin, nihayetinde Yeni Ahit olduğu ilan edilen metinleri, yazıcıların aktardığında nasıl rol oynadığını gördük. Kilisenin ilk yüzyıllarında Hristiyanlar, yalnızca kendi içlerindeki sapkınlarla ve kendilerinden sayılmayan Yahudilerle mücadele etmediler; aynı zamanda kendilerini bütün dünya ile ihtilaflı ve savaş hâlinde buldular ve o dünya çoğunlukla paganlardan oluşuyordu. Pagan kelimesi bu bağlamda, tarihçiler tarafından kullanıldığında, kötü çağrışımlar taşımaz. Sadece, antik çağdaki sayısız çok tanrıcı dinlere inanan kimseleri, belirten kelimedir. Bu, Yahudi ve Hristiyan olmayan herkesi kapsadığına göre, imparatorluk nüfusunun yaklaşık yüzde 90-93'ünden bahsetmekteyiz. Hristiyanların alışılmamış tarzdaki ibadetleri ve çarmıhta ölürek kurtuluşu getiren İsa'nın, Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilişi yüzünden, Paganlar zaman zaman Hristiyanlara karşı çıktılar ve bu karşı çıkış, kutsal metinleri çoğaltan Hristiyan yazıcıları ara sıra da olsa etkiledi.

Paganların Hristiyanlığa Karşı Çıkışı

En eski kayıtlarımız bazen, pagan çeteleri ya da yetkililerinin Hristiyanlara şiddetle karşı çıktığını belirtir.* Örneğin, Elçi Pavlus, Mesih uğruna katlandığı eziyetleri sıraladığı listesinde, üç kere “değnekle dövüldüğünü” söyler (2. Kor. 11:25), bu Roma yerel yönetimindeki yetkililerin toplum için tehlikeli hükmü verilen suçlulara karşı uyguladığı bir cezalandırma şekliydi. Ve daha önce görmüş olduğumuz gibi, günümüze ulaşan en eski mektubunda Pavlus, Selanik'teki Gentile-Hristiyan cemaatine “Onların [Yahu-

* Erken dönem Hristiyanların maruz kaldığı zulüm üzerine klasik inceleme için, bakınız: W. H. C. Frend *Martyrdom and Persecution in the Early Church* (Oxford: Blackwell, 1965). Ayrıca bakınız: Robert Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them* (New Haven: Yale Univ. Yay., 1984).

diye kilisesi] Yahudilerden çektiği sıkıntıların aynısını siz de kendi yurttaşlarınızdan çektiniz.” (1. Sel. 2:14) diye yazar. Sonraki örnekte, bu zulümlerin “resmî” olmadığı, bir tür çete şiddeti sonucu olduğu ortaya çıkar.

Kilisenin ilk iki yüzyılı boyunca, Hristiyanlara yönelen pagan muhalefetin çoğu, organize, resmî Roma zulmü neticesinde değil de daha ziyade sıradan halk seviyesinde meydana geliyordu. Birçok insanın düşündüğünün aksine, o yıllarda, bizatihi Hristiyanlıkla ilgili “kanuna aykırı” hiçbir şey yoktu. Hristiyanlığın kendisi, kanun dışı değildi ve çoğunlukla Hristiyanların saklanmasına da gerek yoktu. Zulümden kaçmak için Roma “yeraltı” mezarlarında kaldıkları ve birbirlerini balık sembolü gibi gizli bir işaretle selamladıkları tasavvurları, masaldan başka bir şey değildir. İsa’nın yolundan gitmek kanuna aykırı değildi ayrıca, cemaate özel toplantılar düzenlemek ve ibadet etmek kanuna aykırı değildi, diğer insanları Mesih’in Tanrı’nın Oğlu olduğu inancına inandırmak da kanuna aykırı değildi.

Ancak yine de Hristiyanlar zulüm görüyordu. Nedeni neydi?

Hristiyanların maruz kaldığı eziyet olayını yorumlayabilmek için, Roma İmparatorluğu’ndaki pagan dinleri hakkında, bilgi sahibi olmak gerekir. Bu dinlerin tümü –yüzlercesi mevcuttu- çok tanrı-cıydı ve birçok tanrıya tapınırlardı; hepsi tapınma ihtiyacını bu tanrılara dua ederek ve kurban vererek giderirlerdi. Çoğunlukla, ibadet edene, mutlu bir ahiret hayatı sağlaması için Tanrıya tapınılmazdı; bütün olarak ele alındığında, insanlar daha ziyade, çoğu için olsa olsa haşin ve istikrarsız olan mevcut hayatları hakkında endişeliydiler. İnsanların kendileri için elde etmeleri imkânsız olan şeyleri –ekinlerin büyümesini, çiftlik hayvanlarının beslenmesini, yeterince yağmur yağmasını, şahsi sağlık ve esenliklerini, üreyebilmelerini, savaşta galip gelmelerini, barışta refahlarını- tanrılar sağlayabilirdi. Tanrılar devleti korur ve yüceltirlerdi; tanrılar hayatı daha katlanılabilir,

daha uzun, daha mutlu kılmak için müdahale edebilirlerdi. Ve bunu basit ibadet işleriyle—devlet düzeyinde tapınma ve şehrin tanrıları onurlandırma törenlerinde; yerel düzeyde tapınma, topluluklarla ya da aile içinde- takas ederlerdi.

İşler iyi gitmediğinde, savaş tehdidi veya kuraklık veya kıtlık veya hastalık olduğunda bu, tanrıların gösterilen hürmetten memnun olmadığının bir işareti olarak görülürdü. Böyle zamanlarda, bu akametin sorumlusu olarak tanrılara saygıda kusur ettiği için kim suçlanabilir? Tabii ki onlara tapınmayı reddedenler. Hristiyanlığa geçenler.

Elbette Yahudiler de pagan tanrılarına tapınmıyorlardı; fakat onlar genellikle bütün insanların tanrılara tapınma gereksinimine bir istisna olarak kabul ediliyordu, çünkü Yahudiler, kendi atalarından kalan ve sadakatle izledikleri gelenekleriyle kendine has, farklı bir halktı.* Oysa Hristiyanlar sahneye çıktıklarında farklı bir halk olarak tanınmıyorlardı —onlar Yahudilikten ve pagan dinlerinden dönmeydiler, birbirleriyle kan bağları ya da başka bir bağlantıları yoktu, bir takım tuhaf dini inançları ve ibadetleri hariç—. Üstelik antisosyal olarak biliniyorlardı; kendi cemaatleri içinde bir araya geliyor, kendi ailelerinden vazgeçiyor, eski arkadaşlarından kaçıyor ve toplu tapınma bayramlarına katılmıyorlardı.

O hâlde, Hristiyanlar zulme maruz kaldılar çünkü; hem toplumu koruyan tanrılara tapınmaktan çekindikleri hem de antisosyal görünen tarzda bir arada yaşadıklarından, halkın huzuru için zararlı addedildiler. Afetler olduğunda ya da insanların olabileceğinden korktuklarında, kim Hristiyanlardan daha fazla suçlu olabilirdi?

Roma İmparatoru'nun kendisini bir kenara bırakın, valilik yö-

* Üstelik MS 70 yılından (Tapınağın yıkılmasından) önce Yahudiler, devlete bağlılıklarının sembolü olarak imparator adına kurban kesmeleriyle tanınıyorlardı.

neticileri bile bu tür yerel olaylara nadiren karıştırdı. Karıştıklarında ise Hristiyanlara, baskı altına alınması gereken, tehlikeli bir sosyal grup gibi davranırlardı. Genellikle Hristiyanlara, dayatılan şekillerde tanrılara tapınarak (örneğin, bir tanrıya biraz tütsü sunmak), kendilerini kurtarma şansı verilirdi; eğer reddederlerse, boyun eğmeyen baş belaları olarak görülür ve gereğince muameleye tabi tutulurlardı.

İkinci yüzyılın ortalarına doğru, pagan entelektüeller, Hristiyanlara dikkat etmeye ve onlara karşı yazılmış risalelerle saldırmaya başlamışlardı. Bu eserler Hristiyanları sadece olumsuz bir şekilde tanımlamakla kalmıyordu. Aynı zamanda inançlarının saçma (Örneğin, Yahudi Tanrısına tapındıklarını ama yine de Yahudi yasasını izlemediklerini iddia ediyorlardı!) ve ibadetlerinin rezalet olduğunu yazarak onları yiyorlardı. Sonraları, Hristiyanların karanlık pelerinler altında toplandıkları, birbirlerine “kardeş” diye hitap ettikleri ve birbirlerini öperek selâmlaştiklarına dikkat çekildi; Tanrı’nın Oğlu’nun etini yiyip kanını içerek tanrılarına tapındıkları söylendi. İnsan bu tür ibadetlerden ne anlam çıkarabilir? Eğer en kötüsünü tahmin ediyorsanız çok uzak değilsiniz. Pagan karşıtlar Hristiyanların törenlerinde ensest ilişkiye (kardeşleriyle cinsel ilişki) girdiklerini, çocuk katlettiklerini (oğlu öldürme) ve yamyam olduklarını (İsa’nın etini yemek ve kanını içmek) iddia ettiler. Bu suçlamalar bugün inanılmayacak kadar acayip görünebilir; ancak terbiye ve açıklığa hürmet eden bir toplumda bunlar geniş ölçüde kabul gördü. Hristiyanlar, iğrenç bir topluluk olarak algılandı.

Hristiyanlara yöneltilen entelektüel tenkitlerde, bu uyduruk ve toplum tarafından itibar edilmeyen inancın kurucusuna, bizzat İsa’nın kendisine hatırı sayılır bir alaka gösterildi.* İsa’yı tanrısal bir

* Daha kapsamlı bilgi için Wayne Kannaday’ın son kitabına bakınız, *Apologetic Discourse of the Scribal Tradition* (Atlanta: Society of Biblical Literature Yay, 2004), bölüm 2.

varlık olarak tapınmaya değer düşünmeleri nedeniyle Hristiyanları alaya alabilmek için, Pagan yazarlar onun yoksullaşmış nesillerine ve aşağı sınıftan olmalarına dikkat çektiler. Hristiyanların, ahmakça bir şekilde tanrısal olduğunu ileri sürerek çarmıha gerilmiş bir suçluya tapındıkları söylendi.

İkinci yüzyıl sonlarından itibaren, Bu yazarların bir kısmı, iddialarını daha iyi kurabilmek için Hristiyan literatürünü gerçekten okudular. Hristiyan inançları üzerine yaptığı eleştirinin kaynağıyla ilgili olarak Pagan tenkitçi Celsus bir keresinde şöyle demiştir:

Bu karşı kanıtlar sizin kendi yazılarınızdandır ve bizim başka tanığa ihtiyacımız yoktur; çünkü siz kendi kendinizi yalanlıyorsunuz. (Celsus'a Karşı 2, 74)

Bu yazılar, pagan Porphyry'nin sözlerinde olduğu gibi, bazen alaya alınıyordu:

*Dört İncil'i yazanlar birer roman yazarıdır. İsa'nın hayatının gözlemleyicileri ya da görgü tanıkları değildirler. Her biri İsa'nın çilesinin ve çarmıha gerilmesinin kendi anlatısını yazarak diğerini yalanlar. (Hristiyanlara Karşı 2, 12–15)**

Pagan Celsus, bu tür tenkitler karşısında Hristiyanların, Hristiyan olmayan iyi eğitim almış kişiler için aşikâr olan bu sorunlardan kurtulmak için metinlerini tadil ettiklerini iddia etti:

Bazı inananlar, sanki bir içki âlemindeymişler gibi, kendi kendilerine muhalefet edecek ve İncil'in özgün metnini üç dört hatta daha fazla defalar değiştirecek kadar ileri gidiyorlar ve eleştiriyiyle muhatap olduklarında karşılaşacakları güçlükleri imtina etmeyi mümkün kılmak için manasını değiştiriyorlar. (Celsus'a Karşı 2.27)

Ancak anlaşılacağı gibi, inançlarına yöneltlen pagan muhalefe-

* R. Joseph Hoffman çevirisinden (Amherst, NY: Prometheus, 1994).

tin ışığında, yazıcıların ara sıra metinlerini değiştirdiğine kanıt bulmak için, Hristiyanlığın pagan karşıtlarına istinat etmeye ihtiyacımız yok. Yeni Ahit'in günümüze ulaşan el yazmaları arasında yazıcıların, bu tür değiştirmeler yapmaya eğilimli olduklarını gösteren yerler mevcuttur.*

İlgili pasajların bir kısmını ele almadan önce belirmeliyim ki Hristiyanlığa ve kurucusuna yöneltilen bu paganca ithamlar Hristiyan cephe tarafından yanıtsız bırakılmadı. Bilakis, ikinci yüzyılın ortalarından itibaren, entelektüeller Hristiyanlığa dönmeye başladıkça, Hristiyanların kaleminden, apoloji adı verilen akla uygun sayısız savunmalar çıkacaktı. Bu Hristiyan yazarların bazıları, Justin Märtyr, Tertullian ve Origen gibileri de dâhil olmak üzere, erken dönem Hristiyanlık öğrencileri tarafından iyi bilinirler; Athenagoras, Aristides ve *Diognetus*'a *Mektup*'un isimsiz yazarı gibi diğerleri daha az tanınır fakat buna rağmen inancı savunuşlarıyla dikkate değerdirler.** Bu Hristiyan âlimler, pagan karşıtlarının iddialarındaki yanlış uslamlamaları (muhakeme etmek) göstermek için bir grup olarak çalıştılar ve sosyal bir tehlike taşımak şöyle dursun, Hristiyanların toplumu birbirine bağlayan tutkal olduğunu savundular; Hristiyan inancının sadece akla yatkın olduğunda değil, aynı zamanda dünyanın şimdiye dek görmüş olduğu tek gerçek din olduğunda da diretiler; ölümü kurtuluşu getiren İsa'nın, Tanrı'nın Oğlu olduğunu iddia ettiler ve ilk Hristiyan yazılarının esin ve doğru olma niteliklerini haklı çıkarmak için büyük çaba harcadılar.

Hristiyanlığın erken dönemindeki bu "apolojistik" (savunmacı) hareket, inancın metinlerini kopyalayan ikinci ve üçüncü yüzyıl yazıcılarını nasıl etkiledi?

* En kapsamlı çalışma (n. 15'te bahsedilen) Wayne Kannaday'a aittir.

** Bakınız: Robert M. Grant, *Greek Apologists of the Second Century* (Philadelphia: Westminster Yay, 1988).

Metnin Apolojistik Değiştirmeleri

O zaman bahsetmemiş olsam da yazıcılar tarafından apolojistik nedenlerle değiştirilmiş bir metni daha önce inceledik. Bölüm 5'te gördüğümüz gibi, Markos 1:41'in orijinalinde, iyileştirilmek isteyen bir cüzzamlı İsa'ya yaklaştığında, İsa öfkeleniyor, elini uzatıp ona dokunarak "Temiz kılınasın!" diyordu. Yazıcılar bu bağlamda İsa'ya öfke duygusunu atfetmekte zorlandılar ve bu yüzden metni, İsa'nın adama "acıma" hissettiği şeklinde değiştirdiler.

Yazıcıların metni değiştirmelerine neden olan etki, sadece zor bir pasajı yorumlanması kolay hâle getirmek isteğinden daha fazlası olma ihtimali vardır. Hristiyanlığın pagan tenkitçileri ve entelektüel savunucuları arasındaki değişmez tartışma konularından biri de İsa'nın davranış biçimi ve Tanrı'nın Oğlu olduğu iddia edilen birine yakışır hareket edip etmediğidir. Şunu hemen belirtmeliyim ki bu bir insanoğlunun aynı zamanda bir şekilde tanrısal olmasının akla yatkın olup olmadığı üzerine yapılmış bir tartışma değildi. Bu, paganların ve Hristiyanların tamamıyla fikir birliğinde oldukları bir husustu çünkü paganlar da ilahî bir varlığın insan hâline bürünüp burada, dünya üzerinde insanlarla etkileşime geçtiği hikâyeler biliyorlardı. Sorun, İsa'nın, bu türlü biri gibi düşünülmesini haklı çıkaracak şekilde mi davrandığı, yoksa tavır ve davranışlarının gerçekten Tanrı'nın oğlu olma ihtimalinin var olmadığını mı gösterdiğidir.*

O döneme kadar paganlar arasında yaygın olarak inanılan, tanrıların önemsiz duygulara ve küçük fanilerin heves ve kaprislerine tabi olmadıkları, gerçekte böyle şeylerin çok daha üzerinde olduklarıydı.** O hâlde bir kimsenin ilahî bir varlık olup olmadığına nasıl

* Bakınız: özellikle, Eugene Gallagher, *Divine Man or Magician: Celsus and Origen on Jesus* (Chici, CA: Scholars Yay., 1982).

** Bakınız: Dale B. Martin, *Inventing Superstition* (Cambridge: Harvard Üniv. Yay., 2005).

karar verilirdi? Elbette insanüstü güçler (akli veya fiziki) sergilemek zorundaydı; ayrıca ilahî evrenden geldiği iddiasıyla uygun düşen şekilde hareket etmesi gerekirdi.

İşte bu dönemde, öfkenin mağdur olmaktan ya da başka önemsiz sebeplerden kaynaklanan insani bir duygu olması nedeniyle, tanrıların “öfkelenmediğinde” ısrar eden bazı yazarlar vardı. Tabii ki Hristiyanlar, yakışıksız davrandıkları için Tanrı’nın insanlarına “öfkelenmediğini” ileri sürebilirlerdi. Fakat Hristiyan Tanrısı da her tür hırçınlığın üstündeydi. İsa ve cüzzamlı hakkındaki bu hikâyede ise İsa’nın öfkelenmesini gerektirecek açık bir neden yoktu. Metnin, paganların ve Hristiyanların, İsa’nın tanrısallığa uygun bir şekilde hareket edip etmediğini tartıştığı dönemde değiştirildiği göz önüne alınırsa, bir yazıcının metni bu çekişmenin ışığı altında değiştirmiş olması bütünüyle mümkündür. Başka bir deyişle bu, apolojistik kaynaklı bir değişiklik olabilir.

Buna benzer bir diğer değiştirme, Markos İncili’nde birkaç bölüm ileride, kendi memleketinden insanların İsa’nın böyle harikulade öğretileri nasıl verdiğine ve böyle harikulade işleri nasıl gerçekleştirdiğine hayret ettiği, meşhur anlatıda ortaya çıkar. Şaşkınlıklarını şu kelimelerle ifade ederler: “Şu marangoz değil mi o? Meryem’in oğlu, Yakup’un, Yose’nin, Yahuda’nın ve Simun’un kardeşi değil mi? Kız kardeşleri burada bizim aramızda yaşamıyor mu?” (Markos 6:3). Merak ediyorlardı, onlardan biri olarak yetişen, ailesini bildikleri biri nasıl böyle şeyler yapabiliirdi?

Yeni Ahit içinde İsa’nın marangoz olduğundan bahsedilen tek pasaj budur. Diğer Grekçe metinlerde, işleri eliyle yapan kişiler için her zaman başvurulmuş TEKTÖN kelimesi kullanılmıştır; örneğin daha sonraki Hristiyan yazılarda, İsa’nın “boyunduruk ve kapı” yaptığı söylenir.* Onu ince mobilya işleri yapan biri gibi düşünme-

* Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*, 88.

meliyiz. Bu terimin verdiği “hissi” anlamanın en iyi yolu, sanırım onu kendi deneyimlerimizde daha fazla yeri olan bir şeye benzetmek; bu, İsa’nın bir inşaat işçisi olduğunu söylemek gibidir. *Böyle bir geçmişe sahip olan biri nasıl Tanrı’nın Oğlu olabilir?*

Bu soru Hristiyanlık karşıtlarının oldukça ciddiye aldıkları bir soruydu; aslında cevap almak üzere değil de belli bir etki yaratmak için sorulmuştu: eğer İsa sadece önemsiz bir TEKT ÖN ise, elbette Tanrı’nın oğlu olamazdı. Pagan tenkitçi Celsus, Hristiyanların yaşam “ağacı” inancı ve İsa’nın (ahşap bir kazık üzerinde) çarmıha gerilmiş olması gerçekleri yanı sıra, bir “ahşap işçisi” olduğunda direktmeye çalışarak özellikle bu hususta Hristiyanları alaya aldı.

Yazılarının her yerinde yaşam ağacından bahsediyorlar...Zan-nımca bunun nedeni efendilerinin bir haça çivilenmesi ve meslek olarak marangozluk yapmasıdır. Bu nedenle bir uçurumdan atılmış veya bir çukura itilmiş olsaydı ya da boğazı ipe sıkılarak öldürülseydi ya da bir ayakkabı tamircisi veya taş ustası ya da demirci olmuş olsaydı, göklerin üzerinde bir yaşam uçuşumu olacaktı ya da diriliş çukuru, ölümsüzlük ipi ya da kutsanmış taş, bir sevgi demiri ya da kutsal bir hayvan postu. Küçük bir çocuğu uyutmaya çalışan yaşlı bir kadın ninnisinde bu tür hikâyeler anlatmaya utanmayacak mıydı? (Celsus’a Karşı 6, 34)

Celsus’un Hristiyan karşıtı Origen, İsa’nın basit bir “marangoz” olduğu ithamını ciddiye almak zorundaydı, fakat işin tuhafı şu ki bunun için açıklamada bulunmak (alışılmış üslubu) yerine bunu bütünüyle inkâr etti: “[Celsus] bunu yaptığı için bir kördür, Kiliselerde geçerli olan hiçbir İncil’de İsa, bizzat bir marangoz olarak tanımlanmaz” (Celsus’a Karşı 6, 36).

Bu inkâra ne anlam vermemiz gerekiyor? Origen ya Markos 2:3’ü unuttu ya da onda İsa’nın marangoz olduğunu *belirtmeyen* bir nüsha vardı. Sonradan anlaşıldığı üzere, tam da böyle bir alternatif

versiyonlu el yazmalarımız mevcut. Üçüncü yüzyıla dayanan (Origen'in yaşadığı dönem) P⁴⁵ olarak anılan, Markos İncili'nin en eski el yazmasında ve daha sonraki birkaç nüshada bu ayet farklıdır. Burada İsa'nın hemşerileri sorar, “Şu marangozun oğlu değil mi o?” artık İsa bizzat bir marangoz değil, sadece marangozun oğludur.*

Tıpkı Origen'in apolojistik nedenlerle İsa'nın hiçbir yerde marangoz olarak anılmadığını söyleyerek inkâr ettiği gibi, bir yazıcı, alt tarafı basit, aşağı tabaka bir TEKTÖN olduğu için İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olamayacağı pagan ithamına karşı hareket olarak –aynı hikâyenin anlatıldığı Matta 13:55'e daha yakın hâle getirerek- metni değiştirmiş olduğu düşünülebilir.

Apolojistik nedenlerle değiştirildiği anlaşılan başka bir ayet de İsa'nın çarmıha gerilişini anlatan Luka 23:32'dir. Yeni Ahit'in yeni gözden geçirilmiş çevirisinde bu ayet şöyledir: “İsa ile birlikte idam edilmek üzere ayrıca iki suçlu da götürülüyordu.” Ancak Grekçede söylendiği şekliyle bu ayet şöyle de çevrilebilir: “İsa ile birlikte idam edilmek üzere iki suçlu daha götürülüyordu.” Grekçesindeki belirsizlik göz önüne alındığında, bazı yazıcıların apolojistik nedenlerle kelime dizilişini yeniden düzenlemeyi gerekli bulmaları, böylece suçlu olanın İsa değil diğer ikisi olduğunu açık bir şekilde belirtmeleri şaşırtıcı olmaz.

Tanrı'nın Oğlu olarak İsa'nın açıklamalarında, özellikle de geleceğe riayet eden ifadelerinde “yanılmış” olamayacağını (ne de olsa Tanrı'nın Oğlu olduğu için neler olacağını bilmesi gerekirdi) göstermek arzusuyla yazılı gelenekte yapılmış olduğu anlaşılan başka değişiklikler de vardır. Daha önce incelemiş olduğumuz, İsa'nın kimsenin sonun geleceği günü ya da saati bilmediğini, “Ne gökteki me-

* P⁴⁵ el yazmasının tam bu noktasında bir boşluk vardır fakat bu boşluğu dolduracak harf sayısı hesaplandığında orijinal okumanın bu olduğu ortaya çıkar.

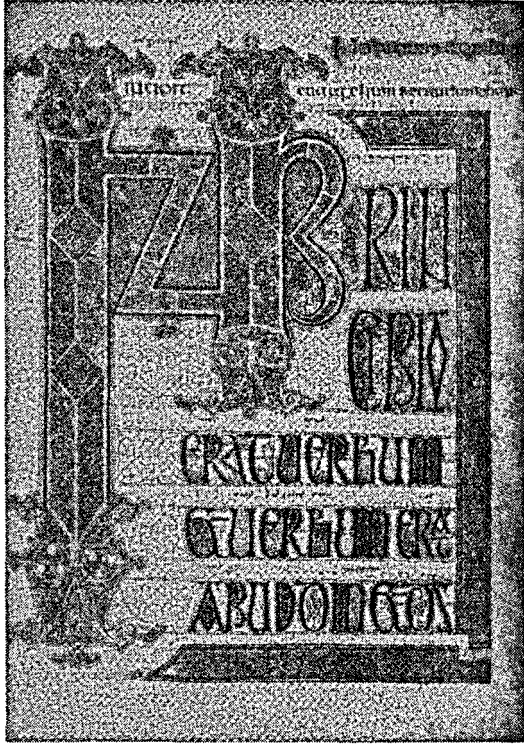
lekler, ne de Oğul bilir, Baba'dan başka kimse bilemez." şeklinde açıkça belirttiği Matta 24:36 ayetinde değişime neden olan da bu olabilir. Önemli sayıda el yazmamız "ne de Oğul bilir" kısmını atmamıştır. Nedenini çıkarmak zor değil; eğer İsa geleceği bilmiyorsa, Hristiyanların İsa'nın tanrısal bir varlık olduğu iddiası iyice tehlikeye atılmış olur.

Daha az belirgin bir örnek üç bölüm sonra Matta'nın çarmlıha gerilmeyi anlattığı sahnede ortaya çıkar. Matta 27:34'te, çarmıhtayken İsa'ya içmesi için ödle karışık şarap verdikleri anlatılır. Hâlbuki çok sayıda el yazmamızda verilenin şarap değil sirke olduğu belirtilir. Bu değişiklik, yapılan hareketin anlamını güçlendirecek Eski Ahit pasajı Mezmurlar 69:22'ye uygun olması için yapılmış olabilir. Ancak yazıcıları buna iten başka bir şey daha olup olmadığı merak edilebilir. İlginçtir ki Matta 26:29'da, Son Yemek'te, bir kâse şarabı öğrencilerine paylaştırdıktan sonra Baba'nın egemenliğinde içeceği güne kadar bir daha şarap içmeyeceğini açık bir şekilde ifade eder. 27:34'te şarabın sirkeyle değiştirilmesinin anlamı bu kehaneti muhafaza etmek, böylece yapmayacağını ileri sürdükten sonra gerçekten de şarap tatmadığını vurgulamak mıydı?

Veya Markos, 14:62'de yüksek kurulun önünde İsa'nın Yahudi başkâhinine söylediği kehanetteki değiştirmeyi ele alalım. "Sen Kut-sal Olan'ın Oğlu Mesih misin?" diye sorulduğunda İsa şöyle cevaplar: "Benim. Ve sizler İnsanoğlu'nun kudretli olanın sağında oturduğunu ve göğün bulutlarıyla geldiğini göreceksiniz." İsa'nın orijinal sözlerini somutlaştırmak ya da yaklaşmak için modern âlimler enine boyuna düşünüp taşınıp incelemeler yaptılar. İlk yüzyılın sonlarından itibaren bu sözlerin çoğu, bir Hristiyan için rahatsızlık verici olduğu kanıtlarla sabittir. Çünkü İnsanoğlu hiçbir zaman göğün bulutlarıyla gelmedi. O hâlde İsa neden başkâhinin onun geldiğini göreceği kehanetinde bulundu? Tarihsel cevap pekâlâ İsa'nın gerçekten de başkâhinin bunu göreceğini, yani, onun yaşam süresi içinde

bunun gerçekleşmiş olacağını düşünmesi olabilir. Ancak açıkçası, ikinci yüzyıl apolojistleri bağlamında bu, asılsız bir kehanet olarak görülebilirdi. Markos'un en eski nüshalarından birinde, bu rahatsızlık verici sözler çıkartılarak ayetin tadil edilmesinde ve böylece artık İsa'nın başkâhine sadece İnsanoğlu'nun kudretli olanın sağında göğün bulutlarıyla birlikte oturduğunu göreceğini söylemesinde, elbette şaşılabilecek bir şey yoktur. Gerçekte, hiç gelmeyeninin yakında geleceğine dair sözlerden hiçbir eser yok.

Özetle, günümüze ulaşan el yazmalarımızdaki bazı pasajlar, erken dönem Hıristiyanların apolojistik kaygılarını somutlaştırıyor, özellikle de bu kaygılar inancın kurucusu olan İsa'nın kendisi ile ilgili olduğunda. Tıpkı erken dönem kilisesindeki teolojik çatışmalar, kadının rolü meselesi ve Yahudilerle aralarındaki tartışmalar gibi, Hıristiyanlar ve paganların içinde, onları küçümseyen kültürlü kişiler arasında da tartışmalar şiddetle hüküm sürmekteydi. Bu çekişmelerin hepsi, nihayetinde, şimdi Yeni Ahit olarak adlandırdığımız kitabın parçaları hâline gelen metinleri etkilediler, çünkü bu kitap—daha doğrusu kitaplar serisi—ikinci ve üçüncü yüzyıllarda profesyonel olmayan yazıcılar tarafından çoğaltıldı ve ara sıra da olsa metinleri dönemin gündemi doğrultusunda değişikliğe uğradı.

Mevcut olan en ünlü ve gösterişli el yazmalarından biri, Latince Lindisfarne (İngiltere, Northumberland'ın kuzeydoğu sahilinde bir yarımada) İncilleri içindeki Yuhanna İncili'nin giriş sayfası.

Sonuç

KUTSAL YAZILARI DEĞİŞTİRMEK

Yazıcılar, Yazarlar ve Okuyucular

Bu kitaba kişisel bir yazıyla, Yeni Ahit metninin sorunlarıyla nasıl ilgilenmeye başladığımı ve bunun benim için neden bu kadar önemli olduğunu anlatarak başladım. Sanırım yıllar boyunca ilgimi canlı tutan şey, bütün bunların gizemi oldu. Metin analisti olmak, birçok bakımdan dedektiflik yapmaya benzer. Çözülmesi gereken bir bilmece ve açığa çıkarılması gereken kanıtlar vardır. Kanıtlar, genellikle müphemdir, farklı şekillerde yorumlanmaya açıktırlar ve her örnekte sorunun bir çözümü üzerinden diğerine doğru ilerlenmelidir.

Yeni Ahit el yazması geleneğini inceledikçe, kutsal yazıları muhafaza etmekle kalmayıp aynı zamanda değiştiren yazıcıların ellerinde metnin seneler boyunca nasıl radikal bir şekilde değiştirilmiş olduğunu daha iyi anladım. Kabul etmeli ki el yazmalarımızda bulunan binlerce metin değişimlerinin çoğu tamamen anlamsızdır, esası

etkilemezler, yazıcıların diğerlerinden daha iyi heceleyemediğini ya da dikkatlerini yeterince veremediklerini göstermekten başka gerçek bir öneme sahip değildirler. Yine de metinlerimizdeki değişimlerin, metinlerin kastettikleri anlamlar ya da onlardan çıkartılan teolojik sonuçlar üzerinde, hiç etkili olmadığını söylemek de –insanların bazen yaptığı gibi– yanlış olacaktır. Aslında, durumun tam da tersi olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bazı örneklerde metnin gerçek anlamı, ne olacağına bağlıdır; metnin probleminin nasıl karara bağlanacağına göre değişir: İsa öfkeli bir adam mıydı? Ölüm karşısında tamamen perişan mıydı? Öğrencilerine zehir içebileceklerini ve zarar görmeyeceklerini söyledi mi? Zina yapan bir kadının cezasını affedip sadece hafif bir uyarıyla gönderdi mi? Üçlü Birlik doktrini Yeni Ahit’te açık bir şekilde öğretiliyor mu? İsa orada gerçekten de “biricik Tanrı” olarak anılıyor mu? Yeni Ahit, sonun ne zaman geleceğini Tanrı’nın Oğlu’nun bile bilmediğini mi belirtiyor? Ve daha birçok soru ve hepsi, el yazması geleneğinin bize intikal ettiği hâlindeki pürüzlerin nasıl halledileceği ile ilgili.

Bu bize bir kez daha, verilmesi zorunlu olan kararların hiçbir surette aşikâr olmadığını gösterir. Ayrıca işinin ehli, iyi niyetli, çok zeki âlimlerin aynı kanıtlara bakarak sık sık zıt sonuçlara ulaştıkları da bir gerçektir. Bu âlimler sadece, dünyanın her yerinde birkaç kütüphanede saklanmış bir grup tuhaf, oldukça yaşlı, esas itibarıyla başka bir şeyle münasebeti olmayan akademisyenler değildir; geçmişte de olduğu gibi, bugün de bazıları toplum ve kültür üzerinde önemli ölçüde etki sahibidir. Kuşkusuz İncil, Batı uygarlığı tarihindeki en önemli kitaptır. Peki, sizce İncil’e ulaşma yolumuz ve kullanma imkânımız nasıl? Aslında neredeyse hiçbirimiz onu orijinal dilinde okumayız, okuyanlar arasında ise sadece çok azı bir el yazmasını –bir grup el yazması şöyle dursun– incelemiştir. O hâlde orijinal İncil’de neler olduğunu nasıl biliyoruz? Birkaç insan antik dilleri (Grekçe, İbranice, Latince, Kiptice) öğrenme zahmetine girdi ve

profesyonel hayatlarını el yazmalarımızı inceleyerek, Yeni Ahit yazarlarının gerçekte ne yazmış olduklarına karar vererek harcadılar. Başka bir deyişle, birileri eski metin karşılaştırması yapma, binlerce yerde birinden diğerine, değişiklik gösteren geniş bir dizi el yazmasına dayanan, “orijinal” metni yeniden oluşturma zahmetine girdi. Sonra başka birileri, metne ait kararları verilmiş, yeniden oluşturulmuş bu Grekçe metinleri aldı (Markos 1:2’nin orijinal hâli neydi? Matta 24:36’ninki neydi? Yuhanna 1:18’inki? Luka 22:43-44’ünki? Ya diğerleri?) ve İngilizceye çevirdi. Okuduğunuz, işte bu İngilizce çeviridir –ve sadece sizin değil, sizin gibi milyonlarca insanın okuduğu da–. Bu milyonlarca insan Yeni Ahit’in içinde neler olduğunu nereden bilir? “Bilirler” çünkü bilinmeyen isimli, kimlikli, geçmişli, nitelikli, eğilimli, teolojili ve şahsi fikirli âlimler, onlara Yeni Ahit’te neler olduğunu *söylemişlerdir*. Fakat ya çevirmenler yanlış metni çevirmişlerse? Bu daha önce oldu. Kral James versiyonu, elimizde mevcut el yazmalarının en kötülerinden biri olan tek bir, on ikinci yüzyıl el yazması üzerine temellendirilmiş Erasmus nüshasından türetilen bir Grekçe metnin çevirisi olarak, hatalı yerlerle doludur. Şüphesiz modern çeviriler Kral James’ten pek çok yerde farklılık gösterir ve şüphesiz bazı inanlı Hristiyanlar, orijinal Grekçesini değil de Tanrı ilham ettiği için Kral James İncili’nde asla bir problem yokmuş gibi davranmayı tercih ederler (Eski bir deyişte söylediği gibi, Eğer Kral James Aziz Pavlus için yeterince iyi idiyse, benim için de yeterince iyidir.)!

Oysa gerçeklik asla o kadar basit değildir ve bu durumda gerçeklerle yüzleşmemiz gerekir. Kral James versiyonu Tanrı tarafından verilmedi, on yedinci yüzyıl başlarında ifadelerini hatalı bir Grekçe metin üzerine kuran bir grup âlimin tercümesiydi.* Daha sonraki

* Daha yeni bir müzakere için bakınız: Adam Nicolson, *God’s Secretaries: The Making of the King James Bible* (New York: Harper Collins, 2003).

çevirmenler çevirilerini daha iyi Grekçe metinlere dayandırdılar ama kusursuz değillerdi. Yeni Uluslararası Versiyon, Yeni Gözden Geçirilmiş Standart Versiyon, Yeni Amerika Standart Versiyonu, Yeni Kral James Versiyonu, Kudüs İncili, Müjde İncili ya da başka biri de olsa, ellerinizde tuttuğunuz çeviri bile tartışmakta olduğumuz bu metinsel problemlerden etkilenmiştir. *Hepsi* yer yer değiştirilmiş metinlere dayanırlar. Üstelik modern çevirilerde, muhtemelen orijinal olmayan metni iletmeye devam eden yerler vardır (bu yüzden kanıtlarını göstermiş olduğum, örneğin, Markos 1:41; Luka 22:43–44; ve 1b. 2:9 ve başka örnekler de var). Bazı yerler var ki orijinal metnin ne olduğunu bile bilmiyoruz, örneğin, çok zeki ve hayranlık uyandıran bir eğitimden geçmiş metin analistlerinin üzerinde münakaşa etmeye devam ettikleri yerler. Bazı akademisyenler –bölüm 2’de görmüş olduğumuz nedenlerle– “orijinal” metin hakkında konuşmanın bir anlam ifade edeceği fikrinden bile vazgeçmişlerdir.

Ben şahsen bu görüşün haddini aşmak olabileceğini düşünüyorum. Orijinalleri yeniden oluşturmada aşılamayacak güçlükler var olduğunu inkâr etmek niyetinde değilim: Örneğin, eğer Pavlus Galatya’lılara mektubunu dikte ettirdiyse ve yazmakta olan yazıcı, odadaki biri öksürdüğü için bir kelimeyi yanlış anladiysa, “orijinal” kopyanın kendisi, zaten içinde hata barındırır! Daha şaşırtıcı şeyler de oldu. Öyle de olsa –kesin olarak hesap edilemeyecek güçlüklerle rağmen– Yeni Ahit’in her kitabına ait el yazmalarına sahibiz; bu el yazmalarının hepsi başka, kendileri de daha önceki el yazmalarından kopyalanmış daha önceki el yazmalarından kopyalandı; ve bu iletim zinciri *bir yerde*, eninde sonunda ya bir yazar ya da kendi “el yazısıyla” çoğaltan bir yazıcı tarafından üretilen bir el yazmasında –matbaanın icadına kadar neredeyse on beş yüzyıl boyunca kopyalanan el yazmaları silsilesinin ilkinde– son bulmak zorunda. Hiç değilse bu nedenle, orijinal metin hakkında konuşmak anlam-“sız” değildir.

Öğrenciyken, metnin on beş yüzyıl boyunca kopyalanması ve birbirini izleyen değişimleri hakkında düşünmeye yeni başladığım zamanlarda, Hristiyan yazıcılar–gerek ilk yüzyıllar gerekse Orta Çağ yazıcıları- hakkında başka ne dersek diyelim kutsal yazıları kopyalamanın yanı sıra kutsal yazıları değiştirdiklerini de itiraf etmemiz gerektiği gerçeğine, dönüp dururdum. Bazen istemeden yaptılar –sadece yorgun ya da dikkatsiz, kimi zaman da acemiydiler–. Başka zamanlarda ise değişiklikleri kasıtlı olarak yaptılar çünkü metnin tam olarak –örneğin Mesih’in yaradılışı hakkında veya kilise-de kadınların rolü hakkında veya Yahudi muhaliflerinin hain karakteri hakkında- kendi inandıklarının vurgulamasını istediler.

Yazıcıların kutsal yazıları değiştirdiğine dair bu kanaat, metin üzerinde daha fazla inceleme yaptıkça, benim için giderek kesinlik kazandı. Ve bu kesinlik, metni kavrayışımı birden fazla şekilde değiştirdi.

Başlarken de dediğim gibi, özellikle, Yeni Ahit’i fazlasıyla insan yapımı olarak görmeye başladım. Sahip olduğumuz şekliyle Yeni Ahit, biliyorum ki insan elinden çıkmadır, onu aktaran yazıcıların ellerinden. Daha sonra, sadece yazıcılara ait metnin değil, aynı zamanda orijinal metnin kendisinin de gayet insan elinden çıkmış olduğunu görmeye başladım. Bu, yirmili yaşlarıma henüz basmamış bir delikanlıyken, İncil’in Tanrı’nın değişmez Sözü olduğuna ve İncil’e ait sözlerin bize Kutsal Ruh’un esiniyle geldiğine inanan yeni basım bir “yeniden doğmuş” Hristiyan olarak metne bakışımla hiç bağdaşmıyordu. Daha, yüksek okuldayken farkına vardığım gibi, orijinal sözleri Tanrı esinlemiş olsa bile biz; o orijinal sözlerle sahip değiliz. Dolayısıyla, Tanrı’nın esinlediği rivayet edilen sözler değiştirildiğine ve bazı durumlarda kaybedildiğine göre, esinleme doktrin, İncil’in sahip olduğumuz hâliyle bir bakıma alakası kalmıyordu. Üstelik daha önceki esinleme görüşlerimin sadece alakasız değil, aynı zamanda muhtemelen yanlış olduğunu düşünmeye başla-

dım. Tanrı'nın İncil'i esinlemesinin (düşünmeye başladığım) tek nedeni, kendi gerçek sözlerine insanların bu yolla sahip olacak olmasıydı; ancak insanların gerçek sözlere sahip olmasını gerçekten isteseydi, şüphesiz ki mucizevi bir şekilde o sözleri korurdu, tıpkı ilk etapta mucizevi bir şekilde onları esinlediği gibi. Sözleri korumadığı göz önüne alındığında, onları esinleme zahmetine de girmedeği sonucu, bana kaçınılmaz görünüyordu.

Bu meseleler üzerinde düşündükçe, Yeni Ahit yazarlarının, daha sonra o yazarların yazdıklarını aktaran yazıcılara çok benzediğini fark etmeye başladım. O yazarlar da ihtiyaçları, inançları, dünya görüşleri, fikirleri, sevgileri, nefretleri, özlemleri, arzuları, konumları, problemleri olan insanlardı ve tabii ki bütün bunlar da yazdıklarını etkiledi. Üstelik daha da somut bir şekilde, bu yazarlar daha sonraki yazıcılara benziyorlardı. Onlar da İsa ve öğretileri hakkındaki gelenekleri miras almış, Hıristiyanlığın kurtuluş mesajını öğrenmiş, müjdenin doğruluğuna inanmış –ve bu gelenekleri yazılarına geçirmiş- kişilerdi. Bütün bu yazarlar aslında oldukları gibi yani insan olarak, kendi inançları, dünya görüşleri, konumları vs. olan insanlar olarak görüldüğünde, miras aldıkları geleneği *farklı* kelimelerle aktarmış olmaları dikkat çekicidir. Matta, aslında tam da Markos gibi değildir; Markos, Luka'nın aynı değildir; ya da Luka, Yuhanna gibi; Yuhanna, Pavlus gibi; ya da Pavlus, Yakup gibi değildir. Tıpkı, bazen yerlerine “başka sözler” koyarak geleneğin sözlerini tadil eden yazıcılar gibi Yeni Ahit yazarları da hikâyelerini anlatarak, talimatlarını vererek ve hatıralarını *kendi* kelimelerini kullanarak (sadece duymuş olduklarını değil), dinleyiciler için, yazmakta oldukları dönem ve yer için en uygun gibi görünen şekilde aktarmak için ortaya koydukları sözlerle kaydederek, aynı şeyi yapmışlardı.

Ve böylece, her bir yazar farklı olduğuna göre, birinin diğeriyle aynı şeyi kastettiğini düşünmenin yerinde olmadığını görmeye başladım. Benim bu kitapta kastettiklerimin eski metin karşılaştırması

hakkında yazan, diğer yazarların kitaplarında kastettikleriyle aynı olduğunu söylemek bile daha adildir. Farklı şeyler demek istiyor olabiliriz. Nasıl anlayabilirsiniz? Sadece her birimizi dikkatlice okuyarak ve her birimizin söylemek istediklerini –aynı şeyi söylediğimiz iddiasında bulunmadan- görerek. Çoğu kez çok farklı şeyler söylüyoruz.

Aynı şey, Yeni Ahit yazarları için de geçerlidir. Bu çok somut bir şekilde görülebilir. Bu kitapta daha önce gösterdiğim gibi, on dokuzuncu yüzyıldan beri birçok âlime göre, Markos'un yazılan ilk İncil olduğu, Matta ve Luka'nın da İsa hakkındaki hikâyeleri için Markos'u bir kaynak olarak kullandıkları kesindir. Bir yandan da bu iddianın özellikle radikal olduğu da söylenemez. Yazarlar hikâyelerini bir yerlerden almak zorundadır; üstelik kendi anlatısını ortaya koyarken daha öncekileri okuduğunu ve kullandığını bizzat Luka'nın kendisi belirtir (1:1–4). Diğer taraftan ise bu, ortak olarak sahip oldukları hikâyelerde Markos'un söylediklerini Matta ve/veya Luka'nın söyledikleriyle karşılaştırmanın; ve bu yapılarak Markos'un daha sonra gelen bu yazarlar tarafından nasıl *değiştirildiğini* görmenin mümkün olduğu anlamına gelir.

Ayrıca farklı türdeki bu dedektiflik işiyle meşgul olmak ilginç ve aydınlatıcı olabilir. Çünkü daha sonra gelen bu yazarlar bazen Markos'un cümlelerini olduğu gibi aldılar; fakat zaman zaman da söylemek istedikleri şekilde değiştirdiler ve bazen bunu radikal bir şekilde yaptılar. Bu bakımdan onlar da yazıcılar gibi kutsal yazıları değiştirmiş oldular. İncelememiz esnasında bunun bazı örneklerini gördük. Örneğin Markos ölüm karşısında İsa'yı şiddetli bir ıstırap içinde betimler, öğrencilerine canının “ölesiye sıkkın” olduğunu söyler, dua etmek için yüzüstü kapanır ve Tanrı'ya çilesinin kâsesini ondan uzaklaştırması için üç kez yalvarır; çarmıha gerilmek üzere götürülürken yol boyunca sessiz kalır ve çarmıhta herkes tarafından alay edilirken iki suçlu da dâhil kimseye bir şey demez; ancak en

sonunda ıstırap içinde “Tanrı’m, Tanrı’m, beni neden terk ettin?” diye bağıırır. Sonra yüksek sesle bağıırarak ruhunu teslim eder.

Bu hikâyeyi Luka da anlatısına dâhil etmiş fakat önemli ölçüde de değıştirmiştir. Markos’un İsa’nın perişan hâline dair yorumunu ve de ölesiye sikkın olduğuna dair İsa’nın kendi yorumunu hikâyeden çıkarmıştır. İsa dua etmek için yüzüstü kapanmak yerine sadece dizlerinin üzerine çöker ve kâsenin uzaklaştırılması için üç kez yalvarmak yerine sadece bir kez duasına “eğer senin isteğine uygunsa,” diye başlayarak rica eder. Çarmıha gerilmek üzere götürölürken hiç de sessiz değıldir, aksine ağlayan bir grup kadınla konuşarak onlara kendisi için ağlamamalarını ama yakında başlarına gelecek olan felaketler yüzünden kendileri ve çocukları için ağlamalarını söyler. Çarmıhtayken de sessiz değıldir: Suçlulardan biri (Markos’taki gibi her ikisi birden değıl) onunla dalga değıtiğinde, diğeri yardımını ister ve İsa tam bir inançla neler olacağını söyleyerek şöyle cevap verir, “Sana doğrusunu söyleyeyim, sen bugün benimle birlikte cennette olacaksın.” Ve en sonunda, Tanrı’ya, terkedilmiş olmasının nedenini sormak yerine –burada terk edilmeye dair bir haykırış yoktur- Tanrı’nın desteğı ve ilgisine olan tam bir güvenle, “Baba, ruhumu senin ellerine bırakıyorum.” der.

Luka anlatıyı değıştirdi ve eğer biz Luka’nın ne vurgulamak istediğini anlamak istiyorsak, değıştirmelerini ciddiye almamız gerekir. İnsanlar bu değıştirmeleri ciddiye almıyor, Luka, Markos’la aynı şeyi kastediyormuş gibi hareket edenler olduğunu görüyorum. Markos mutlak terkedilmişliğı ve ölüm karşısında İsa’nın umutsuzluğun kıyısına geldiğini vurgulamak istedi. Yorumcular Markos’un neden bunu vurgulamak istediğine dair açıklamalarında farklı fikirlere sahiptirler; bir yorum, Markos’un Tanrı’nın işlerini çok gizemli şekillerde yürüttüğü ve bu açıklanamaz gibi görünen acı çekişin (en sonunda İsa şüphenin pençesinde can çekişiyormuş gibi görünmektedir: “Neden beni terk ettin?”) aslında kefaret yolu olabileceğidir. Lu-

ka farklı bir ders vermek istedi. Onun için İsa umutsuzluğa düşmemiştir. Soğukkanlı ve kontrollüydü, başına gelenleri ve bunların niçin olduğunu ve daha sonra neler olacağını (“bugün benimle birlikte cennette olacaksın.”) biliyordu. Yorumcular, Luka’nın İsa’yı ölüm karşısında neden böyle betimlediği konusunda yine bölünmüştür, ancak sebep, Luka’nın zulüm gören Hristiyanlara, işkencelerine rağmen ölüm karşısında Tanrı’nın yanlarında olduğuna dair nasıl tam bir güven ve imana (“Ruhumu senin ellerine bırakıyorum.”) sahip olacakları hakkında bir misal vermek istemesi olabilir.

Esas mesele Luka’nın miras aldığı geleneği değiştirmiş olmasıdır. Eğer okuyucular bunu anlayamazlarsa –örneğin, Markos ve Luka’nın İsa hakkında aslında aynı şeyi söylediklerini varsaydıklarında- Luka’yı tamamıyla yanlış yorumlarlar. Eğer aynı şeyi söylemiyorlarsa öyle olduklarını –örneğin, Markos’un söylediklerini, Luka’nın söylediklerini sonra da Matta ve Yuhanna’nın söylediklerini alıp hepsini birbirine karıştırarak sonuçta her bir İncil yazarının işaret ettiği şeylerin *hepsini* İsa’nın söylediğini ve yaptığını- varsaymak doğru olmaz. İncilleri bu şekilde yorumlayan kimse her bir yazarın kendi sözlerini söylemesine izin vermiyordur; bunu yapan kimse mesajını kavramak için yazarın yazdığını okumuyordur; bunu yapan kimse İncillerin kendisini okumuyordur –bu kişi Yeni Ahit’teki dördünden oluşan *yeni* bir İncil yaratmış olur ve bu yeni bir İncil bize intikal edenlerin hiçbirine benzemez.

Luka’nın kendisinden önceki metni –bu durumda Markos İncili- değiştirdiği yargısı onu ilk Hristiyan yazarları içinde emsalsiz kılmaz. Bu, aslında, Yeni Ahit yazarlarının hepsinin –aynı zamanda Yeni Ahit dışındaki tüm Hristiyan literatürü yazarlarının ve doğrusu her yerde her tür yazarın - yaptığı bir şeydir. Geçmişten aktarılan geleneklerini tadil edip geleneğin sözlerini kendi kelimeleriyle ifade ettiler. Yuhanna’nın İncili diğer üçünden oldukça farklıdır (örneğin İsa’nın kıssa anlattığı ya da cin çıkardığından asla bahsetmez ve an-

latisında, diğerlerinden farklı olarak, kim olduğu hakkında, İsa uzun söylevler verir ve kendisi hakkında söylediklerini kanıtlamak için “işaretler” gerçekleştirir). Pavlus’un mesajı İncillerde buldukla-
rımıza hem benzer hem de farklıdır (örneğin, İsa’nın sözleri ve eylemleri hakkında fazla şey söylemez, Pavlus için kritik olan konulara, İsa’nın çarmıhta öldüğüne ve dirildiğine odaklanır). Yakup’un mesajı Pavlus’unkinden farklıdır; Pavlus’unki Havarilerin Görevleri’ninkinden farklıdır; Yuhanna’nın Esinlemesi’nin mesajı Yuhanna İncili’ninkinden farklıdır; vesaire. Bu yazarların hepsi birer insandı, her birinin farklı bir mesajı vardı, her biri miras aldığı geleneği kendi kelimeleriyle ifade ediyordu. Her biri, bir bakıma, miras aldığı “metinleri” değiştiriyordu.

Elbette bu, yazıcıların da yapmakta olduğu şeydi. Ne tuhaftır ki belki de yazıcılar kutsal yazıları, Yeni Ahit yazarlarının kendilerinden çok daha az radikal bir şekilde değiştiriyorlardı. Luka, İncili’ni hazırladığı ve Markos İncili’ni kaynak olarak kullandığı zaman amaçlı Markos’u gelecek nesiller için salt *kopyalamak* değildi. Markos’u, İsa hakkında okumuş ve duymuş olduğu diğer gelenekler ışığında tadil etmeyi planladı. Diğer taraftan, el yazmalarımızı çoğaltan yazıcılar, onlardan önce hazırlanmış metinleri, esas olarak kopyalamakla ilgilendiler. Onlar, çoğunlukla, kendilerini yeni kitaplar yazan yazarlar olarak görmediler; onlar eski kitapları kopyalayarak çoğaltan yazıcılardı. Yaptıkları değiştirmeler –en azından kasti olanları– şüphesiz ki metnin düzeltmeleri olarak görüldü, muhtemelen kendilerinden önce kopyalayanların metnin sözlerini yanlışlıkla değiştirdiklerine inandıkları için bu düzeltmeleri yaptılar. Esas niyetleri geleneği korumaktı, onu değiştirmek değil.

Fakat değiştirdiler, bazen istemeyerek, bazen kasıtlı olarak. Sayısız yerde, yazıcılar miras aldıkları geleneği değiştirdiler ve zaman zaman bunu metnin zaten kastetmesi gerektiği şeyi söylemesi için yaptılar.

Yıllar geçtikçe ve ben Yeni Ahit metinlerini incelemeye devam ettikçe, kopyaladıkları kutsal yazıları değiştiren yazıcılara karşı gide-
rek daha az yargılayıcı olmaya başladım. İlk zamanlarda bu isimsiz
metin kopyalayıcılarının, çoğaltma işlemi sürecinde yapmış olduk-
ları değişimlerin sayısı karşısında, sanırım biraz şaşırmış, hatta belki
incinmişim; çünkü onlar yazarın orijinal kelimeleri yerine kendi
kelimelerini koyarak, metnin sözlerini değiştirmişlerdi. Fakat metne
yaptıklarının, bir metin okuduğumuzda her birimizin yaptığından
pek de farklı olmadığını (yavaş yavaş) fark ettikçe bu metin yazıcıları
hakkındaki görüşümü yumuşattım.

Üzerinde çalıştıkça daha iyi gördüm ki bir metni okumak ister
istememez metni yorumlamayı gerektiriyor. Sanırım çalışmalarına baş-
ladığım zamanlarda daha saf bir okuma görüşüne sahiptim: Oku-
manın özünün, basitçe, metnin “kendisini anlatmasına” izin ver-
mek, kelimelerinin içinde var olan anlamı açığa çıkarmak olduğunu
düşünürdüm. Görmüş olduğum hakikat ise anlamın kelimelerin
içinde var olmadığı ve metinlerin kendilerini anlatmadıkları oldu.
Eğer metinler kendilerini anlatabilselerdi o zaman bir metni gerçek-
ten ve açık fikirlilikle okuyan herkes metnin söyledikleri üzerinde
hemfikir olurlardı. Fakat metinlerin bol bol yorumları vardır ve in-
sanlar gerçekte, metnin demek istedikleri üzerinde hemfikir *değil-
dirler*. Besbelli ki bu kutsal metinler için de geçerli: sadece insanların
Vahiy kitabını yüzlerce, hatta binlerce şekilde yorumlayışlarına
bakın ya da kilisenin nasıl organize edilmesi ve işlemesi gerektiği
hakkındaki görüşlerini İncil üzerine temellendiren ama yine de
hepsi radikal olarak farklı sonuçlara varan akıllı ve iyi niyetli insan-
larla dolu farklı Hristiyan mezhepleri düşünün (Protestanlar, Pen-
tekostallar, Presbiteryenler, Roma Katolikleri, Appalachian yılan ba-
kıcıları, Yunan Ortodokslar, vesaire).

Ya da en son dâhil olduğunuz, İncil'in anıldığı hararetli tartış-
mayı düşünün, biri gönüllü olarak çıkıp kutsal yazılardan bir ayetin

yorumunu yapar ve sizi merak içinde bırakır: *Bunu* nasıl çıkarttı? Bunu bütün çevremizde eşcinsellik, kilisede kadın, kürtaj, boşanma ve hatta Amerika'nın dış politikası hakkında yapılan tartışmalarda, her iki tarafın da aynı İncil'den alıntı yaparak –hatta bazen aynı ayeti alıntılararak- kendi savunmalarına gerekçe gösterdiklerini duyuyoruz. Bunun nedeni sadece bazı insanların diğerlerinden daha fazla bildiğini okuyan ya da daha az zeki olması ve metnin apaçık söylediklerini anlayamaması mıdır? Elbette değildir, elbette Yeni Ahit metinleri anlamları herkes için aşikâr olan basit kelimeler topluluğu değildir. Sanki yorumlanma işlemi olmadan metinler kendi anlamlarını ifşa edeceklermiş gibi sadece okumak yerine, metinlerin anlam kazanması için elbette yorumlanmaları gerekir. Ve bu, tabii ki yalnızca Yeni Ahit belgeleri için değil, her türlü metin için geçerlidir. ABD Anayasası veya *Das Kapital* veya *Middlemarch*'ın bu kadar radikal şekilde farklı kavrayışları olmasının başka ne sebebi olabilir? Metinler dürüst soruşturmacılara kendi anlamlarını basit bir şekilde açıklamazlar. Metinler yorumlanır ve metinler, onları sadece kendi bilgileri ışığında açıklayarak, anlamlarını irdeleyerek, metnin kelimelerini “başka kelimelerle” ifade ederek; anlaşılır kılabilen (tıpkı yazıldıkları gibi) yaşayan, nefes alan insanoğulları tarafından yorumlanır.

Bir kez okuyucular bir metni başka kelimelerle ifade ettiklerinde, nasıl olursa olsun, sözleri değiştirmiş olurlar. Bu, okunduğu anda istemli yapılan bir şey değildir; bir metni tetkik ederken *yapmayı* seçebileceğin bir şey değildir. Bir metni anlamanın tek yolu onu okumaktır ve okumanın tek yolu da onu başka kelimelerle ifade etmektir; başka kelimelerle ifade etmenin tek yolu ise yerine koyacak başka kelimelere sahip olmaktır ve yerine koyacak başka kelimelere sahip olmanın tek yolu ise bir hayata sahip olmanızdır; bir hayata sahip olmanın tek yolu ise arzulara, özlemlere, ihtiyaçlara, isteklere, inançlara, bakış açılara, dünya görüşlerine, fikirlere, be-

genilere, nefretlere –ve insanı insan yapan diğer her şeye- sahip olmaktan geçer. Ve bu nedenle bir metni okumak, ister istemez metni değiştirmektir.

Yeni Ahit yazıcılarının yaptığı da buydu. Ellerinde mevcut olan metinleri okudular ve onları *başka* kelimelerle ifade ettiler. Yine de bazen *tam anlamı ile* ifade ettiler. Bunu yaparken bir yandan, hepimizin bir metni okurken daima yaptığımız şeyi yaptılar, diğer taraftan ise geriye kalanlarımızdan çok farklı bir şey yaptılar. Çünkü bir metni zihninizde başka kelimelerle ifade ettiğimiz zaman sayfanın üzerindeki kelimeleri fiziksel olarak gerçekten de değiştirmeyiz, hâlbuki yazıcılar tam da bunu yaptılar, kelimeleri değiştirdiler; bu yüzden daha sonraki okuyucuların önlerine gelenler farklı sözlerdi ve sonra, onlar da yine anlaşılacak için başka kelimelerle ifade edilmek zorunda kaldılar.

Bu bakımdan, yazıcılar kutsal yazıları bizim yapmadığımız şekillerde değiştirdiler. Yine de daha basit anlamda, kutsal yazıları her okuyuşumuzda bizim değiştirdiğimiz gibi değiştirdiler. Çünkü onlar, bizler gibi, bir yandan metni anlamaya çalışıyor bir yandan da yazarların metinlerindeki sözlerin, onlar için nasıl bir anlam ve öneme sahip olabileceğini ve kendi konumlarını ve kendi hayatlarını anlamlı kılmaya nasıl yardım edebileceğini görmeye çalışıyorlardı.